

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI**

**LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASININ ANALİZİ: ÇATIŞMAYA
DAİR ÇÖZÜM STRATEJİLERİ (ÇD+ÇS)**

İsmail AKŞAM

DOKTORA TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Ertan EFEGİL

OCAK - 2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**LİBYA DEVLET-İÇİ ÇATIŞMASININ ANALİZİ:
ÇATIŞMAYA DAİR ÇÖZÜM STRATEJİLERİ (ÇD+ÇS)**

DOKTORA TEZİ

İsmail AKŞAM

Enstitü Anabilim Dalı: Uluslararası İlişkiler

“Bu tez 02/01/2025 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Ertan EFEGİL	Başarılı
Prof. Dr. Tuncay KARDAŞ	Başarılı
Prof. Dr. Nezir AKYEŞİLMEN	Başarılı
Prof. Dr. Fikret BİRDİŞLİ	Başarılı
Doç. Dr. Sibel AKGÜN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

İsmail AKŞAM

02/01/2025

ÖN SÖZ

Tez konusunu seçmemde bana yol gösterici olan ve ayrıca bu çalışmanın her aşamasında değerli katkılarını, zamanını ve sabrını esirgemeyen Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü hocası ve aynı zamanda tez danışmanım olan Prof. Dr. Ertan Efegil'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez izleme komitemde yer alan Sakarya Üniversitesi Uluslararası ilişkiler bölümü hocalarından Doç. Dr. Sibel Akgün ve Ortadoğu Enstitüsünden Prof. Dr. Tuncay Kardaş'a da bu çalışmaya yaptıkları değerli katkılardan dolayı ayrıca saygılarımı sunuyorum ve teşekkürlerimi iletiyorum. Bu çalışmanın erken döneminden nihai aşamasına kadar her anlamıyla yanımda olan eşim Fehime'ye ve annem ve babam başta olmak üzere dularını esirgemeyen diğer aile fertlerime ayrıca teşekkürlerimi sunuyorum. Bu çalışma süresince moral ve motivasyon kaynağım olan kızım Hatice Meryem ve oğlum Kerem Ali'ye sonsuz sevgilerimle...

İsmail AKŞAM

02/01/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLO LİSTESİ.....	viii
ŞEKİL LİSTESİ	ix
GRAFİK LİSTESİ.....	x
HARİTA LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xii
ABSTRACT	xiii

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL, TEORİK VE METODOLOJİK ÇERÇEVE: ÇATIŞMA, ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE ÇATIŞMA ANALİZİ.....	14
1.1. Çatışma Kavramı	14
1.1.1. Çatışmanın Tanımı, Doğası ve Aşamaları.....	14
1.1.2. Çatışmanın Nedenleri	20
1.1.2.1. Siyasal ve Yapısal Nedenler	26
1.1.2.2. Kültürel ve Sosyal Nedenler	28
1.1.2.3. Ekonomik ve Çevresel Nedenler	31
1.1.2.4. Psikolojik Nedenler	34
1.1.3. Çatışmaların Sınıflandırılması.....	36
1.1.3.1. Çatışan Aktörler Bağlamında: Devletlerarası, Devlet-içi, Devlet-dışı (Sistem-dışı) ve Bölgesel Çatışmalar.....	38
1.1.3.2. Çatışmanın Kök Nedenleri Bağlamında: Çıkar Temelli Çatışmalar ve Değer/İhtiyaç Temelli Çatışmalar.....	41
1.1.3.3. Çatışmalardaki Şiddetin Yoğunluğu Bağlamında: Şiddet İçermeyen Çatışmalar ve Şiddet İçeren Çatışmalar.....	43
1.2. Teorik Olarak Çatışma Çözümü	46
1.2.1. Çatışma Çözümü ve Teorik Yaklaşımlar	46
1.2.2. Çatışma Çözümü Yöntemleri	50
1.2.2.1. Önleyici Tedbirler	51
1.2.2.2. Uzlaşma.....	52

1.2.2.3. Arabuluculuk	52
1.2.2.4. Müzakere	53
1.2.2.5. Müdahale	54
1.2.3. Çatışma Yönetimi Stratejileri ve BM'nin Uygulamaları	56
1.2.3.1. Çatışma Yatıştırma	57
1.2.3.2. Çatışma Çözümü.....	58
1.2.3.3. Çatışma Dönüşümü.....	59
1.2.3.4. BM'nin Uygulamaları.....	60
1.3. Çatışma Analizi Yöntemi	67
1.3.1. Çatışma Analizine Yönelik Araçlar ve Kapsamlı Çerçevesler	69
1.3.1.1. Çatışma Analizine Yönelik Araçlar	70
1.3.1.2. Çatışma Analizine Yönelik Kapsamlı Çerçevesler	72
1.3.2. Çatışma Haritalandırma Metodolojisi: Çatışmaya Dair+Çözüm Stratejileri	77
1.3.2.1. I. Aşama-Çatışmaya Dair (ÇD)	80
1.3.2.2. II. Aşama-Çözüm Stratejileri (ÇS)	86
2. BÖLÜM: ÇATIŞMAYA DAİR (ÇD): DEVLET-İÇİ ÇATIŞMA ÖRNEĞİ	
OLARAK LİBYA'DAKİ GELİŞMELER	90
2.1. Libya'daki Çatışmanın Profili	90
2.1.1. Ülke Hakkında Genel Bilgi	90
2.1.2. Çatışmanın Tarihsel Süreci	92
2.1.2.1. 1969-2011 Kaddafi Dönemi	93
2.1.2.2. Birinci İç Savaş Dönemi: 2011 Arap Baharı ve NATO'nun Libya'ya Yönelik Askeri Müdahalesi.....	96
2.1.2.3. Şiddetli Kriz Dönemi: 2011-2014 Geçiş Süreci İstikrarsızlığı.....	98
2.1.2.4. İkinci İç Savaş Dalgası Dönemi: 2014-2020 Genel Ulusal Kongre/Ulusal Mutabakat Hükümeti ile General Hafter'e Bağlı Güçler ..	100
2.1.2.5. Kriz Dönemi: 2020-2022 Çatışmanın Genel Durumu ve Çözümüne Dair Çabalar.....	104
2.2. Libya'daki Çatışmada Yer Alan Aktörler	106
2.2.1. Aktörlerin Profilleri.....	108
2.2.1.1. Yerel Aktörler.....	108
2.2.1.2. Bölgesel Aktörler.....	118

2.2.1.3. Uluslararası Aktörler	129
2.2.2. Aktörlerin Haritalandırılması	136
2.2.2.1. Birincil Aktörler.....	137
2.2.2.2. İkincil Aktörler	138
2.3. Libya'daki Çatışma Nedenleri.....	140
2.3.1. Siyasal ve Yapısal Nedenler	145
2.3.2. Ekonomik Nedenler.....	147
2.3.3. Kültürel ve Sosyal Nedenler.....	149
2.3.4. Psikolojik Nedenler	152
2.4. Libya'daki Çatışmanın Dinamikleri ve Bağlamı.....	153
2.4.1. Dinamikler: Çatışma Olayları ve Etki-Tepki Süreçleri	153
2.4.2. Bağlam: Çatışma Ortamı ve Analiz Düzeyi	159
2.4.2.1. Devlet/Toplumsal Düzey	160
2.4.2.2. Bölgesel Düzey	162
2.4.2.3. Küresel Düzey	163
3. BÖLÜM: LİBYA'DAKİ ÇATIŞMAYA DAİR ÇÖZÜM STRATEJİLERİ (ÇS)166	
3.1. Libya'nın Çatışma Çözümü Deneyimi	166
3.1.1. Birinci İç Savaşın Çözümü ya da Sona Ermesi	166
3.1.2. Geçiş Sürecindeki Çözüm Arayışları	170
3.2. Libya'daki Çatışma Sürecinde Barışçıl Aktörler ve Potansiyelleri.....	174
3.2.1. Yerel ve/veya Ulusal Düzeyde	176
3.2.1.1. Geleneksel Aktörler	177
3.2.1.2. STK'lar ve Aktivistler	181
3.2.1.3. Sivil Katılımcılar	185
3.2.2. Bölgesel Düzeyde.....	189
3.2.2.1. Devletler: Tunus, Cezayir ve Fas.....	189
3.2.2.2. Bölgesel örgütler: Afrika Birliği ve Arap Devletleri Ligi	193
3.2.3. Uluslararası Düzeyde.....	195
3.2.3.1. Devletler: ABD ve İtalya	196
3.2.3.2. Uluslararası Örgütler: BM ve AB.....	199
3.3. Libya'da Çözüme Yönelik Girişimler	204
3.3.1. 2014-2016 Arası Dönem	205

3.3.2. 2017-2019 Arası Dönem	213
3.3.3. 2020-2022 Arası Dönem	219
3.4. Libya'daki Çatışmaya Yönelik Olası Çözüm Senaryoları	226
3.4.1. En İyi Durum Senaryosu: Pozitif Barış	226
3.4.2. Orta Durum Senaryosu: Negatif Barış	232
3.4.3. En Kötü Durum Senaryosu: Başarısız/Kırılgan Devlet.....	238
SONUÇ...	245
KAYNAKÇA	249
ÖZ GEÇMİŞ	290

KISALTMALAR

ACLED	: Armed Conflict Location and Event Data Project (Silahlı Çatışma Yeri ve Olay Verileri Projesi)
ADL	: Arap Devletleri Ligi
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AKUF	: Die Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung (Savaşın Nedenlerini Araştırma Çalışma Grubu)
ASEAN	: Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BMMYK	: Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin
CDA	: Conflict-related Development Analysis (Çatışmayla İlgili Kalkınma Analizi)
CMD	: Centre for Multiparty Democracy (Çok Partili Demokrasi Merkezi)
COW	: Correlates of War (Savaş Bağlantıları Projesi)
CSP	: The Center for Systemic Peace (Sistemik Barış Merkezi)
ÇD	: Çatışmaya Dair
ÇS	: Çözüm Stratejileri
EIU	: Economist Intelligence Unit (Ekonomist İstihbarat Birimi)
EUFT	: AB Acil Durum Güven Fonu
EUNAVFOR	: Avrupa Birliği Deniz Gücü
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GUK	: Genel Ulusal Kongre
HDX	: Humanitarian Data Exchange
HIK	: Heilderberg Institute for International Conflict Research (Heilderberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü)
ICISS	: Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu
IcSP	: İstikrar ve Barışa Katkı Aracı
IEP	: Institute for Economics and Peace
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IRA	: İrlanda Cumhuriyet Ordusuna

İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
İDM	: İsviçre İnsani Diyalog Merkezi
İHK	: İnsan Hakları Konseyi
KDİ	: Kırılgan Devletler İndeksi
LSA	: Libya Siyasi Anlaşması
LSDF	: Libya Siyasi Diyalog Forumu
LUO	: Libya Ulusal Ordusu
MENA	: Middle East and North America (Orta Doğu ve Kuzey Afrika)
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
OAK	: Libya Ortak Askeri Komisyonu
OAS	: Organization of American States (Amerikan Devletleri Örgütü)
OAU	: Organization of African Unity (Afrika Birliği Örgütü)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
OPEC	: Organization of the Petroleum Exporting (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü)
PTM	: Petrol Tesisleri Muhafızları
R2P	: Responsibility to Protect (Koruma Sorumluluğu)
SDPÇ	: Stratejik-Diyalog Plan Çerçevesi
SIDA	: İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşları
TM	: Temsilciler Meclisi
UBH	: Ulusal Birlik Hükümeti
UCDP	: Uppsala Conflict Data Program (Uppsala Çatışma Veri Programı)
UGK	: Ulusal Geçiş Konseyi
UMH	: Ulusal Mutabakat Hükümeti
UNDP	: BM Kalkınma Programı
UNSMIL	: United Nations Support Mission in Libya (Libya'daki BM Destek Misyonu)

ÜİYEK : Ülkede İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler
YAI : Yolsuzluk Algısı İndeksi
YSK : Yüksek Seçim Kurulu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Çatışma Nedenleri	25
Tablo 2: Çatışma Yoğunlukları Seviyesi	44
Tablo 3: Çatışma Yönetimi Safhaları-Aktör ve Önlem İlişkisi	57
Tablo 4: Çatışmaya Dair + Çözüm Stratejileri Haritalandırması (ÇD+ÇS)	80
Tablo 5: Libya'daki Çatışmada Yer Alan Aktörlerin Profilleri ve Katılım Düzeyleri	108
Tablo 6: Libya Devriminde İsyancı Gruplar ve Milisler (2011–2018)	109
Tablo 7: Libya Siyasi Çatışmasının Olası Nedenleri.....	141
Tablo 8: Libya'daki Yerel Çatışmaların Olası Nedenleri	142
Tablo 9: Libya'daki Çatışma Nedenleri	144
Tablo 10: Düzeylerine Göre Barışçıl Aktörler	175
Tablo 11: Kadınların ve Gençlerin Ulusal Düzeydeki Uzlaşma Girişimlerine Dâhil Olup Olmaması.	189
Tablo 12: Kırılgan Devletler Sıralamasında Yıllara Göre Libya (2011-2022).....	241
Tablo 13: Yolsuzluk Algısı Sıralamasında Yıllara Göre Libya (2012-2023)	242

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Çatışma Yönetim Stratejileri ve BM'nin Uygulamaları	62
Şekil 2: Aktör Haritalandırması	83
Şekil 3: Libya'nın 2014 İç Savaşı Haritalandırması	101
Şekil 4: Libya Aktör Haritalandırılması.....	136
Şekil 5: Yerel Aktörler Arasındaki İlişki Ağı	137
Şekil 6: İkincil Aktörler Arasındaki İlişki Ağı.....	139
Şekil 7: Çatışma ve Bağlam	160

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Libya’da Çatışmadan Kaynaklı Ölümlerin Sayısı (2011-2022)	153
Grafik 2: Uzlaşmada Çeşitli Aktörlerin Algılanan Etkinliği.....	178
Grafik 3: Çatışmanın Çözümü İçin Tercih Edilen Aktör, Libya (n=2,086).....	179
Grafik 4: Farklı (Devlet Dışı) Silahlı Aktörleri Koruma Sağlayıcı Olarak Tanımlayan Katılımcıların Yüzdesi	179
Grafik 5: Haritalanan STK'ların Kuruluş Yılı	181
Grafik 6: Haritalanan STK'ların Odak Alanları	182
Grafik 7: Kırılgan Devletler İndeksinde Libya’nun Durumu (2011-2022).....	240
Grafik 8: Yolsuzluk Algısı Puanına Göre Libya (2012-2023).....	242

HARİTA LİSTESİ

Harita 1: Libya Ülke Haritası.....	91
Harita 2: Libya'daki Grupların Hâkimiyet Alanları (16 Aralık 2019).....	103
Harita 3: Libya Aşiret Haritası.....	114
Harita 4: Libya'dan ve Libya'ya Silah Akışı Haritası.....	235
Harita 5: Silahlı Grupların ve Güvenlik Güçlerinin Libya'daki Etki Alanları (Şubat 2023).....	236

ÖZET	
Başlık: Libya Devlet-İçi Çatışmasının Analizi: Çatışmaya Dair Çözüm Stratejileri (ÇD+ÇS)	
Yazar: İsmail AKŞAM	
Danışman: Prof. Dr. Ertan EFEGİL	
Kabul Tarihi: 02/01/2025	Sayfa Sayısı: xiii (ön kısım) + 290 (ana kısım)
Çatışma kavramı, farklı alanlarda ve farklı boyutlarda incelenen bir olgu olarak ön plana çıkmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanında bu olgu, özellikle devlet-İçi ve devletlerarası çatışmalar üzerinden incelenmektedir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde, devlet-İçi çatışmaların sayısının artması ile bu tür çatışmalara ilişkin çalışmalar daha da yoğunlaşmıştır. Özellikle, modern zamandaki devlet-İçi çatışmaların, ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenliğe yönelik tehdit potansiyelini arttırması ve bu tür çatışmaların kaotik bir durumu yansıtmaması, çatışmaların analizini ve çözümünü ortaya koymayı elzem kılmıştır. Bu bağlamda mevcut çalışma, devlet-İçi çatışma örneği olarak Libya'daki çatışmayı anlaşılır kılmayı ve çatışmaya yönelik çözüm stratejileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim çatışma çözümü, çatışmayı analiz etme ve çatışmaya yönelik çözüm stratejileri geliştirme uğraşısı olarak literatürde yer edinmektedir. Çalışmanın kapsamı, Libya'nın çeşitli düzeylerde iç çatışmalara maruz kaldığı 2011-2022 yılları arasındaki süreç ile sınırlandırılmıştır. Çalışma, çatışma analizi modeli olarak 'çatışma haritalandırması' yöntemi çerçevesinde devlet-İçi çatışmaların nasıl analiz edilebileceğini ortaya koymaktadır. Nitekim çatışma haritalandırma, karmaşık bir durumu yansıtan devlet-İçi çatışmaları çok boyutlu bir şekilde inceleyerek, bu tür çatışmaların anlaşılmasına olanak ve çatışmaların analiz edilmesinde pratiklik sağlamaktadır. Ayrıca, çatışma haritalandırma yöntemi baz alınarak üretilen 'Çatışmaya Dair + Çözüm Stratejileri (ÇD+ÇS)' çalışmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır. ÇD+ÇS, çatışmayı birçok boyutuyla analize tabi tuttuğu gibi, çözüme yönelik stratejilere de odaklanmaktadır. Böylelikle çalışma, çatışma çözümü teorisini Libya örneği üzerinden pratiğe dökerek, çözüme yönelik kısa vadeli etki sağlayacak stratejiler sunmaktan ziyade uzun vadeli etki sağlayacak stratejiler sunarak, çağdaş çatışma çözümüne önemli katkılar sunmaktadır. Nihayetinde, Libya devlet-İçi çatışmasının çözümü, çatışmanın derinlemesine ve sağlıklı bir şekilde analiz edilerek çözüm stratejileri geliştirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, çatışmanın nedenleri, aktörleri, dinamikleri ve bağlamı derinlemesine analiz edilerek, çözüme yönelik olası senaryolar üretilmektedir.	
Anahtar Kelimeler: Çatışma Çözümü, Devlet-İçi Çatışmalar, Çatışma Analizi, Libya	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Analysis of Libyan Intra-State Conflict: Conflict-Related + Solution Strategies (CR+SS)	
Author of Thesis: İsmail AKŞAM	
Supervisor: Prof. Dr. Ertan EFEGİL	
Accepted Date: 02/01/2025	Number of Pages: xiii (pre text) + 290 (main body)
The concept of conflict stands out as a phenomenon that is examined in different fields and at different dimensions. In the field of international relations, this phenomenon is examined particularly through intra-state and inter-state conflicts. Indeed, with the increase in the number of intra-state conflicts in the post-Cold War period, studies on such conflicts have intensified. In particular, the fact that intra-state conflicts in modern times have increased the potential to threaten national, regional and international security and that such conflicts reflect a chaotic situation has made it essential to analyze and resolve conflicts. In this context, the current study aims to make the conflict in Libya understandable as an example of intra-state conflict and to develop conflict resolution strategies. Indeed, conflict resolution has a place in the literature as an effort to analyze conflict and develop conflict resolution strategies. The scope of the study is limited to the period between 2011 and 2022, when Libya was subject to internal conflicts at various levels. The study reveals how intra-state conflicts can be analyzed within the framework of the ‘conflict mapping’ method as a conflict analysis model. Indeed, conflict mapping provides the opportunity to understand intra-state conflicts that reflect a complex situation in a multidimensional way and provides practicality in analyzing such conflicts. In addition, the main framework of the study is the ‘Conflict-Related + Solution Strategies (CR+SS)’ produced based on the conflict mapping method. CR+CS analyzes the conflict in many dimensions as well as focusing on strategies aimed at solution. Thus, the study puts the conflict resolution theory into practice through the example of Libya, and offers strategies that will provide long-term effects rather than strategies that will provide short-term effects for solution, thus making significant contributions to contemporary conflict resolution. Ultimately, the solution of the Libyan intra-state conflict requires the conflict to be analyzed in depth and soundly and solution strategies to be developed. In this context, the causes, actors, dynamics and context of the conflict are analyzed in depth and possible scenarios are produced for solution.	
Keywords: Conflict Resolution, Intra-State Conflicts, Conflict Analysis, Libya	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Soğuk Savaş sonrası dönemde, devletlerarası savaşların sayısında azalış gözlemlenirken, devlet-içi savaşların sayısında artış gözlemlenmiştir. Örneğin; 1990-1997 yılları arasında 1 adet devletlerarası savaş, 24 adet de iç savaş kaydedilmiştir (Sarkees, 2003: 61). 2015 verileri incelendiğinde ise, iç savaşların sayısında ciddi bir artış olduğu gözlemlenmiştir. 2015'te, savaşa bağlı ölümlerin yıllık bazda binden fazla olduğu büyük iç savaşlar 4'ten 11'e çıkmış ve savaşa bağlı ölümlerin yıllık bazda en az yirmi beş olduğu küçük iç savaşlar ise 38'e yükselmiştir. Devlet-içi çatışmalardaki artış, savaşa bağlı ölümleri de önemli ölçüde arttırmıştır. Nitekim 2011'den 2015'e büyük iç savaşlardaki savaşa bağlı ölümler altı kat artmış ve 2015'te 90.000'e ulaşmıştır. Bu durum, 2014 ve 2015 yıllarını Soğuk Savaş'ın sona ermesinden bu yana (2015 yılına kadar) savaşa bağlı ölümlerin en yüksek olduğu yıllar haline getirmiştir (Einsiedel, 2017: 2). 2020'de ise, 39 aktif silahlı çatışmanın yalnızca 2 tanesi (Hindistan-Pakistan ve Ermenistan-Azerbaycan) devletlerarası silahlı çatışma olarak gerçekleşmiştir. Bu yılda, Afganistan ve Yemen'de iki büyük silahlı; Libya, Irak, Suriye, Güney Sudan, Somali ve Nijer gibi 16 ülkede ise yüksek yoğunluklu devlet-içi çatışma gerçekleşmiştir (Davis, 2021: 31). Devlet-içi çatışmalardaki bu artışlar can kayıplarına, ciddi yaralanmalara, sivil nüfusun yerinden edilmesine, gıda güvensizliğine, insan hakları ihlallerine ve alyapı ve kurumlarının yıkılmasına neden olduğu gibi; uzun vadede ekonomik, kalkınma, siyasi, çevresel, sağlık ve sosyal alanların da sekteye uğramasına ve tahrip edilmesine neden olmaktadır (Davis, 2021: 37, 38).

Bu yönüyle bir olgu olarak varolan devlet-içi çatışmalar, günümüz devletleri ve halkları için güvenlik, egemenlik ve varoluşsal yönden ciddi tehditler oluşturmaya devam etmektedir. Özellikle, modern zamanda çatışma konularının aşikâr hale gelmesi, beraberinde hem halkların hak ve taleplerine 'şiddetli' bir şekilde yönelmesine hem de devletlerin buna tepki olarak her türlü baskı aracına başvurmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, modern zamandaki devlet-içi çatışmaların birçoğu hak temelli olarak gelişse de, devletlerin bu tür hak ve talepler karşısındaki tepkisi genellikle çeşitli silahlarla donatılmış güvenlik aygıtlarını harekete geçirmekle olmuştur. Ayrıca, devletlerin yanı sıra devlet dışı silahlı grupların da artan sayıları ve çatışmalarda aktif olması,

başarısız/kırılgan devlet yapılarının ortaya çıkmasını hızlandırmış ve devlet-içi çatışmaların tırmanmasına ve uzun sürmesine neden olmuşlardır. Ancak, devlet dışı silahlı grupların sayısı artış göstermesine rağmen, devlet güçleri en güçlü ve şiddet yanlısı aktörler olmaya devam etmiştir. Nitekim 2020 verilerine göre, devlet güçleri tüm siyasi şiddetin yüzde 52'sine katılmıştır (Davis, 2021: 37). Böyle bir konjoktürde, devletler iç çatışma tehditini her zaman taşıırken; halklar da her yönüyle mağduriyetler yaşama riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu yönüyle devlet-içi çatışmalar, çağdaş çatışma çözümü araştırmacıları ve mevcut çalışma için önemle ve kapsamlı bir şekilde üzerinde durulması gereken bir alan olarak belirlenmiştir. Nitekim şiddet içerikli ve uzun süreli devlet-içi çatışmaların oluşturduğu tehdit, sadece belirli bir ülkeyle sınırlı kalmamaktadır. Bu tür çatışmalar, yakın komşularına ve uluslararası güvenliğe de ciddi tehditler oluşturmaktadır.

Bu kapsamda ciddi tehdit unsuru oluşturan devlet-içi çatışmaların çözümü için ele alınması gereken yöntem, çatışma analizidir. Nitekim kaotik bir durumu yansıtan modern devlet-içi çatışmalar, sistemli ve pratik yöntemler çerçevesinde analiz edilmesi, çatışmanın anlaşılmasında ve sağlıklı çözümler geliştirilmesinde önem arz etmektedir. Şöyle ki, bir hastalığın doğru bir şekilde teşhisi, hangi tedavi yönteminin kullanılması gerektiğini belirler. Ayrıca, sorunu doğru anlamak, çözümün yarısını teşkil eder. Bu bağlamda çalışma, çatışma analizi yöntemlerini incelemekte ve devlet-içi çatışmaların analizi için uygun bir çerçeve ortaya koymaktadır. Çalışma, çatışma'ya odaklandığı gibi asıl olarak çatışma çözümü konusu üzerinde durmaktadır. Çatışma çözümü alanı ve alana yönelik teorik yaklaşımlar ve yöntemler, devlet-içi çatışmaların çözümüne dair temel altyapıyı oluşturmaktadır. Soğuk Savaş sonrası olgunlaşarak gelişen çatışma çözümü alanına ilişkin, 1950'lerde ve 1960'larda nükleer silahların geliştirilmesi ve süper güçler arasındaki çatışmaların insan varlığına tehdit oluşturması ile çalışmalara başlanılmıştır. Genel ve disiplinlerarası bir alan olarak üzerinde çalışılan çatışma çözümü, uluslararası ilişkiler alanında varlığını koruyan geleneksel akademik kurumlar, diplomatlar ve politikacılardan sıyrılarak gelişmeye ve büyümeye başlamıştır. Nitekim alana ilişkin akademik dergiler çıkartılmış ve alanı incelemek için çok sayıda kurum kurulmuştur. Ayrıca, uluslararası krizler, iç savaşlar, toplumsal çatışmalar ve müzakerelerden arabuluculuğa ve deneysel oyunlara kadar uzanan yaklaşımlar incelenerek, alana gerekli katkılar yapılmıştır (Ramsbotham, 2005: 7).

Hal böyle iken, alana yönelik önemli bir konu devlet-içi çatışmaların çözümü ile ilgili olmuştur. Nitekim devletler arasındaki çatışmaların barışçıl bir şekilde çözülmesi konusu, uluslararası ilişkiler literatüründe bilinen bir konu ve de uluslararası diplomasinin temel bir meselesi iken devletçi uluslararası örgütlerin devlet-içi çatışmaları yönetme ve çözme uğraşısı az bilinen bir mesele olarak doğmuştur (Ramsbotham, 2005: 8). Bu yönüyle, devlet-içi çatışmaların sayısındaki artış, bu çatışmaların nasıl yönetilip çözülebileceğine ilişkin arayışları daha da arttırmış ve böylelikle devlet-içi çatışmaların çözümüne yönelik farklı yöntemler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, çalışma, bu tür çatışmaları çözümüne yönelik kullanılabilecek tedavi yöntemlerini ortaya koymaktadır. Bu tedavi yöntemleri, çatışmanın yapıcı bir şekilde yönetilmesiyle yakından ilgilidir. Şöyle ki, çatışmanın olumsuz/yıkıcı yönü tedavi edilerek, bir olgu olarak kabul edilen çatışmanın yapıcı mahiyeti üzerinde durulmaktadır. Nitekim devlet-içi çatışmaların yaşanması doğaldır. Önemli olan, devletlerin ve/veya halkların çatışma konusuna nasıl tepki gösterdikleridir. Bu yönüyle çatışma, şiddet içerikli yöntemlerle sürdürülmesi mümkün olduğu gibi; şiddet içermeyen yöntemlerle de sürdürülmesi mümkün hale gelmektedir.

Çalışmanın örnek olay incelemesi ise, Libya'daki devlet-içi çatışma olmuştur. Libya örneği, modern zamanın devlet-içi çatışma örneği ve çağdaş çatışma çözümü çalışmaları için önemli bir laboratuvar niteliğini taşıması, çalışmanın örnek olayı olarak belirlenmesine etki etmiştir. Nitekim Libya'da 2011 yılında meydana gelen iç savaş, Arap Baharı'nın yaptığı domino etkisinin bir neticesi olarak başlamıştır. Arap Baharı, Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayarak Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki otoriter rejimlere karşı birçok ülkede başlayan halk ayaklanmaları ve protestolar şeklinde meydana gelmiştir. Tunus'tan sonra Mısır, Libya, Yemen, Suriye ve Bahreyn'e sıçrayan protestolar, Mısır ve Libya'da başarılı rejim geçişleriyle; Yemen ve Suriye'de ise devlet otoritesinin çökmesiyle neticelenmiştir. Irak, Ürdün, Cezayir, Suudi Arabistan, Lübnan, Fas, Umman ve Moritanya gibi ülkelerde ise küçük çaplı protestolar, halk ayaklanmaları ve silahlı çatışmalar yaşanmıştır (Ataman, 2019). Libya'da Muammer Kaddafi rejimine karşı başlayan protestolar, 17 Şubat 2011 tarihi itibarıyla şiddet içerikli çatışmalara dönüşerek iç savaşın yaşanmasına neden olmuş ve neticede NATO'nun da müdahalesiyle 20 Ekim 2011'de Kaddafi öldürülerek 42 yıllık rejimine son verilmiştir. Libya'daki devrim, Arap Baharı'nın etkisinde kalan diğer ülkelere nazaran eşsiz olarak

nitelenmiştir. Bu dört nedene bağlanmıştır. Bu nedenlerden birincisi, Kaddafi'nin 42 yıllık iktidarının sorgulanabileceğini kimsenin tahmin edememesidir. İkincisi, rejimin protestoları silah gücüyle bastırmaya çalıştığı Arap Baharı ayaklanmalarının ilkiydi. Üçüncüsü, uluslararası toplumun askeri olarak müdahalede bulunduğu tek Arap Baharı olayı ve buna karşılık Arap Devletleri Ligi'nin dış müdahaleyi destekler nitelikteki tutumuyla belirlediği ilk vaka olmuştur. Dördüncüsü ise, ayaklanmaların tam ölçekli bir iç savaşa yol açması ve diktatörün vahşice öldürülmesiyle neticelenmesidir (Binus University, 2018). Bu yönüyle de Libya, çalışmaya değer bir vaka çalışması olarak tercih edilmiştir.

Arap Baharı'nın Arap Kışına döndüğü Libya'da, 2011-2022 yılları arasında farklı aşamalarda ve yoğunlukta şiddet içerikli çatışmalar yaşanmıştır. 2011'de Birinci İç Savaş yaşanmış ve kırk yılı aşkın süren Kaddafi rejimine son verilmiştir. Kaddafi sonrasında Libya'da istikrar umut edilirken, ülkede ciddi manada güç boşluğu yaşanmış ve istikrar tesis edecek kalıcı bir yapı kurulamamıştır. Bu yönüyle ülke, şiddetli krizlere ve yeni iç savaş dalgalarına maruz kalmıştır. 2011-2014 yılları arasında, yeni bir Libya'ya geçiş için güç mücadelesine tutuşan irili ufaklı birçok grup, şiddetli krizlerin yaşanmasına yol açmış ve iktidarı elinde tutacak merkezi bir gücün oluşmasına engel teşkil etmişlerdir. Bu dönemde, Libya'da güç boşluğunun oluşması ve belirsizliklerin hâkim olması, gruplar arasındaki güç mücadelesinin yeni bir iç savaş dalgasına evrilmesine yol açmış ve söz konusu askeri-politik gruplar arasında her alanda tam ölçekli çatışmalar yaşanmıştır. 2014-2020 yılları arasında ise yeni bir iç savaş dalgası yaşanmış ve Korotayev ve çalışma arkadaşları (2021: 111-119) tarafından "Libya iç savaşının ikinci iç dalgası" olarak değerlendirilmiştir. Bu ikinci dalganın birinci dalganın (2011 Birinci İç Savaş) devamı niteliğinde olduğu öne sürülmüştür. Her hâlükârda, 2014-2015 yılları arasında İkinci İç Savaş; 2019-2020 yılları arasında ise Üçüncü İç Savaşın yaşandığı 2014-2020 yılları arasındaki süreç, Libya'da çözümsüzlüğü hâkim kılmıştır. Nitekim BM başta olmak üzere, gerek devletler düzeyinde gerekse de bölgesel ve uluslararası örgütler tarafından çözüme yönelik girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu süreç, Winer'ın (2019) ifadesiyle: "Her bir grubun diğerlerinin etkisini sınırladığı ancak bir bütün olarak da Libya'nın kontrolünü ele geçiremediği, istikrarsız bir istikrar ya da istikrarlı bir istikrarsızlık..." (sy. 1) halinin yaşandığı bir süreç olmuştur. Özellikle, 2019'da Hafter'in Trablus'a saldırarak

üçüncü bir iç savaşın yaşanmasına yol açması ve nihayetinde de Türkiye ve Katar'ın desteğini alan Ulusal Mutabakat Hükümeti karşısında başarısız olması, taraflar arasında güç dengesinin oluştuğunun işareti olmuştur. Nitekim tarafların tam olarak birbirlerine galip gelemediği bir durum ortaya çıkmıştır. Bu durumda, savaşın çözüm getiremeyeceği taraflarca anlaşılmış ve savaş yerini çözüme yönelik krizlere bırakmıştır. Çözüme yönelik krizlerin yaşandığı 2020-2022 yılları arasındaki dönemde, Libya'da taraflar bir savaş içerisine girmeseler de belirsizlik ve istikrarsızlık devam etmiş ve meşru gücü elinde tutabilecek bir iktidar yapısı tesis edilememiştir. Bu yönüyle, Libya'da güç mücadelesi devam edegelmiş ve ülkede çift başlı bir yönetim hâkim olmuştur. Bu bağlamda, mevcut çalışma, çatışma çözümü bağlamında Libya devlet-içi çatışmasının çözümüne odaklanmaktadır. Libya'daki bu şiddet içerikli çatışmalı süreç, ulusal güvenlikle birlikte bölgesel ve uluslararası güvenliğe de önemli tehdit unsuru olmuştur. Libya'daki çatışmalı sürecin mahiyetinin ve söz konusu çatışma süreciyle ilgili çözüme dair çabaların durumunun ne olduğu, çalışmanın temel sorularını teşkil etmektedir. Çalışma, bu temel sorulara yanıt için çatışma haritalandırma yöntemine başvurarak, Çatışmaya Dair + Çözüm Sratejileri (ÇD+ÇS) çerçevesinde konuyu analiz edecektir.

Çalışmanın Önemi

Libya çatışmasına çözüm uğraşısı, birçok yönden önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi; modern devlet-içi çatışma örneği olarak Libya çatışmasının analizine ve çözümüne yönelik uğraşı, çağdaş çatışma çözümü araştırmaları için büyük önem taşımaktadır. Nitekim Libya'daki devlet-içi çatışmaya yönelik çözüm arayışı, diğer çağdaş devlet-içi çatışmaların çözümüne örnek teşkil etme potansiyelini taşımaktadır. İkincisi; çalışma, mevcut konjoktörde devlet-içi çatışmaların sayısındaki artış dikkate alındığında, bu tür çatışmaların analizinde hangi bileşenlerin dikkate alınması ve çözüme dair nasıl bir yaklaşım sergilenmesi gerektiğine dair önemli bakış açısı sunmaktadır. Üçüncüsü; Libya'nın jeostratejik ve jeopolitik konumu genel olarak bölgesel ve uluslararası güvenlik için ne kadar önem teşkil etse de, daha özelde ülkemiz Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası politikasını şekillendirmesi yönünden de önem teşkil etmektedir. Nitekim bu süreçte, Doğu Akdeniz üzerindeki enerji rekabeti, Libya'nın Türkiye için önemini göstermiştir. Bu bağlamda, Libya'daki çatışmayla yakından

ilgilenmek, ülkemizin Libya politikasını şekillendirmesinde fikri katkı sağlayacaktır. Dördüncüsü; devletlerarası veya devlet-içi çatışmalarda, klasik bir yaklaşım olarak, her ne kadar ‘devlet’ çatışma ve çözümde başat bir aktör olarak görülse de modern devlet-içi çatışmalarda devletin bu bağlamda tek aktör olarak konumlanması tartışma konusudur. Nitekim devlet-içi çatışmalarda, devlet-dışı aktörler (geleneksel aktörler, STK’lar ve sivil katılımcılar vb.) de hem çatışmanın sürdürülmesinde hem de çözümünde önemli birer aktör olarak ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle çalışma da, bu yaklaşım üzerinden hareket ederek devlet-dışı aktörleri de ana ve/veya kilit birer aktör olarak analize tabi tutarak, çağdaş çatışma çözümüne postmodernist bir yaklaşım sergilemektedir. Nitekim çatışmada yer alan aktörler içerisinde, devlet veya devlet toplulukları analiz edildiği gibi devlet-dışı aktörler olarak yerel aktörler de analiz edilmektedir. Ayrıca, barışçıl aktörler içerisinde de devlet aktörünün yanı sıra yerel aktörlerin çözüme potansiyel katkısı ortaya konulmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Çalışma, uluslararası sistemde başat aktör olarak tanımlanan ‘devlet’in, iç çatışmalar yoluyla taşıdığı potansiyel tehditleri, barış ve güvenlik bağlamında inceleyerek, çağdaş çatışma çözümüne katkı sağlamayı hedeflemektedir. Nitekim çalışma, çatışmanın şiddet boyutunu irdelemekle birlikte, çözüme dair boyutunu da irdeleyerek; çatışmanın yıkıcı yönü kadar yapıcı yönünü de ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda çalışma, çatışma ve çatışma çözümü teorisini kapsamlı bir şekilde ele alarak, Türkçe literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir. Ayrıca, bir yöntem olarak çatışma haritandırmanın işlevini, Libya örneği üzerinden göstererek çatışma çözümü teorisinin pratiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, “devlet-içi çatışmaların analizinde hangi bileşenler çatışmayı anlaşılır kılmaktadır? Çatışmanın tırmanmasında ve uzun sürmesinde, hangi düzey aktörler ve nedensel faktörler etki etmektedir? Libya devlet-içi çatışmasında, sürdürülebilir bir barış ortamı için nasıl bir yaklaşım geliştirilmelidir? Libya’da pozitif barışın sağlanması ne kadar olasıdır?” gibi sorular, çalışmanın araştırma soruları olarak belirlenmiştir. Bu çalışma sorularından yola çıkarak, şu hipotezler belirlenmiştir:

H1: Devlet-içi çatışmaların analizinin, pratik ve kapsamlı bir çatışma analiz yöntemi olan ÇD+ÇS çerçevesinde yapılması, çatışmanın anlaşılması ve çözümü için önemli fikri altyapıyı sağlar.

H2: Çatışmanın ortaya çıkmasında ve devamlılığında, iç dinamiklerle birlikte dış dinamikler de önemli birer nedensel faktör olarak ön plana çıkmaktadır.

H3: Devlet-içi çatışmaların çözümünde, dış aktörler kadar iç aktörler de üzerinde durulması gereken birer kilit aktördür.

H4: Çözüm için, ‘yukarıdan-aşağıya’ bir yaklaşımın paralelinde ‘aşağıdan-yukarıya’ bir yaklaşımın da dikkate alınması, sürdürülebilir bir barış ortamı için elzemdir.

H5: Libya’da çatışmayı tırmandıran ve çözümü baltalayan ikincil aktörler, kazan-kazan stratejisiyle hareket ederek çıkarlarını elde etmeleri mümkündür.

H6: Libya için pozitif barış ortamının sağlanması, uzun vadeli bir strateji gerektirse de, çatışmanın mahiyeti incelendiğinde bunun mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın teorik altyapısı, çatışma analizi ve çatışma çözümü teorileri bağlamında oluşturulmuştur. Çatışma analizi, Bağcı’nın (2013: 6) ifadesiyle, çatışmaları anlamının en önemli araçlarından biri olarak nitelendirilmektedir. Avrupa Konseyi’nin (2012: 48) de belirttiği gibi, “Çatışma analizi, herhangi bir çatışma müdahalesi gerçekleştirilmeden önce atılması gereken en önemli ve gerekli adımdır.”. Nitekim çatışma analizi, çatışmanın tarihsel arkaplanını, nedenlerini, aktörlerini ve dinamiklerini sistematik bir şekilde ve derinlemesine incelemektedir (Saferworld, 2004: 1; Herbert, 2017: 8). Nihayetinde, çatışma, sadece bir faktörü ya da bir düzeyi analiz ederek anlaşılabilir ve de çözülemez. Bundan dolayı çatışma analizi, çatışmaya dahli olan tüm faktörlerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve birbirlerini tetiklediğini varsayarak, çatışmayı kapsamlı bir şekilde ele almaktadır (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 11). Bu bağlamda çatışma analizi çalışmaları; kalkınma, insani yardım ve barış inşası için çaba gösteren örgütlerin rollerini anlamayı sağlamakta (Saferworld, 2004: 1) ve bir yönüyle de bu örgütlere katkı sunmaktadır.

Çatışma analizi, aktörlerin barış kapasitelerini ortaya koymak ve çözümü baltalayan faktörleri tespit etmek gibi çabalarla, çatışmaya yönelik çözüm stratejilerini geliştirmek amacı da taşımaktadır. Nitekim Ramsbotham ve çalışma arkadaşlarının (2005: 191) da vurguladıkları gibi çatışma çözümü, taraflardan birinin askeri zafer kazanması veya beraberlik sağlanmasıyla savaşın sona erdiğini savunan geleneksel görüşün aksine; çatışmaların altında yatan nedenlere odaklanmadıkça ve taraflar, şartlar konusunda

hemfikir olmadıkça, silahlı çatışmaların tekrar patlak verme riskinin her zaman mümkün olabileceğini savunmaktadır. Ayrıca, özellikle devlet-içi çatışmaların çözümünü resmi nitelikteki çabalara indirgemek doğru değildir. Bu tür çatışmalara başarılı ve kalıcı çözümlerin geliştirilmesi, kitlelerin kabullenmesine ve benimsemesine bağlıdır (Saylan, 2019: 1747). Bu bağlamda, çatışma çözümüne ilişkin çağdaş çatışma çözümü ve Rasyonel yaklaşımlar, büyük önem taşımaktadır. Mevcut çalışma da bu yaklaşımlardan hareketle, konuyu ele almaktadır.

Çağdaş çatışma çözümü yaklaşımı, Bercovitch ve arkadaşlarının (2009: 12, 16) değindiği gibi, geleneksel ve yenilikçi uygulamaları içerisinde barındıran, hem pozitivist hem de yapısalcı yaklaşımlara dayanmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, bütünleştirici pazarlık, problem çözme atölyeleri, çatışma değerlendirme çerçeveleri, üçüncü taraf müdahalesi gibi yaklaşımları barındırmakla birlikte; şiddet sonrasında barış koşullarını inşa etme, adaleti geliştirme ve çatışma yönetimi sistemlerini oluşturma gibi pratikleri de sağlamaya çalışmaktadır (Beriker, 2015:9). Rasyonel Seçim teorisi (MacQouen, 2009: 12) olarak da tanımlanan Rasyonel yaklaşımlara göre ise, çatışma çözümü sadece hali hazırdaki şiddetin son bulmasını ifade etmez, aynı zamanda gelecekteki çatışmaların önlenmesi için de aktif bir şekilde çalışır. Nitekim rasyonel hareket eden varlıklar; konuşarak, müzakere ederek olası çatışmaları önleyebilecekleri ve mevcut çatışmalarını ise çözebilecekleri inancıyla hareket eder (Saylan, 2019: 1743). Çatışma çözümünde teori ve pratik birbirleriyle bağlantılıdır. Yani soyut bir teorik yapı değildir. Nitekim hem akademik araştırmanın hem de pratik politikanın bir ögesidir. Ancak, çatışma çözümüne ilişkin kapsamlı bir teori için fikir birliği mevcut değildir. Bazı teoriler, sınırlı veya belirli çatışma aşamalarını ele alırken; bazıları, tüm çatışmalara ilişkin genel bir yaklaşım sağladığını iddia etmektedir. Üzerinde fikir birliği sağlanan husus; çatışmaların olduğundan daha iyi yönetilebileceğidir (Bercovitch vd., 2009: 1,2, 15). Nitekim çatışma yönetiminde nihai amaç, şiddetli bir çatışmayı sürdürülebilir barışa dönüştürmektir (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 6). Sürdürülebilir ve istikrarlı barış ise, sadece şiddetin olmaması değil, şiddet içermeyen çatışma durumunu da ortadan kaldırmayı ya da dönüştürmeyi esas almaktadır (Wehr, 1979: 16).

Çatışmayı yönetmenin ve çatışmaya müdahalenin ilk adımı olarak kabul edilen ve mevcut çalışmanın da yöntemini oluşturan çatışma haritalandırması; çatışma çözümüne ilişkin, çatışma taraflarının ve müdahalecilerin çatışmanın kökenlerini, doğasını,

dinamiklerini ve çözüm olasılıklarını daha iyi anlamasını sağlamaktadır (Wehr, 1979: 18-19). Ayrıca, bir müdahalenin devam edip etmeyeceğine ilişkin bilinçli bir karar vermeyi, çatışan tarafların mevcut durumlarından ders çıkarmalarını, kompleks görünümlü çatışmaları açıklığa kavuşturmayı ve anlaşılır kılmayı sağlamaktadır (Wehr, 1979: 22). Çatışma haritalandırma, Paul Wehr'in (1979), saha deneyimine dayanarak geliştirdiği/önerdiği bir model olarak ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, bu modele ilişkin; Simon Fisher ve arkadaşlarının (2020: 147-150) ortaya koydukları “çatışma haritalandırma”, Ramsbotham ve arkadaşlarının (2005: 112-114) “çatışma haritalandırma kılavuzu”, Morasso'nun (2008) “yeni bir çatışma haritalama kılavuzu”, Jeong'un (2008: 21) “çatışma haritalama modeli”, Sandole'nın (1998) “çatışma ve çatışma çözümünün kapsamlı bir haritalandırması; üç sütunlu bir yaklaşım” ve Bright'ın (t.y.) “çatışma haritalandırma planı” gibi farklı araştırmacılar da haritalama metoduna ilişkin önemli katkılar yapmış ve farklı çerçevelerde çalışmalar sunmuşlardır. Nitekim haritalama metodu, standart/sabit bir çerçeve değildir. Ancak, genel manada çatışma haritalandırma, çatışmaların çok boyutlu bir şekilde analizini mümkün kılan bir çerçeve olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle, kapsamlı bir çatışma analizi yöntemidir.

Bu minvalde, çalışmanın teorik kısmının bu okumalar ışığında sınırları belirlenmiş ve şekillenmiştir. Nitekim ‘çatışma’ alanına ilişkin çalışmalar, savaş ve barış çalışmalarına ilişkin alanlarla içiçe geçmiş bir şekilde ilerlemektedir. Bu yönüyle, bu üç alana ilişkin çalışmalardan devlet-içi çatışmalara ilişkin bir çerçeve belirlemek önem arz etmiş ve çalışmanın teorik ve metodolojik kısmı bu hedefle ilerlemiştir. Bu hedef doğrultusunda, çatışma analizinin bir örneği olarak çatışma haritalandırma yöntemine odaklanılmış ve bir çerçeve olarak ÇD+ÇS oluşturulmuştur.

Literatür Taraması

Çalışma, çatışma analizi ve çözümü teorisine odaklandığından dolayı çalışmanın teorik ve metodolojik kısmı, literatürde çatışma analizi ve çözümüne ilişkin yapılan çalışmalar kapsamlı bir şekilde taranarak, oluşturulmuştur. Yapılan kapsamlı literatür taramasında, bu alana ilişkin Ertan Efegil, Nezir Akyeşilmen, Eşref Aksu, Hüseyin Bağcı, Nimet Beriker, Füsun Özerdem, John W. Burton, Dennis J. D. Sandole, Sean Byrne, Vicenç Fisas, Frank Dukes, Herbert C. Kelman, Quincy Wright, Sian Herbert, Ho Wo Jeong, Edward Newman, Paul Wehr, Otomar J. Bartos, Louis Kriesberg, Jacob Bercovitch,

Robert Trappale, Peter Wallensteen, Johan Galtung, I. William Zartman, Simon Fischer, John Paul Lederach ve çalışmanın kaynakça kısmında yer alan diğerkleri gibi alanda yetkin araştırmacıların akademik çalışmaları ve Birleşmiş Milletler (BM), HIIK, Uppsala Conflict Data Program (UCDP), Armed Conflict Location and Event Data Project (ACLED), Correlates of War (COW) ve Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) gibi kurum ve araştırma merkezlerinin yöntem ve veri çalışmaları detaylı bir şekilde okunarak tetkik edilmiştir.

Yöntem ve teorik altyapı için yapılan okumalarda, şu kaynaklar çalışmanın temel kaynakları olarak belirlenmiştir: Oliver Ramsbotham, Tom Woodhouse ve Hugh Miall'ın (2005) birlikte çıkardıkları “Contemporary Conflict Resolution: The Prevention, Management and Transformation of Deadly Conflicts” adlı kitap; kitap, genel olarak çatışma çözümü alanının tarihsel olarak evrimini ve ağdaş çatışmanın doğasını tanımlayarak; şiddetli çatışmaların önlenmesi, şiddetli çatışma mevcutsa hafifletilmesi/yatıştırılması ve sonlandırılması ve çatışmaların dönüştürölmesi gibi çatışma çözümüne yönelik aşamaların üzerinde durmaktadır. Bu yönüyle, çalışmanın ağdaş çatışma çözümü yaklaşımına önemli katkı sağlamıştır. İkinci bir kaynak, Otomar J. Bartos ve Paul Wehr'in (2002) “Using Conflict Theory” kitabıdır. Bu kitap da, yıkıcı çatışmaların nasıl azaltılacağı ve çatışmaların yapıcı olarak nasıl yönetilebileceğini sorgulayarak, çatışma stratejilerini ve taktiklerini belirlemede nasıl rasyonel yaklaşım sergilenebileceğine odaklanmaktadır. Bu yönüyle de çalışmanın “atışma” olgusuna olan yaklaşımına önemli katkı sağlamıştır. Üçüncü bir temel kaynak, Peter Wallensteen'in (2002) “Understanding Conflict Resolution: War, Peace and The Global System” kitabıdır. Bu kitapta ise, savaş ile birlikte barış çabalarının da arttığını ve bu yönüyle başarılı barış çabalarının mümkün olabileceğini savunarak, savaşla birlikte barış müzakerelerine de odaklanmaktadır. Bu da çalışmanın, çatışma ile birlikte çözümüne de odaklanmasına katkı sağlamıştır. Son olarak da, Paul Wehr'in (1979) “Conflict Regulation” alışması ve Simon Fisher, Vesna Matovic, Bridget Ann Walker ve Dylan Mathews'in (2020) “Working with Conflict 2: Skills and Strategies for Action” adlı kitapları, çalışmanın yöntemini belirleyen temel kaynaklar olarak değerkendirilmiştir. Bu iki kaynak, çatışma haritalandırma yöntemini ve analiz için kullanılabilecek araçları ortaya koyarak, çalışmaya yöntemsel olarak önemli katkılar sağlamıştır.

Çalışmanın Libya örneğinde ise, özellikle 2011-2022 yılları arasında Libya'daki çatışmalara odaklanan çalışmalar incelenmiştir. Bu minvalde, Frederic Wehrey, Jonathan M. Winer, Vivienni Jabri, Wolfram Lacher, Andrei V. Chuprygin, Karim Mezran, Arturo Varvelli, Tarek Megerisi, Fraihat Ibrahim, Ramazan Erdağ, Yasmine Nahlawi, Muzaffer Ercan Yılmaz, Furkan Polat, Fatma Anıl Öztop, Ferhat Polat, David Wood, Thomas M. Hill, Mohsin Khan, Peter Cole, Al-Hamzeh Al-Shadeedi, Nancy Ezzeddine, Sami Zaptia, Pip Cook ve Cibril Ubeydi gibi araştırmacıların Libya ile ilgili çalışmaları ile Libya'daki BM Destek Misyonu (United Nations Support Mission in Libya-UNSMIL), Afrika Birliği, Arap Devletler Ligi ve ilgili kurum ve haber kaynakları kapsamlı bir okumaya tabi tutularak, teorik çerçeve kapsamında Libya örneği analiz edilmiştir.

Çalışmaya dair yapılan literatür taramasında, ulusal tez merkezi olan Yöktez ara ara incelenmiş ve mevcut çalışmanın yapıldığı süreç içerisinde, 2022 yılına ait bir doktora tezinin yayınlandığı tespit edilmiştir. Uludağ üniversitesinden Prof. Dr. Muzaffer Ercan Yılmaz danışmanlığında Zeynep Kalfa, “Kaddafi Sonrası Libya’da Çatışma ve Barışı İnşa Süreci” başlığıyla yazdığı tezinde; Libya’daki çatışmayı “analiz düzeyi” çerçevesinde inceleyerek, çatışmaya dair barış inşasına odaklanmıştır. Bu bağlamda mevcut çalışma, çatışma analizi ve çözümü teorisi ile çatışma haritalandırması yöntemine başvurmakla, Kalfa’nın çalışmasından teorik ve yöntemsel olarak farklılık göstermiştir. Ayrıca, Kalfa’nın çalışmasında yöntem olarak kullandığı “analiz düzeyi” çerçevesi, mevcut çalışmanın “2.4.2. çatışmanın bağlamı” alt başlığında işlenmektedir. Bu tezin haricinde Libya’ya ilişkin yazılan yüksek lisans ve doktora tezleri, genel olarak “insani müdahale/koruma sorumluluğu, NATO’nun Libya müdahalesi, Türkiye’nin Libya politikası ve Libya’daki silahlı güçlerin mahiyeti” gibi konulara ilişkin yazılmış olup, mevcut çalışmanın özgünlüğüne halel getirmemektedir.

Çalışmanın Kapsamı ve Bölümleri

Çalışma, devlet-içi çatışmaların çözümüne ilişkin teorik yaklaşımlara odaklanarak, Libya örneğini ele almaktadır. Libya’daki çatışmalı süreci teşkil eden 2011-2022 yılları arasındaki dönem incelenmiş ve ağırlıklı olarak 2014-2022 yılları arasındaki sürece odaklanarak konunun sınırları belirlenmiştir.

Çalışmanın konusu, amacı, önemi ve yöntemi ile çalışmaya ilişkin oluşturulan altı hipotez dikkate alınarak, çalışma için üç bölüm belirlenmiştir. Bu bölümlerden birincisi; “Kavramsal, Teorik ve Metodolojik Çerçeve: Çatışma, Çatışma Çözümü ve Çatışma Analizi” ana başlığıyla, çalışmanın kavramsal, teorik ve metodolojik alt yapısı oluşturulmaktadır. Bu bölümde öncelikle, çatışma kavramsal ve bir alan çalışması olarak incelenmiş ve çatışmanın tanımı, doğası, aşamaları, nedenleri ve sınıflandırması üzerinde durulmuştur. Sonrasında, bir teori olarak çatışma çözümü incelenmiş ve çatışma çözümüne dair tanımlamalar, teorik yaklaşımlar, yöntemler ve stratejiler üzerine kapsamlı bir içerik ortaya konulmuştur. Bölümün sonunda ise, çatışma analizine dair yöntemler kapsamlı bir şekilde incelenerek, çalışma için metodolojik çerçeve belirlenmiştir. Bu metodolojik çerçevenin oluşturulmasında, çatışmanın mahiyeti ve çözümüne ilişkin uğraşı belirleyici olmuş ve böylelikle ÇD+ÇS çerçevesi ortaya konularak, çalışmanın diğer bölümleri bu çerçeve üzerine bina edilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümü, ortaya konulan ÇD+ÇS çerçevesi kapsamında; “Çatışmaya Dair (ÇD): Devlet-içi Çatışma Örneği Olarak Libya’daki Gelişmeler” ana başlığıyla, Libya’daki çatışma analiz edilmiştir. Metodolojik çerçevenin birinci aşamasını oluşturan ÇD ile Libya’daki çatışmanın profili, çatışmada yer alan aktörler, çatışmanın nedenleri ve çatışmanın dinamikleri ve bağlamı kapsamlı bir şekilde analiz edilmektedir. Libya’daki çatışmanın profili ile çatışma alanı hakkında genel bilgi ve çatışmanın tarihsel süreci ve aşamaları ortaya konulmaktadır. Libya’daki çatışmada yer alan aktörler, profillerine göre (yerel, bölgesel ve uluslararası) ve aktör haritalandırması aracılığıyla çatışmaya katılım düzeylerine (birincil ve ikincil aktörler) göre sınıflandırılarak analiz edilmiş ve aralarındaki ilişki ağları ortaya konulmuştur. Libya’daki çatışma nedenleri ise, sektörel (siyasal ve yapısal, ekonomik, kültürel ve sosyal ve psikolojik) olarak analiz edilerek, çatışmanın altında yatan kök nedenlere odaklanılmıştır. Bölümün sonunda ise, Libya’daki çatışmanın dinamikleri ve bağlamı incelenerek, çatışma olayları incelenmiş ve analiz düzeylerine (devlet/toplum, bölgesel ve küresel düzey) göre çatışma analiz edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümü ise, ÇD+ÇS’nin ikinci aşamasını oluşturan ÇS çerçevesi; “Libya’daki Çatışmaya Dair Çözüm Stratejileri” ana başlığıyla işlenmektedir. Bu bölüm altında Libya’nın çatışma çözümü deneyimi, Libya’ya ilişkin barışçıl aktörler ve bunların potansiyelleri, söz konusu süreçte çözüme yönelik girişimler ve çalışmanın

genel hedefi olarak da belirlenen Libya'ya ilişkin olası çözüm senaryoları yer almaktadır. Libya'nın çatışma çözümü deneyimi ile 2011'deki Birinci İç Savaşın sona ermesi ve 2011-2014 yılları arasında geçiş sürecindeki çözüm arayışları incelenmektedir. Barışçıl aktörler ve potansiyelleri ile Libya'daki çatışmada barışçıl aktör rolünü oynayan yerel ve/veya ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörler düzeylerine göre analiz edilerek, bu aktörlerin çözüme potansiyel katkıları incelenmektedir. Çözüme yönelik girişimler ile 2014-2022 yılları arasındaki çatışma sürecinde ortaya konulan çözüm girişimleri analiz edilmektedir. Çalışmanın ve bölümün son alt başlığı olarak belirlenen olası çözüm senaryoları ile de Libya için en iyi durum senaryosu olarak pozitif barış, orta durum senaryosu olarak negatif barış ve en kötü durum senaryosu olarak da başarısız/kırılgan devlet gibi durumlar incelenerek, çatışmaya dair çözüm stratejileri ortaya konulmuştur.

1. BÖLÜM: KAVRAMSAL, TEORİK VE METODOLOJİK ÇERÇEVE: ÇATIŞMA, ÇATIŞMA ÇÖZÜMÜ VE ÇATIŞMA ANALİZİ

1.1. Çatışma Kavramı

1.1.1. Çatışmanın Tanımı, Doğası ve Aşamaları

Sosyal Bilimlerdeki birçok kavram gibi, “çatışma” kavramı da, hem akademik literatürde, hem de günlük dilde farklı şekillerde kullanılmaktadır. Günlük dilde, genellikle fiziksel şiddetle ilişkilendirilen çatışma kavramı, akademide “rekabet”, “uyumsuzluk”, “gerginlik”, “antagonizma”, “sürtüşme”, “düşmanlık”, “mücadele” veya “anlaşmazlık” gibi terimlerle bağlantılı olarak geniş bir yelpazede araştırılmaya tabi tutulmaktadır (Mitchell, 1981:1). Bu yönüyle aslında kavram, çok boyutlu ve çok kapsamlıdır. Ancak “çatışma” üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, kavramı tanımlamada, birbiriyle çok da tezat oluşturmayan, hatta birbiriyle uyumlu tanımlamaların yapıldığı söylenebilir. Bu minvalde, çatışma alanında çalışan önde gelen bazı araştırmacıların ve kurumların çatışmayı nasıl tanımladıklarına değinmek yerinde olacaktır.

Burton’a (1988: 11) göre, çatışma, “her bir tarafın, diğerinin hedeflerini, değerlerini, çıkarlarını veya davranışlarını kendi karşıtları olarak algıladığı bir ilişkiyi” tanımlamaktadır. Wehr’e (1979: 12) göre “esasen, bir rakip tarafından işgal edildiği düşünülen, bir alan içinde optimum konuma (sıralı konum kümeleri dahilinde) hareket eden iki veya daha fazla tarafın etkileşiminin bir dinamiğidir”. Wallenstein’e (2002: 15) göre çatışma, en az iki taraf arasında mevcut olan kısıt kaynaklar üzerinde aynı anda ortaya koydukları taleplerinin karşılanamadığı uyumsuz pozisyonları ifade etmektedir. Jeong’a (2008: 5) göre, tarafların kısıt olan değerler, güç ve kaynaklar üzerindeki iddialarına ilişkin mücadele olarak tanımlanabilir. Kriesberg (2016: 64) ise, toplumsal çatışmalar olarak inceler ve çatışmayı, en az bir tarafın diğeriyle uyumsuz hedefleri olduğu inancını ortaya koyduğu bir ilişki olarak belirtir. Zartman’a (2008: 1) göre çatışma, birbirlerini dışlayan görüşlerin mevcut olduğu statik bir durum ve pozisyonların uyumsuz olmasıdır. Ramsbotham ve arkadaşlarına (2005: 23) göre ise, çatışma ile farklı gruplar tarafından uyumsuz hedeflerin peşinde koşmak

kastedilmektedir. Diğer taraftan, alana ilişkin çalışmalar yürüten Çok Partili Demokrasi Merkezi'ne (Centre for Multiparty Democracy [CMD], ty.: 12) göre çatışma, en az iki taraf (kişi, grup veya kuruluş) arasında, en az bir tarafın diğer tarafla fikirsel, algısal çelişkiler içerisinde olduğunu fark etmesiyle ve hedeflerini, diğer taraf yüzünden gerçekleştiremeyeceğini hissettiği zaman ortaya çıkmaktadır. Heilderberg Uluslararası Çatışma Araştırmaları Enstitüsü (Heilderberg Institute for International Conflict Research [HIIK], 2020: 6) yaklaşımına göre ise, siyasi bir çatışma, taraflar arasında algılanan bir niyet uyumsuzluğudur. Tüm bu tanımlamalar göz önüne alındığında, “çatışma” kavramına ilişkin ortak bazı unsurlardan söz edilebilir, bunlar:

- Aktörler; en az iki taraf (kişi, grup, örgüt ve devlet gibi) vardır.
- Kıt kaynaklar; kıt kaynaklardan kasıt, sadece somut kaynaklar (toprak, ekonomik kazanımlar gibi) değil, soyut kaynakları da (güç, tanınma, belirli bir bölgeyi yönetme, belirli bir fikri yayma gibi) içerebilir (Wallenstein, 2002: 15).
- Uyumsuzluk; açık düşmanlığın algılanması (Morasso, 2008: 3) ve pozisyonlar, hedefler, çıkarlar, niyetler ve değerler ile ilişkilidir.
- Anlaşmazlık; açık düşmanlığın mevcut olmasıdır (Morasso, 2008: 3).
- Etkileşim; çatışma, bir ilişki biçimidir ve taraflar arasında karşılıklı bağımlılığa dayalı bir ilişkinin var olmasıyla da ilgilidir.

Galtung'a (2004: 145) göre çatışmanın üç bileşeni vardır: Tutum (Attitude), Davranış (Behaviour) ve Çelişki/Durum (Contradiction). Bunlarla bağlantılı olarak, bir çatışmanın altında yatan temel unsurlar; derin (olumsuz) tutumlar, derin (düşmanca) davranışlar ve derin (çatışmacı) çelişkilerdir. Mitchell'in (1981: 16, 17, 25, 29) öne sürdüğü üç bileşen ise şunlardır: Birincisi, çatışma durumu, en az iki tarafın karşılıklı olarak uyumsuz hedeflere sahip olduklarını algılamasına yönelik bir durumdur. İkincisi, çatışma tutumları, çatışma durumuna ve davranışına eşlik etmekle birlikte, daha çok bunları şiddetlendiren psikolojik durumlar veya koşullardır. Üçüncüsü ise, çatışma davranışı, bir tarafın, diğer tarafın hedeflerinden vazgeçmesini veya hedeflerini değiştirmesini sağlamak için fiili davranışlarda bulunmasıdır.

Çatışma üzerine yapılan önemli bir teorik tartışma, çatışma ve şiddet ilişkisi üzerinedir. Bu iki kavram, her ne kadar birbiriyle özdeş olarak algılanmakta ise de, çatışmaların şiddet barındırabileceğini, ancak şiddet içermeyen çatışmaların da olduğunu ve hatta çok daha fazla yaşandığını söylemek mümkündür. İki tür şiddet vardır. Birincisi,

davranışsal şiddet; kişilere ve eşyalara açık bir şekilde zarar verme neticesinde ortaya çıkan durumları ifade etmektedir. Sokak şiddeti, savaşlar, isyanlar, cinayetler ve soykırım gibi eylemler buna örnektir. İkincisi de, yapısal şiddet; sosyopolitik yapılardan kaynaklanan haksızlıkları ve baskıları belirtmektedir. Örneğin; baskıcı rejimler, eşitsiz bir dünya ekonomik sistemi gibi, ulusal veya uluslararası sistemin doğasında yer alan şiddeti ifade etmektedir (Wehr, 1979: 14,15). Nihayetinde, çatışmaya ilişkin çalışmalarda dört odak noktası bulunmaktadır. Bunlar; şiddet içeren kültürler, şiddet içeren yapılar, şiddet içeren aktörler ve son olarak da bunların temel çatışmalarda birleşmesidir (Galtung, 2000: 1).

Çatışma alanında tartışılan diğer bir teorik tartışma, çatışma ile savaş çalışmaları arasındaki ayrımdır. Çatışma alanından farklı olarak savaş çalışmaları alanı, genellikle devletlerarası krizlere ve savaşlara odaklanmaktadır. Her ne kadar devlet-içi savaşlara yönelik bir eğilim göstermeye başlamışlarsa da, temel aktör olarak devleti ön planda tutmuşlardır. Savaş çalışmaları alanı, çatışma alanıyla ilişkili olan barış çalışmaları alanı ile de farklılık göstermektedir. Nitekim barış çalışmaları alanı, sadece devletlerarası savaşları değil, genel siyasal şiddet eylemlerinin tümünü incelemeye tabi tutarken; savaş çalışmaları alanı, daha çok devlet davranışlarını ve rasyonaliteyi temel almaktadır. Bu yönleriyle, savaş çalışmaları alanı, analitik ve davranışsal bir yaklaşım içerisindeyken; barış çalışmalarının daha çok postmodernist bir yaklaşım içerisinde olduğu söylenilebilir (Akgül, 2016: 7, 10, 11).

Çatışma alanında tartışılan diğer bir önemli konu da, çatışmanın doğasıyla ilgilidir. Çatışmaların doğası gereği, sadece olumsuz [yıkıcı] etkileri olduğunu söylemek yanlış olur, nitekim çatışmalar, olumlu [yapıcı] etkiler de doğurabilir (Abdalla ve Sender, 2019: 69). Katz ve McNulty'a (1994: 1) göre çatışma; ilerlemeyi, gelişmeyi, büyümeyi ve öğrenmeyi sağlayabilecek "evrimin motorlarından" biridir. Lederach'a (2014: 9) göre ise, "çatışma, insan ilişkilerinde normaldir ve değişimin bir motorudur.". Ayrıca Lederach (2014: 19), çatışmayı bir fırsat ve bir hediye olarak da değerlendirmektedir. Dolayısıyla çatışmalar, tehlike ve fırsatlar barındırabilir. Önemli olan husus, çatışma sürecinin nasıl yönetildiğidir. Bu yönetmeyle, çatışmanın yapıcılığı ya da yıkıcılığı şekillenir (CMD, ty.: 19). Deutsch'a (Akt. Dizdaroğlu, 2019: 1) göre, bir çatışmanın yıkıcı ya da yapıcı olup olmaması, tarafların algılarıyla ilgilidir. Şöyle ki, tarafların

sonuçtan tatmin olmamaları durumunda, yıkıcı; tarafların sonuçtan tatmin olmaları ve kazanmış hissetmeleri durumunda ise, yapıcı olarak tanımlanabilir.

Çatışmanın yapıcı (olumlu) yönü: Karşılıklı anlayış, iletişim, adaletin sağlanması ve tarafların kabul edilebilir hedeflerin peşinde koşması gibi koşulları doğru bir şekilde yönetmek, çatışmanın yapıcı bir yönde ilerlemesini sağlar (Jeong, 2008: 14). Böylelikle çatışma, sorunların tartışılmasına imkan sağlayabilir, sorunların çözülmesinde etkin olabilir, açık iletişim kanallarını işler hale getirebilir (Sanson ve Bretherton, 2001: 3) ve etkileşimi arttırabilir, kimlik ve dayanışma duygusunu pekiştirebilir, taraflara iç değişim fırsatı sağlayabilir, (Katz ve McNulty, 1994: 3) insanların adaletsizliğe meydan okumalarını ve bunları düzeltmelerini, özerkliklerini kazanmalarını ve kendi yaşamları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmaları gibi yaygın faydaları sağlayabilir (Kriesberg, 2015: 7). Nitekim yapıcı çatışmaların temelinde yatan inanç, çatışmaların genellikle minimum kayıplarla sonuçlandığının ve önemli faydalar sağlayacağının kabul edilmesidir (Kriesberg, 2015: 7).

Çatışmanın yıkıcı (olumsuz) yönü: Tarafların saldırgan içgüdülerini ön plana koymaları, hedef olarak sadece savaşmayı belirlemeleri, olumsuz duygulara sahip olmaları ve bu duygularını kontrol edememeleri, tarafların birbirlerine yabancılaştırması ve kendilerince “öteki”ni yaratmaları gibi koşulların mevcut olması sonucunda ise, çatışmanın yıkıcı bir yönde ilerlemesine yol açar (Jeong, 2008: 14). Böylelikle çatışma, şüphe ve güvensizlik yaratabilir, işbirliğini engelleyebilir, ilişkilere zarar verebilir, pozisyon farklılıklarını arttırabilir ve şiddetli çatışmalara yol açabilir (Sanson ve Bretherton, 2001: 3). Küçük farklılıklar yüzünden büyük çatışmaların çıkmasına ve büyük kayıpların yaşanmasına yol açabilir. Çatışma sorunları artabilir ve koşullar daha da karmaşık hale gelebilir. Bu durumda, çatışmayı yönetmede büyük zorluklar ortaya çıkabilir. Küresel endişelere yol açabilir. Tarafların niyeti, birbirlerini tamamen yenmek olarak değişebilir. Tarafların sayısı artabilir, bu durumda çatışmanın şiddetini azaltmak zorlaşabilir (Katz ve McNulty, 1994: 3, 4). Çocuk savaşçılar, cinsel şiddet, toplu vahşetler, sivil ölümleri ve zorunlu göçler gibi, özellikle yeni çatışmaların doğasında olan sonuçlara yol açabilir (Einsiedel, 2017: 6-8). Nitekim yıkıcı yaklaşımlarda, çatışan taraflar, çatışmayı tek taraflı olarak çözmeye çalışır ve bunu yaparken rakibinin çıkarlarını ve ihtiyaçlarını gözetmez (Berghof Vakfı, 2018: 51). Sonuç olarak çatışmanın bu yapıcı/olumlu ve yıkıcı/olumsuz yönlerine binaen; yıkıcı çatışmaların nasıl ortadan kaldırılacağı hususu

önemli olduğu kadar, yapıcı çatışmaların nasıl kontrol edilebileceği de önem teşkil etmektedir (Bartos ve Wehr, 2002: 1).

Çatışmaların kendine özgü geçmişleri vardır ve her biri farklı aşamalardan geçmektedir (Leonhardt, 2001: 53). Bu farklılıklarına rağmen, çatışmalar, belirli bir yaşam döngüsü içerisinde çeşitli aşamalardan geçmektedir. Galtung bu durumu, çatışmanın neredeyse organik bir şey gibi ve kendine has bir yaşam döngüsü olduğuyla açıklamaktadır. Galtung'a (2000: 1) göre çatışma, bu yaşam döngüsü içerisinde; görünür, hassas ve hatta şiddetli bir doruğa ulaşır, sonra azalır, kaybolur ve sıklıkla yeniden ortaya çıkar. Kriesberg ve Mitchell (Akt. Jeong, 2008: 36) de, çatışma döngüsünün, zaman içerisinde, başlatma, tırmanma, gerileme ve son bulma aşamalarından geçtiğini belirtirler. Jeong (2008: 97) ise aşamaları; başlatma, tırmanma, tuzağa düşürme, gerileme ve sonlandırma olarak düzenli bir süreç şeklinde ifade etmektedir. Sandole (1998: 2) da, çatışmayı, dinamik bir fenomen olarak kabul eder ve çatışmanın; başlatma, tırmanma, kontrollü bakım ve yönetim aşamaları ile karakterize edilebileceğini; belki de yatıştırma, çözüm veya dönüşümü yansıtan bir tür sonlandırmaya yol açabileceğini ifade etmektedir.

Nihayetinde çatışmanın hangi aşamalardan oluştuğuna dair yapılan çalışmalar göz önüne alındığında, çatışmanın beş aşamadan oluştuğu söylenebilir:

Birinci aşama - Başlatma: Uyumsuz hedefler ve tetikleyici olaylar görünür hale gelir ve çatışmanın fitili ateşlenmiş olur. Sözlü tehditler, hafif baskı ve kazan-kaybet ayarında bir anlaşmazlık baş gösterir (Jeong, 2008: 97). Gizli çatışma olarak da tanımlanan bu aşamada; bir istikrar görünümü vardır, ancak çatışmanın yapısal nedenleri de mevcuttur. Bu durumda, taraflar arasında gerginlikler meydana gelebilmekte, hatta zaman zaman düşük düzeyli şiddet eylemlerine yol açmaktadır (Leonhardt, 2001: 53).

İkinci aşama - Tırmanma: Çatışma, artık görünür hale gelir ve taraflar, daha çatışmacı bir hale gelir. Taraflar arasında güvensizlik oluşur ve taraflar, birbirlerine karşı kullanmak suretiyle kaynaklar ve müttefikler edinirler (Leonhardt, 2001: 53). Bu tür girişimler; gerilimlerin artmasına, çatışmanın yoğunlaşmasına ve şiddetin tırmanmasına yol açan girişimlerdir. Tırmanma, “tek taraflı” veya “karşılıklı” olabilir. Tek taraflı tırmanma; yoksun bırakılma, savaş kültürüne sahip olma, karşıt rollere veya değerlere sahip olma, geçmiş ve şimdiki şikâyetler, yüksek düzeyde hayal kırıklığı ve etkileşimin çatışmayı teşvik etmesi gibi nedenlerden dolayı bir tarafın inisiyatifiyle çatışmanın

tırmanması durumudur. Karşılıklı tırmanma ise; genellikle tek taraflı tırmanmayla aynı nedenlerden ötürü ortaya çıkar. Bu duruma en iyi örnek, “misilleme” veya “misliyle karşılık verme” stratejileri çerçevesinde yapılan fiili durumlardır. Ayrıca bir de, “düşmanlığa dayalı” bir tırmanma şekli var ki, bu durumda, karşı tarafa sarf edilen ağır bir ifade veya düşmanca bir davranış sergileme gibi tamamen önemsiz nedenlerden dolayı çatışma tırmanma eğilimi gösterir. Nitekim düşmanlık, öncelikle şikâyetler (eski veya yeni) ve hayal kırıklığından kaynaklanan anlaşmazlıklarla ilgilidir (Bartos ve Wehr, 2002: 98-102).

Üçüncü Aşama - Akut çatışma: Çatışmanın yaşandığı en yoğun aşamadır. Taraflar arasında şiddet seviyesi yüksek, iletişim neredeyse kesiktir ve barışçıl seçenekler söz konusu olmamaktadır (Leonhardt, 2001: 53). Nitekim çatışmaların tırmanmasıyla yıkıcılığı artar ve şiddet, yaygın hale gelir. Artan bu yıkıcı çatışmalar, çatışmaların daha da uzamasına yol açar. Çatışmaların yıkıcılık ve uzaması potansiyeline göre de, tarafların çözüme karşı daha çok direnç göstermesine yol açar (Saylan, 2019: 1744). Bu aşama, aslında zorlu çatışmaların niteliğini barındırıyor denilebilir. Şöyle ki, aktörler arasındaki ilişkinin birçok yönünü kapsayan zorlu çatışmalar, kolayca yönetilebilen çıkar temelli çatışmaların aksine, tarafların sahip oldukları varoluşsal değerlerine, bireysel veya kolektif kimliklerine yönelik tehditler barındırmaktadır ki, bu durumda, bu tür çatışmaların çözümü imkânsız hale dönüşebilmektedir. Zorlu çatışmalar, taraflar arasında yerleşmiş ve tırmanma halinde olan bir ilişki biçimi olarak uzun süreli devam edebilir. Tarafların ihtiyaçlar ve değerler üzerindeki pozisyonlarını değiştirmeme çabası içerisine girmeleri, çatışmanın insan yaşamının her boyutunda yaygınlaşmasını ve imha tehdidinin sürdürülmesine yol açar. Bu durumda, taraflar arasında kötümserlik, şiddetli saldırılar ve intikam mevcut olur (Jeong, 2008: 12).

Kriesberg (2016: 64), bu zorlu çatışmaların üç boyutunu belirtmiş ve şöylece tanımlamıştır: Birincisi, uzun süreli çatışmalardır; ikincisi, yıkıcı olarak değerlendirilir; üçüncüsü ise, çözme veya dönüştürme çabalarına karşı dirençlidir. Böylece bu üç boyut, birlikte zorlu çatışmaları tanımlar. Bu yönüyle de, bu aşamada da, çatışmanın nasıl bir boyuta gelebildiği, zorlu çatışmaların barındırdığı bu niteliklerle de açıklanabilir.

Dördüncü aşama - Gerileme: Tırmanma aşamasının aksi yönündeki girişimleri barındıran bu aşamada, “tek taraflı” veya “karşılıklı” gerileme girişimleri mevcuttur. Gerilimi düşürmeye, çatışmanın yoğunluğunu azaltmaya ve şiddeti olabildiğince

ortadan kaldırmaya yönelik olan girişimlerdir (Bartos ve Wehr, 2002: 98-102). Bu aşamada, belirsizlikler olmasına rağmen, istikrarlı bir ortam sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durumda, şiddet seviyesi düşer ve iletişim tekrar mümkün hale gelir. Ayrıca bu aşamada, çatışmanın nedenleri ve etkileri, dikkatli bir şekilde araştırılmazsa ve çözülmezse, çatışmanın tekrar yükselme riski meydana gelir (Leonhardt, 2001: 53).

Beşinci aşama – Son bulması: Çatışma, bir tarafın zaferi ya da teslim olması, üçüncü bir tarafın müdahalesi veya arabuluculuk ve barış müzakereleri gibi seçeneklerden birinin ya da birkaçının devreye girmesiyle sona erebilir (Leonhardt, 2001: 53).

Son olarak şunu belirtmek gerekir ki, çatışmanın bir aşamadan, diğer bir aşamaya geçişinin ne kadar zaman aldığını kestirmek zordur. Ayrıca aşamalar, mutlak ardışık bir düzen içerisinde de değildir (Jeong, 2008: 100-101). Örneğin; bazı çatışmalar, daha birinci aşamadayken, beşinci aşamadaki seçeneklerden birinin ya da birkaçının devreye girmesiyle sona erebilir veya dördüncü aşamadaki gerileme safhasındayken, tekrar ikinci aşamadaki tırmanma safhasına geçebilir. Bu yönüyle, her bir çatışmayı (tanımlanmasıyla, doğasıyla ve aşamalarıyla) “şahsına münhasır” bir şekilde ele almak, incelemek ve ona göre değerlendirmek; çatışmanın daha iyi bir şekilde analiz edilmesine ve yapıcı bir şekilde yönetilmesine katkı sağlar.

1.1.2. Çatışmanın Nedenleri

Çatışmanın nedenlerine odaklanmak, mevcut çatışmaların çözülmesine ve/veya gelecekteki çatışmalara karşı önleyici adımların atılmasına önemli katkılar sunmaktadır. Ayrıca, bir çatışmanın başlamasındaki asıl nedenler ile devam etmesindeki mevcut nedenlerin ortaya çıkarılması, çatışmanın nasıl oluştuğunu anlamayı mümkün kılmaktadır (Mitchell, 2014: 27-28). Elbette ki, devlet-içi çatışmaların neden yaşandığını açıklayabilecek, genel-geçer bir teoriden bahsetmek söz konusu değildir (Öztürk, 2016: 19). Çünkü nedensellik; zamana, mekâna ve taraflara göre değişkenlik gösterebilir ve içerisinde birçok farklı faktör ve değişken barındırabilir. Önemli olan, farklı faktörlerin ve değişkenlerin, nasıl bir etkileşim içerisine girip çatışmaya yol açtığıdır.

Tarihsel olarak baskın olan nedenler silsilesine bakıldığında; Soğuk Savaş'ın başlamasıyla birlikte, iç çatışmalar, uluslararası güçlerin işi (içişlerine Komünist müdahaleler) olarak görülmüştür. Sömürgecilik karşıtı milliyetçiliklerin yükselişiyle,

çatışma nedeni olarak bireysel ve kolektif haklar ön plana çıkmıştır. Yoksulluğun artmasıyla, göreceli yoksunluk üzerine odaklanılmıştır. Soğuk Savaş'ın son döneminde ve sonrasında, çatışma nedeni olarak, etnisite, din ve kimlik gibi değerler, odak noktası olmaya başlamıştır (Zartman, 2019: 95-96). Bu baskın olan nedenler silsilesinde dikkat edilmesi gereken husus; çatışmanın en önemli nedenlerine odaklanıp, diğer nedenleri göz ardı etmenin, çatışmayı anlamayı/açıklamayı yetersiz kılabilmesidir (Smith, 2004: 118).

Çatışma alanında yapılan çalışmalar incelendiğinde, çatışma nedenlerini açıklamada iki genel yaklaşımın baskın durumda olduğu gözlemlenebilir. Bunlardan birincisi, rasyonel yaklaşım; ikincisi ise, ihtiyaç yaklaşımıdır.

Rasyonel yaklaşım; çatışmayı, çıkar temelli (Burton, 1988: 14), güvenlik ikilemi odaklı (Herbert, 2017: 8) ve ekonomik ve politik ağırlıklı (Korostelina, 2009: 100) olarak değerlendirmektedir. Bu yönleriyle çatışma; derin anlaşmazlıklar barındırmaz, yüzeyseldir (Burton, 1988: 14) ve ağırlıklı olarak pazarlık edilebilir, devredilebilir ekonomik ve finansal talepleri barındırmaktadır (Yassine-Hamdan ve Pearson, 2014: 5). Tarafların, kendi rasyonellikleriyle, değerlendirmeleriyle ve stratejik kararlarıyla çatışmayı başlatan olaylar zincirini harekete geçirdikleri (Wallenstein, 2002: 44) ve de tüm olası sonuçları dikkate aldıkları varsayılmaktadır.

Bu yaklaşıma getirilen iki önemli eleştiri şunlardır. Birincisi, bu yaklaşımla bağlantılı olarak, çatışmaların temel nedenlerinin, sadece çıkar kavramı ile açıklanamayacağı; ikinci olarak da, bu yaklaşımın, çatışmanın önlenmesine veya dönüştürülmesine dair yeteri derecede açıklama yapamamasıdır (Çınar, 2016: 44). Nitekim devlet-içi çatışmaları, rasyonalist ve ekonomik faktörler üzerinden açıklama uğraşısı; azınlık hakları, ideolojik ayaklanmalar, ayrılıkçı kampanyalar ve insan hakları gibi politik çatışma kaynaklarını geri planda bıraktırmıştır. Ancak, 20. ve 21. yüzyıl silahlı çatışmalarını anlamak için bu tür siyasi motivasyonların ve şikâyetlerin üzerinde önemle durulmalıdır (Newman, 2014: 23-24). Özellikle, devlet-içi çatışmaları, sadece pazarlık konusu olabilecek yüzeysel konular üzerinden değerlendirmek ve onlara yönelik çözüm geliştirmek, çatışmaların tamamen ortadan kaldırılmasını ya da dönüştürülmesini sağlamaz. Bilakis, çözümleri, kısa vadeli olarak etkili olsa da, uzun vadede etkisi az olmaktadır. Örneğin; Peace and Conflict 2010'a göre, son on yılda aktif hale gelen 39 farklı çatışmadan 31'i, tekrarlayan çatışmalardır. Bunlar, en az bir yıl,

büyük ölçüde hareketsiz kalan, ancak sonrasında tekrar şiddetlenen çatışmalardır. Bunun temel nedeni, çatışmaların altında yatan temel nedenleri göz ardı etmek ve bunlara odaklanmamaktır (Sandole, 2013: 34).

İhtiyaç Yaklaşımı ise; değer ve ihtiyaç (kültür, kimlik ve eşitlik talebi vb.) temelli (Burton, 1988: 14), duygusal odaklı (Bartos ve Wehr, 2002: 21), kültürel/kimliksel ve psikolojik ağırlıklı (Herbert, 2017: 8) bir yaklaşımdır. Bu yönleriyle çatışma; derin/köklü anlaşmazlıklar ve pazarlık konusu olmayan, devredilemeyen talepler barındırmaktadır.

Birçok çatışma, ortak ihtiyaçlar çerçevesinde gelişmektedir. İhtiyaçlar, sadece maddi/somut unsurlar değil, aynı zamanda manevi/soyut unsurları (kimlik, güvenlik ve adalet gibi) da içermektedir. Bu yüzden, çatışmaları tetikleyen yapısal ve temel nedenler, genellikle her iki unsuru da bünyesinde barındırmaktadır (Çınar, 2016: 43). Hatta Jeong (2008: 52)'a göre; “genel olarak maddi ihtiyaçların karşılanması gerekse de, en zorlayıcı çatışma kaynaklarının kimlik ve güvenliğe yönelik algılanan tehditlere atfedildiği kabul edilmektedir.” Korestelina (2009: 101)'ya göre ise, tüm kimlik çatışmaları, çıkar çatışmaları içerirken; tüm çıkar çatışmaları ise, kimlik çatışmalarını ihtiva etmemektedir. Şöyle ki, çıkar temelli olarak ortaya çıkan bir çatışma, zamanla kimlik çatışmasına dönüşebilir ve bu dönüşümle birlikte, uzun süreli ve de köklü bir hal alabilir. Bu yaklaşım çerçevesinde, özellikle devlet-içi çatışmaları açıklamak/anlamak ve bu çatışmalara kalıcı çözümler geliştirmek için önemli çalışmalar ortaya konulmuştur. Bu yüzden bu yaklaşımı biraz daha detaylandırmak, çatışmanın nasıl oluştuğunu ve altında yatan kök nedenlerin neler olduğunu ortaya koymada kolaylık sağlayacaktır.

İhtiyaç yaklaşımı çerçevesindeki Temel İhtiyaçlar Teorisi, önemli bir çatışma nedeni olarak kabul edilmektedir. Galtung (2000: 85)'a göre, “temel ihtiyaçlar, bazı çatışmaların neden bu kadar çetin, bu kadar uzun süreli, bu kadar basit ve zorlu hale geldiğini açıklamaya hizmet etmektedir.” Hangi ihtiyaçların temel ihtiyaç olarak kabul edileceği, Abraham Maslow'un temel ihtiyaçlar hiyerarşisinden yola çıkılarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi; fizyolojik, güvenlik, toplumsal, değer ve kendini gerçekleştirme temelli ihtiyaçları içermektedir. Temel ihtiyaçlar teorisyenleri, Maslow'un bu teorisini, çatışma alanına uyarlama gibi bir çaba içerisine girmişlerdir. Ancak, bu teorisyenler, Maslow'un aksine, ihtiyaçların hiyerarşik bir

şekilde değil, aynı anda gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir ve temel insani ihtiyaçların listesini daha kapsamlı bir şekilde ele almışlardır (Abdalla ve Sender, 2019: 36-37). Temel ihtiyaçlar teorisyenlerinin önde gelen iki ismi, John Burton ve Edward Azar'dır. Burton, Maslow'un ihtiyaç hiyerarşisinin aksine, Paul Sites'in ihtiyaç listesine göre çalışmalarını sürdürmüştür. Bu ihtiyaç listesinde, her birinin yerine getirilmesi gerektiği ve birbirilerine hiyerarşik üstünlüğünün olmadığı, sekiz farklı ihtiyaç yer almaktadır. Bu ihtiyaçlar şunlardır; "yanıtta tutarlılık, teşvik (stimulation), güvenlik, tanınma, dağıtıcı adalet, rasyonalite ve rasyonalitenin görünümü, anlam ve kontrol". Sites'in bu sekiz ihtiyaç listesine, Burton, dokuzuncu bir ihtiyaç olarak, "ihtiyaçların elde edildikten sonra korunması" anlamındaki, "rol savunması" ihtiyacını eklemiştir (Sandole, 2013: 23). Burton, özellikle bu ihtiyaçlardan, "kimlik, güvenlik ve adaletin dağıtımı" üzerinde durmuş ve bunların reddedilmesinin, çatışmanın önemli nedenini oluşturduğunu savunmuştur (Abdalla ve Sender, 2019: 38). Ayrıca bu ihtiyaçlar, Burton'un zorlu çatışmalar için geliştirdiği "derin-köklü çatışma" (deep-rooted conflict) kuramının da temelini oluşturmuştur (Saylan, 2019: 1746). Nitekim Burton'a göre, bu temel insan ihtiyaçları reddedildiğinde veya ihlal edildiğinde, bir köklü çatışma biçimi ortaya çıkmaktadır (Lewis, 1990: VIII).

Temel ihtiyaçlar teorisyenlerinden diğer önemli bir isim ise, Azar'dır. Azar, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorisine bir meydana okuma olarak; çatışmayı arttıran, uzun sürmesine ve de şiddetli olmasına yol açan dört devlet-içi değişkenin bulunduğunu savunmuştur. Bunlardan birincisi, devletten ziyade, analiz birimi olarak kimlik gruplarının (dini, etnik, kültürel) olması; ikincisi, insan ihtiyaçlarının reddedilmesi; üçüncüsü, devletin kolektif toplumsal ihtiyaçları karşılama yeteneği; ve dördüncüsü de, gelişmekte olan devletlerin, küreselleşmeye karşı direnişlerinin zayıf olması. Azar'a göre, bu değişkenlerin açık bir çatışmaya yol açıp açmaması; toplumsal eylem (kimlik gruplarının oluşumu ve seferber edilmesi), devlet eylemleri (tahakküm ve boyun eğdirmeden uzlaşma ve uyum sağlamaya kadar olan stratejiler) ve çatışma dinamiklerine (misliyle karşılık verme, düşman imajlarının oluşturulması ve kutuplaşma gibi tırmanan çatışma spiralleri) bağlıdır (Cook-Huffman, 2009: 22-23). Azar bu çerçevede, "uzatmalı toplumsal çatışma (protracted social conflict)" kuramına "ihtiyaç analizi"ni de eklemiş ve buna göre; bir grubun temel ihtiyaçlarının karşılanmaması ve baskı altına alınmasının, çatışmanın uzun sürmesine ve şiddetli geçmesine yol açacağını

belirtmiştir (Saylan, 2019: 1746). Azar’a göre, bu temel ihtiyaçlar; güvenlik, tanınma ve kabul etme, siyasi kurumlara adil erişim ve ekonomik katılımdır (Newman, 2014: 24).

Sonuç olarak, ihtiyaç teorisyenlerinin temel insan unsurları listesi şunları içermektedir: Emniyet/güvenlik, Aidiyet/sevgi, Benlik saygısı, kişisel tatmin, kimlik, kültürel güvenlik, özgürlük, dağıtıcı adalet ve katılım ihtiyaçları (Marker, 2003). Bu temel insan ihtiyaçları, çatışmanın temel nedenlerini analiz etmek için bir çerçeve görevi görmesi açısından önemli görülmektedir (Jeong, 2008: 29).

Çatışmanın maddi/somut ve manevi/soyut boyutlarını ve rasyonel-ihtiyaç yaklaşımlarını göz önüne alarak, çatışmaların nedenlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyabilecek kategoriler belirlenebilir. Örneğin; Brown (Akt. Öztürk, 2016: 28), ülkeleri, iç savaşa daha yatkın hale getiren çatışma nedenlerini dört kategori olarak belirlemektedir; yapısal, politik, ekonomik/sosyal ve kültürel/algısal faktörler. Fisas (2015: 16)’a göre çatışma nedenleri; siyasi, ekonomik, etnik, dini ve kültürel karakterlere sahiptir. Devlet-içi çatışmalarla ilgili güncel araştırmalar, özellikle etnik, çevresel, politik ve ekonomik faktörlere odaklanmaktadır. Bu çalışma da; siyasal ve yapısal, kültürel ve sosyal, ekonomik ve çevresel ile psikolojik nedenler başlıkları altında, çatışmanın nedenlerini incelemektedir. Ayrıca, Vrbensky (2008: 6-7), Efegil (2015a: 440) ve Leonhardt (2001: 21) tarafından ortaya konulan çatışma nedenleri göz önüne alınarak aşağıdaki gibi bir tablo sunulmaktadır:

Siyasal ve Yapısal Nedenler	Ekonomik ve Çevresel Nedenler	Kültürel ve Sosyal Nedenler	Psikolojik Nedenler
-Devletin meşruiyet sorunu -Devlet yönetiminde söz sahibi olma talebi -Devletin sınırlarının sorgulanması -Devlet otoritesinin çökmesi -Farklı etnik gruplar arasında iktidar mücadelesi -Azınlık haklarının ihlal edilmesi -Ayrımcı siyasi kurumların varlığı -Dışlayıcı ulusal ideolojiler -Sınırlı sosyal ve politik katılım -Çatışma yönetimi için yetersiz resmi ve gayri resmi kanallar -Sınırlı kurumsal kapasite -Kontrolsüz ordu birimleri ve keyfi polis eylemleri -Silahların varlığı (özellikle hafif silahlar) -Nüfus için yetersiz güvenlik (insan hakları ihlalleri, suç) -Uluslararası katılımın olumsuz sonuçları -Ulusal ve uluslararası ortamın olumsuz sonuçları -Güvenlik endişelerinde komşu devletlerin rolü: Çatışmaya meyilli komşulara olan sınır, demokratik olmayan bölgeler	-Hakkani olmayan gelir dağılımı -Azınlıkların kendilerini geliştirme imkanının olmaması -Bölgesel kaynakların belli gruplar tarafından kontrol edilmesi -Yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk, yüksek enflasyon, ayrımcı ekonomik sistemler -Şehirleşme -Sosyo-ekonomik eşitsizlik -Doğal kaynaklar için rekabet -Temel insan ihtiyaçlarının yetersiz karşılanması -Makroekonomik sorunlar; başarısız makroekonomik politikalar, pazara erişim -Dikey eşitsizlikler -Yatay ekonomik eşitsizlikler: Araziye, sermayeye, hükümete, altyapıya, yardıma ayrımcı erişim; gelire, hükümete ve diğer elitlere ayrımcı erişim -Çevresel bozulma: Kirlilik, ormansızlaşma, arazi bozulması -Çevresel dışsallıklar: Yukarı nehir kirliliği, sınır ötesi hava kirliliği, yasadışı atık ticareti -Göç	-Kültürel ayrımcılık kalıpları: Azınlık dilinin kullanımı ve öğretimi üzerindeki yasal ve siyasi kısıtlamalar ve ilgili adaletsiz eğitim fırsatları, din özgürlüğü -Kültürel değerleri aşağılama -Kültürel asimilasyon -Anadilin kullanımının yasaklanması -Etnik, kültürel ve diğer farklılıkların siyasi manipülasyonu -Etnik coğrafya: Yüksek etno-dilsel / bölgesel çeşitlilik, baskın bir etnik grup -Şiddet kültürü, önceki şiddetten travma -Sosyal imkanların yetersizliği -Sosyal parçalanma ve marjinalleşme -Dönüşüm süreçleri ve hızlı sosyal değişim ile başa çıkma sorunları -Sosyal sözleşmenin başarısızlığı	-Karşılıklı önyargılar -Tarihsel travmalar -Nefret söylemi -Ötekileri suçlayan hikayeler -Ötekileri sorunlarının kaynağı olarak görme -Farklı olanı eşit görmeme algısı -Sorunlu grup geçmişleri ve kışkırtıcı algılar

Tablo 1: Çatışma Nedenleri

Kaynak: Vrbensky (2008: 6-7), Efegil (2015a: 440) ve Leonhardt (2001: 21).

1.1.2.1. Siyasal ve Yapısal Nedenler

Genel olarak çatışmaların siyasal ve yapısal nedenleri şu unsurları içermektedir: Devletin zayıflığı, kurumların etkisizliği, toplumun kutuplaşması, yatay eşitsizlikler, etnik heterojenlik, farklı kimliklerin dışlanması, kısmi ve zayıf demokrasi, iktidar tahakkümü, sömürge sonrası miraslar, savaş ağalarının varlığı (Newman, 2014: 42-43, 67), baskıcı rejimler, güç siyasetinin yürütülmesi, özerklik veya ayrılık girişimleri ve ideoloji/dil/din veya mezhep farklılıkları. Bir çatışmayı ele alırken, buradaki her bir faktörün koşullarını, aktörlerini, dinamiklerini, nedenlerini ve etkilerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 5-6). Bu unsurlar, üç genel kategori altında izah edilebilir; rejim türü ve yönetim, etnik durum ve güvenlik faktörleri.

Rejim türü ve yönetim faktörü: Demokratik rejimlerin, gerek birbirleriyle, gerekse de kendi içerisinde herhangi bir savaş yaşamadığı vurgulanmaktadır. Bu yönüyle çalışmalar; yüksek ve orta düzeydeki demokratik rejimler ve otokratik rejimler arasında bir karşılaştırmaya girerek, hangi rejim türünde çatışma riskinin yüksek olduğunu ortaya koymaya çalışmaktadırlar. Buna göre çatışma riskinin en az olandan en fazla olana göre şöyle bir sıralama ortaya çıkmaktadır: Yüksek düzeyli demokratik rejimler < otokratik rejimler < orta düzeyli demokratik rejimler. Nitekim yüksek düzeyli demokratik rejimlerde, sorunlar barışçıl mekanizmalarla çözülebilmektedir. Otokratik rejimlerde, liderlerin vatandaşlara karşı sorumsuzluğu ve muhalif grupları sert bir şekilde bastırabilmesi söz konusudur. Orta düzey demokrasilerde ise, görece açık bir toplum bulunmaktadır, ancak liderlerin muhalif gruplara karşı sert baskısı, bir dereceye kadar sınırlandırılmış olduğundan, iç savaş riski yüksektir (Öztürk, 2016: 30-31). Konsolide demokrasilerde, çatışmaların çözümüne ilişkin kurumsal mekanizmaların olması, şikâyetlerin göz ardı edilmemesi gibi uygulamaların bulunması, silahlı çatışma riskini azaltmaktadır. Demokrasiye geçiş aşamasında olan veya kısmi demokrasi sürecindeki toplumlarda ise, silahlı çatışma riski daha fazladır (Newman, 2014: 25). Ancak, her ne kadar demokratik devletlerin, kendi aralarında çatışma yaşama risklerinin az olduğu iddia edilse de, bu devletlerin, kurumlar arası çatışmalara girmesi veya başka devletlerin iç çatışmalarına müdahale etmesi ihtimali yine de belirsizlik taşımaktadır (Sarkees vd., 2003: 56).

Devlet inşası ile silahlı çatışma arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Nitekim inş sürecinde devlet; hem bölgedeki rakiplerini etkisiz kılmakta, hem de şiddet tekelinin merkezileştirilmesine yol açmaktadır (Newman, 2014: 41). Örneğin; bağımsız devletlerin sayısı, 1950’de 79 iken, günümüzde bu sayı, 200’ü aşmıştır. Bu durumda, yeni devletlerin kurulmasıyla birlikte, olumsuz rejim değişikliklerinden ve devrimci ayaklanmalardan, etnik savaflara ve soykırımlara kadar farklı ölçeklerde çok fazla siyasi şiddet meydana gelmiştir (Jeong, 2008: 60).

Etnik faktörü (yapısal yönüyle): İç savaş riski, etnik unsurları barındırma yönüyle farklılık gösterebilir. Örneğin; etnik olarak homojen ve sayısal olarak çok fazla küçük etnik gruplara sahip toplumlarda iç savaş riski azdır. Sayısal olarak az, ama büyük ve eşit olmayan etnik grupların olması ve bunların bir bölgede yoğunlaşması ise, iç savaş riskini arttırmaktadır (Newman, 2014: 27).

Etnik coğrafya ise, devletlerin etnik bileşiminden oluşmaktadır. Birçok araştırmacı tarafından daha fazla etnik gruba sahip toplumlarda, çatışma riskinin fazla; homojen ya da daha az etnik gruba sahip toplumlarda ise, çatışma riskinin daha az olduğu ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılar da, bunun aksini iddia etmektedir. Bir kısmı, iç savaş ile etnik çeşitlilik arasında bir ilişkinin kurulamayacağını, çatışma riski ile ilgisinin olmadığını ileri sürmekte; bir kısmı ise, daha az etnik gruba sahip olan toplumlarda çatışma riskinin daha fazla olduğunu iddia etmektedirler. Aslında, iç savaş ile etnik bileşen arasında bir ilişki vardır. Bu etnik bileşende, eğer bir grup, baskınlık, dinsel veya dilsel olarak toplumun çoğunluğunu oluşturduğu (örneğin; %80) veya azınlık grubun bu kadar küçük olduğu bir ülkede mevcut ise, iç savaş riski daha küçüktür (Öztürk, 2016: 28-29).

Özellikle etnik çatışmaları anlamak için etnik heterojenlikten ziyade, etnik kutuplaşma, ayrımcılık ve etnik hâkimiyet gibi unsurlara odaklanmak daha önemlidir. Tek başına etnik heterojenlik, çatışmayı oluşturacak asli bir unsur değildir. Ekonomik istikrarsızlık, başarısız kamu otoritesi, siyasi aşırılık ve manipülasyon gibi unsurlarla birlikte, kutuplaşmayı arttırıp, çatışmaya yol açabilir. Özellikle kamu otoritesi çöktüğünde, etnik gruplar arasında güvenlik ikilemi ortaya çıkmakta ve ayrıca gruplar arasında geçmiş bir düşmanlık varsa, o zaman çatışmanın yaşanması daha olası hale gelmektedir (Newman, 2014: 27). Yasal ayrımcılık ise; bir devlet içerisindeki azınlık gruplarına karşı, eşit olmayan muamelelerde bulunmak, onların gelişmesine engel olmak için baskın

grupların yasaları ve kamu politikalarını kullanması anlamına gelmektedir ki, bu da, önemli bir çatışma nedeni olmaktadır (Fatah, 2018: 29).

Güvenlik faktörü: Uluslararası İlişkilerden gelen güvenlik kavramlarının, devlet-içi şiddet için birebir kullanımı her ne kadar kusurlu olsa da, güvenliğin, devlet-içi savaşlarda merkezi bir rol aldığını göz önünde bulundurmak ve ona göre açıklamaya çalışmak mümkündür (Betts, 2017: 4). Şöyle ki, toplumun güvenliğini sağlamak, devletlerin temel görevidir. Başarılı ve başarısız (zayıf) devletler arasındaki fark, hükümetlerin, şiddeti caydırma ve güvenliği sağlama konusundaki dengeyi ne ölçüde sağlayabildiğiyle ilgilidir (Zahar ve Saideman, 2008: 205). Zayıf devletin, topluma sunması gereken güvenlik garantisi bakımından yetersiz olması, o devlet içerisindeki grupları kaygılandırır, isyanların çıkmasına neden olur, toplumlararası çatışmalara ve şiddet ortamının oluşmasına yol açar. Özellikle eski sömürgelerde, bu durumlar yaşanmıştır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan devlet-içi savaşlarından %75,6'sı, 20. Yüzyılda bağımsız hale gelen eski sömürgelerde meydana gelmiştir. Bu eski sömürgelere kalan miras, bölgesel sınırların dayatılması olmuştur. Bu dayatmayla toplumlar arası ilişkiler bozulmuş, etnik kimliklerin yıkıcı bir çatışma unsuru olarak algılanmasına neden olmuş ve birçok şiddetli çatışmalara yol açmıştır (Newman, 2014: 31).

Güvenlikle ilgili diğer önemli bir etken ise, güvenlik ikilemidir. Güvenlik ikilemi, korkunun şiddetli çatışmalara yol açabilmesidir (Sida, 2006: 16). Bir tarafın niyetinin ne olup olmamasına bakılmaksızın, güvenliğini arttırması sonucu, karşı tarafın, bunu kendisine bir tehdit olarak okuması ve güvensiz hissetmesi sonucu oluşan bir mekanizmadır (Jeong, 2008: 70). Özellikle bir çatışmada şiddetin artması, güvenlik ikilemini akut hale getirebilmektedir (Hampson vd., 2007: 45).

1.1.2.2. Kültürel ve Sosyal Nedenler

Yapısal şiddet, etnik ya da herhangi azınlık bir grubun (özellikle ana akım grubun dışındaki bir grup) siyasi, sosyal, ekonomik ve diğer kaynaklara erişiminin engellenmesi ya da reddedilmesi olarak tanımlanabilir. Kültürel şiddet ise, yapısal şiddetin gerek tarih ve eğitim sistemlerinde, gerek medya ve eğlence çevrelerinde işlendiği ve bu durumun ana akım grup tarafından benimsenmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Sandole, 2013: 31-32). Özellikle, uluslararası akademinin ve politika

yapıcıların ilgisini çeken şey, çok kültürlü devletlerdeki etnik çatışmaların yönetimi meselesidir. Nitekim bu devletlerin içerisindeki etnik çatışmaların göz ardı edilmesi; şiddetli çatışmalardan tutun da, devletlerin bölünmesine kadar olan sonuçlar doğurabilmektedir. Çok kültürlü olan bu devletler, etnik topluluklara yönelik çok kültürlülük, federalizm ve âdem-i merkeziyetçilikten, asimilasyon ve soykırıma kadar çeşitli politika seçimlerine göre hareket etmektedirler (Mukherjee, 2014: 1). Bu yönüyle çatışmaya yol açan kültürel ve sosyal nedenler; kimlik, ayrımcılık, yoksunluk ve değerler ve inançlar gibi faktörler üzerinden incelenebilir.

Kimlik faktörü: Kimlik ve çatışma arasında çok yönlü ve çok katmanlı bir etkileşim vardır. Kimlik kaygılarıyla çatışma tetiklenebilir, tırmanabilir; çatışma sürecinde ise kimlikler yaratılabilir ve dönüştürülebilir (Cook-Huffman, 2009: 25). Kimlik, bir grubu, başka bir gruba karşı kültürel bir kaynak görevi olarak ve duygusal bağlılık sağlayarak, güçleri harekete geçirmede önemli bir işlev görür. Kimlik, bir grubun çevresiyle olan ilişkisini etkileyen normlar, inançlar ve geleneklerle ilgilidir. Kimlik oluşumu, bir grubu, başka gruplar karşısında algısal olarak homojenleştirir (Jeong, 2008: 55). Bir grubun, kendi benlik algısının tehdit edildiğini, reddedildiğini ya da saygısızlık gösterildiğini hissetmesiyle birlikte kimlik, bir çatışmanın nedeni haline gelir ve bu durum, kalıcı bir çatışmaya yol açabilir. Ayrıca, kimliğin özelliği ve hangi şekilde tehdit edildiği de kimliğin, çatışmanın kalıcılığına etkisini şekillendirmektedir. Kimliğin özelliğinden kasıt, gruptaki tüm aktörler için aynı öneme sahip kimliğin tehdit edilmesidir. Hangi şekilden kasıt ise, rakibin “öteki” algısı ile karşısındakilerini, insanlık-dışı ve kötü olarak algılaması ve onlarla tüm irtibatlarını mümkün olduğunca keserek, onlara karşı yıkıcı çatışma eylemlerine girişmesidir (Abdalla ve Sender, 2019: 43).

Kimliğin sosyo-politik bir çatışma konusu olması; ten rengi, dil, din ve cinsiyet gibi değerlere olumlu veya olumsuz anlam yüklemeyle de ilgilidir. Özellikle bölünmüş toplumlarda bu değerler, daha çok ayrıcalıklı bir statü veya servet elde etmek için kullanılır. Ulusal kimlikler, kolayca manipüle edilerek, olumsuz bir araca dönüşebilir. Nitekim aşırı milliyetçi hareketlerin yükselişi, soykırım veya etnik temizlik gibi sonuçları doğurabilmektedir (Jeong, 2008: 57). Ayrıca, köklü çatışmalar taviz verilemeyen temel ihtiyaçlara dayanır. Bu temel ihtiyaçlardan önemli olan birisi, kimliktir. Temel ihtiyaçların karşılanmaması veya reddedilmesi, uzun süreli toplumsal

çatışmalara yol açar ve bu tür çatışmalar, daha çok toplumsal kimlik sorunları etrafında döner. Kimlik çatışmaları üzerine yapılan çalışmalarda; etnik ve ulusal kimlikler, siyasi çatışmaların bir nedeni mi, yoksa bir sonucu mu olduğu üzerine tartışmalar yürütülmüştür (Korostelina, 2009: 100).

Ayrımcılık faktörü: Belirli bir grubun etnik hâkimiyeti (%45-90) de, iç savaş riskini artırmaktadır. Kültürel gruplar, kendilerine, mevcut siyasi düzen içerisinde haksızlık yapıldığını algıladıklarında; kültürel haklarının tanınması, özerklik, siyasi ayrılmaya veya tam bağımsızlık gibi yolları arayabilirler (Fatah, 2018: 29). Bu yönüyle, devlet-içi çatışmalara etki eden bir faktör de, ayrımcılıktır. Bir ülkede, bir grubun haklarının göz ardı edilmesi, duyarlı davranılmaması ve/veya saygı gösterilmemesi memnuniyetsizlik doğurur. Bu memnuniyetsizlik, zamanla eylemlere yol açar. Bir grubun karşılanmayan bazı temel ihtiyaçlarının (maddi ya da manevi) olması, örneğin kültürel haklar gibi, o grubun toplumsal hayal kırıklığı yaşamasına neden olur. Bunu yaşayan kimlik grubu, eyleme geçmeye hazır olmaya başlar; liderlik ortaya çıkar, seçenekler hesaplanır, eylemler başlatılır, çatışma tırmanır ve sonuç itibarıyla devlet, kendisini bir kaos ortamı içerisinde bulur (Wallenstein, 2002: 176).

Şiddete yol açacak ayrımcılıkla ilgili kimlik taşıyıcıları; dil, eğitime erişim, ibadet hakkı, ırka dayalı ayrımcılık, cinsiyet, yasal ayrımcılık, ekonomik ayrımcılık, kamu yönetimine erişim eksikliği, siyasi temsil eksikliği, insan hakları, bir grubun hâkim olduğu polis ve askeri güçlerin baskısı vb. konular, çatışmanın tırmanmasında önemli unsurlardır. Ayrımcılıkla mücadele etrafında örgütlenen grupların eylemleri önemli olduğu kadar, devletin de bu taleplere karşı sergilediği karşı eylemler de, çatışmanın tırmanmasında önemli bir etkidir. Nitekim devlet, bu taleplere karşı, baskıcı, hoşgörüsüz veya küçümseyici bir tavırla yaklaşırsa, çatışmanın tırmanma riskini arttırır (Wallenstein, 2002: 176-177).

Yoksunluk faktörü: Bir grubun temel ihtiyaçlarının karşılanmaması, gerginlikleri arttırır ve bu gerginlikle bağlantılı olarak, toplumsal hayal kırıklıkları ve “göreceli yoksunluk” gibi faktörler nedeniyle çatışmalar şiddetlenir (Wallenstein, 2002: 39). Mağdur azınlık grup, yapısal şiddetin farkına vardığında, bu durumları “göreceli yoksunluk” ve/veya “derece dengesizliği” biçiminde deneyimlemektedir. Göreceli yoksunluk, aktörlerin, kaynaklar açısından beklentilerini elde edebileceklerini hissettiklerinden daha büyük bir algı içerisinde olması durumudur. Derece dengesizliği ise, bir aktörün, sosyoekonomik

alanlarından birinde (örneğin; eğitim) yüksek derecede olmasına rağmen, diğer alanlarda (örneğin; ırk, toplumsal statü, meslek, sınıf) düşük olarak derecelendirilmesi dengesizliktir. Bu deneyimler sonucunda, hayal kırıklığı ve saldırganlığın meydana gelme olasılığı yüksektir (Sandole, 2013: 31-32).

Değerler ve inançlar faktörü: Çatışmanın kalıcılığı ve şiddeti üzerinde etkili olan diğer önemli bir faktördür. Temel insan ihtiyaçları içerisinde yer alan değerler ve inançlar, kimliğin oluşmasına etki eder ve oluşan bu kimlikle birlikte, kültürel güvenlik (kişinin dinini, geleneğini, dilini ve kültürünü kabullenmek) de ön plana çıkar. Çatışan taraflar, kendi görüşlerini en iyi olarak algılar ve diğer tarafı, ahlaki açıdan yanlış, aşağılık ve kötü olarak nitelendirir. Ahlak, kültür ve sosyalleşme ile şekillenir. Birey, yer aldığı grubun kültürel değerlerine ve uygulamalarına göre sosyalleşir. Böylece grubun ahlaki kodu, kişinin kimliğini şekillendirir ve oluşturur. Oluşan kimliğin içinde barındırdığı ahlaki kodlar, taraflar arasında derin farklılıklar barındırıyorsa, çatışma riski artar ve çatışmanın şiddetli ve uzun sürmesine de neden olur (Abdalla ve Sender, 2019: 49-51).

İnançlar; iç savaşların başlamasını, dinamiklerini ve sona ermesini etkileyen dini boyutlardır. Bu yönüyle iç savaşın, hem başlaması ve tırmanması yönünde işlevi olabileceği gibi, hem de gerilemesi ve riskini azaltması yönünde işlevi bulunabilir. Bu, “kutsalın kararsızlığı” terimi ile açıklanmaktadır. Ancak din ve iç savaş arasındaki ilişki, tek başına bir çatışmayı açıklamaz. Çünkü dini faktörlerin etkileri, koşullu, ihtimal dâhilinde ve çok çeşitli olabilmektedir. Bu yüzden, diğer nedenlerle (ekonomik, politik ve psikolojik vb.) birlikte ele alınmalıdır. Din ve çatışma üzerine yapılan araştırmalar, üç analiz düzeyi şeklinde yapılmıştır, bunlar; dini gruba ilişkin analiz, farklı dini gruplar arasındaki ilişkilerin analizi ve dini grubun devletle olan ilişkisine yönelik analizi. Bu analizlerle, dini faktörlerin çatışma ile olan ilişkisi ölçülmüştür ve dini faktörlerin olumlu veya olumsuz olarak çatışmaya etki ettiği üzerinde durulmuştur (Svennson, 2019: 2, 29).

1.1.2.3. Ekonomik ve Çevresel Nedenler

Ekonomik nedenler; başarısız makroekonomik politikalar, sınırlı piyasa erişimi, gelir eşitsizliği, gelir seviyesinin düşük ve büyümenin yavaş olması (Vrbensky, 2008: 8) gibi unsurları barındırmaktadır. Smith (2004: 117)’in ifadesiyle de: “Kötü ekonomik koşullar, devlet içi çatışmaların en önemli uzun vadeli nedenleri”nden biridir.

Ekonomik nedenler; açgözlülük ve şikâyet, kalkınma, kaynaklar ve ekonomik eşitsizlik gibi faktörler altında incelenebilir. Ayrıca bu minvalde, çevresel faktörlere de değinilebilir.

Açgözlülük ve şikâyet faktörleri: Çatışmanın ana itici gücü olup olmadığı her ne kadar tartışmalı bir konuya da, bu faktörlerin günümüz çatışmalarında ve özellikle de sömürge sonrası devletlerdeki iç savaşlarda yoğun bir şekilde ön plana çıktığı kabul edilmektedir. Açgözlülük faktörü, rasyonel aktörlerin kişisel çıkarlarına dayanmaktadır ve şiddet içeren çatışmalarda motivasyon kaynağı olarak ekonomik teşvikler ve fırsatlar ön plandadır. Şikâyet faktöründe ise, iç savaşların basit ekonomik etkenlere indirgenemeyeceği vurgulanmaktadır. Aktörlerin kimliklerini ön planda tuttukları ve ekonomik, siyasi veya kültürel adaletsizliklere karşı savaştıkları kabul edilmektedir. Aktörlerin, bireysel çıkardan ziyade, grup güdüsüyle hareket ettikleri iddia edilmektedir (Berkley Center, 2012: 9). Özellikle geçmiş ekonomik sömürü koşulları, toplumlarda yabancılaşma ve isyan üretmiştir (Zartman, 2019: 97).

Kalkınma faktörü: Kalkınma düzeyi ile iç savaşlar arasında doğru orantılı bir ilişki biçimi bulunmaktadır. İç çatışmalar, zengin ülkelere nazaran fakir ülkelerde daha çok olasıdır. Bir ülkenin kişi başına düşen gelirinin fazla olması, o ülkede bir iç savaşın başlaması olasılığını azaltmakta ya da iç savaş yaşansa da, süresinin fazla uzun olmayacağı ileri sürülmektedir. Ekonomik değişkenler, özellikle etnik savaşlarda daha önemli rol oynamaktadır. Bu durum, kişi başına düşen gelirin düşük olması ve ulusal servetin adil olmayan bir şekilde dağılımı ile bağlantılı olarak “göreceli yoksunluk” argümanı ile ilgilidir. Bu konuda eleştirilen husus; ekonomik değişkenlerin, iç savaş öncesinde yüksek seyrederken, iç savaş sırasında ya da sonrasında düşük seyredebileceğidir (Öztürk, 2016: 30-31).

Bugünün dünyasına yönelik önemli bir çıkarım, azgelişmişlik ve çatışmanın aynı anda ortaya çıkmasıdır. Nitekim azgelişmişlik ve çatışma, birbirlerini besleyen faktörlerdir (Azar, 1990: 155). Şöyle ki, azgelişmişlik ve yoksulluk, şiddetli çatışmaların doğrudan ya da dolaylı bir nedeni olabilir. Çünkü azgelişmiş yoksul ülkelerde, yolsuzluk ve yönetişimden muzdarip olma olasılığı daha yüksektir. Ayrıca, yüksek işsizlik ve genel yoksunluk da, isyanlara katılımı ve şiddetli çatışma riskini arttırmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde de, her ne kadar azgelişmiş ülkeler kadar olmasa da, düşük gelir ve okuryazarlık düzeyleri, yüksek işsizlik ve bebek ölüm oranları ve de refah seviyesinin

düşük olması gibi etkenlerin ortaya çıkması, çatışma riskini arttırmaktadır (Newman, 2014: 30).

Kaynak faktörü: Çıkarabilir/yağmalanabilir kaynakların varlığı ile iç savaşlar arasındaki ilişkiye ilişkin iki çelişkili çıkarım yapılmaktadır. Birincisi, bu tür kaynakların varlığı, çatışmanın başlama riskini azalttığı ileri sürülmektedir. İkincisi ise, bu tür kaynakların iç savaş riskini arttırdığı iddia edilmektedir. Bunların dışında, asıl önemli çıkarım, bu tür kaynakların toplam ihracat içerisindeki payı ile ilgilidir. Bir ülkenin ekonomisi, bu tür kaynaklara maksimum ya da minimum düzeyde bağlıysa, iç savaş olasılığı düşüktür. Eğer orta ölçeğe yakın (örneğin; %32) bir düzeyde ise, iç savaş riski yüksektir (Öztürk, 2016: 30-31).

Ekonomik eşitsizlik faktörü: Özellikle farklı kimlik grupları veya topluluklar arasındaki ekonomik eşitsizliğin/yatay eşitsizliğin, mutlak yoksulluktan daha güçlü bir çatışma nedeni olduğu ifade edilmektedir (Newman, 2014: 30). Şöyle ki, yoksulluk, çatışmanın önemli bir bağlamı olabilir, ancak tek başına bir neden değildir. Önemli olan nasıl çatışma yarattığıdır ki, bu durum mutlak yoksulluktan ziyade, bir grubun sürekli kazanırken başka bir grubun sürekli kaybetmesi (örneğin; etnik kökene dayalı olarak servette muazzam farklılıkların olması) ve yaygın yolsuzluklar (Örneğin; bazı yetkililerin kamu gelirlerini kendi çıkarlarına kullanarak, başkalarının kalkınmasını engellemesi) ile ilişkilidir (Conflict-related Development Analysis [CDA], 2012: 2). Bu yönüyle yoksulluk, ekonomik eşitsizliğin bir sonucu ve çatışmanın bir nedeni olarak ele alınabilmektedir.

Çevresel faktörler: Önemli bir çatışma faktörü olarak üstünde durulması gereken diğer bir konu, çevresel faktörlerdir. Vrbensky (2008: 9), bu faktörleri üç grupta ele almaktadır. Bunlar; kıt kaynaklar ile ilgili tehditler (su, enerji, deniz geçişi ve balıkçılık alanları), çevresel dışsallıklar (hava kirliliği, toksik atıkların yasa dışı ticareti vb.) ve çevresel mülteciler (environmental refugees) veya sosyal kargaşa (ekolojik felaket veya kronik doğal kaynak kıtlığına maruz kalınması neticesinde yaşanan zorunlu göç). Her ne kadar çatışmalar için en az belirleyici faktör olsa da, çevresel faktörler, isyanlar ve etnik çatışmalarla birlikte, sivil şiddete etki etmektedir. İklim değişikliği, nüfus artışı, ekonomik gelişme ve kirlilik ilerledikçe, bu tür şiddet olaylarının artmasına etki edecektir. Nitekim su kıtlığı, ormanların yok edilmesi/olması ve toprak erozyonu gibi

“yenilebilir kaynakların” bozulması da çatışmalara yol açabilir. Ancak bunlar, sorunun siyasi ve ekonomik boyutları kadar belirleyici değildir (Smith, 2004: 117).

1.1.2.4. Psikolojik Nedenler

Çatışmalar, birçok insanı içermektedir. Bundan dolayı insanların nasıl ve neden böyle düşündüklerini, davrandıklarını incelemek ayrı bir önem arz etmektedir. Bu yönüyle çatışma durumlarının psikolojik boyutlarını incelemek, insan psikolojisini ana yönleriyle anlaşılmasını sağlayabileceği gibi çatışma hakkında daha derin bir anlayışın geliştirilmesine olanak tanır (Abdalla ve Sender, 2019: 61). Ancak, psikolojik faktörler, tek başına ne çatışmayı başlatan ne de çatışmanın çözülmesine etki eden nedenlerdir. Nitekim psikolojik faktörler, çatışmanın altında yatan nesnel koşullardan ve özellikle de politik faktörlerden ayrı işlemez ve çoğunlukla olumsuz yönde etki eder (Kelman, 1990: 202-203). Mitchell (1981: 25) de, “çatışma psikolojisinin toplumsal ve uluslararası uyuşmazlıkların temel nedeni olmasından ziyade, en iyi şiddetlendiren bir faktör olarak görülmesi” varsayımı üzerinde durmuştur. Psikolojik nedenler; saldırganlık, davranış, tutum, nefret ve düşmanlık gibi faktörler altında incelenebilir.

Saldırganlık faktörü: Çatışmanın, insanların “doğal saldırganlığı”ndan kaynaklandığına dair önemli görüşler mevcuttur (Burton, 1988: 12). Bu konuda agresyon/saldırganlık problemi, psikolojinin çatışmanın anlaşılmasına yönelik merkezi rol oynamasına neden olmaktadır. İnsanların doğuştan agresif/saldırgan olduklarına ilişkin görüş, Batı literatüründe yaygınlık göstermiştir (Tülüce, 2014: 8,12). Buna göre, insan dâhil tüm sosyal “hayvanlarda”, çatışma ve kavga doğuştan gelmektedir. İnsan çatışmasının karakterizasyonunun, ağırlıklı olarak içgüdüsel saldırganlık teorilerinden geldiği savunulmaktadır (Wehr, 1979: 1-2). Ancak, ABD’de yayınlanan “Psychologists’ Manifesto: Human Nature and the Peace: A Statement by Psychologists” bildirisi ve UNESCO tarafından organize edilen “Tensions Affecting International Understanding” Projesi kapsamında yayınlanan bir bildiride, savaşların insan doğasının bir sonucu olarak görülemeyeceği ve tespit edilemediği vurgulanmıştır (Tülüce, 2014: 48, 50).

Saldırganlık ile ilgili diğer önemli bir görüş; saldırganlığın, doğuştan gelen bir insan içgüdüünün olmasından ziyade, türlerin hayatta kalması için fizyolojik bir yatkınlık veya sosyal bir bağlamda beslenmesidir. Şöyle ki saldırganlık, psikolojik ve fiziksel yıkıma yönelik kasıtlı bir girişimdir. Başkalarına zarar vermek için güçlü bir duygusal

uyarılmanın aksine belirli ödüller veya kazanımlar için motive edilirse etkili olmaktadır (Jeong, 2008: 45-46).

Nefret ve düşmanlık faktörü: Nefret ve düşmanlık gibi duygular, kişinin kendi çıkarlarına ve varlığına yönelik tehdidin bilişsel olarak değerlendirilmesidir. Bu tehdit algılamasına tepki olarak, yoğun öfke, kaygı ve korku gibi duygular harekete geçebilir (Jeong, 2008: 11). Böylece “düşman görüntüleri/imajları, basmakalıp düşünceleri ve tehdit algılamaları, 'biz' ve 'onlar' arasında bir ayrım duygusu geliştirmek ve grup içi dayanışmayı desteklemek için kullanılır.” (Jeong, 2008: 64-65). Ayrıca, aktörler arasındaki ilişkilerde, altta yatan bir duygusal enerji seviyesi (kızgınlık veya karşılıklı saygı) vardır. Kızgınlık seviyesinde, yıkıcı duygusal enerji veya açıklanmamış olumsuz duygular, ilişkileri karakterize etmektedir. Bundan dolayı aktörler, çatışmaya eğilimlidirler. Karşılıklı saygı seviyesinde, düşük seviyede duygusal enerji mevcuttur ve olumsuz duygular açık bir şekilde ifade edilmektedir. Böylelikle karşılıklı olarak tatmin edici (kazan/kazan yaklaşımı gibi) adımlar atılmaya dikkat edilir (Katz ve McNulty, 1994: 5-7). Özellikle, ilkel olma özelliğine sahip olan etnik kimlikler, geçmişte yaşanmış çatışmaları, modern zamanda “eski nefretler” olarak inşa etmekle şiddeti tetikler (Öztürk, 2016: 20).

Tutum faktörü: Tutumlar, bir tarafın diğer tarafa karşı olumlu veya olumsuz yanıt verme eğilimini ifade etmektedir. Bu durum doğuştan vardır ve taraflar bu eğilimleri, işbirliği ve rekabet üzerinde gösterir. Şöyle ki, işbirliğinin altında yatan temel psikolojik eğilim; tarafların birbirlerine fayda sağlayacağına yönelik olumlu tutumlarıdır. Rekabetin altında yatan temel psikolojik eğilim ise, işbirliğinin aksine; tarafların birbirlerine karşı olduklarına ve zarar verebileceklerine yönelik olumsuz tutumlarıdır (Deutsch, 2014: 55-56). Tutumlar, davranışlara nazaran içseldir. Nitekim taraflar, sahip oldukları tutumlara göre davranış sergilemektedirler (Abdalla ve Sender, 2019: 68). Bu duygu ve algılamalar doğrultusunda taraflar, çatışmalardan kaçınır veya çatışma içerisine girer.

Davranış faktörü: Davranış, bir tarafın, karşı tarafın hedefini terk etmesini veya değiştirmesini sağlamak için giriştiği çatışma durumundaki eylemleridir (Abdalla ve Sender, 2019: 68). Öyle ki, düşmanlık ve çatışma davranışı arasında karmaşık bir ilişki bulunmaktadır. İkisinin birbirlerini tırmandırması gayet müsaittir. Çatışmanın tırmanması ve yıkıcılığının artması; tarafların artık kendi hedeflerine odaklanmak yerine, düşmanı yok etme arzusu ile motive olup, bu yönde kararlılık göstermesine yol

açmaktadır (Bartos ve Wehr, 2002: 22). Ayrıca, çatışma davranışı geliştirilirken sosyal, ekonomik ve politik çıkarlar, düşmanlık psikolojisiyle yansıtılmaktadır (Jeong, 2008: 65).

1.1.3. Çatışmaların Sınıflandırılması

Çatışmalar barındırdıkları farklı faktörlere göre, birçok sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Şöyle ki çatışmalar; çatışan taraflara, çatışma sorunlarına veya çatışma nedenlerine göre bir sınıflandırma yapılabilir (Ramsbotham vd., 2005: 35). Ayrıca, çatışmaları silahlı ve silahsız olmalarına, silahlı saldırıda ölenlerin sayılarına veya şiddetin yoğunluğuna göre sınıflandırıp (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 6); bu sınıflandırmalar üzerinden çatışma veri tabanları oluşturarak, çatışmaları inceleyen programlar da mevcuttur.

Yapılan farklı sınıflandırma çalışmalarına birkaç örnek vermek gerekirse: Singer ve Holsti'nin çatışma tipolojilerinde çatışmalar genel manada devletlerarası çatışmalar ve devlet-dışı çatışmalar olarak iki türe ayrılır. Ayrıca ikinci türdeki devlet-dışı çatışmalar, kendi içerisinde devrim-ideoloji, kimlik ayrılığı ve hizip (factional) çatışması olarak üç alt kategoriye ayrılmaktadır¹ (Akt. Ramsbotham vd., 2005: 37). Wallenstein ise silahlı çatışmaları üç kategoride ele almaktadır. Bunlar: Küçük silahlı çatışma; taraflardan en az birinin devlet olduğu, silahlı kuvvetler arasında belirli bir yılda yirmi beşten az kişinin öldüğü çatışmadır. Orta düzeyli silahlı çatışma; belirli bir yılda en az yirmi beş kişinin ve çatışma süreci boyunca da en fazla bin kişinin öldüğü çatışmadır. Savaş ise; belirli bir yılda en az bin kişinin öldüğü çatışmadır (Akt. Lederach, 1998: 4; Gleditsch vd., 2002: 619).

Çatışmalar üzerine sunulan veri taban programlarından aktif olanlardan bazıları ise şunlardır:

- Silahlı Çatışma Yeri ve Olay Verileri Projesi (Armed Conflict Location and Event Data Project [ACLED], t.y.): Genel olarak tüm siyasi şiddet ve protesto olaylarını inceleyen veri toplama, analiz ve kriz haritalama projesidir. Siyasi şiddetten kasıt, bir grubun siyasi bir amaç veya siyasi bir motivasyonla güç kullanmasını ifade etmektedir. Ayrıca, protestolar ve şiddet içermeyen faaliyetleri de veri kümesine dâhil edip incelemektedir. Bu doğrultuda ACLED, genel manada altı olay türü

¹ Bu kategoriler, bir sonraki başlıklarda daha ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir (bkz. ss. 42-43).

üzerinden veriler sunmaktadır. Bu olay türleri; savaşlar, patlamalar/uzaktan şiddet, sivillere yönelik şiddet, isyanlar, protestolar ve şiddet içermeyen/stratejik gelişmelerdir.

- Savaşın Nedenlerini Araştırma Çalışma Grubu (Die Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung [AKUF], 2016): İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki küresel savaş olayları hakkında bilgi sunan bir veri tabanıdır. AKUF savaş olaylarını; en az iki tarafın katıldığı, merkezi örgütlenmeleri tarafından yönetilen, planlı stratejiler doğrultusunda yürütülen şiddetli bir kitle çatışması olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda AKUF, beş tür savaş üzerinde durmaktadır. Bunlar; rejim karşıtı savaşlar, özerklik ve ayrılma savaşları, devletlerarası savaşlar, sömürge sonrası savaşlar ve bu dört türe dâhil edilemeyen diğer savaşlardır².
- Uppsala Çatışma Veri Programı (Uppsala Conflict Data Program [UCDP], t.y.: “UCDP Methodology”): Analiz birimi ölümcül organize şiddet örneği olan olaylardır. UCDP’ye göre bu olaylar; örgütlü bir aktör tarafından başka örgütlü bir aktöre veya sivillere karşı silahlı kuvvet kullanmasıdır. UCDP üç tür olay üzerinden veriler sunmaktadır. Bunlar; devlete dayalı, devlet-dışı ve tek taraflı şiddettir. Bu tür olaylar için, bir takvim yılı başına savaşla bağlantılı olarak en az 25 ölüm eşiği kriteri gözetilmektedir.
- Sistemik Barış Merkezi (Ruiz, t.y.): Küresel siyasi şiddet olaylarına ilişkin kapsamlı veriler sunmaktadır. “Büyük siyasi şiddet olayları”, en az beş yüz doğrudan bağlantılı ölüm içermektedir ve siyasi şiddetin hem sistematik hem de sürekli olduğu bir yoğunluk düzeyine (yılda yüz doğrudan bağlantılı ölüm) göre kodlamalar yapmaktadır. Ayrıca, “devlet başarısızlığı” kaynaklı ortaya çıkan sorunlara ilişkin de raporlar sunmaktadır. Devletlerarası, devlet-içi ve toplumsal düzeydeki çatışmaları; uluslararası, sivil, etnik, toplumsal, soykırımsal şiddet ve farklı savaş ölçekleri şeklinde incelemekte ve ona göre veriler sunmaktadır.

²*Rejim karşıtı savaşlar*: Yöneticileri devirmek ve mevcut sistemi değiştirmek veya sürdürmek için yapılan savaşlardır. *Özerklik ve ayrılma savaşları*: Mevcut devlet/devletler birimi içerisinde daha fazla özerklik veya ayrılma için yapılan savaşlardır. *Devletlerarası savaşlar*: Devletler tarafından oluşturulan en az iki silahlı kuvvetin yaptığı savaşlardır. *Sömürge sonrası savaşlar*: Sömürge yönetiminden kurtulmak için yapılan savaşlardır. *Diğer savaşlar*: Bu dört türe atanamayan savaşlardır.

- Savaş Bağlantıları Projesi (Correlates of War – COW): Savaşlara ilişkin kapsamlı veriler sunan COW, öncelikle temel aktör olarak devleti ve buna bağlı olarak devletlerarası savaşları esas almıştır. Sonrasında gelişen süreçle birlikte devlet-içi, devlet-dışı savaşların ön plana çıkmasıyla birlikte, çalışmalarının kapsamını genişletmiştir. COW, tüm savaşlar için; organize silahlı kuvvetler, sürekli muharebe ve bir takvim yılında savaşla ilgili en az bin savaşçı ölümü kriterlerini esas almaktadır. Bu genişletilmiş COW savaş tipolojisinde de devlet-içi savaşlar, savaşçıların statüsüne dayalı olarak üç genel gruba ayrılmıştır: İç savaş, devlet-dışı bir varlığa karşı devletin hükümetini; bölgesel iç savaş, devlet-dışı bir varlığa karşı bölgesel bir alt birimin hükümetini ve toplumlararası savaşlar ise, devlet içindeki en az iki devlet-dışı varlığın arasındaki savaşı içerir. Ayrıca iç savaşlar da kendi içerisinde iki gruba ayrılmıştır: Merkezi hükümetin kontrolü için olanlar ve yerel meseleler üzerindeki anlaşmazlıklardan kaynaklı olanlar (Sarkees, 2010: 10, 13-14).

Tüm bu çalışmalar dikkate alınarak mevcut çalışmada, çatışma sınıflandırması üç genel bağlamda ele alınmaktadır. Bunlardan birincisi, çatışan aktörler; ikincisi, çatışmanın kök nedenleri ve üçüncüsü olarak da, çatışmalardaki şiddetin yoğunluğu bağlamındadır.

1.1.3.1. Çatışan Aktörler Bağlamında: Devletlerarası, Devlet-içi, Devlet-dışı (Sistem-dışı) ve Bölgesel Çatışmalar

Çatışmalar, genellikle karmaşık bir yapıya sahiptir ve farklı seviyelerde ortaya çıkabilir. Bireyden ulusal ve uluslararası seviyeye kadar geniş bir ölçekte görülebilir (Bercovitch vd., 2009: 5). Bu durum, çatışmanın tanımındaki “en az iki aktör” ifadesini açıklamak için önem arz etmektedir. Bu aktörler; devletlerarası (devlet-devlet), devlet-içi (devlet-grup, grup-grup), devlet dışı (sistem dışı) ve bölgesel kapsamda olabilmektedirler ve çatışmalar, bu yönüyle de sınıflandırılmaktadır. Mevcut çalışma, devlet-içi çatışmalara ilişkin olduğu için, aktörel bazdaki diğer üç çatışma türüne kısaca değinilip, devlet-içi çatışmalar üzerinde durulacaktır.

Devletlerarası çatışmalar: Uluslararası sistemin üyesi olan en az iki devlet arasındaki çatışmaları ifade etmektedir (Akdoğan, 2019: 11). Bu yönüyle, buradaki aktörler uluslararası alanda tanınmış devlet aktörleridir (HIIK, 2020: 8). Bu aktörler arasındaki çatışmalarda toplamda en az bin savaşçının ölümünün gerçekleşmesi durumunda devletlerarası bir savaştan bahsedilebilir (Sarkees, 2010: 3).

Devlet dışı çatışmalar: Ekstra-devlet savaşları (Öztürk, 2015: 19) ya da sistem dışı savaşlar olarak da incelenen bu çatışmalarda, sistemin üyesi olan bir devlet ile sistemin üyesi olarak kabul görmeyen bir aktör arasında meydana gelen ve devletin sınırları dışında yaşanan çatışmalardır. Yani bu çatışmalarda devlet ve devlet dışı aktörler ile çatışan devletin sınırlarının dışı rol oynamaktadır. Sömürge savaşları ve emperyal savaşlar, bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu çatışmalarda da en az bin savaşçının ölümü kriter olarak kabul edilmektedir. Ayrıca COW'a göre, devlet-dışı bir grubun savaş katılımcısı olarak kabul edilebilmesi için; ya en az yüz silahlı personel bulundurması ya da 25 savaşçının ölümünün gerçekleşmesi gerekmektedir (Sarkees, 2010: 11).

Bölgesel çatışmalar: Sınır aşan çatışmalar (Jeong, 2008: 61) ya da bir devlet-içi çatışmanın uluslararası boyut kazanması durumunda “uluslararasılaştırılmış” olarak incelenmesidir. Nitekim devlet-içi çatışmalar her ne kadar yerel olarak görünse de, küresel karşılıklı bağımlılık nedeniyle farklı uluslararası ve bölgelerden destek bularak kısa süre içinde uluslararası boyut kazanabilmektedir (Fatah, 2018: 21). Bu durumda, ayrılıkçı hareketler birden çok devlet toprağını çatışma alanı olarak kullanabilir. Bir ulusal azınlığın özerkliği engellendiğinde, bitişik bir akraba devleti çatışmaya katılabilir. Bir devletin bölgesindeki bir grubun, aynı değerleri (din, dil ve kültür) paylaştığı komşu bir devlete katılmasıyla da sınır aşan çatışmalar ortaya çıkabilmektedir (Jeong, 2008: 61). Özellikle etnik çatışmalarda, bir devletin sınırlarının ötesine yayılma potansiyeli yüksektir. Çünkü genellikle etnik gruplar, bir devletin sınırları içerisinde yoğunlaşmamıştır. Nitekim başka devletlerin sınırları üzerinde de dağılmış haldedirler. Bir devletin sınırları içerisinde ortaya çıkan etnik bir isyan, bir çatışma hali komşu devletlerdeki etnik akrabaları da harekete geçirmeye elverişlidir (Fatah, 2018: 22-23). Devletlerin bir tarafa ya da her iki tarafa askeri olarak müdahale ettiği bu tür uluslararası iç savaşlar önemli bir yükseliş göstermektedir. Nitekim 1991’de %4 olan bu tür çatışmalar, 2015 yılına kadar %40 seviyesine yükselmiştir (Einsiedel, 2017: 5).

Devlet-içi çatışmalar: Bu tür çatışmalar, hem devlet hem de devlet dışı aktörleri bünyesinde barındırmaktadır (HIIK, 2020: 8). Bu aktörlerden, her iki taraf da devlet dışı olabilir veya bir tarafın hükümet, diğer tarafın devlet dışı bir unsur olduğu aktörler de olabilir. Devlet-içi çatışmaların kapsamı çok geniştir ve içerisinde birçok çatışma türünü barındırmaktadır. ACLED’in (t.y.) olay türleri (savaşlar, patlamalar/uzaktan şiddet,

sivillere yönelik şiddet, isyanlar, protestolar, şiddet içermeyen/stratejik gelişmeler); AKUF'un (2016) rejim karşıtı savaşları ve özerklik ve ayrılma savaşları; COW'ın iç savaşlar, bölgesel iç savaşlar ve toplumlararası savaşları (Sarkees, 2010) ve UCDP'nin "devlete dayalı silahlı çatışmalar" içerisinde incelediği devlet-içi ve uluslararasılaşmış devlet-içi çatışmaları (Davies vd., 2024, 676), devlet-içi çatışmalar kategorisine dâhil etmek mümkündür.

UCDP, bir şiddet türünün göstergesi olarak bir takvim yılı başına savaşla bağlantılı en az 25 ölüm eşiği kriterini gözetirken; COW, bir takvim yılında en az bin savaşcının ölümü kriterini karşılayan iç savaşlar üzerinde durmaktadır (Sarkees, 2010: 5). İç savaşlar, bir devlet içerisinde yer alan farklı gruplar (etnik, politik ve dini gibi) arasında yönetimi ele geçirme ya da ülkeyi bölme amacı çerçevesinde yürütülen savaşlardır. Bir iç çatışmanın iç savaş olarak tanımlanabilmesi için devletin karşı tarafa savaşan statüsü vermesi ve üçüncü bir tarafın silahlı çatışmalara müdahil olması gerekir (Varlık, 2013: 123).

Bir çatışmanın devletlerarası mı yoksa devlet-içi mi olduğunu ortaya koymak her zaman kolay değildir. Bunu ortaya koymanın yolu, doğru sorular üzerinden hareket etmektir. Örneğin devletlerarası çatışmanın tespiti için; "çatışmanın önemli bir devletlerarası bileşeni var mı? Çatışmayı kim sonlandırabilir ve anlaşma için kim imzacı olabilir?" soruları, silahlı çatışmanın aktörünü ortaya koymaktadır. Nitekim devletlerarası ve devlet-içi çatışmaların her ikisinde de benzer uyumsuzluklar mevcuttur ve bu uyumsuzluklardan özellikle toprak ve hükümet ile ilgili uyumsuzluklar üzerinde durmak önceliklidir. Bu iki uyumsuzluk üzerinden de çatışma kategorize edilebilmektedir: Bunlardan birincisi ve ikincisi, toprak ve hükümet ile ilgili devletlerarası çatışmalar; üçüncüsü, toprak ile ilgili devlet-içi çatışmalar ve dördüncüsü ise, hükümet ile ilgili devlet-içi çatışmalardır. Hükümet ile ilgili uyumsuzluktan kaynaklı devlet-içi çatışmalar için; "devlet-içi çatışmanın hükümetle uyumsuzluk açısından önemli bir bileşeni var mı?" sorusunu sormak önem arz etmektedir. Nitekim bu durumda tarafların sadece askeri eylemleri değil, aynı zamanda amaçları da ön plana çıkmaktadır. Amaç iktidar mücadelesi ise, taraflar aynı ülkede iktidarı elinde tutmak veya iktidarı ele geçirmek üzere bir iç savaş olarak çatışma içerisinde yer almaktadırlar. Üçüncü tür çatışma olarak, toprak ile ilgili devlet-içi çatışmalar ise; "belirli bir devlet-içi çatışmanın önemli topraksal bir bileşeni var mı?" sorusu üzerinden tespit edilebilir. Bu durumda; bölgesel

kontrol sorunları, ayrılıkçılık, bölünme, irridentizm ve yeniden birleşme gibi motivasyonlar/dürtüler üzerinden hareket edilir (Wallensteen, 2002: 73-76).

Son olarak, devletlerarası savaş ve iç savaş teorileri birbirlerinden farklı olarak bazı temel faktörleri ön plana çıkarmaktadır. Örneğin; devletlerarası savaşlarda uluslararası sistemdeki güç dağılımı önemli bir neden olarak vurgulanırken, iç savaş teorilerinde bu husus daha az öne çıkarılmaktadır. Diğer bir örnek; iç savaş literatüründe ekonomik ve sosyal refah düzeylerinin temel değişkenleri önem arz ederken, devletlerarası savaş literatüründe bu durum daha az önemsenmektedir (Levy ve Thompson, 2010: 3). Devletlerarası ve devlet-içi çatışmalar arasındaki ayrım, geleneksel olarak kurumlar üzerinden de bir ayrıma tabi tutulabilmektedir. Şöyle ki; devletlerarası çatışmalar BM, Uluslararası Adalet Divanı ve bölgesel kuruluşlar gibi uluslararası kurumlar tarafından ele alınabilir. Bunun aksine iç çatışmalar, ağırlıklı olarak devletlerin kendi egemenlik alanlarına bırakılmaktadır. Ancak, ülkedeki meşru yönetim bir müdahale isterse, uluslararası toplumun meselesi haline gelebilmektedir (Wallensteen, 2002: 71). Ayrıca, devlet-içi çatışmalar, devletlerarası çatışmalardan genellikle daha uzundur ve süreleri bakımından oldukça değişkendir (Newman, 2014: 35).

1.1.3.2. Çatışmanın Kök Nedenleri Bağlamında: Çıkar Temelli Çatışmalar ve Değer/İhtiyaç Temelli Çatışmalar

Çatışmaların ortaya çıkması her ne kadar birçok nedensellik barındırsa da, bazı kök nedenlerin çatışmanın başlamasında ve sürmesinde temel dayanak noktası olarak ön plana çıkması, çatışmanın o kök nedenle sınıflandırılması yolunu açmıştır. Literatürde çokça üzerinde durulan bu kök nedene dayalı çatışmalar, özellikle şu iki genel başlık altında ele alınmaktadır, bunlar: Çıkar temelli ve değer/ihtiyaç temelli çatışmalardır. Mevcut çalışmada, “çatışmanın nedenleri” kısmında da değinilen bu tür çatışmalar; bu kısımda çatışmaların sınıflandırılmasında nasıl ve ne şekilde katkı sağladıklarına değinilmektedir.

Çıkar temelli çatışmalar: Özellikle maddi kaynaklara, çıkarılabilir/yağmalanabilir kaynaklara ilişkin çatışmaları barındırmaktadır. Rasyonel yaklaşım tarafından ön plana çıkarılan bu tür çatışmalar, çatışmaların kök sebeplerinin büyük bir bölümünü sadece “çıkar” kavramı ile açıklamaya çalışmaktadır (Çınar, 2016: 44). Burada çatışma, bir çıkar çatışmasına ya da kaynakların paylaşılmasına ilişkin anlaşmazlık olarak

tanımlanmaktadır. Bu tür çatışmalarda kazan-kaybet algısı hâkim olup (Tülüce, 2014: 7), çatışma konuları pazarlık edilebilir olarak görülmektedir. Bu sınıflandırmada, kaynak ve hizip (factional) çatışmaları incelenebilir.

Bir çıkar temelli çatışma olarak kaynak çatışmalarında; özellikle çıkarılabilir/yağmalanabilir kaynaklar (elmas, petrol, kereste, koltan gibi) çatışan bireyler için motivasyon kaynağı olduğu ve bu doğrultuda savaşçıları teşvik edebildiği savunulmaktadır (Newman, 2014: 64). Nitekim Afrika'da elmas, Afganistan'da afyon ve Kolombiya'da kokain gibi kaynaklar, çatışma için gerekli araçları (asker, silah ve taşıt vb.) finanse etmek için kullanılabilen ve bu kaynakların varlığı iç savaşları uzatabilmektedir (Zahar ve Saideman, 2008: 6). Hizip (factional) çatışması ise; devrimci ideolojik ya da kimliksel ayrılıkçı meselelerden ziyade, sadece siyasi ve kriminal hiziplerin çıkar çatışmalarına veya güç mücadelelerine ilişkin çatışmalardır. Bu çatışma türü; darbeleri, elitler arasındaki güç mücadelelerini, haydutluğu, suçluluğu ve savaş ağalığını (belirli çıkarları için devlet gücünü kullanmak) barındırmaktadır. Ayrıca bu tür çatışmalar, sadece devleti ya da devletin bir bölümünü kontrol etmeye yönelik çatışmalardır (Ramsbotham vd., 2005: 37-38).

Değer/ihtiyaç temelli çatışmalar: İhtiyaç yaklaşımı tarafından ön plana çıkarılan bu tür çatışmalar, özellikle değerler üzerinden çatışmalar olarak sınıflandırılmaya tabi tutulur. Bu tür sınıflandırmada devlet-içi çatışmalar, merkezi otorite ile etnik/dini/mezhepsel temelli gruplar arasındaki yıkıcı gelişmelerdir (Efegil, 2015b: 17). Bu sınıflandırmada köklü çatışmalar, değer veya ihtiyaç (kültür, kimlik ve eşitlik talebi gibi) temelli anlaşmazlıklar ve pazarlık konusu olmayan talepleri barındırmaktadır (Burton, 1988: 14). Ayrıca köklü çatışmalar, taviz verilemeyen temel ihtiyaçlara dayanmaktadır. Bu temel ihtiyaçlardan önemli olan bir faktör, kimliktir. Temel ihtiyaçların karşılanmaması veya reddedilmesi uzun süreli toplumsal çatışmalara yol açmakta ve bu tür çatışmalar, daha çok toplumsal kimlik sorunları etrafında dönmektedir (Korostelina, 2009: 100). Bu sınıflandırmada; devrim-ideolojik ve etnik/kimliksel çatışmalar yer almaktadır.

Değer/ihtiyaç temelli çatışmalardan devrim-ideoloji çatışması; bir devletteki hükümetin doğasını değiştirme amacına ilişkin çatışmalardır. Bu amaçlar; sistem değişikliği (kapitalist sistemden sosyalist sisteme), yönetim şeklini değiştirme (diktatörlükten demokrasiye) veya devletin dini yönelimini değiştirme (sekülerden İslam'a) şeklindedir (Ramsbotham vd., 2005: 38). İdeolojik iç çatışmalar, bir yönüyle bir topluluğun nasıl

yönetilmesi gerektiğine dair anlaşmazlıklardır (Betts, 2017: 749). Etnik/kimliksel çatışmalar ise; bir toplumun siyasi amaçlar için harekete geçmesinde kolektif kimliğin aracılık etmesini vurgulamaktadır. Bu konuda teorisyenler, kimlikler ve çatışma arasındaki bağlamlar üzerinde durmaktadır ve etnik kavramın nasıl sorunsallaştırıldığını açıklamaya çalışmaktadırlar (Cook-Huffman, 2009: 23). Ayrıca kimlik çatışmaları, devletle ilişkili olarak toplumsal grupların göreceli statüsü ile ilgili olan çatışmalardır. Toplumsal grupların erişim, özerklik, ayrılma ya da kontrol sahibi olmak için ortaya koydukları mücadeleleri içermektedir. Bu yönüyle bu tür çatışmalar, devletin bütünlüğü için bir tehdit olabilmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 38). Literatürde bir devlet-içi çatışmanın nasıl bölgesel veya uluslararasılaştığına ilişkin sorunsalda, özellikle etnik/kimliksel çatışmaların büyük rol oynadığı vurgulanmaktadır. Nitekim etnik çatışmaların uluslararasılaşması, bu tür çatışmaların uluslararası barış ve güvenliğe karşı açık bir tehdit haline gelmesi ile ilgilidir. Etnik çatışmaların uluslararasılaşması üç farklı şekilde oluşmaktadır: (1) Etnik çeşitlilik ve zayıf kurumlar; (2) etnik çatışmaların, bir devlette meydana gelen etnik çatışmanın komşu devlette etnik güç dengesinin değişmesine yol açması ile ilgili olan yatay yayılımı ve (3) etnik çatışmaların devletlerarası çatışma, kriz ve savaşa sonuçlanan dikey yükselmelere yol açması (Carment, James ve Taydas, 2006: 6).

1.1.3.3. Çatışmalardaki Şiddetin Yoğunluğu Bağlamında: Şiddet İçermeyen Çatışmalar ve Şiddet İçeren Çatışmalar

Çatışmalar sözlü tehditten tutun da topyekün savaşa kadar bir dizi artan baskı ile yoğunlaştırılabilir (Wright, 1990: 25). Yoğunluğuna göre çatışmaları sınıflandıran HIIK (2020: 7), çatışma yoğunluğunun siyasi çatışmaların temel bir özelliği olduğunu vurgulamaktadır. HIIK'e göre çatışma yoğunluğu; "bir coğrafi bölgede ve belirli bir zaman aralığında, belirli bir siyasi çatışmadaki çatışma önlemlerinin toplamının bir niteliğidir.". Ayrıca HIIK, çatışma yoğunluğunu saptamak için birincil analiz birimleri olarak "takvim ayı" ve "bölge (bir ülkenin birinci düzey alt ulusal idari birimi)" esas alarak, "bölge-ay" ölçeğini kullanmaktadır. Aşağıdaki tabloda belirtildiği gibi HIIK, şiddet içeren (düşük yoğunluklu) ve şiddet içermeyen (orta ve yüksek yoğunluklu) çatışmalar olarak iki genel başlık altında sınıflandırdığı çatışmaları; beş seviyeli bir

çatışma yoğunluğu modeli (uyuşmazlık, şiddet içermeyen kriz, şiddetli kriz, sınırlı savaş ve savaş) çerçevesinde ele almaktadır.

Yoğunluk Seviyesi	Terminoloji	Şiddet Seviyesi	Yoğunluk Sınıfı
1	Uyuşmazlık	Şiddet içermeyen çatışmalar	Düşük yoğunluk
2	Şiddet içermeyen krizler		
3	Şiddetli kriz	Şiddet içeren çatışmalar	Orta yoğunluk
4	Sınırlı savaş		Yüksek yoğunluk
5	Savaş		

Tablo 2: Çatışma Yoğunlukları Seviyesi

Kaynak: HIIK, t.y.

Şiddet içermeyen çatışmalar: Çatışan tarafların şiddete başvurmadan aralarındaki uyuşmazlığı çözme girişimleridir (Uysal, 2018: 93). Toplumsal değişim ve dönüşüm için önemli bir girişim olan şiddetsizlik; çatışmalar derinleşmeden, yıkıcı hale gelmeden çözmeye yönelik stratejiler barındırmaktadır. Şiddetsizlik, hem fiziksel güç kullanmaktan kaçınmayı hem de tahakküme, eşitsizliğe, ırkçılığa ve bunlar gibi her türlü adaletsizliğe karşı direnmeyi kapsamaktadır. Öyle ki, şiddetsizlik, şiddetin her türüne (fiziksel, kültürel ve yapısal) karşı çıkmayı taahhüt eder (Berghof Vakfı, 2018: 14-15). Şiddet içermeyen çatışmalar, düşük yoğunluklu olarak sınıflandırılır ve bu sınıflandırmada uyuşmazlıklar ve şiddet içermeyen krizler yer alır.

Şiddet içermeyen çatışmalardan birinci seviyede olan uyuşmazlık; gizli bir çatışmanın varlığını ifade etmektedir. Toplumda daha öncede var olan derin farklılıklar, her zaman bir çatışma potansiyeline sahiptir. Ancak bu düzeyde bu tür çatışma potansiyeli, en düşük yoğunlukta ve gizlidir (Uysal, 2018: 93). Bu derin farklılıkların doğru bir şekilde yönetilmesi, çatışmanın yapıcı, aksi durumda ise yıkıcı bir hal almasına etki edebilir. Nitekim bu düzeyde diyalog ve etkili iletişim kanalları açıktır, bu kanalların verimli bir şekilde kullanılması elzem görülmektedir. İkinci seviyede yer alan şiddet içermeyen kriz ise; çatışmanın görünür bir hal almasını ifade etmektedir. Bu seviyede; fiziksel şiddet mevcut değildir, ancak baskı, dışlama dilinin hâkim olması, ayrımcılık gibi daha çok psikolojik şiddet unsurlarını barındırmaktadır. Bu yönüyle çatışmayı şiddetsizlikten şiddete doğru tırmandırmaya eğilimli, düşük yoğunluklu ve görünür bir düzeydir. Şiddet

içermeyen krizi, uyuşmazlıktan ayıran temel faktör ise; çatışma dilinin hâkim olması ve iletişimdeki gerginliktir (Uysal, 2018: 93; Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 7).

Şiddet içeren çatışmalar: Şiddet, çatışmanın yıkıcı bir tezahürüdür. Bu süreçte taraflar taleplerini birbirlerine zorla kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Ayrıca, taraflar arasında güvensizlik hali ve düşmanlıkların artması hakimdir. Taleplere karşı baskı ve şiddet yolu çözüm olarak desteklenmektedir. Bu yönüyle şiddet içermeyen çatışmalar, bir anda şiddet içeren bir hale gelebilmektedir (Uysal, 2018: 94). Tabi, açık bir çatışmanın ortaya çıkması için; çatışma gruplarının oluşması ve çatışmanın fitilini ateşleyecek olayların meydana gelmesi gerekmektedir (Bartos ve Wehr, 2002: 70). Şiddet içeren çatışmalar, orta ve yüksek yoğunluklu olarak sınıflandırılmaktadır ve bu sınıflandırmada; şiddetli kriz, sınırlı savaş ve savaş yer almaktadır.

Şiddet içeren çatışmalardan üçüncü seviyede yer alan şiddetli kriz; üçüncü derece ve orta yoğunluktaki bu tür çatışmalarda fiziksel şiddetin kabul edilebilir olduğu ve ara sıra güç kullanıldığı durumlara ilişkindir. Burada kullanılan araçlar ve sonuçlar tamamen sınırlıdır (HIIK, t.y.). Taraflardan en az birinin şiddete başvurduğu, yoğun gerginlikleri barındıran bir süreç olarak nitelendirilebilir. Orta yoğunluklu olarak sınıflandırılan bu tür çatışmaların önceki iki seviyeden farkı; fiziksel veya silahlı şiddetin mevcut olmasıdır, ancak mevcut şiddet geçicidir ve de aşırı bir güç kullanımı yoktur. Çok kritik bir safha olan kriz safhası, doğru bir şekilde yönetilmediği takdirde; şiddet sistematik bir hal alıp, savaşa varacak kadar bir tırmanmaya yol açabilmektedir (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 8; Uysal, 2018: 94). Dördüncü seviyedeki sınırlı savaş; taraflardan en az birinin farklı bir şekilde güç kullanması durumudur. Bu seviyede kullanılan araçlar ve sonuçlar tamamen ciddidir (HIIK, t.y.). Silahlı şiddet düzenli olarak kullanılır. Planlı ve örgütlü bir şekilde yoğun şiddete başvurulur. Yüksek yoğunluklu olarak sınıflandırılan bu tür çatışmalarda, sistematik bir şekilde şiddet kullanılır. Örgütlü ve sistematik şiddet kullanımı yönüyle “savaş”, şiddetin devamlılığının olmaması yönüyle de “kriz” türü durumları yansıttığı için sınırlı savaş olarak nitelendirilmektedir (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 8; Uysal, 2018: 95). Ayrıca, tarafların savaş amacını dar ve sınırlı olarak ilan etmelerinden dolayı da sınırlı savaş olarak isimlendirilmektedir (Özerdem, 2019: 98). Beşinci seviyede yer alan savaş ise; geniş anlamda, siyasi örgütler arasındaki sürekli ve eşgüdümlü şiddet olarak tanımlanmaktadır (Levy ve Thompson, 2010: 5). Yüksek yoğunluklu olarak sınıflandırılan bu tür çatışmalarda, kitlesel olarak güç

kullanılmaktadır ve kullanılan araçlar ve sonuçların tamamı kapsamlıdır (HIIK, t.y.). Sistematik ve düzenli bir şekilde silahlı gücün kullanılması, yıkıcı ve kalıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Nitekim taraflar birbirlerine karşı uzun süreli ve yıkıcı düşmanlıklar beslemekte ve çeşitli önlemler almaya yönelik bir çaba içerisine girmektedirler (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 9; Uysal, 2018: 96).

Sonuç olarak şunu belirtmek gerekir ki; bir çatışma bu beş seviye arasından birine esnek bir şekilde konumlandırılabilir ve sürecin yürütülmesine göre, seviyeler arasında kademeli bir ilerlemeye ya da gerilemeye maruz kalabilir. Şöyle ki, bir çatışma anlaşmazlıktan savaş seviyesine kadar aşamalı bir şekilde çıkabileceği gibi, bulunduğu seviye itibarıyla şiddetli krizden sınırlı savaş ya da savaş seviyesine de çıkabilir. Aksi durumda da, savaş seviyelerinden anlaşmazlık seviyelerine ya da kriz seviyelerine gerileyebilir veya tamamen çözüme kavuşturulabilir. HIIK (2021: 15), 2020’de dünya çapında 359 çatışma gözlemlemiştir. Bu çatışmaların 220 tanesi şiddet içerirken; 139’u şiddet içermemektedir. Yoğunluk seviyelerine göre incelendiğinde, bu çatışmaların 69’u anlaşmazlık, 70’i şiddet içermeyen krizler, 180’i şiddetli kriz, 19’u sınırlı savaş ve 21’i savaş olduğu gözlemlenmiştir.

1.2. Teorik Olarak Çatışma Çözümü

1.2.1. Çatışma Çözümü ve Teorik Yaklaşımlar

Çatışma Çözümü, silahlı çatışmaları sona erdirmek için bir anlaşma sağlamak anlamına gelmektedir. Ancak sadece böyle bir anlaşma, çatışmayı tamamen ortadan kaldırmaya bilmez. Çünkü asıl olan, çatışmaya neden olan aktörlerin tutumlarının ve yapısal nedenlerin ortadan kaldırılmasıdır. Nitekim Merwe ve çalışma arkadaşlarına (1990) göre çatışma çözümü; “çatışmanın temelini veya nedenlerini ortadan kaldırarak çatışmanın sona ermesini” (s. 216) ifade etmektedir. Wallensteen’e (2002: 50) göre çatışma çözümü, silahlı çatışma içerisindeki tarafların temel uyumsuzluklarını gönüllü olarak barış içerisinde çözmeye karar verdikleri sosyal bir durumdur. Çatışma çözümünü analitik problem çözme olarak tanımlayan Burton (1988) ise; “çatışma çözümünün, çatışmayı, analitik olan ve sorunun köküne ulaşan yöntemlerle sonlandırmak anlamına geldiğini” (s. 1) belirtmektedir. Bu yönleriyle, çatışma çözümü genel manada; çatışmanın yapıcı bir şekilde ele alınması, şiddete dönüşmeden çözülmesi veya şiddete dönüşmüşse de barışçıl yöntemlerle kontrol altına alınmasını

ifade etmektedir (Dizdaroğlu, 2019: 2). Ayrıca; tarafların gönüllülüğü, şiddetin sona ermesi, çatışma konuları üzerinde anlaşma sağlama gibi üç önemli yönünün olduğunu belirtmek de mümkündür (Fatah, 2018: 35). Çatışmaların yapıcı bir şekilde yürütülmesi, tarafların karşılıklı olarak faydalarını maksimize etmesine ve zararlarını en aza indirmesine bağlıdır. Ayrıca bu süreçte taraflar, birbirlerini meşru aktörler olarak kabul eder ve buna göre çatışma sorunlarına, her iki tarafın da kabul edebileceği en iyi çözümlerin neler olabileceğine ilişkin stratejiler üzerinde dururlar (Kriesberg, 2009: 157).

Çatışma çözümü, yalnızca taraflar arasındaki çıkar uyumsuzluklarının giderilmesi ile ilgilenmez. Aynı zamanda çözüme engel teşkil edebilecek durumlarla da ilgilenmektedir. Bu durumlar şunlardır: Kök nedenleri ele almak için gerekli olan sosyal, psikolojik veya siyasi durumlar; tarafların kendi içerisindeki çatışmalar ve tarafların anlaşmaları kabul etme ve uygulama yönünden sosyal ve kurumsal kapasiteleri ile ilgili durumlardır (Ramsbotham vd., 2005: 196). Öyle ki, Barış Araştırmacıları, özellikle çatışmalardaki asimetrik etkileşimi simetrik bir hale getirmeyi ve çatışma konularının çözümüne yönelik en az şiddet içeren teknikler geliştirmeyi amaçlamaktadır. Nitekim istikrarlı barış, sadece şiddetin olmaması değil, şiddet içermeyen çatışma durumunu da ortadan kaldırmayı ya da dönüştürmeyi esas almaktadır (Wehr, 1979: 16).

Çatışma çözümünün dört temel özelliği vardır: Tarafları işbirliğine yönlendirmesi, ortaya konulan çözümlerin kapsayıcı olması, çatışan tarafların çıkarlarının karşılıklı olarak anlaşılmasına çalışılması ve son olarak da tüm süreçlerde şiddet içermemesi. Bu özellikleriyle çatışma çözümü, kazan-kazan anlayışına odaklanmaktadır (Köksoy, 2018: 216). Nitekim çatışma çözümü, taraflardan birinin askeri zafer kazanması veya beraberlik sağlanmasıyla savaşın sona erdiğini savunan geleneksel görüşün aksine; çatışmaların altında yatan nedenlere odaklanmadıkça ve taraflar, şartlar konusunda hemfikir olmadıkça, silahlı çatışmaların tekrar patlak verme riskinin her zaman mümkün olabileceğini savunmaktadır (Ramsbotham vd., 2005: 191).

Çatışma çözümü, doğası gereği statik olmaktan ziyade, dinamik bir yaklaşımı ifade etmektedir (Köksoy, 2018: 215). Bu yönüyle çatışma çözümü, değişen ilişki kompleksiyle uğraşmaktadır (Ramsbotham vd., 2005: 192). Çatışma çözümünde teori ve pratik birbirleriyle bağlantılıdır. Yani soyut bir teorik yapı değildir. Nitekim hem

akademik araştırmanın hem de pratik politikanın bir ögesidir (Bercovitch vd., 2009: 1, 2). Nihayetinde çatışma çözümü, bir çalışma alanı olarak birçok özelliğe sahiptir; çok düzeyli, çok kültürlü, hem analitik hem de normatif yüklü, teori ve pratik arasında karşılıklı etkileşime sahip çok disiplinli bir alandır (Herbert, 2017: 6).

Çatışma çözümüne ilişkin kapsamlı bir teori için fikir birliği mevcut değildir. Bazı teoriler, sınırlı veya belirli çatışma aşamalarını ele alırken; bazıları ise tüm çatışmalara ilişkin genel bir yaklaşım sağladığını iddia etmektedir. Üzerinde fikir birliği sağlanan husus; çatışmaların olduğundan daha iyi yönetilebileceğidir (Bercovitch vd., 2009: 15). Bu minvalde, her ne kadar kapsamlı bir çatışma çözümü teorisi konusunda fikir birliği yoksa da; genel manada, evrensel olarak uygulanabilir çalışmalara odaklanan teorik yaklaşımlar çokça işlenmiştir. Örneğin; bu yaklaşımlardan yapısalcı yaklaşımlar, çatışma çözümünü sistem düzeyinde ele almış ve ağırlıklı olarak devleti bu süreçte başat aktör olarak ele almıştır. Bu yönüyle de daha çok devletlerarası çatışmalara odaklanmıştır. Ayrıca yapısalcı yaklaşım, materyalist veya çıkar temelli yaklaşımları içinde barındırmaktadır ve çatışma çözümünü maddi çıkarlara indirgemektedir (MacQoueen, 2009: 6-8, 10).

Diğer bir teorik yaklaşım olan temel ihtiyaçlar yaklaşımına göre, siyasal otorite ve kurumlar, temel ihtiyaçların giderilmesini önceleyen bir anlayışla kendilerini yeniden yapılandırmalıdır. Bu yaklaşım, barış ve toplumsal istikrarın ancak böyle sağlanabileceğini savunmaktadır (Saylan, 2019: 1746). Temel ihtiyaçlar kuramı sadece çatışma nedenlerine odaklanmaz, bunun yanında çatışma çözümü alanına kuramsal bir altyapı sağlamaktadır (Rubenstein, 1990: 316). Nitekim temel ihtiyaçların reddedilmesi çatışmanın temelini oluşturuyorsa, çözüm için bu ihtiyaçların belirlenmesi ve giderilmesi gerekmektedir (Wallenstein, 2002: 40).

Problem çözme yaklaşımı, çatışma çözümünde özellikle üçüncü tarafın rolü üzerinde durmaktadır ve çözüme elverişli ortamı bu taraf üzerinden sağlamaya çalışmaktadır (MacQoueen, 2009: 12). Burton'un üzerinde çalıştığı problem çözme yaklaşımı, çatışan tarafların temsilcilerinin bir danışmanlar panelinde buluşmasını ifade etmektedir. Bu yaklaşım; yargılayıcı olmaktan ziyade katılımcı olunan, danışmanların yönlendirici olmadığı, anlaşmazlığın gerekçelerini ortadan kaldırmayı ya da dönüştürmeyi kararlaştıran ve taraflar için ortak avantajlar sağlayacak olan bir süreçtir (Reuck, 1990: 183-184). Bir yönüyle bu süreç, tarafların kazan-kazan çözümlerini keşfettiği bir

süreçtir (Kelman, 1990: 211). Nitekim problem çözme atölyeleri kendi başlarına çözüme yol açmaktan ziyade, çözüme yönelik gündem oluşturma ve tarafların birbirlerinin ihtiyaçları hakkında bilgi edinmeleri yönüyle önem arz etmektedir (Wallensteen, 2002: 43).

Çağdaş Çatışma Çözümü yaklaşımı ise, geleneksel ve yenilikçi uygulamaları içerisinde barındıran, hem pozitivist hem de yapısalcı yaklaşımlara dayanmaktadır (Bercovitch vd., 2009: 12, 16). Bütünleştirici pazarlık, problem çözme atölyeleri, çatışma değerlendirme çerçeveleri ve üçüncü taraf müdahalesi gibi yaklaşımları barındırmakla birlikte; şiddet sonrasında barış koşullarını inşa etme, adaleti geliştirme ve çatışma yönetimi sistemlerini oluşturma gibi pratikleri de sağlamaya çalışmaktadır (Beriker, 2015:9).

Rasyonel yaklaşımlara göre ise, çatışma çözümü sadece hali hazırdaki şiddetin son bulmasını ifade etmez, aynı zamanda gelecekteki çatışmaların önlenmesi için de aktif bir şekilde çalıştırılabilir. Bu husus, özellikle Rasyonel Seçim teorisi ile açıklanmaktadır. Şöyle ki; temel insan ihtiyaçları karşılandıktan sonra, insanlar “rasyonel” bir şekilde hareket ederler (MacQoueen, 2009: 12). Rasyonel hareket eden aktörler; konuşarak, müzakere ederek olası çatışmaları önleyebilecekleri ve mevcut çatışmalarını ise çözebilecekleri inancıyla hareket eder (Saylan, 2019: 1743). Ayrıca dinamik ve ihtiyaç temelli yaklaşımlar için çatışma çözümü bir süreçtir. Rasyonel yaklaşımlar için ise çatışmalar, süreçten ziyade hızlı bir şekilde çözülmesi gereken ve hızlı eylem gerektiren acil durumlardır (Wallensteen, 2002: 48).

Nihayetinde, çatışma çözümüne yönelik çoğu yaklaşımın altında dört temel ilke yatmaktadır: (1) Çatışma çözümü işbirliğine dayalı bir çabadır, (2) aranan çözümler bütünleştiricidir, (3) tüm tarafların çıkarlarının anlaşılması esasını taşımaktadır ve (4) hem süreç hem de sonuç kısmında şiddet içermeyen yöntemler üzerinde durulmaktadır (Sanson ve Bretherton, 2001: 4). Nitekim çatışma çözümü, sert güce odaklanmaktan ziyade yumuşak güce odaklanan politikalar üzerinden hareket etmektedir. Bu yönüyle Realist perspektife göre zayıf ve etkisiz olarak değerlendirilmektedir. Ancak özellikle mevcut iç silahlı çatışmaların salt sert güç politikaları uygulanarak çözülemeyeceği hususu genel kabul görmektedir. Çatışma çözümü hem teoriyi pratiğe taşımaya çabalayarak, hem de yumuşak güç enstrümanlarıyla harmanlanarak çok boyutlu

özmler geliştirmekte ve tarafları ortak bir noktada buluşturmaya çalışmaktadır (Köksoy, 2018: 220).

Uygulamada atışma çözümler, klasik Uluslararası İlişkiler Teorileri ve pratiklerinden ayrı olarak üzerinde durulmuştur. Bundan dolayı çatışma çözümü, devlet etkileşimlerinin ve dış ilişkilerinin yürütülmesinin bir parçası olarak kabul edilmemiştir (Beriker, 2009: 258). Öyle ki, dış politika karar vericileri, çatışma çözme alanını dünya meselelerinin yürütülmesinde gerçekdışı olarak görmüşlerdir (Beriker, 2009: 256). Ancak, “atışma çözümü, evrensel bir olgudur. Buna yönelik ne sürülen hipotez, tüm sosyal düzeylerde ve tüm toplumlarda uygulaması olan sorunların çözümü için insan davranışının genel açıklamalarının olmasıdır.” (Burton, 1988: 4-5). Nitekim özellikle devlet-içi çatışmaların çözümünü resmi nitelikteki çabalara indirgemek doğru değildir. Bu tür çatışmalara başarılı ve kalıcı çözümlerin geliştirilmesi, kitlelerin kabullenmesine ve benimsemesine bağlıdır (Saylan, 2019: 1747).

1.2.2. Çatışma özm Yöntemleri

Çatışmalar kaçınılmazdır. Mühim olan çatışmaları tamamen ortadan kaldırmak değil; çatışmaları doğru/gerçekçi bir şekilde yöneterek yıkıcı yönünü yapıcı yöne dönüştürmek ya da şiddetini olabildiğince en aza indirgeyerek taraflar arasında bir diyalog zeminini oluşturmaya çalışmaktır. Bunun için çatışma çözümüne ilişkin kullanılan önemli bazı yöntemler vardır. Bu yöntemler, zorlayıcı olup olmamalarına, kurumsal/resmi kanallar yoluyla olup olmamalarına göre değişkenlik göstermektedir. Diplomasi, arabuluculuk, uzlaşma, tahkim ve yargılama gibi düzenleyici prosedürlerin etkin bir şekilde kullanılması, çözüm için zorlayıcı olmayan araçlar olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle çatışmalar, şiddet içermeyen zorlayıcı teşvikler, ikna edici argümanlar veya vaat edilen faydalar gibi zorlayıcı olmayan yöntemlerle yürütülebilir. Diğer taraftan siyasi, ekonomik ve askeri baskı mekanizmaları, zorlayıcı araçlar olarak değerlendirilmektedir (Kriesberg, 2009: 159; Burton ve Dukes, 2009: 9; Dizdaroğlu, 2019: 4).

Çatışma özm sürecinde kullanılan yöntemlerin işleyişinde özellikle üçüncü taraflar önemli rol oynamaktadırlar. nc taraflar; devletler (l, dörtlü ya da temas grubu olarak), bölgesel kuruluşlar (Arap Birliği, Afrika Birliği ve AGİT vb.), uluslararası kuruluşlar (BM vb.), uzman merkezler (Fisas, 2015: 26) ve/veya bireylerden (uzman

kişiler, toplumun ileri gelenleri vb.) oluşmaktadır. Bu tür taraflar; önleyici tedbirler, uzlaşma, arabuluculuk, müzakere ve müdahale gibi yöntemlerin kullanılmasında önemli rol oynamaktadır. Bu başlıkta da zorlayıcı araçlardan ziyade, zorlayıcı olmayan bu araçlar ele alınıp kısaca izah edilecektir.

1.2.2.1. Önleyici Tedbirler

Önleyici tedbirler, şiddet içermeyen bir çatışmanın şiddete dönüşmesini engellemek için ya da şiddet içeren çatışmalardaki şiddetin yayılmasını ve yeniden ortaya çıkmasını engellemek için uygulanan tedbirlerdir. Bu tedbirlerde erken uyarı sistemleri, güven artırıcı önlemler, önleyici diplomasi, önleyici konuşlandırma ve yaptırımlar gibi uygulamalar mevcuttur (Özerdem, 2019: 29). Bu tür önleyici tedbirlerde amaç, silahlı çatışmaların sayısını ve ölçeğini azaltmak olduğunu belirten Wallensteen (2002: 271), çatışma önlemeyi iki yaklaşım üzerinden incelemektedir. Doğrudan önleme yaklaşımı; şiddetin sorunun hala baskın ifadesi olmadığı durumlarda devreye girmekte ve üçüncü taraflarca alınan yapıcı eylemleri içermektedir. Yapısal önleme yaklaşımı ise; savaşların etkilerini çözme, silahlara erişimi azaltma, bölgesel sorunları ele alma, demokratik kurumları geliştirme, yeni devlet yapıları bulma ve gücün rolünü belirlemeye odaklanmaktadır (Wallensteen, 2002: 286-293).

Ramsbotham ve arkadaşları (2005: 116-117) ise, bir çatışmanın gerçekleşmesini önlemenin imkânsız olduğunu ifade ederek; çatışma önlemeyi, “silahlı çatışmaların veya kitlesel şiddetin patlak vermesini önleyen faktörler veya eylemler...” olarak kısıtlamaktadır. Ayrıca, bu eylem veya faktörleri “hafif” ve “derin” önleme olarak ikiye ayırıp, incelemektedir. Hafif önleme, bir çatışmanın şiddete dönüşmemesini amaçlamakta ve buna yönelik faaliyetleri içermektedir. Derin önleme ise, çatışmanın altında yatan tüm nedenleri ele almayı amaçlamakta ve buna yönelik faaliyetleri içermektedir.

Çatışmayı önleme, her ne kadar devletlerin kendi sorumlulukları ise de, uluslararası kuruluşlar çatışmaların önlenmesinde önemli roller üstlenmektedir. AGİT, AB, Avrupa Konseyi, BM, ASEAN (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği), OAS (Amerikan Devletleri Örgütü) ve OAU (Afrika Birliği Örgütü) gibi küresel veya bölgesel kuruluşlar bu minvalde ön plana çıkmaktadırlar. Bu kuruluşlar; özel elçiler görevlendirme, arabuluculuk faaliyetlerine girişme, bilgi toplama misyonlarını üstlenme, seçimleri

izleme, insan haklarını koruma sorumluluğunu üstlenme ve bölgesel güvenliği gözetme gibi roller çerçevesinde hareket etmektedir (Ramsbotham vd., 2005: 141-143). Ayrıca erken uyarı sistemlerine ilişkin önemli veri analizi çalışmaları da mevcuttur. Krummenacher'ın (2006: 71-80) “Bilgisayar Destekli Erken Uyarı - FAST Örneği”, Carment ve arkadaşlarının (2006: 81-114) “Dış Politika için Ülke Göstergeleri - CIPF” projesi ve Bercovitch ve Trappl'ın (2006: 115-144) “The Confman.2002 Veri Kümesi” çalışması buna örnek gösterilebilir.

1.2.2.2. Uzlaşma

Uzlaşma, çatışan taraflar arasındaki ilişkileri yeniden inşa etme süreçlerine odaklanmakta ve çatışma çözümüne yönelik kapsayıcı bir yaklaşımdır. Bu süreçte amaç, taraflar arasında normal, güvenilir, iyi ve barışçıl ilişkiler geliştirmektir (Leiner, 2018: 175). Bu süreçte, taraflar gönüllü bir şekilde anlaşmayı kabul etmektedir. Tahkimden farklı olarak da taraflar önerilen çözüme zorlanmamaktadır. Bu yönüyle bağlayıcı değildir. Uzlaşma terimini, arabuluculuk ile eşanlamlı olarak kullananlar da mevcuttur (Özerdem, 2019: 115). Ancak, uzlaştırmacı, duygusaldır; arabulucu, bilişseldir. Uzlaştırmacı, tarafları geçmiş travmalara gitmeye teşvik eder. Arabulucu ise, başarılı çatışma dönüşümü hakkında daha geniş bilgi sağlar ve yeni alanlar için bilişsel açılımları teşvik eder (Galtung, 2007: 30).

Uzlaşma, sadece “çatışma sonrası” aşamada devreye girmez, şiddet öncesinde de, şiddet sırasında da ve şiddet sonrasında da çatışmayla ilgilenir. Geçmişteki şiddet ve adaletsizliğe odaklandığı gibi, gelecekteki işbirliği ve barış olasılıklarına da yoğunlaşır. Ayrıca uzlaşma, ilgili tüm tarafları sürece dâhil etme, mutabakatı herkese açık olarak tanıtma, hakikatli ve adaletli olma gibi ilkeleri barındırmaktadır (Leiner, 2018: 179-183).

1.2.2.3. Arabuluculuk

Arabuluculuk, en az iki taraf arasında yaşanan bir çatışmaya, tarafsız ya da tarafsız olması beklenen güvenilir üçüncü bir tarafın çözüm için müdahil olmasıdır (Vestergaard vd., 2011: 11; Horowitz, 2007: 51; Fisas, 2015: 56). İslam Hukukunda da üzerinde önemle durulan arabuluculuk; “taraflar arasındaki uyuşmazlıkların kendi istekleriyle ve üçüncü kişi yardımıyla tavsiye ve telkinlerle çözüme kavuşturulması”

olarak tanımlanmaktadır (Şen, 2012: 110). Arabulucu, her ne kadar tarafların anlaşmaya varması için müzakere aracına başvurursa da; arabuluculuğun müzakereden farkı, taraflar arasındaki iletişimi yöneten üçüncü bir tarafın ön planda olmasıdır (Berghof Vakfı, 2018: 97). Arabulucuya ihtiyaç duymadan da, çatışan taraflar kendi girişimleriyle müzakereler başlatabilir. Ancak, çatışmaların çoğunda bir arabulucuya başvurulmaktadır (Fisas, 2015: 56). Bu yönleriyle arabuluculuk, aslında bir barış sürecini yönetme stratejisidir (Fatah, 2018: 42).

Arabuluculuğun amaçları; sorunları açıklığa kavuşturmak, taraflar arasında bir diyalog zemini oluşturmak, çözüm için seçenekler oluşturmak ve sunmak (Horowitz, 2007: 51), şiddetin yoğunluğunu azaltmak ve çatışan taraflara ilişkin kabul edilebilir ortak bir anlaşma çerçevesini belirleyerek (bunun için teşvikler sunabilir veya taviz vermeye zorlayabilir) uzlaşmalarını sağlamaktır (Hill, 2005: 21-22). Bu amaçlarla arabulucular, çatışma çözümü sürecinde kolaylaştırıcı olmaktan müdahaleci olmaya kadar farklı rollere sahip olabilmektedirler (Kriesberg, 2015: 14). Nitekim arabulucular; kolaylaştırıcı, müzakere kanallarının açık kalmasını sağlama, taraflara bilgi veya iletişim yönünde tercüman olmak, çatışmaları yeniden çerçevelendirme veya biçimlendirme (reformülatör), konumların ve çıkarların farklılaştırıcısı, taraflar için seçenekler oluşturması ve rasyonel hareket etmesi gibi rolleri barındırmaktadır (Horowitz, 2007: 55-56).

1.2.2.4. Müzakere

Müzakere, bir çatışmayı çözüme kavuşturmak amacıyla tarafların yüz yüze olarak görüşmeleri, tartışmaları olarak tanımlanmaktadır (Berghof Vakfı, 2018: 96). Fisas'a (2015: 21, 23) göre müzakere; "iki veya daha fazla muhalif tarafın taleplerine tatmin edici bir çözüm bulmak üzere, uzlaşılan bir çerçeve içinde farklılıklarını tartışmaya karar verdikleri süreç olarak anlaşılır." Nihayetinde müzakere sürecinin ana amacı; tarafların kazan-kazan anlayışı çerçevesinde, karşılıklı olarak çıkarlarını elde etmek için oturup konuşmalarıdır. Ayrıca, bu süreç, tarafların çatışmalar hakkındaki algılarını, tutumlarını, değerlerini ve davranışlarını değiştirmeye yöneliktir (Hampson vd., 2007: 41).

Küreselleşme ile birlikte aktörler arasında etkileşim artmış ve derinleşmiştir. Bu durum aktörler arasında ekonomik, kültürel, sosyal ve politik alanlarda çıkar çatışmalarının

artmasına yol açmışsa da aktörler arasındaki bu tür sorunları müzakereyle çözme çabaları ağırlık kazanmıştır (Hampson vd., 2007: 36). 1990-2015 yıllarına ait çatışmaları inceleyen Fisas (2015: 15); bu 35 yıllık zaman diliminde sonlanan 61 çatışmanın 47'si (%77) barış anlaşmasıyla, 10'u (%16,4) ise askeri bir zaferle sonuçlandığı tespitinde bulunmuştur. Bu tespitleriyle, müzakerenin, çatışmaların çözümü için en fayda verebilecek seçenek olduğunu ifade etmektedir. İç savaşlardan çoğunun bir müzakere süreci sonucunda çözülmesi, “uzun süreli iç savaşlar” kategorisindeki çatışmalarla ilgili bir durum olduğu söylenebilir. Nitekim uzun süreli iç savaşlar, tarafların askeri bir zafer elde edemediği çatışmalar olarak tanımlanmaktadır (Hampson vd., 2007: 38). Bu tür çatışmalar, taraflar arasında kaybet-kaybet durumunu pekiştirmektedir. Bu yönüyle tarafların müzakereye yönelmesi/yönlendirilmesi, kazan-kazan durumunu doğurmasından dolayı, tercih edilen bir araç olarak kabul edilmektedir. Müzakereler en az şu koşulların oluşmasıyla başlatılabilmektedir: Tarafların; (1) çatışmanın var olduğunu kabul etmeleri, (2) birbirlerini hasım olarak kabul etmeleri, (3) çatışmayı barışçıl yollarla çözme kararlılığını göstermeleri ve (4) çatışmanın temelinde yatan nedenleri kabul etmeleri ve tanımlamaları (Fisas, 2015: 4).

1.2.2.5. Müdahale

Müdahaleciler, bir çatışmanın çözülmesini zorlaştıran ya da kolaylaştıran taraflar olarak çatışmalarda önemli rol oynayan dış aktörlerdir. Zorlaştırma rolünde müdahaleciler; en az bir tarafa askeri, ekonomik, siyasi vb. alanlarda destek sağlamakla çatışmanın uzamasına ve zorlu bir hale gelmesine neden olmaktadır. Kolaylaştırma rolünde ise; çatışmayı dönüştürme ve çözüme kavuşturmak için arabulucu olarak barış ortamının sağlanmasına önemli bir katkı sunmaktadır. Özellikle, STK'lar çatışmalarda giderek artan bir şekilde önemli müdahale rollerini oynamaktadır. BM, bölgesel kuruluşlar, çok uluslu şirketler, kiliseler, etnik kuruluşlar, insan hakları ve diğer aktivist örgütler gibi önemli belli başlı STK'ların çatışmalarda oynadıkları müdahaleleri görmek ve okumak mümkündür (Kriesberg, 2016: 77-78).

Müdahaleciler, zorlayıcı veya sert araçlarla bir çatışmayı sonlandırabilir ya da tarafları caydırabilir. Ancak, bu seçenek çatışma çözümü uygulayıcıları tarafından genel kabul gören bir seçenek değildir. Çünkü zorlayıcı araçlar, çatışmanın asıl nedenlerini göz ardı ederek, taraflara çözümü dayatma girişimi ve kısa vadeli yaklaşımların ürünüdür.

Çatışma çözümü pratiği ise, taraflar arasında diyalog zeminini oluşturma, çözüme yönelik koalisyonlar kurma ve barışı sağlama yönünde zorlayıcı olmayan araçlara odaklanma girişimi ve de uzun vadeli yaklaşımların bir ürünüdür (Ramsbotham vd., 2005: 172-173).

Devlet-içi çatışmalar her ne kadar devletlerin kendi iç meselesi (iç egemenlikleri) olarak değerlendirilse de çatışmaların etkisi sadece belirli bir devletin sınırları içerisinde kalmadığından dolayı, başka aktörlerin de müdahil olmasına yol açmaktadır. Galtung, dikey bir çatışma olarak nitelediği devlet-içi çatışmaları, devletlerin iç işleri olarak görmenin doğru olmadığını vurgulamaktadır ve buna ilişkin doktrinleri reddederek “barış için, barışı korumak” gerektiğini savunmaktadır (Curran, 2017: 18). İngiliz Okulu’nun önemli teorisyenlerinden Hedley Bull ise insani müdahale konusunda iki farklı yaklaşım öne sürmektedir. Bu yaklaşımlardan “çoğulcu yaklaşımlar”, uluslararası düzeni bozacağından dolayı insani müdahalenin yapılmamasını savunurken; “dayanışmacı yaklaşımlar” ise insan hakları ihlali mevcutsa müdahalenin yapılabileceğini desteklemektedir (Jorgensen, 2017: 198-199).

Müdahale tartışması teoride çokça tartışıldığı gibi pratik yönüyle de tartışılmaktadır. Özellikle, bir devlet-içi çatışmanın bölgesel ve küresel güvenliği tehdit eder derecesine gelmesi, dış aktörlerin bu tür bir çatışmaya karşı nasıl tavır sergilemesi gerektiğine ilişkin tartışmaları da tetiklemiştir. Bu tartışmada dış aktörlerin bu tür çatışmalara karşı “hiçbir şey yapmamaları”nı savunanlar olduğu gibi, “zorla askeri müdahale” politikasını yürütmeleri gerektiğini savunanlar da mevcuttur (Ramsbotham vd., 2005: 173). Ancak bu iki görüşün aksine, özellikle günümüzde devlet-içi çatışmaları çözmek ve önlemek için asgari düzeyde, uzun vadeli, çatışma tarafları arasında güven tesis edecek müdahale politikalarının geliştirilmesi gerektiğini savunanlar daha ağırlıklı hale gelmiştir.

Dış aktörlerin bir çatışmaya müdahil olmasında dört faktör etkili olmaktadır. Birincisi, çatışmaların kaynağı devlet içinde olduğu kadar, dışında da olması; ikincisi, devletler arasındaki bağımlılığın artması; üçüncüsü, çatışmalarda yaşanan insani krizler ve medyanın uluslararası kamuoyuna bu tür krizleri şeffaf bir şekilde yansıtması ve dördüncüsü ise, uzun süreli birçok çatışmanın dış müdahale ile çözülebileceğinin kabul edilmesi (Ramsbotham vd., 2005: 41).

1.2.3. Çatışma Yönetimi Stratejileri ve BM'nin Uygulamaları

Çatışma yönetimi, “barışı geliştirme sürecine dâhil olan tüm tarafların kapasitelerini geliştirirken, özellikle de şiddet içeren çatışmaları önleme, sınırlama, kontrol altına alma veya çözme çabalarını tanımlayan genel bir terimdir.” (Özerdem, 2019: 30). Bu yönüyle, bir çatışmanın tüm safhalarını kapsayan ve çatışmanın olumsuz etkilerini bertaraf ederek, çatışma taraflarına kazan-kazan çözümler sunan bir kavram olarak anlaşılabilir (Köksoy, 2018: 213). Ayrıca, bir çatışmayı çözemese de kontrol altına almaya, çatışmayı yapıcı şekilde ele alacak yolları geliştirmeye ve tarafları iş birliğine dayalı bir sürece dâhil etmeye çalışmayı da ifade etmektedir (Berghof Vakfı, 2018: 65). Kısacası çatışma yönetimi, bir çatışmanın nasıl idare edilebileceğini ifade eden bir kavram olarak tanımlanabilir.

Çatışma yönetiminde nihai amaç, şiddetli bir çatışmayı sürdürülebilir barışa dönüştürmektir (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 6). Efegil'in (2015a) de ifade ettiği gibi: “Nihai olarak çatışma yönetimi, ilgili devlet-içi çatışmaya sebebiyet veren şiddet unsurlarını ortadan kaldırarak, toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve psikolojik yapıları dönüştürmeyi hedeflemektedir.” (sy. 441). Birçok akademik çalışmada, çatışma yönetimi genel başlığı; “çatışmayı kontrol”, “çatışmayı düzenleme”, “çatışma çözümü” (Mitchell, 1981: 256) ve “çatışma dönüşümü” gibi terimlerle birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Bunun nedeni, kavramın disiplinler arası bir niteliğe sahip olması ve kavramsal ve tanımsal belirsizliklerin bulunmasıdır (Reimann, 2004: 42). Bu belirsizliği ortadan kaldıracak çalışmalarda, çatışma yönetimi, genel olarak şemsiye bir kavram olarak kullanılmakta ve bu şemsiye kavram altında; çatışmayı yatıştırma, çatışma çözümü ve çatışma dönüşümü yaklaşımları/safhaları incelenmektedir (Reimann, 2004: 42; Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 9; Köksoy, 2018:207). Bu durumda dikkat edilmesi gereken husus; bu yaklaşımların ayrı, tek ve tümüyle kapsamlı teorik sistemler olarak görülmemesi gerektiğidir (Reimann, 2004: 47). Çalışmanın bu başlığında da çatışma yönetimi, şemsiye bir kavram olarak ele alınmakta olup, bu şemsiye altında toparlanan üç safha; stratejiler, aktörler ve önlemler bağlamında, Tablo 3’de görüldüğü gibi, incelenmekte ve kavramsal olarak analiz edilmektedir. Akyeşilmen (2013: 35, 39), incelemesinde bu üç safhanın farklı stratejiler, aktörler ve önlemler öngörmekte olduğunu ifade etse de; bu safhaların kesin sınırlarla ayrılmış süreçler olmadığını ve çoğu zaman iç içe, bazen ise birlikte ilerlediğini de ifade etmektedir. Ayrıca böyle bir

incelemenin yapılmasının, bir çatışmanın analizini yapmayı kolaylaştıracağından dolayı önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Safha adı	Stratejiler	Aktörler	Önlemler
Çatışmayı yatıştırma	Şiddeti sonlandırmayı hedefler, Hızlı sonuç almaya odaklı Sınırlı ölçüde kazan-kazan durumu, barış Pozisyonlar çıkarların önündedir Varsayılan rasyonel aktörler (I. düzey) Kısa vadeli üçüncü bir tarafın müdahalesi ör. Tahkim veya güce dayalı arabuluculuk Barış burada daha çok şiddetin yokluğu demek	I. Düzey Aktörleri: Siyasi ve askeri elit/liderler	Sonuç almaya odaklı: nedenleri araştırma, konuyu ve nedenlerini açıklığa kavuşturma, gerçekleri ortaya çıkarma, bilgi toplama; iyi niyet elçisi olmak, kolaylaştırıcılık, arabuluculuk, tahkim, yaptırımlar v.s.
Çatışmayı Çözme	Kapsamlı analizler (yapısal çatışma) ve süreç odaklı Çatışma ortak bir sorun olarak kabul edilmekte ve çözüm odaklı bir perspektif geliştirilmektedir Önemli ihtiyaçlara/çıkarlara vurgu yapar Orta vadede II. Düzey aktörleri arabulucu olarak müdahale eder. Ör. Kolaylaştırıcı ya da danışman olarak Barış çatışmanın yokluğu demek	II. Düzey Aktörleri: Ulusal ya da uluslararası STKlar ve profesyoneller	Sürece Dayalı: müzakereler için ortam hazırlama, yakınlaştırma, tarafları buluşturmaya ve bir araya getirmeye çalışma, kolaylaştırıcılık ve danışmanlık
Çatışmayı Dönüştürme	Yapısal değişim odaklı uzun-vadeli barışa yönelik çalışmalar III. Düzey aktörleri içeren çok önlemler (çatışmayı yatıştırma ve önleme dahil) bir süreç Altan-üste kapasite geliştirme ve yerel halkı güçlendirmeye yönelik perspektifler Burada barış sosyal adalete tekabül eder	III. Düzey Aktörleri: Tabana dayalı yerel örgütlenmeler, insan hakları, kalkınma STKları	Süreç ve/ya yapısal merkezli: toplum kesimlerini entegre etmeye çalışma, ortak aktiviteler, yasal ve anayasal düzenlemeleri yapma, güç paylaşımını adil hale getirme, ayrımcılık ve ırkçı eğilimleri giderme, önyargıları yıkma ve ortadan kaldırma aktiviteleri, kapasite geliştirme, eğitim, kalkınma, insan hakları ve siyasi eğitim.

Tablo 3: Çatışma Yönetimi Safhaları-Aktör ve Önlem İlişkisi

Kaynak: Akyeşilmen, 2013: 39.

1.2.3.1. Çatışma Yatıştırma

Çatışmayı yatıştırma, doğrudan şiddete son vermek ve sürdürülebilir kazan-kazan çözümlerine ulaşmak için çatışmanın altta yatan nedenlerinin ele alınmasının mutlak olmadığı, sonuç odaklı stratejileri ifade etmektedir. Bu safhada çatışma, bir siyasi düzen ve statüko sorunu olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, çatışma yönetimi esas olarak, sıfır toplam bir çatışma sürecinin sıfır toplam olmayan bir sürece dönüştürülmesine yardımcı olan ve böylelikle şiddeti sona erdiren bir siyasi anlaşmadır (Reimann, 2004: 49). Bu yönleriyle çatışma yönetiminin ilk safhası olan çatışmayı yatıştırma, ateşkes dönemi olarak da ifade edilebilir. Bu safha; derin ve kapsamlı analizlere gerek

duymadan (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 9-10), atılması gereken acil adımlara ve bu adımlarla şiddeti ortadan kaldırmaya odaklanmaktadır (Uysal, 2018: 99-100).

Çatışma yatıştırma stratejilerinde temel hedef ateşkesi sağlamaktır. Ayrıca bu stratejiler, şiddetli bir çatışmanın sonrasında imzalanan ateşkes anlaşmasının uygulanmasını da kapsamaktadır (Efegil, 2015b: 71). Bu safhada zorlayıcı stratejiler üçüncü aktörlerin kısa vadeli müdahalelerinin bir sonucudur (Reimann, 2004: 50). Bu safhadaki stratejiler; hızlı, sonuç odaklı, pozisyonların çıkarların önünde olduğu ve kısa vadeli çözümleri barındırmaktadır.

Bu safhadaki başlıca aktörler, birinci düzey aktörler olarak da tanımlanan; askeri, siyasi ve dini liderlerdir. Rasyonel olduğu varsayılan bu aktörler, Birinci Kulvar (Track I) diplomasi faaliyetleri olarak da bilinen; zorlayıcı olmayan (iyi niyetler, bilgi toplama misyonları, kolaylaştırma, arabuluculuk ve barışı koruma vb.) önlemlerden, zorlayıcı olan (yaptırımlar, tahkim, güç arabuluculuğu ve barışa zorlama vb.) önlemlere kadar çeşitli roller üstlenmektedirler (Reimann, 2004: 45). Efegil'in (2015b) de belirttiği gibi, bu safhada: "Ateşkes anlaşması için tarafların ikna edilmesi, insani yardımın dağıtılması, mültecilere ve yerinden edilmiş kişilere yardım sağlanması ve insan hakları ihlallerinin izlenmesi gibi adımlar uygulanmaktadır." (sy. 71).

1.2.3.2. Çatışma Çözümü

Çatışma yönetiminin ikinci safhası olan çatışma çözümü, çatışmanın nedenlerini ortadan kaldırmayı hedefleyen, ateşkesin ardından uygulanmaya başlanan, orta ve uzun vadeli olarak planlanan (Efegil, 2015a: 442), genel manada müzakerelerin ağırlık kazandığı ve kısmen reformların da olduğu, süreç odaklı bir girişimdir (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 10). Bu safhada amaç, çatışmayı çözmek ve çatışmanın yıkıcı yönlerinden kurtulmak için en iyi yolun ne olabileceği üzerinde yoğunlaşarak, çatışmayı neyin beslediğine ulaşmaktır (Berkley Center, 2012: 7). Aynı zamanda, tüm taraflara tatmin edici çözümler sunmayı da amaçlamaktadır (Köksoy, 2018:219). Bu yönüyle çatışma çözümü kavramı, köklü çatışma kaynaklarının ele alındığını ve çözüldüğünü ima etmektedir. Ayrıca, şiddet içermeyen davranışların olduğu, tutumların düşmanca olmadığı ve çatışmanın yapısının değiştiği anlamını taşımaktadır (Ramsbotham vd., 2005: 24).

Çatışma çözümü stratejilerinde hedef; taraflar arasında yapıcı ilişkileri, olumlu algıları ve karşılıklı güveni inşa etmektir (Efegil, 2015a: 442). Bunun için, üçüncü taraf arabulucular tarafından kapsamlı ve ayrıntılı analizler yapılır (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 10), tarafların ihtiyaçları ve çıkarları belirlenir ve bunlara göre taraflar arasında işbirliği geliştirilir.

Bu safhadaki başlıca aktörler ise, ikinci düzey aktörler olarak tanımlanan; ulusal veya uluslararası STK'lardan, akademik kurumlardan, sivil arabuluculardan veya vatandaş diplomasisi gruplarından aktörleri barındırmaktadır (Reimann, 2004: 51). Bu aktörler, tarafları müzakere ortamına çekmeye ve taraflar arasında karşılıklı güveni tesis etmeye çalışmaktadır. Bunları diplomatik ikna ile ya da zorlayıcı olmayan yöntemlerle yapmanın yolunu aramaktadır. Aksi durumda ise, ekonomik ve askeri yaptırımlara ilişkin yöntemleri gündeme almaktadır (Uysal, 2018: 101). Bu süreçte, bu aktörler; seçimleri düzenleyebilir ve izleyebilir, medya ve STK'lara destek sağlayabilir, memurlara yönelik eğitim programları gerçekleştirebilir, hakikat komisyonlarını kurabilir ve yeni okullar, hastaneler ve yerleşim alanları inşa edebilirler (Efegil, 2015b: 71).

1.2.3.3. Çatışma Dönüşümü

Çatışma yönetimi stratejilerinin nihai hedefi olarak da kabul edilen çatışma dönüşümü (Akyeşilmen, 2013: 37); sonuç, süreç, yapı ve değişim odaklıdır (Reimann, 2004: 51, 54). Çatışma dönüşümü, çatışmayı normal ve sürekli bir dinamik olarak kabul etmektedir (Lederach, 2014: 17). Bu yüzden çatışmayı ortadan kaldırmayı amaçlamaz, bilakis onunla birlikte çalışır ve onu yapıcı bir şekilde dönüştürmeye çabalar (Berkley Center, 2012: 9). Dönüşüm, sorunu çözebilecek acil ve hızlı bir çözümle yetinmez (Lederach, 2014: 15). Nitekim uzun vadeli barış inşasına yönelik bir safhadır (Akyeşilmen, 2013: 38). Burada barış, statik bir son durum olmaktan ziyade, sürekli gelişen bir ilişki biçimi olarak kabul görür (Lederach, 2014: 20-21). Bu yaklaşım, çatışma koşullarını pozitif barış temelinde tümüyle dönüştürmeyi öngörür (Efegil, 2015b: 71). Bu öngörüyle sosyal adaletin sağlanacağı kabul edilir.

Bu safhada uygulanan stratejilerin uzun vadeli etkilere sahip olması önem arz etmektedir. Bu yüzden yapısal reformlar, sosyal entegrasyon faaliyetleri ve sivil eğitim gibi stratejiler ön plandadır (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 10). Bu stratejilerle sosyal,

kültürel ve siyasi yapının dönüştürülmesinin yanında zihinsel yapının da dönüştürülmesi hedeflenmektedir (Akyeşilmen, 2013: 38). Bu yönüyle açık uçlu, uzun vadeli, çok yollu ve dinamik bir süreç olan çatışma dönüşümü stratejileri, aktörlerin kapsamını geniş tutmaktadır. Birinci, ikinci ve üçüncü düzey aktörler, bu süreçte kısa, orta ve uzun vadeli katılım sağlayarak rol alırlar. Yani, bir önceki başlıklarda belirtilen birinci ve ikinci düzey aktörlerin yanında üçüncü düzey aktör olarak; tabana dayalı, kalkınma, işbirliği ve insani yardım sağlayan yerli STK'lar da katılım sağlamaktadırlar (Reimann, 2004: 54).

Ulusal orduyu kurma, paramiliter grupları orduya dahil etme, milisleri silahsızlandırma ve topluma yeniden entegre etme, hukukun üstünlüğünü inşa etme, mültecileri ve yerinden edilen insanları topluma kazandırma, sosyal ve ekonomik kalkınma sağlama, psikolojik sorunları çözme (Efegil, 2015b: 71), insan hakları eğitimini yaygınlaştırma, evrensel değerleri öğretme (Akyeşilmen, 2013: 38), siyasi ve anayasal reformları yapma ve içselleştirme (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 10) gibi önlemler, “sosyal adalet için şiddet içermeyen bir mücadele” motivasyonunu yansıtmaktadır (Reimann, 2004: 52). Ayrıca tüm bu seviyelerde yapıcı değişimi teşvik etmenin en önemli yollarından birinin “diyalog” olduğu kabul edilmektedir (Lederach, 2014: 21).

1.2.3.4. BM'nin Uygulamaları

Çatışmalara yönelik BM'nin uyguladığı müdahale yöntemleri, çatışma yönetimi alanında önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar BM'nin müdahale yöntemlerinin çatışmalar üzerindeki etkisi sıkı bir eleştiriye tabi tutulsa da birçok çatışmada BM, bir aktör olarak ağırlığını korumakta ve çözüm için önemli görevler üstlenmektedir. Çünkü BM, uluslararası barış ve güvenliği sağlamada en geniş kapasiteye sahip ve çok etkin olan bir kurumdur. Ayrıca, barış operasyonlarındaki en önemli karar alıcı ve uygulayıcı konumda bulunan bir aktördür. Bu konudaki uluslararası meşruiyetini ve hukukunu, 1945'de 51 ülke tarafından imzalanan BM Şartı'ndan almaktadır. BM'ye üye olan her devlet bu Şart'ı kabul etmektedir (Bilgin, 2018: 25). Aynı zamanda, BM Sözleşmesinin 1. maddesi gereği, uluslararası barışı ve güvenliği korumayı amaçlaması; 33. maddesinde, uyuşmazlıkların barışçıl yöntemlerle çözümüne vurgu yapması; 39. maddesinde, barışın tehdidi, bozulması ve saldırı eylemi durumunda tavsiyelerde bulunma veya 41. madde (kuvvet gerektirmeyen zorlama yolları) ve 42. maddeye

(kuvvet kullanılmasını da içeren zorlama yolları) atfen girişimlerde bulunabilmesi, barış operasyonlarının hukuki boyutunu göstermektedir (TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, t.y.). Bu durum, çatışmaların yönetimi konusunda BM'ye önemli bir misyon yüklendiği anlamına gelmektedir. BM de yüklendiği bu misyonla, barış operasyonlarını gerçekleştirmektedir.

Barış operasyonları veya barışı destekleme operasyonları kısaca, tüm barış amaçlı müdahaleler olarak ifade edilebilir. Bilgin'e (2018) göre de, barış operasyonları; "barışın izlenmesi, kurulması ve korunmasının desteklenmesi veya çatışmaların oluşmasının önlenmesi amacıyla çeşitli faaliyet alanlarında organize olmuş uluslararası destek..." (sy. 24) olarak tanımlanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde, "barışı koruma operasyonları" olarak gerçekleştirilen bu operasyonlar, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden ABD ve SSCB'nin karşılıklı veto girişimlerinden dolayı atıl durumda kalmıştır. Ancak, Soğuk Savaş'tan sonra bu çıkmazdan kurtulmayla Konsey, yeni misyonlar yüklenebilmiştir (Wanis ve Ghais, 2014: 2, 3). Nitekim 1948-1988 yılları arasında 13 operasyon; 1988-2017 yılları arasında ise 59 operasyon gerçekleştirilmiştir (Bilgin, 2018: 24). 2020'de aktif olan operasyon sayısı ise 62'dir (Smit, 2021).

BM'ye yüklenen yeni misyonlar; daha kapsamlı, çok boyutlu ve dönüştürücü operasyonları barındırmaktadır (Sabaratnam, 2011: 2). Bu duruma gelinmesinde; Birleşmiş Milletler (BM) eski Genel Sekreteri Boutros Boutros-Ghali'nin (1992) 17 Haziran 1992'de, BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu "An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping" başlıklı raporu önemli rol oynamıştır. Ayrıca, 2000 yılında BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın çağrısı üzerine "Uluslararası Müdahale ve Devlet Egemenliği Komisyonu (ICISS)" tarafından 2001'de yayınlanan, "Koruma Sorumluluğu (Responsibility to Protect-R2P)" raporu da etkili olmuştur. Bu rapor, "insani müdahale" konusunda önemli hususları ele almış ve uluslararası topluma bu konuda önemli sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumluluklar; engelleme, tepki verme ve yeniden yapılandırma olarak belirlenmiştir (Ercan, 2017: 482-483).

Barış operasyonlarının bu temel altyapısı çerçevesinde gelişen BM'nin çatışma yönetimi stratejileri, BM'nin buna yönelik faaliyetlerini şekillendirmiştir. Bu yöntemleri Boutros-Ghali (1992: 823); önleyici diplomasi (preventive diplomacy), barış yapma (peacemaking), barışı koruma (peacekeeping) ve çatışma sonrası barış inşası (post-conflict peacebuilding) olarak sınıflandırmaktadır. BM Barışı Koruma resmi sitesinde

Çatışma Önleme: Bir çatışmanın emarelerinin mevcut olduğu durumlarda; taraflar arasında anlaşmazlıkların ortaya çıkmasını, anlaşmazlık varsa çatışmalara dönüşmesini, eğer çatışma ortaya çıkmışsa da yayılmasını sınırlamak için alınan (Boutros-Ghali, 1992: 823) yapısal veya diplomatik önlemleri ifade etmektedir. Bu önlemler erken uyarı, bilgi toplama ve çatışmayı tetikleyen faktörlerin analizini içermektedir. Çatışma önleme faaliyetleri; Genel Sekreterin iyi niyet misyonu, önleyici konuşlandırmalar, güven arttırıcı önlemler (UN Department of Peacekeeping Operations, 2008: 17) veya bazı durumlarda askerden arındırılmış bölgeler çerçevesinde yürütülmektedir (Boutros-Ghali, 1992: 823). Şekil 1’de görüldüğü gibi, çatışma önleme, çatışmanın henüz tam olarak olgunlaşmadığı aşamalarda yürütülen faaliyetleri barındırmaktadır. Bu aşama; uyuşmazlık, şiddet içermeyen kriz veya kısmen şiddetli krizin yaşandığı, düşük veya orta yoğunluklu çatışmaları kapsamaktadır.

BM bünyesinde bu süreçte yetki veya sorumluluk üstlenen aktörler; Genel Sekreter, üst düzey personel, uzman kuruluşlar ile; Güvenlik Konseyi veya Genel Kurul ile; BM ile işbirliği içerisinde olan bölgesel kuruluşlardır. Süreç, bu aktörlerin “önleyici diplomasi” stratejileriyle başlayıp, “önleyici konuşlandırma”ya varan stratejilerine kadar sürdürülebilmektedir (Boutros-Ghali, 1992: 823). Fatah, bu süreçte iki temel stratejinin olduğunu öne sürmektedir. Bunlardan birincisi olan önleyici diplomasi; bir çatışmanın çıkmasını, sınırlanmasını veya yayılmasının önüne geçmek için yürütülen diplomatik eylemlerdir. İkincisi ise, önleyici silahsızlanma; çatışmaya yatkın bölgelerdeki hafif silahların azaltılmasıdır (Fatah, 2018: 29).

Barış Yapmak: Barış yapma, Şekil 1’de görüldüğü gibi çatışma ve ateşkes arasındaki süreçte aktiftir ve bu sürece yönelik stratejileri barındırmaktadır. Bu süreç, devam eden çatışmalar için önlemler ve çatışma taraflarının anlaşmasını sağlamaya yönelik diplomatik eylemler içermektedir (UN Peacekeeping, t.y.). Ayrıca BM barış yapıcıları, “BM'nin Genel Sekretere ve Temsilcilerine uluslararası anlaşmazlıkları ve iç çatışmaları önleme, yönetme ve çözme çabalarında, tavsiye ve destek sağlamaya yönelik genel çabasının bir parçasıdır.” (UN Peacemaker, t.y.). Bu süreçte; müzakereler, arabuluculuk, diyalog ve problem çözme atölyeleri gibi yöntemlerle çatışmayı çözmek esas alınmaktadır (Berkley Center, 2012: 7). Ancak, bu diplomatik yolların yetersiz kalması durumunda askeri unsurlar da kısmen doğrudan ya da dolaylı olarak bu süreçte görev alabilmektedir. Barış yapma bir yönüyle, barışı koruma operasyonu için bir belirteçtir.

Şöyle ki, operasyonun gerekli olup olmadığının belirlendiği önemli bir aşamadır (Bilgin, 2018: 26).

Bu süreçteki aktörler şunlardır; BM bünyesinde yer alan Genel Sekreter, ya kendi inisiyatifiyle ya da Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul'un talebi üzerine "iyi niyet" misyonunu üstlenebilmektedir. Ayrıca, BM dışında; elçiler, hükümetler, devlet grupları, bölgesel örgütler, gayri resmi ve hükümet dışı gruplar veya ileri gelen bir birey tarafından da bu misyon üstlenilebilmekte (UN Peacekeeping, t.y.) ve BM'ye destek sağlayabilmektedirler. Bu aktörler, esas olarak BM Şartı'nın VI. bölümünde öngörülen; "uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi" doğrultusunda, 33. maddesindeki faaliyetlerde bulunabilmektedirler (Boutros-Ghali, 1992: 824). Bu faaliyetler; görüşme, soruşturma, arabuluculuk, uzlaşma, hakemlik ve yargısal çözüm yolları ile bölgesel kuruluş ya da anlaşmalara başvurarak veya kendi seçecekleri başka yolları barındırmaktadır (TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, t.y.). Ayrıca, bu faaliyetlere diplomatik baskı, izole etme ve ekonomik/politik yaptırımlar da eklenebilir (Bilgin, 2018: 26).

Barışa Zorlama: Barışa zorlama, güçlü bir üçüncü aktörün çatışma taraflarına anlaşmayı dayatması olarak tanımlanmaktadır (Ramsbotham vd., 2005: 25). Bu süreçte amaç; çatışmayı durdurmak, insan hakları ihlallerini önlemek veya tarafları barışa zorlamak için baskı altında tutmak, zorlamak ya da ikna etmektir (Bilgin, 2018: 26). Barışa zorlama, Şekil 1'de de görüldüğü gibi, çatışma süresince ve kısmen de ateşkesin başlangıç safhasında yer alan bir süreçtir. Bu süreçte, güç kullanma veya güç kullanma tehdidi mevcuttur ve bu, askeri güç kullanımı da dâhil olmak üzere bir dizi zorlayıcı önlemin uygulanmasını içermektedir (UN Department of Peacekeeping Operations, 2008: 18). Bunun için, BM Şartı'nın VII. Bölümü kapsamındaki önlemler gözetilmekte olup; 42. maddesi uyarınca, Güvenlik Konseyi tarafından zorlayıcı önlemlere (TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, t.y.) başvurulabilmektedir. Bu süreçteki barışa zorlama operasyonlarında tarafların rızası aranmaz. Ancak bu durum, uzun sürmeksizin bir yol bulunmasını gerektirmektedir (Bilgin, 2018: 26). Bu yönüyle bu süreç, kısa ve orta vadeli bir operasyonu içermektedir.

Barışa zorlama operasyonlarındaki temel aktör Güvenlik Konseyi'dir. Güvenlik Konseyi, barışa yönelik bir tehdidin, barışın bozulduğunun veya barışa yönelik bir saldırı eyleminin varlığını tespit ettiği durumlarda, uluslararası barış ve güvenliği

yeniden sağlamak için bu tür bir operasyona izin vermeye yetkili tek organdır. Aynı zamanda, bu yetkisi kapsamında uygun bulunduğu hallerde bölgesel örgütlerden ve ajanslardan yararlanabilir (UN Department of Peacekeeping Operations, 2008: 18). Bu süreçte, Güvenlik Konseyi, 41. ve 42. maddelerde yer alan önlemlere göre harekete geçebilmektedir. Bunlardan 41. maddede yer alan önlemler; ekonomik ilişkilerin ve demiryolu, deniz, hava, posta, telgraf, radyo ve diğer iletişim ve ulaştırma araçlarının tümüyle ya da bir bölümüyle kesintiye uğratılmasını ve diplomatik ilişkilerin kesilmesini içermektedir. 42. maddesinde yer alan önlemler ise; güç gösterilerini, ablukayı ve BM üyelerinin hava, kara ve deniz kuvvetleriyle yapılabilecek operasyonları içermektedir. Ancak 42. maddesindeki bu önlemler, Güvenlik Konseyinin 41. maddedeki önlemlerin yetersiz kaldığı ya da kalacağı kanısına varmasıyla devreye girebilmektedir (TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, t.y.).

Barış İnşası: Barış inşası; barış yapma ve barışı koruma operasyonlarının başarılı olmasını sağlayacak bir girişim ve insanlar arasındaki güven duygusunu geliştirecek yapıları inşa etme çabasının bir ürünüdür. Çatışmanın yeniden yaşanmaması için, barışı güçlendirme eğiliminde olan yapılar bu süreçte belirlenmekte ve desteklenmektedir. Barışçıl koşulların olduğu yeni bir çevrenin inşa edilmesi olarak da anlaşılabilecek Barış İnşası kavramı, bu koşulların bozulmasını önlemeye çalışan önleyici diplomasinin bir karşılığıdır. Nitekim önleyici diplomasi, bir krizi önlemek için iken; çatışma sonrası barış inşası, çatışmanın tekrar ortaya çıkmasını önlemek içindir (Boutros-Ghali, 1992: 825). Nihai hedefi pozitif barış olan barış inşası, bunun için “demokratikleşme” ve “yeniden yapılanma”ya odaklanmaktadır (Berkley Center, 2012: 7). Bundan dolayı karmaşık ve uzun vadeli bir süreçtir. Bu süreçte, şiddetli çatışmaların köklü ve yapısal nedenleri kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır (UN Department of Peacekeeping Operations, 2008: 18). Şekil 1’deki konumuna da bakıldığında, barış inşası, ateşkes sürecinde ve sonrasında faaldir. Ayrıca, barışı koruma girişimlerini de kapsamaktadır. Barış inşasına yönelik yapılan çalışmaların artması ve barış inşasının farklı açılardan incelenmesi, kavramın kapsamının genişlemesine etki etmiştir. Örneğin, çok çeşitli barış araçlarının uzun vadeli stratejilerle birleştirilmesi neticesinde, barış inşasına yönelik iki temel yaklaşım ön plana çıkmıştır. Bunlar; çatışma sonrası barış inşası ve önleyici uzun vadeli barış inşasıdır (Alger, 2007: 309). Curran (2017: 9) da, çalışmaların barış inşasını makro ve mikro düzeyde ele aldıklarını ifade etmektedir.

Mikro düzeydeki çalışmalar, bir önceki paragrafta tartışılan, BM'nin kavrama yönelik tanımlamalarını ele alırken; makro düzeydeki çalışmalar, barış inşasını “barışın kurumsallaşması” olarak ele almakta ve genellikle çatışma sonrası toplumlarda demokratikleşme, ekonomik reform ve güvenlik sektörü reformu gibi siyasi projelerin geniş bir süreci olarak incelemektedir. Bu yönüyle aslında barış inşası, üç boyutlu bir süreçtir. Bu boyutlar; güvenlik, yönetim/politik ve sosyal/ekonomik/çevresel boyutlardır (Bilgin, 2018: 27).

Bu süreçte önemli bir aktör olarak, BM bünyesinde Barış İnşası Komisyonu kurulmuş ve bu Komisyonun Genel Kurul'a ve Güvenlik Konseyi'ne barış inşa etme ve barışı sürdürme konusunda tavsiyelerde bulunma yetkisi verilmiştir. Ayrıca, barış inşasına yönelik bu komisyona; danışma, köprü görevi görme ve ilgili aktörleri bir araya getirme rolleri de verilmiştir (UN Peacebuilding, 2021: 2). Bu süreçteki önlemler ise, bir önceki paragrafta değinilen üç boyutla ilgili önlemleri barındırmaktadır. Güvenlik boyutunda; savaşın silahsızlandırılması, terhis edilmesi ve yeniden entegrasyonu, mayınların temizlenmesi (UN Department of Peacekeeping Operations, 2008: 18), güvenlik personellerine yönelik danışmanlık ve eğitim desteği, silahların toplanılması ve olası imhası gibi önlemler yer almaktadır. Yönetim/politik boyutunda; seçimlerin izlenilmesi, hükümet kurumlarını reforme etmek veya güçlendirmek, siyasi katılım süreçlerini teşvik etmek (Boutros-Ghali, 1992: 824-825) gibi önlemler yer almaktadır. Son olarak, sosyal/ekonomik/çevresel boyutta ise; insan haklarının korunmasına yönelik çabaların ilerletilmesi, yeniden entegrasyon ve rehabilitasyon programlarının sağlanması, sosyal ve ekonomik kalkınmaya yönelik iyileştirmeler (Ramsbotham vd., 2005: 244), çevre sorunlarıyla ilgili kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve sosyal adaleti sağlama gibi önlemler yer almaktadır.

Barışı Koruma: BM'nin Soğuk Savaş döneminde uluslararası barış ve güvenliği koruma misyonuyla giriştiği faaliyetler, “geleneksel barışı koruma operasyonları” olarak adlandırılmaktadır. Bu operasyonlar; çatışma alanlarında uluslararası barış ve güvenliğin korunması veya yeniden tesis edilmesi için yaptırım gücü olmayan askeri personelin görev aldığı operasyonlar olarak tanımlanmaktadır (Tshiband, 2010: 2). Ancak, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde devlet-içi çatışmaların artmasıyla birlikte, bu tür operasyonların etkililiği ve etkinliğinin artırılmasının yolu açılmıştır. Böylece askeri unsurlarla birlikte, sivil unsurlar da önemli görevler yüklenmiştir

(Bilgin, 2018: 26). Bu görev yüklenicileri, prensip olarak, bir ateşkesin ya da barış anlaşmasının uygulanmasını desteklemek için görev alsalar da, genellikle barışı sağlama konusunda aktif rol oynayabilir ve erken barış inşası faaliyetlerinde bulunabilirler (UN Peacekeeping, t.y.). Nitekim Şekil 1’de görüldüğü gibi, barışı koruma; ateşkes sonrası safhada ve barış inşasının bir alt kümesi olarak konumlandırılmıştır.

Bu süreçte, BM bünyesinde görev yüklenen başlıca aktörler; Genel Kurul, Güvenlik Konseyi, Sekreterlik ve asker veya polis katkısı sağlayan üye ülkelerdir. Aktör ve görev bakımından çok boyutlu bir hal alan barışı koruma operasyonları, faaliyet alanlarının genişlemesine de etki etmiştir. Bu faaliyetler; siyasi süreci kolaylaştırmak, sivilleri korumak, eski savaşçıların silahsızlanmalarını/terhis edilmelerini/yeniden toplumla bütünleşmelerini sağlamak, seçimlerin düzenlenmesini desteklemek, insan haklarını korumak ve hukukun üstünlüğünün yeniden tesis edilmesine yardımcı olmaktır (UN Peacekeeping, t.y.). Bu operasyonların gerçekleşmesi üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bunlar; tarafların rızası ilkesi, tarafsızlık ilkesi ve meşru müdafaa hariç güç kullanmama ilkesidir. Bu ilkeler, barışı korumada “kurucu normlar” olarak da kabul edilmektedir (Aksu, 2003: 23). Bu minvalde, Barış Operasyonları Departmanı tarafından hâlihazırda 11 barışı koruma operasyonu yürütülmektedir (UN Peacekeeping, t.y.).

1.3. Çatışma Analizi Yöntemi

Çatışma çözümü için en önemli çabalardan biri, çatışmayı anlamaktır; yani, derinlemesine analiz etmektir. Nitekim sorunu anlamak, çözümün yarısıdır. Bu minvalde, çatışmaları anlamanın en önemli araçlarından biri de, çatışma analizidir (Bağcı, 2013: 6). Çatışma analizi, bir çatışmanın profilini/tarihsel arkaplanını, nedenlerini, aktörlerini ve dinamiklerini sistematik bir şekilde ve derinlemesine incelemektir (Saferworld, 2004: 1). Bu incelemelerde; çatışma tarihi, çatışma aktörlerinin bakış açıları, çatışma öğelerinin nasıl etkileşim içerisinde oldukları, bağlantıları, çatışmanın kök ve yapısal nedenleri ile çatışmanın dinamikleri derinlemesine ele alınmaktadır (Herbert, 2017: 8; CMD, ty.: 19). Çatışma analizi, aktörlerin barış kapasitelerini ortaya koymak ve çözümü baltalayan faktörleri tespit etmek gibi çabalarla, çatışmaya yönelik çözüm stratejilerini geliştirmek amacı da taşımaktadır. Nitekim bir çatışmayı analiz etmek, yalnızca o çatışma hakkında bilgi toplamak anlamına gelmez; bilakis analiz, toplanan bilgileri yorumlamayı ve

değerlendirmeyi de kapsamaktadır. “Çatışma analizi, herhangi bir çatışma müdahalesi gerçekleştirilmeden önce atılması gereken en önemli ve gerekli adımdır.” (Council of Europe, 2012: 48). Bu çerçevede çatışma analizi çalışmaları; kalkınma, insani yardım ve barış inşası için çaba gösteren örgütlerin rollerini anlamayı sağlamakta (Saferworld, 2004: 1) ve bir yönüyle de bu örgütlere katkı sunmaktadır.

Çatışma analizi, Soğuk Savaş döneminde Doğu-Batı çatışması anlayışını ortaya koymak için geliştirilmiş ve bunun için Sistem Analizi ve Oyun Teorisi gibi araçları kullanmıştır (Wallensteen, 2002: 33). Çatışmaları incelemeye yönelik ilginin artması ve çatışmalara yönelik farklı perspektiflerin oluşmasıyla birlikte çatışma analizi; çatışmaların nasıl çözülebileceğine ilişkin çözüm stratejilerine de odaklanmış ve buna yönelik stratejiler geliştirmiştir. Çatışma analizi; yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde yapılabilmektedir. Bu düzeyler arasında ve birbirleriyle ilişkili diğer çatışma dinamikleriyle sistematik bağlantılar kurarak çatışmayı açıklamaya çalışmaktadır (Saferworld, 2004: 1). Nitekim çatışma, sadece bir faktörü ya da bir düzeyi analiz ederek anlaşılamaz ve de çözülemez. Bundan dolayı çatışma analizi, çatışmaya dahil olan tüm faktörlerin birbirleriyle bağlantılı olduğunu ve birbirlerini tetiklediğini varsayarak, çatışmayı kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu bağlamda geliştirilen stratejiler, çatışmaları anlamak ve/veya çözmek için farklı yöntemler ve çerçevelerle sunulmuştur (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 11). Bu yöntemler, şunları içermektedir:

- “Olayların veya gözlemin doğrudan ve anında kaydı;
- Sosyal ilişkileri ve insanlar veya sosyometri arasındaki ilişki derecesini ölçmek;
- Veri depolama veya belgelerin incelenmesi için çeşitli ortamlar aracılığıyla sağlanan tüm mevcut bilgilerin analizi;
- Çatışan taraflar ve diğer ilgili taraflarla görüşmeler ve toplantılar;
- Teşhis ölçekleri, testler ve sorgulamalar veya anketler;
- Oyun teknikleri, taklit modelleri veya deney ve modelleme.” (Council of Europe, 2012: 48-49).

Bu nitel ve nicel yöntemlerin yanında, çatışmayı analiz etmeye yönelik çeşitli metotlar ve araçlar da mevcuttur. Bir sonraki başlıkta ele alınacak olan bu metot ve araçlar, bir çatışmayı analiz etmede birçok kolaylıklar sağlamaktadır. Bu metotlardan bazıları, çatışmaya yönelik kapsamlı bir analiz sunmak; bazıları ise, sadece çatışmanın bir boyutunu analiz etmek için geliştirilmiştir. Bu metotlar ve araçlar arasında keskin bir sınır veya bir tezatlık söz konusu değildir. Aksine, birbirlerinin tamamlayıcısı şeklinde

görev görmekte ve çatışmayı anlaşılır kılmaya çalışmaktadırlar. Bu metotlardan biri olan “Çatışma Haritalandırma”, bir sonraki başlıkta incelenen bazı metot ve araçlardan da faydalanarak, mevcut çalışmanın metodolojisini oluşturmakta olup, bu bölümün son başlığında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

1.3.1. Çatışma Analizine Yönelik Araçlar ve Kapsamlı Çerçeveler

Çatışmayı anlamayı mümkün kılmaya çalışan çatışma analizi; bunun için, önemli bazı pratik çerçevelerin ve araçların gelişmesini sağlamıştır. Bu çerçeveler ve araçlar, karmaşık görünümlü çatışmaların kolay ve anlaşılır bir şekilde ortaya konulmasını sağlamak ve çatışmayı açıklamaya dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu başlıkta, çatışma analizi için geliştirilen bu araç ve çerçeveler bazıları tanıtılmaktadır. Burada, araç; genellikle çatışmanın belirli bir unsuruna (örneğin; çatışmanın tarihsel gelişimine, aktörlerine ya da nedenlerine) odaklanan ve bu unsuru anlaşılır kılmaya çabalayan çatışma analizi çalışmalarıdır. Bunlar; zaman çizelgesi, çatışma ağacı, çatışma soğanı, Glasl’ın tırmanış modeli ve çatışma piramidi gibi araçlardır. Kapsamlı çerçeveler ise; genellikle çatışmayı tüm unsurlarıyla (örneğin; çatışmanın profili, nedenleri, aktörleri ve dinamikleri vb.) ele alan ve tüm bu unsurlarla çatışmayı analiz etmeyi kolaylaştıran çerçeveleri ifade etmektedir. Ayrıca, bu kapsamlı çerçeveler; çatışma çözümüne dair stratejilerin geliştirilmesine de odaklanmaktadır. Bu kapsamlı çerçeveler; Çatışmayla İlgili Kalkınma Analizi (CDA), Stratejik Çatışma Analizi, C. R. SIPPABIO Modeli, Stratejik Diyalog Modeli ve Hak-Temelli Stratejik Barış Modeli gibi analiz çerçevelerini barındırmaktadır. Araçlar, tek başına kullanılabileceği gibi kapsamlı çerçeveler içerisindeki bazı unsurların bünyesinde de kullanılabilmektedir. Kapsamlı çerçevelerdeki unsurlar ise, ayrı ayrı kullanılabileceği gibi genel olarak stratejik analiz için bütünsel bir çerçeve olarak tasarlanmaktadır. Ayrıca, araçlar ve kapsamlı çerçevelerin birçoğu görsel olarak da sunulmaktadır. Tüm bu yöntemlerin amacı, “şiddetli çatışmalar ve güvensizlikten etkilenen yerlerde kalkınma işbirliği ve insani yardımın etkinliğini artırmak, çatışmaya duyarlı müdahalelerin potansiyelini değerlendirmek için daha iyi bir temel sağlamak ve barış ve güvenliği desteklemektir.” (Sida, 2006: 5).

1.3.1.1. Çatışma Analizine Yönelik Araçlar

Zaman Çizelgesi: Çatışmanın tarihsel sürecini gösteren bir görsel araçtır. Bu araçta, çatışmaya dair önemli olaylar, kronolojik bir sıraya göre listelenmektedir. Basit ve kullanışlı bir araçtır. Özellikle, uzun süreli çatışmalar için çok kullanışlıdır. Nitekim çatışmaların geçmişini incelemede pratiklik sağlamaktadır. Çatışmayı tetikleyen, tırmandıran ve bir yönüyle çatışmanın dönüm noktalarını göstermeyi amaçlayan bir araçtır. Zaman çizelgesi incelemelerinde dikkat edilmesi gereken en önemli husus; çatışma sürecindeki önemli bazı tarih ve olayların belirlenmesinde, farklı kaynaklardan/aktörlerden anlaşmazlığın ortaya çıkabilmesidir. Çünkü zaman çizelgesi, çatışmaya dair bir tarafın öznel algısını yansıtabilmektedir. Böyle bir anlaşmazlık durumu mevcutsa, çözüm olarak; çatışma taraflarının her biri için, bir zaman çizelgesinin oluşturulması ve anlaşmazlık noktalarının tartışılmasına olanak sağlamaktır (Başer, 2014; Leonhardt, 2001: 56).

Çatışma Ağacı: Bir çatışmanın nedenlerine ve etkilerine odaklanan bir çatışma analizi aracıdır. Bir veya daha fazla soruna odaklanarak, bu sorunların nedenlerini ve etkilerini belirlemek için kullanılmaktadır. Ayrıca temel nedenler, sorunlar ve dinamik faktörler arasındaki bağlantıyı anlamak için de kullanışlı bir araçtır. Bu araç için çatışma bir ağaç gibi görselleştirilir ve ağacın kök, gövde ve dalları üzerine çatışmaya yönelik bilgiler, algılar aktarılır. Ağacın kökü, kök nedenleri/yapısal faktörleri; gövdesi, yapısal faktörleri dinamik faktörlerle ilişkilendiren temel/açık sorunları ve dalları/yaprakları ise, etkileri/dinamik faktörleri belirtmek için kullanılmaktadır (Leonhardt 2001: 69; CDA, 2012: 34; Başer, 2014; Abdalla ve Sender, 2019: 53; Nicaise, 2014: 9-10).

Çatışma Soğanı: Çatışma katman modeli olarak da ifade edilmektedir. Soğan gibi, çatışmaların da özüne ulaşmak için soyulması/gösterilmesi gereken katmanları ortaya çıkarma amacı taşımaktadır. Ortaya çıkan yeni katmanlarla, çatışmadaki görünen yüzeyin ötesine ulaşmak hedeflenmektedir. Yani, bir çatışmanın yüzeyindeki dinamiklerin yanı sıra; çatışmanın daha görünmez dinamiklerine odaklanmaktadır. Üç katmandan oluşan bu model, içeriden dışarıya doğru; çatışma taraflarının ihtiyaçlarını, çıkarlarını ve pozisyonlarını göstermektedir. Bu modelin altında yatan temel fikir şudur: İnsanların, barışçıl durumlarda gerçek ihtiyaçlarına göre hareket etme eğiliminde oldukları; güvenin azalması ve anlaşmazlıkların ortaya çıkmasıyla soyut, kolektif çıkarlarının ön plana çıktığı; çatışma artarsa, çatışma dinamiklerinde kökleri olan ve

gerçek ihtiyaçlarıyla çok ilgisi olmayan belirli pozisyonlara ve taleplere yöneldiğidir. Tarafların ifadesiyle, ihtiyaçlar, “sahip olmamız gereken şey”; çıkarlar, “gerçekten istediğimiz” ve pozisyonlar ise “istediğimizi söylediğimiz” şeyleri ifade etmektedir. Bu model, tarafların kendi ihtiyaçlarını, çıkarlarını ve pozisyonlarını görmelerini sağladığı gibi; karşı tarafın da ihtiyaçlarını, çıkarlarını ve pozisyonlarını görmeyi sağlamaktadır. Bu bakımdan, taraflar arasındaki diyalogu bir yönüyle kolaylaştırabilmektedir (Leonhardt 2001: 66-67; Başer, 2014; Abdalla ve Sender, 2019: 55).

Glasl’ın Çatışma Tırmanışı Modeli: Friedrich Glasl tarafından, çatışmanın tırmanması ve çözümü için geliştirilen bir modeldir. Burada tırmanma, gerginliğin artmasını ifade etmektedir. Amaç, tırmanmanın ne kadar arttığını tespit etmek ve ona göre çözüme yönelik bir müdahalenin nasıl gerçekleştirilebileceğini sunmaktır. Glasl’in bu modelindeki tırmanma, yukarıya doğru ve doğrusal bir hareket şeklinde olmayıp, aşağıya doğru ve merdiven şeklinde bir hareket olarak tasvir edilmektedir. Bu model, üç seviye ve dokuz aşamadan oluşmaktadır. Taraflar farklı aşamalarda yer alabilmektedir. Tarafların bulundukları aşamayı tespit etmeleri, onların çatışmalarını analiz etme ve çatışma sürecine yönelik daha iyi tepki verme fırsatını yakalamalarını sağlamaktadır.

Modeldeki üç seviye şunlardır: Kazan-kazan, kazan-kaybet ve kaybet-kaybet seviyeleri. Dokuz aşama ise, her bir seviyede üç tanesi olmak üzere; 1. sertleşme, 2. tartışmalar ve polemikler, 3. sözler değil eylemler, 4. görüntüler ve koalisyonlar, 5. yüz (statü) kaybı, 6. tehdit stratejileri, 7. sınırlı yıkıcı saldırılar, 8. düşmanın parçalanması ve 9. birlikte uçuruma (düşme) aşamalarıdır. Glasl, bu tırmanma aşamalarına çözüm için, ”gerilimi azaltma modeli”ni sunmaktadır. Bu çözüm modelinde, 1-3. Aşamalar için; taraflar kendi aralarında ya da arabulucuların desteğiyle barışçıl çözümler geliştirebilmektedir. 4-6. Aşamalar için; taraflar süreç rehberliğinden yararlanarak çözüm üretebilmektedir. 7-9. Aşamalar için ise; tahkim yollarına veya zorla müdahaleye başvurulmaktadır. Dolayısıyla, ilk seviyelerde, taraflar güvene dayalı bir çatışma yönetimi müdahalesini kabul edebilecek bir pozisyonda iken; son seviyelere doğru taraflar bir müdahaleyi kabul etmek zorunda kaldıkları bir pozisyona yönelmektedir (Jordan, 2000; Abdalla ve Sender, 2019: 77-78; Nicaise, 2014: 11-12; Dieprojectmanagement, t.y.).

Çatışma Piramidi: John Paul Lederach tarafında geliştirilen bir araçtır. Genel olarak çatışma aktörlerine odaklanmaktadır. Üç seviyeli olarak tasarlanan piramit; Seviye 1 (üst seviye), Seviye 2 (orta seviye) ve Seviye 3 (taban seviye) olarak bölünmektedir.

Her bir seviyede, çatışma üzerinde etkili olan ya da üzerinde etkisi olması beklenen kilit aktörler ve kurumlar yer almaktadır. Bir çatışmanın kalıcı olarak çözülebilmesine yönelik, tüm bu seviyelerdeki aktörler önemli roller taşımaktadır. Özellikle, her bir seviyede, diğer aktörleri etkileyebilecek kilit aktörlerin tespiti, çözüm için itici güç olarak değerlendirmeyi sağlayabilmektedir. Bu seviyelerdeki aktörler şunlardır: Seviye 1’de, halkın ileri gelen askeri, siyasi veya dini liderleri, devlet temsilcileri ve uluslararası kuruluşlar; Seviye 2’de, toplumun belirli kesimlerindeki saygın figürler, etnik veya dini liderler, akademisyenler veya profesyoneller ve STK başkanları ve Seviye 3’de ise, yerel liderler veya yaşlılar, STK’lar veya sosyal hizmet uzmanları, kadın ve gençlik grupları, yerel sağlık çalışanları, mültecilerin temsilcileri ve barış aktivistleri gibi aktörler yer almaktadır. Bunlardan en önemli seviye, orta seviyedir. Çünkü bu seviye, hem üst hem de taban seviyesiyle ilişkilidir (Leonhardt, 2001: 63). Ayrıca Lederach, bu seviyelerdeki aktörlerin barış inşası için yapabilecekleri katkıları da bu modelle göstermektedir. Seviye 1’deki aktörler; üst düzey müzakerelere odaklanma, ateşkesi vurgulama ya da arabuluculuk rolü gibi sorumluluklar taşımaktadır. Seviye 2’deki aktörler; problem çözme atölyeleri, çatışma çözümüne yönelik eğitim ve barış komisyonları oluşturmak gibi sorumluluklar taşımaktadır. Seviye 3’deki aktörler ise; yerel barış komisyonları oluşturma, tabanı eğitme, önyargıları azaltma ve savaş sonrası travmaları için psiko-sosyal çalışmalar yapma gibi sorumluluklar taşımaktadır (Paffenholz, 2013: 6).

1.3.1.2. Çatışma Analizine Yönelik Kapsamlı Çerçevesler

Çatışmayla İlgili Kalkınma Analizi (CDA): BM Kalkınma Programı (UNDP) kapsamında geliştirilen bir çalışmadır. Hem UNDP hem de diğer kalkınma örgütleri/ajansları için analitik bir araçtır. Kalkınma ve çatışma arasındaki bağlantıların daha iyi anlaşılmasını ve çatışma sorunlarını çözmeye yardımcı olmak için tasarlanmıştır (UNDP, 2003: 11). CDA üç ana aşamadan oluşmaktadır: 1. Aşama-çatışma analizi; arka plan durumu, nedenleri, aktörleri, dinamikleri ve senaryoları içermektedir. 2. Aşama-mevcut yanıtların analizi; mevcut yanıtların haritalanmasını, kalkınma ve çatışmayı, kalkınma ve resmi barış süreçlerini içermektedir. 3. Aşama-ilerleme yollarının belirlenmesi; stratejik sonuçları, UNDP için program ve savunma stratejilerini içermektedir.

Birinci aşamada; acil olaylardan ziyade stratejik analize, yakın nedenlerden ziyade yapısal konulara odaklanmaktadır. Bundan dolayı, güvenlik ve siyasi konuların yanında sosyal ve ekonomik nedenler de incelenmektedir. Sonrasında, çatışmayı tetikleyebilecek güçler tespit edilmeye çalışılmakta ve çatışma üzerinde önemli etkilere sahip kilit aktörlerin bir haritalaması yapılmaktadır. Son olarak da, çatışmanın dinamikleri olarak tetikleyici olaylar belirlenmeye çalışılmakta ve senaryoların tanımlanması sağlanmaktadır. İkinci aşama; birinci aşamada belirlenen kilit sorunlara yönelik, belirli bir alanda faaliyet gösteren ana aktörlerin tepkilerinin ne yönde olduğuna dair bir haritalama yapılmaktadır. Sonrasında, kalkınma çalışmalarının çatışma yaklaşımları, çatışmanın “çevresinde”, “içerisinde” ve “üzerinde” kategorisi çerçevesinde incelenmektedir. Son olarak da, barış süreçleri ve müzakereler üzerinde kalkınmanın rolü değerlendirilmekte ve kalkınma kuruluşlarının genel olarak çatışma üzerindeki etkisinin ne derece olduğuna ilişkin bir değerlendirme ile son bulmaktadır. Üçüncü aşamada ise; önceki iki aşamadaki olası boşlukları tespit etmeyi ve bunlara yönelik stratejiler geliştirmeyi içermektedir. Bu aşamada, ne yapılması gerektiği tespit edilmekte ve özellikle UNDP için programlama ve savunuculuk stratejileri geliştirilerek, stratejik hedeflere katkısı belirlenmektedir (UNDP, 2003: 11).

Stratejik Çatışma Analizi: İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (SIDA) tarafından geliştirilen bir metodolojik çalışmadır. Çalışma, SIDA’nın “Kalkınma İşbirliği Yoluyla Barış ve Güvenlik” politikasına dayanmaktadır ve barış ve çatışma araştırmalarına yönelik çok disiplinli bir yaklaşım çerçevesinde geliştirilmiştir. Stratejik çatışma analizi, bir çatışmadaki yapılara, aktörlere ve çatışma dinamiklerine odaklanmaktadır. Şiddetli bir çatışma riskinin olduğu ülke ve bölgeler, halihazırda çatışmaya dâhil olan ve çatışma sonrası aşamada yer alan ülkeler için stratejik bir analiz yapılmasını esas almaktadır. Böyle bir analiz, “SIDA’nın hem kalkınma işbirliği hem de insani yardımla ilgili politika ve programların çatışmaya duyarlı yönlerini detaylandırmasına ve barış ve güvenliği teşvik eden programlar geliştirmesine yardımcı olmaktadır.” (Sida, 2006: 5-8).

Stratejik Çatışma Analizi, üç temel unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlar: Çatışma analizi, Senaryo analizi ve Stratejiler ve Seçeneklerdir. Birinci unsur - çatışma analizi; bir çatışmanın yapılarını, aktörlerini ve dinamiğini analiz etmeyi öngörmektedir. Bu unsorda; çatışmanın yapısal/kök nedenleri, barışı sağlayan faktörler, yapısal faktörlere

etki eden kaynaklar, çatışmayı etkileyen ve çatışmadan etkilenen aktörler, bu aktörlerin barış kapasiteleri/barış kültürleri, aktörlerin çatışmaya yönelik tutumları/ihtiyaçları/çıkarları ve çatışmayı tetikleyen/hızlandıran faktörler belirlenmekte ve ele alınmaktadır. İkinci unsur - senaryo analizi; çatışmanın dinamiklerini değiştirmeye yönelik olası gelecek senaryolarının neler olabileceğini barındırmaktadır. Bu yönüyle, ileriye dönük bir analizdir. İleriye dönük olması, geleceği tahmin etmekten ve erken uyarı sistemlerinden ziyade çeşitli koşullar altında neler yapılacağına odaklanmasıdır. Üçüncü unsur - stratejiler ve seçenekler ise; barış ve güvenliğin artırılması için çeşitli programlar aracılığıyla önerilerin/teşviklerin geliştirilmesini barındırmaktadır. Bir yönüyle, atılması gereken adımlar ve uygulanması gereken faaliyetler belirlenmektedir. SIDA, barış ve güvenliği teşvik etmeye yönelik üç ana faaliyet türü tanımlamaktadır; diyalogu, güvenliği ve yapısal istikrarı teşvik etmektir. Bunlar da kendi içerisinde, çatışma analizine uygun desteği sağlayabilecek alt faaliyetleri barındırmaktadır (Sida, 2006: 9-15).

C. R. SIPPABIO Modeli: Amr Abdalla ve Sender (2019: 3) tarafından geliştirilen kapsamlı bir çatışma analizi modelidir. Çatışmaları bütünsel olarak anlamak için bir kılavuz, barış ve çatışma alanları için bir giriş aracı ve uygun müdahale yaklaşımlarını belirlemek için çatışmaları sistematik olarak analiz eden bir modeldir. Ayrıca, çözüm sürecinin farklı aşamalarını analiz etmeyi kolaylaştırmak için geliştirilmiştir. Model, öncelikle bir çatışmayı üç farklı boyutta ele almaktadır. Birinci boyutta; çatışma için gerekli olan sekiz unsur (SIPPABIO): Kaynaklar (Sources), Çıkarlar (Interests), Pozisyonlar (Positions), Taraflar (Parties), Tutumlar/Duygular (Attitudes/Feelings), Davranış (Behavior), Müdahale (Intervention) ve Sonuç/Aşama (Outcome/Stage) ele alınmaktadır. İkinci boyut olarak; birinci boyuttaki sekiz unsuru şekillendiren ve çatışmanın meydana gelmesini etkileyen “Bağlam (Context)” incelenmektedir. Üçüncü boyutta ise; Çatışmaların merkezinde yer alan ve üç unsuru (bağ, güç ve kalıplar) bulunan İlişki (Relationship) dinamikleri gözlemlenmektedir. Sonuç olarak C. R. SIPPABIO (Bağlam, İlişki, Kaynaklar, Çıkarlar, Pozisyonlar, Taraflar, Tutumlar/Duygular, Davranış, Müdahale ve Sonuç/Aşama), tüm bu unsurların kısaltmasını içermektedir.

Unsurlardan bağlam; bir çatışmanın meydana gelmesinde etkili olan sosyolojik, ekonomik ve politik ortamdır ve çatışmayı etkileyen/çatışmadan etkilenen faktörleri

(cinsiyet, etnik köken, din, kültür, coğrafya vb.) belirlemeyi içermektedir. İlişki; çatışma taraflarının sahip oldukları kültürel bağları, güç unsurlarını ve davranış kalıplarını tanımlamayı içermektedir. Kaynaklar; çatışmanın ortaya çıkmasındaki nedenler ve kaynaklardır. Çatışmalar burada üç ana neden (temel insan ihtiyaçları, kimlik ve değerler/inançlar) üzerinden ele alınmaktadır. Çıkarlar; çatışma taraflarının elde etmek istedikleri soyut (örneğin; dini değerler) veya somut (örneğin; maddi kaynaklar) unsurlardır. Pozisyonlar; çatışma durumunda bir tarafın ısrar ettiği taleplerin yansımasıdır. Taraflar; çatışmaya katılan bireyler, gruplar, örgütler ve milletler gibi aktörlerdir. Çatışmadaki pozisyonlarına göre birincil, ikincil ve üçüncül olarak kategorize edilmektedir. Tutum; çatışma taraflarının davranışlarını etkileyen duygu ve algılardır. Davranış; çatışma durumunda tarafların sergiledikleri eylemlerdir. Müdahale; çatışma taraflarının kendilerinin ya da üçüncü tarafların çatışmayı barışçıl bir şekilde çözme girişimleridir. Sonuç/aşama ise; çatışma davranışının ve/veya müdahalenin çatışma üzerindeki etkisini ele almaktadır (Abdalla ve Sender, 2019: 19-152).

Stratejik Diyalog Modeli; Stratejik-Diyalog Plan Çerçevesi (SDPÇ) olarak sunulan bir barış projesi geliştirme planı ve/veya bir çatışma analiz çerçevesidir. Model, çatışma yönetiminin strateji ve diyalog (müzakere) boyutlarına odaklanmakta ve bu boyutların başarılı bir sonuç vereceği öngörüsünü taşımaktadır. Nitekim model, çatışmayı anlamaya yönelik detaylı bir analiz sağlamak ve başarılı stratejilerin geliştirilmesi için birçok seçeneğin ortaya çıkmasına imkân tanımaktadır. Bu yönleriyle Stratejik Diyalog Modeli; uzun vadeli diyalog planlarına, diyalog tekniklerine ve strateji planlama unsurlarına dayanarak diyalog temelli kazan-kazan dinamiklerini başarmayı amaçlamaktadır (Bağcı, 2013: 6-7).

Stratejik Diyalog Modeli, bir çatışma analiz çerçevesi olarak dört ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar: Sorunu tanımlama, aktör analizi, strateji oluşturma ve uygulama aşamalarıdır. Birinci unsur - sorunu tanımlama; arkaplan analizi, çatışmanın mevcut durumu ve yönlendirici güçlerin etkisi gibi konuları barındırmaktadır. Bu safhada; çatışmanın tarihsel arkaplanı, çatışmayı etkileyen/tetikleyen faktörler ve çatışmanın nedenleri gibi konular kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. İkinci unsur - aktör analizi; çatışmaya katılan ve çatışmadan etkilenen tarafların analizini barındırmaktadır. Bu safhada; aktör/koalisyon (SWOT) analizi, karşılaştırmalı aktör analizi gibi yöntemler kullanılabilir. Bu yöntemlerle, aktörlerin yapıları, ihtiyaçları, çıkarları ve

pozisyonları ele alınmakla birlikte; SWOT analizi yöntemiyle de aktörlerin zayıf ve güçlü yanları ile fırsatlar ve tehditler ortaya konulmaktadır. Üçüncü unsur -strateji oluşturma; önceki iki unsurdaki analizler dikkate alınarak, çatışmaya yönelik bir barış planı için stratejik hedefler belirlenmekte ve bu hedeflere yönelik stratejik öneriler geliştirilmektedir. Dördüncü unsur - uygulama ise; modelin son safhasıdır ve eylem planı, ayrılan kaynaklar ve izleme süreci gibi konuları barındırmaktadır. Bunlar; barış süreciyle ilgili zaman planlamasını, süreç için gerekli maliyetlerin kaynaklarını ve uygulamaya konulan barış planının bir izlemesini ve değerlendirmesini içermektedir (Bağcı, 2013: 7-11).

Hak-Temelli Stratejik Barış Modeli; Nezir Akyeşilmen tarafından geliştirilen bir modeldir. Akyeşilmen bu modeli, bir önceki model olan Stratejik Diyalog Modeli'nin eksikliklerini gidermeye yönelik, bileşenler ekleyerek, bazı bileşenleri yeniden isimlendirerek ve özellikle de insan hakları ile ilişkilendirerek geliştirmiştir. Model; “insan hakları, özgürlükler, toplumsal düzeyde adil ve eşit ilişkiler, ayrımcılıkla mücadele, sosyal adaletin sağlanması ve çevrenin korunması gibi gerçek barışı ya da pozitif barışı hedeflemektedir.” Amaç ise, “toplumdaki adaletsiz ilişkileri ortadan kaldırmak ve çatışmalı ilişkileri üreten yapıları dönüştürmektir.” Bu yönleriyle, bir çözüm süreci ya da barış süreci çerçevesi olarak da kabul edilmektedir (Akyeşilmen, 2015: 58-59).

Model, dört ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar: Çatışma profili, aktör analizi, stratejik barış planı ya da çözüm analizi ve uygulama ve denetimdir. Birinci bileşen - çatışma profili; arkaplan analizi, neden analizi, mevcut durum analizi ve çevre analizini barındırmaktadır. Bu bileşende; çatışmanın tarihsel gelişimi, siyasal/sosyal/ekonomik/kültürel nedenleri, hâlihazırdaki gelişmeleri/aşaması, çatışmayı etkileyen medya/din/uluslararası sistem gibi çevresel faktörler ele alınmaktadır. İkinci bileşen - aktör analizi; aktör profili, talep analizi, SWOT analizi ve barış kapasitesi analizini barındırmaktadır. Bu ikinci bileşende; aktörlerin yapısı, talep ve algıları, güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditler, geleneksel barış kurumlarının durumu gibi faktörler ele alınmaktadır. Üçüncü bileşen - stratejik barış planı ya da çözüm analizi; stratejik barışın/çözümün hedefi, çözüm politikaları/araçları ve yürütme mekanizmalarına yönelik analizleri barındırmaktadır. Bu bileşende; barışın nihai amacını (çatışmayı yatıştırma, çözme, dönüştürme) belirleme, belirlenen barış hedefleri

için yapılması gereken faaliyetler ve barış süreci için ilk ve son adım mekanizmalarını belirleme gibi faktörler ele alınmaktadır. Dördüncü bileşen - uygulama ve denetim ise; yol haritası/takvim, periyodik değerlendirmeler ve çözümün PANEL (Participation/katılımcılık, Accountability/hesap verebilirlik ve şeffaflık, Non-Discrimination/ayrımcılığın olmaması, Empowerment/güçlendirme and Linkages to International Human Rights/uluslararası insan hakları ile ilişkilendirme) analizini barındırmaktadır. Bu son bileşende; stratejik barışa yönelik yol haritası, belli periyotlarda sürecin izlenmesi ve değerlendirilmesi, genel süreç ve reformların her biri temel insan hakları ve demokrasi kavramları olan PANEL çerçevesinde denetlenmesi gibi faaliyetleri barındırmaktadır (Akyeşilmen, 2015: 59-70).

1.3.2. Çatışma Haritalandırma Metodolojisi: Çatışmaya Dair+Çözüm Stratejileri

Mevcut çalışmanın metodolojisini de oluşturan “Çatışma Haritalandırma”; Paul Wehr’in (1979), saha deneyimine de dayanarak geliştirdiği/önerdiği bir modeldir. Ayrıca bu modele ilişkin; Simon Fisher ve arkadaşlarının (2020: 147-150) ortaya koydukları “çatışma haritalandırma”, Ramsbotham ve arkadaşlarının (2005: 112-114) “çatışma haritalandırma kılavuzu”, Morasso’nun (2008) “yeni bir çatışma haritalama kılavuzu”, Jeong’un (2008: 21) “çatışma haritalama modeli”, Sandole’nin (1998) “çatışma ve çatışma çözümünün kapsamlı bir haritalandırması; üç sütunlu bir yaklaşım” ve Bright’ın (t.y.) “çatışma haritalandırma planı” gibi farklı araştırmacılar da haritalama metoduna ilişkin önemli katkılar yapmış ve farklı çerçevelerde çalışmalar sunmuşlardır. Nitekim haritalama metodu, standart/sabit bir çerçeve değildir. Ancak, genel manada çatışma haritalandırma, çatışmaların çok boyutlu bir şekilde analizini mümkün kılan bir çerçeve olarak işlev görmektedir. Bu yönüyle, kapsamlı bir çatışma analizi yöntemidir. Bu yöntem, Jeong’un (2008: 21) da ifade ettiği gibi; “ tarafların hedeflerini, ilişkilerinin türünü ve çekişme konularını değerlendirerek çatışmanın kapsamını gösteren bir sistem sağla[maktadır].”.

Bir çatışmayı yönetmenin ve çatışmaya müdahalenin ilk adımı olarak kabul edilen haritalandırma; çatışma çözümüne ilişkin, çatışma taraflarının ve müdahalecilerin çatışmanın kökenlerini, doğasını, dinamiklerini ve çözüm olasılıklarını daha iyi anlamasını sağlamaktadır (Wehr, 1979: 18-19). Ayrıca, bir müdahalenin devam edip etmeyeceğine ilişkin bilinçli bir karar vermeyi, çatışan tarafların mevcut durumlarından

ders çıkarmalarını, kompleks görünümlü çatışmaları açıklığa kavuşturmayı ve anlaşılır kılmayı sağlamaktadır (Wehr, 1979: 22). Morasso, Wehr'in çatışma haritalamasına yönelik değerlendirmesinde şu iki hususa dikkatleri çekmektedir: Birincisi, çatışma haritalamanın çatışmanın bağlamını ve dinamiklerini analiz etmek için bir araç olduğunu; ikincisi ise, çatışma durumunun, çatışma çözme çabasının bir varsayımı olarak detaylı bir şekilde analiz edilmesi gerektiği hipotezini yansıtmakta olduğunu belirtmektedir (Morasso, 2008: 3).

Wehr'in (1979: 18-22) haritalandırma çerçevesinde şu unsurlar yer almaktadır: (1) Özet (maksimum bir sayfa), (2) çatışma tarihi, (3) çatışma bağlamı, (4) çatışma tarafları (birincil, ikincil ve ilgili üçüncü taraflar), (5) konular (gerçeklere dayalı, değerlere dayalı, çıkar temelli, gerçekçi olmayan), (6) Dinamikler (çökme olayları, konunun ortaya çıkışı/dönüşümü/çoğalması, kutuplaşma, sarmallaşma, klişeleştirme ve ayna görüntüsü), (7) problem(ler)in çözümüne ilişkin alternatif yollar, (8) çatışmayı düzenleme potansiyeli (iç sınırlayıcı faktörler, dış sınırlayıcı faktörler, ilgili veya tarafsız üçüncü taraflar, çatışma yönetimi teknikleri) ve (9) haritayı kullanma. Morasso (2008: 19), Wehr'in çalışmasına yönelik eleştirisinde; çatışmanın kaynağının ön plana çıkartılmadığını, çatışma konularının yönetimi ve çatışmanın gelişimi arasındaki ilişkinin açıklanmadığını ve bir çatışma yaratabilecek olan "konu" kavramının daha ayrıntılı bir şekilde açıklanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu eleştiriler ışığında; "yeni bir çatışma haritalandırma" olarak sunduğu çalışması, anlamsal bir analiz olarak, Wehr'in çalışmasına bir katkı sağlaması amacıyla geliştirilmiştir.

Sandole (1998: 1-34), "çatışma ve çatışma çözümünün kapsamlı bir haritalaması; üç sütunlu bir yaklaşım" olarak geliştirdiği çalışmada: 1. Sütun (Ortada) - Gizli çatışma (Açık Çatışma Süreci Öncesi), Açık Çatışma Süreci ve Saldırgan Açık Çatışma Süreci; (a) taraflar, (b) tarafların çatıştığı konular, (c) bu konular üzerinde çatışarak ulaşmayı umdukları hedefler, (d) bu hedeflere ulaşmak için kullandıkları araçlar, (e) çatışma ve çatışma yönetimine yönelimleri ve (f) çatışmaların meydana geldiği ortamların doğası ve bununla başa çıkma çabaları yer almaktadır. 2. Sütun (Solda) - Çatışma nedenleri ve koşulları: Bireysel düzey (biyolojik, fizyolojik, psikolojik), toplumsal düzey, uluslararası düzey ve küresel/ekolojik düzey (politik, ekonomik, sosyal) olarak incelenmektedir. 3. Sütun (Sağda) - Çatışma müdahalesinde üçüncü tarafların hedefleri: Çatışmayı önleme, çatışma yönetimi, çatışmayı yatıştırma, çatışma çözümü ve çatışma

dönüşümü ele alınmaktadır. Bu hedefler için üçüncü tarafların yaklaşımları; (a) rekabetçi ve işbirliğine dayalı süreçler, (b) negatif barış ve pozitif barış ve (c) kulvar 1 (hükümet) ve kulvar 2 (hükümet dışı) çatışma çözümü süreçleri olarak kendini göstermektedir. Bright'ın (t.y.: 2) “çatışma haritalandırma planı” ise; Wehr ve Sandole'nın çalışmalarının bir birleşimi olarak sunulmaktadır. Bright'ın bu çalışması altı ana bileşenden oluşmaktadır: (1) Çatışma tarafları, (2) çatışma tarihi, (3) çatışma bağlamı, (4) parti yönelimi (konuların ve hedeflerin belirlenmesi), (5) çatışma dinamiği ve (6) çatışmaya müdahaledir.

Ramsbotham ve arkadaşlarının (2005: 112-113) “çatışma haritalandırma kılavuzu” da şu bileşenlerden oluşmaktadır: Arkaplan (çatışma alanı haritası, ülkenin kısa bir tanıtımı ve çatışmanın geçmişi), çatışma tarafları (taraflar, konular, tarafların ilişkileri, taraflar arasındaki çatışmanın doğası ve nedenleri, tarafların davranışları ve tarafların liderleri), bağlam (devlet, bölgesel ve küresel düzey faktörler). Jeong'un (2008: 21) “çatışma haritalama modeli” ise; aktörler, ihtiyaçlar/değerler/çıkarlar, hedefler/konular, stratejiler/stiller, dinamikler/ilişkiler ve müdahale stratejileri gibi bileşenlerden oluşmaktadır. Son olarak Simon Fisher ve arkadaşlarının (2020: 147-150) ortaya koydukları “çatışma haritalandırma” modeli de önemli bir araç olarak işlev görmektedir. Özellikle “aktör haritalandırması” (Başer, 2014) ya da “paydaş haritalandırması (stakeholder mapping)” (UNDP, 2012: 31) olarak da sunulan çalışma; çatışma aktörlerinin ilişkilerinin ve çatışmaya ilişkin konuların grafiksel bir sunumu olarak gösterilmektedir (Leonhardt, 2001: 59).

Çatışma haritalandırmaya dair tüm bu çalışmalar ve bir önceki başlıkta ele alınan çatışma analizine yönelik kapsamlı analizler ve araçlar dikkate alınarak, mevcut çalışma da yeni bir haritalandırma metodu sunmaktadır. “Çatışmaya Dair + Çözüm Stratejileri (ÇD+ÇS) Haritalandırması” olarak ifade edilen bu metot, bir çatışmayı ele alırken, ‘çatışmayı anlamak ve çözüme odaklanmak’ yaklaşımıyla hareket etmektedir. Nitekim çatışmayı incelemek kadar, çözümün de incelenmesi elzemdir. Metodun haritalandırma olarak sunulmasının nedeni ise, ‘çatışma+çözüm’e ilişkin bir planlama çerçevesi sunmasındandır. Ayrıca, bir haritalandırma metodu olarak çatışmayı yöneten veya yönetmeyi hedefleyen ve çatışmaya müdahale eden veya etmeyi planlayan aktörler için, ilk adım olarak, işlevsel bir çerçeve sunmaktadır. Tablo 4’de çerçevesi sunulan ÇD+ÇS, iki aşamadan oluşmaktadır. I. Aşama - Çatışmaya Dair (ÇD), çatışmayı anlamaya

yönelik bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bileşenler, çatışma profili, çatışma aktörleri, çatışma nedenleri, çatışma dinamikleri ve bağlamını içermektedir. II. Aşama - Çözüm Stratejileri (ÇS) ise, çözüme odaklı bileşenlerden oluşmaktadır. Bu bileşenler, geçmiş çatışma çözümü deneyimleri, barışçıl aktörlerin niteliği, çözüme yönelik girişimler ve olası çözüm senaryolarını ihtiva etmektedir.

Çatışmaya Dair+Çözüm Stratejileri Haritalandırması (ÇD+ÇS)				
Aşama		Ana Bileşenler	İçerikler	Araçlar
I. Aşama	Çatışmaya Dair	1-Çatışma Profili	*Çatışma yeri (ülke/ülkeler veya bölge) hakkında genel bilgiler *Tarihsel süreç	Zaman çizelgesi, Glasl'ın çatışma tırmanışı
		2-Çatışma Aktörleri	*Aktörlerin profili *Aktörlerin sınıflandırılması	Çatışma soğanı Aktör haritalandırması
		3-Çatışma Nedenleri	*Tematik sınıflandırma: Siyasal ve yapısal, ekonomik ve çevresel, kültürel ve sosyal, psikolojik nedenler. *Seviyelerine göre sınıflandırma: Uluslararası, bölgesel, ulusal, ulus-altı ve yerel düzey.	Çatışma ağacı Çatışma nedenleri matrisi
		4-Çatışma Dinamikleri ve Bağlamı	*Çatışma olayları ve etki-tepki süreçleri *Çatışma ortamı ve analiz düzeyleri: Bireysel, toplumsal, uluslararası ve küresel/ekolojik düzey.	Birim Analizi
II. Aşama	Çözüm Stratejileri	1-Geçmiş Çatışma Çözüm Deneyimleri	*Geçmiş çatışma çözümü deneyiminin mevcudiyeti *Deneyim hakkında genel bilgi	Çözüm deneyimine dair zaman çizelgesi
		2-Barışçıl Aktörlerin Niteliği	*Barışçıl aktörlerin sınıflandırılması: Yerel, ulusal, bölgesel, uluslararası ve ulus-üstü	Seviyelerine göre Analiz
		3-Çözüme Yönelik Girişimler	*Çatışma çözümüne yönelik mevcut faaliyetler ve etkileri	Çözüm girişimlerine ilişkin zaman çizelgesi
		4-Olası Çözüm Senaryoları	*Çözüme yönelik senaryolar: En iyi durum senaryosu, orta durum senaryosu, en kötü durum senaryosu	Senaryo Analizi

Tablo 4: Çatışmaya Dair + Çözüm Stratejileri Haritalandırması (ÇD+ÇS)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.3.2.1. I. Aşama-Çatışmaya Dair (ÇD)

Çatışma Profili: Bir çatışmanın ortaya çıktığı coğrafi ortamı, tarihsel süreci ve çatışmanın nihai durumu gibi konuları ele almaya yönelik, “belirli bir ortamda mevcut

durumun ortak ve kapsamlı bir resmini geliştirme..” amacını taşıyan bir bileşendir. Bir yönüyle, ÇD’deki diğer bileşenlere (bağlam, aktörler, nedenler ve dinamikler) temel oluşturacak bir görüntü sağlamaktadır (UNDP, 2003: 22). Ayrıca bu bileşen; Ne, Nerede ve Ne Zaman sorularına cevap niteliğinde bir özet sunmaktadır. Ne sorusu: Hangi çatışmanın kastedildiğini, çatışmanın ne hakkında, kapsamının (silahlı grup sayısı, ölümler ve yerinden edilmiş kişiler) ne, politik/ekonomik/sosyal sonuçlarının neler olduğunu ortaya koymaktadır. Ne Zaman sorusu: Çatışmanın ne zaman başladığı, nasıl geliştiği ve hangi aşamada olduğunu ortaya koymaktadır. Nerede sorusu ise: Çatışmanın tam olarak nerede gerçekleştiğini, kritik bölgelerini ve çatışma hatlarını ortaya koymaktadır (Leonhardt, 2001: 18). Böylelikle bu bileşen, çatışmanın tarihsel sürecini ve mevcut durumunu ortaya koyarak, çatışmayı anlamaya yönelik “kök” ve “vekil” nedenlerini belirlemeye çalışmaktadır (Ropers, 2008: 23).

Bu bileşende iki temel içerik yer almaktadır: Çatışma yeri (ülke/ülkeler veya bölge) hakkında genel bilgiler: Yerin haritası, jeostratejik konumu, çatışma öncesindeki nüfusu, gelişmişlik düzeyi, kültürel/etnik yapısı (kimlik, din faktörleri) ve yönetim biçimi gibi bilgileri içermektedir. Tarihsel süreç: Çatışma öncesindeki süreçte; tarihsel gelişmeler, yönetim biçimi ve dönüm noktaları gibi konular ele alınmaktadır. Çatışmaya doğru; çatışmaya yol açan tarihsel gelişmeler, taraflar arasındaki kırılma noktaları ve büyük olaylar incelenmektedir. Çatışma sürecinde; devam eden bir çatışma ise güncel durumu, sona ermiş bir çatışma ise nihai çatışma durumu, çatışmanın nihai durumunu gösteren yerin haritası, çatışmaya maruz kalan yerli halkın durumu, çatışmaya bağlı ölümlerin tahmini sayısı ve çatışmanın geçirdiği aşamalar gibi bilgileri içermektedir.

Bu bileşende kullanılabilecek araçlar ise: Zaman çizelgesi ve Glasl’ın çatışma tırmanışı modelidir. Zaman çizelgesi ile tarihsel süreç görsel olarak sunulmaktadır. Glasl’ın modeli ile de çatışmanın ortaya çıkması, gelişmesi ve tırmanması ele alınmaktadır.

Çatışma Aktörleri: Taraf ya da paydaş olarak da ifade edilen aktörler; bir çatışmaya doğrudan ya da dolaylı olarak karışan katılımcılar, bundan etkilenen kesimler ve çatışma ile uğraşanları (çözmeye ya da tırmandırmaya çalışanları) ifade etmektedir (Wehr, 1979: 19; Nicaise, 2014: 6; Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 15). Aktörler, karar alma süreçlerinde birbirlerini dikkate almaları (HIIK, 2020: 6) gereken çatışma taraflarıdır. Bu bileşende öncelikle aktörlerin profillerine dair; aktörlerin yapısı, alanları, konumları, temsilcileri ve ilişkileri incelenmektedir (Akyeşilmen ve Tinker, 2016: 15).

Örneğin; ana aktörlerin kimler oldukları, hangi saiklerle çatışmaya katıldıkları, güç kapasiteleri, çatışma üzerindeki etkileri, oynadıkları roller (kolaylaştırıcı mı veya baltalayıcı mı?) ve nasıl bir ilişki biçimine sahip olduklarına dair (Herbert, 2017: 13) incelemelerle aktörlerin profilleri ortaya konulmaktadır. Burada ana aktörler olarak geniş bir kesim analize tabi tutulabilmektedir. Örneğin; ana aktörler şunlardan oluşabilir:

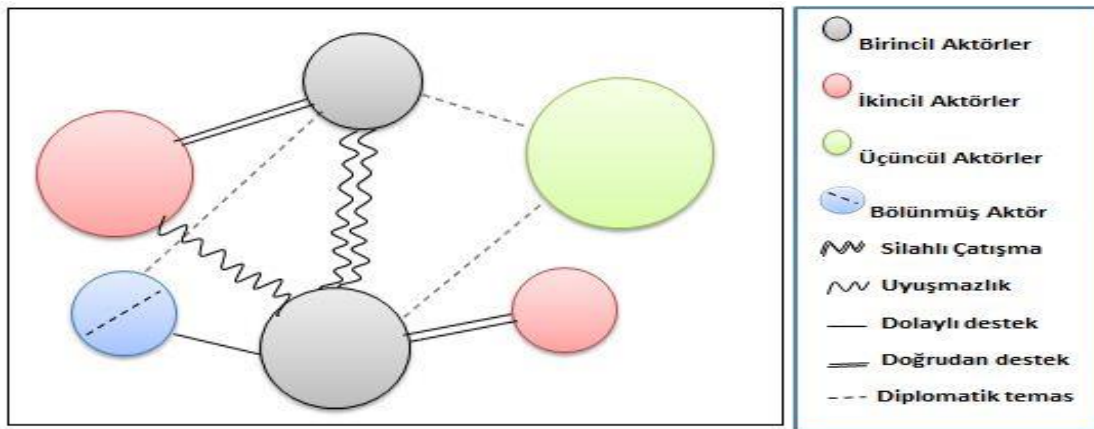
“Ulusal hükümet, güvenlik sektörü (askeri, polis), yerel (askeri) liderler ve silahlı gruplar, özel sektör/iş (yerel, ulusal, ulus ötesi), bağışçı kuruluşlar ve yabancı elçilikler, çok taraflı kuruluşlar, bölgesel kuruluşlar (örn. Afrika Birliği), dini veya siyasi ağlar (yerel, ulusal, küresel), bağımsız arabulucular, sivil toplum (yerel, ulusal, uluslararası), barış grupları, sendikalar, siyasi partiler, komşu devletler, geleneksel otoriteler, diaspora grupları, mülteciler/yerinden edilmiş kişiler, hepsi belirli bir bağlamda yaşayan çocuklar, kadınlar ve erkekler.” (Saferworld, 2004: 4).

Bağlama göre bu liste değişkenlik gösterebilmektedir. Ayrıca, baltalayıcı aktörler de, “Savaş ekonomisinden faydalanan gruplar (savaşçılar, silah/uyuşturucu satıcıları vb.), kaçakçılar, ‘çatışmaya duyarlı olmayan’ örgütler” olarak sıralanabilmektedir (Saferworld, 2004: 4). Tüm bu aktörlerin tek tek incelenmesi çok zor olacağından dolayı, aktörleri sınıflandırmak önem arz etmektedir. Nitekim aktörler arasında çıkar ve çıkarlarını gerçekleştirme kabiliyetleri (UNDP, 2003: 26), güç ve kaynaklara erişim konusunda asimetrik veya simetrik ilişki biçimleri (Bright, 2013: 2) gibi farklılıklar olmakla beraber; kendi içerisinde de homojen bir yapıda olmayıp farklılıklar göstermektedir (Herbert, 2017: 14).

Aktörler iç ve dış (UNDP, 2003: 27); yerel, ulusal, bölgesel ve küresel (Herbert, 2017: 14) ya da birincil/ikincil/üçüncül aktörler olarak sınıflandırılmaktadır. İç aktörler, yerel ve ulusal; dış aktörler, bölgesel ve küresel aktörleri ifade etmektedir. Ancak iç ve dış ayrımı, çatışma aktörlerini analiz etmede çok sağlıklı bir ayrım olmamaktadır. Çünkü böyle bir ayrım sadece makro bir analiz sağlamaktadır. Bu yüzden mikro, mezo ya da makro bir analiz için, birincil/ikincil/üçüncül aktör incelemeleri daha sağlıklı bir aktör analizi sunmaktadır. Birincil aktörler; bizzat anlaşmazlık yaşayan ve uyumsuz hedeflere sahip olup, o hedefleri için çatışmalı bir ilişki biçimini takip eden ve de çatışmanın sonunda doğrudan pay alan aktörlerdir. Bunlar, çatışmaya karışan tarafların aktif (örneğin; siyasi veya silahlı) birimleri ve yaşamları çatışmadan doğrudan etkilenen (örneğin; küçük hissedarlar, kadınlar, gençler, mülteciler ve eski savaşçılar) gruplardır.

İkincil aktörler; çatışmaya doğrudan dâhil olduklarını düşünmeyen ve çatışmanın gidişatını etkilemede çeşitli araçlara sahip olan ve de çatışmanın gidişatında dolaylı pay sahibi olan aktörlerdir. Örneğin; hükümet kuruluşları, isyan grupları, siyasi partiler, sivil toplum grupları veya dini liderler gibi aktörler bu kapsamda değerlendirilmektedir. Çatışmanın seyrine göre bu aktörler, birincil aktörlerin konumuna gelebilecekleri gibi; tam tersi, birincil aktörler de bu aktörlerin konumuna gelebilmektedir. İlgili üçüncül aktörler ise; çatışmanın yapıcı bir şekilde çözülmesi için çaba sarf eden, çatışmaya uzak ilgisi olanlar olarak da ifade edilen aktörlerdir. Bu aktörler, çatışmaya doğrudan karışmazlar ama belirli çıkarları vardır. Örneğin; merkezi hükümet, donör hükümetler, çok uluslu şirketler ve komşu devletler gibi aktörler bu kategoride değerlendirilmektedir. Ayrıca, çözüm için müdahil olan arabulucular ve barış gücü operasyonları da bu aktörler sınıfında yer almaktadır (Wehr, 1979: 19; Bartos ve Wehr, 2002: 67-68; Abdalla ve Sender, 2019: 57).

Bu bileşende kullanılabilecek önemli iki araç, çatışma soğanı ve aktör haritalandırmasıdır. Çatışma soğanı; aktörlerin ihtiyaçlarını, çıkarlarını ve pozisyonlarını göstermektedir. Aktör haritalandırması ise, Fisher ve arkadaşları tarafından geliştirilen bir “çatışma haritalandırma” çalışması olarak, aktörlerin çatışma sistemindeki göreceli güçlerini ve aralarındaki ilişki biçimlerini Şekil 2’deki görseller yardımıyla sunmaktadır. Şekilde kullanılan dairelerin büyüklüğü, aktörlerin konuyla ilgili güçlerini yansıtmaktadır. Aktörlerin birincil/ikincil/üçüncül aktörlerden hangisini temsil ettikleri ise, renklendirme ile belirtilmektedir. Diğer elementlerin izahı ise şekilde sunulmaktadır.

Şekil 2: Aktör Haritalandırması

Kaynak: Nicaise, 2014: 10; Leonhardt, 2001: 61; CDA, 2012: 32; Herbert, 2017: 14.

Çatışma Nedenleri: Çatışmaların ortaya çıkmasına, yayılmasına ve tırmanmasına etki eden birçok konu, nedensel faktörler olarak ele alınmaktadır. Burada nedensellik; her çatışmanın bir boşluktan doğmadığını ve çatışmanın hayata geçmesine olanak sağlayan birçok nedenin/faktörün olduğunu ifade etmektedir. Elbette ki çatışmalar, dinamik yapıdadır ve zaman içinde birçok dönüşüme uğrayabilmektedir. Bu yönüyle, çatışmaya etki eden nedenler ile çatışmayı uzatan faktörler arasında ayırım yapmak her ne kadar önem teşkil etmektese de (Leonhardt, 2001: 20); çatışma nedenlerini farklı şekillerde incelemeye tabi tutarak da tüm bu nedenler ve faktörler kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Genel olarak çatışma nedenleri, mevcut çalışmada önceki sayfalarda kapsamlı bir şekilde ele alındığından dolayı burada fazla izaha girilmemektedir.

Çatışma nedenleri “yapısal” ve “yakın” nedenler olarak incelenmekle birlikte; iki farklı şekilde sınıflandırmaya tabi tutularak da incelenmektedir. Bu sınıflandırmalardan birincisi, tematik sınıflandırma; çatışma nedenlerini güvenlik, politik, ekonomik ve sosyal boyutları üzerinden incelemektedir (mevcut çalışmada siyasal ve yapısal, ekonomik ve çevresel, kültürel ve sosyal ve psikolojik nedenler olarak ele alınmıştır). Sınıflandırmalardan ikincisi olan seviyelerine göre sınıflandırma ise; çatışma nedenlerini uluslararası, bölgesel, ulusal, ulus-altı ve yerel düzeylere göre ayırarak incelemektedir. Bu iki sınıflandırma şeklini birleştirerek “çatışma nedenleri matrisi” şeklinde incelemekte mümkün olmaktadır (UNDP, 2003: 23-24).

Çatışmanın yapısal nedenleri, kök nedenler veya altta yatan nedenler olarak da ifade edilmektedir. Bu nedenler; bir toplumun normlarında, yapılarında ve politikalarında kök salmış, uzun vadeli ve sistematik nedenlerdir. Örneğin; siyasi katılım eksikliği, zayıf yönetim, ekonomik eşitsizlik, sosyal fırsat eksikliği ve doğal kaynaklara eşit olmayan erişim gibi faktörleri barındırmaktadır. Yakın çatışma nedenleri ise, yakın zamanlı, daha hızlı bir şekilde değişen ve daha görünür çatışma semptomları veya acil nedenlerdir. Örneğin; hafif silahların yayılması, güvenlik sektörünün kontrolsüz olması, insan hakları ihlalleri ve komşu ülkelerin istikrarsızlaştırıcı rolü gibi faktörleri barındırmaktadır (Herbert, 2017: 15-16; UNDP, 2003: 24; Saferworld, 2004: 3-4). “Çatışma nedenleri matrisi”nin amacı da, özellikle çatışmanın yapısal nedenlerini haritalandırmaktır (UNPD, 2003: 25). Bu yönüyle bu bileşende, çatışmanın yapısal nedenleri; tematik ve seviyelerine göre incelenmektedir. Ayrıca, bu bileşende kullanılabilecek önemli bir araç, çatışma ağacıdır. Nitekim çatışma ağacı, bir çatışmanın

yapısal nedenlerini, açık sorunlarını ve dinamik faktörleri ortaya koymak için kullanılışlı bir araçtır.

Çatışma Dinamikleri ve Bağlamı: Çatışma; canlı, etkin ve hareketli dinamikler içeren bir fenomendir. Dinamikler, çatışmanın nasıl arttığını, yoğunlaştığını, yayıldığını, azaldığını, daraldığını veya çıkmaza girdiğini anlamayı mümkün kılmaktadır (Herbert, 2017: 16). Nitekim çatışmalar, içerisinde sürekli bir değişkenlik barındırır. Bu değişkenliğin bir ucunda işbirlikçi çözümler, diğer ucunda ise daha fazla düşmanlık yer almaktadır. Sınırsız yükselme ve kutuplaşma gibi dinamikler tarafları bir uçtan diğer uca götürmesine yol açmaktadır (Wehr, 2006). Bir tarafın eylemine karşı diğer tarafın verdiği tepki, çatışma dinamiklerini belirleyen eylem-tepki modelidir (Omar, 2009: 8; Bright, 2013: 9). Dinamikler, önceki üç bileşenin (arkaplan, aktörler ve nedenler) etkileşiminden kaynaklanır ve süreç içerisinde vuku bulan olaylar tarafından tetiklenebilir (Herbert, 2017: 16; Nicaise, 2014: 7).

Mevcut çatışma eğilimlerinin ne olduğu, hangi faktörler, aktörler ve nedenlerin birbirlerini güçlendirdiği veya zayıflattığı, çatışmayı neyin tetiklediği gibi sorularla, çatışmanın dinamikleri incelenmektedir (Herbert, 2017: 13; Saferworld, 2004: 5). Dinamikler: anlaşmazlığa dair çökeltici (precipitating) olaylar; sorunun ortaya çıkışı, dönüşümü ve çoğalması; kutuplaşma (polarization); çatışmanın sarmal bir hale gelmesi (spiraling); klişeleşme ve ayna görüntüsü (stereotyping and mirror-imaging) (Wehr, 1979: 20-21) gibi çatışma olayları ve eylem-tepki süreçleri ile ortaya konulmaktadır. Bu konular, bu bileşenin bir içeriği olarak işlenecektir.

Çatışmanın temel bir bileşeni olan bağlam ise; “çatışmanın nasıl bir ortamda ortaya çıktığı, tarafların bu ortamdan nasıl etkilendikleri ve çatışmanın nasıl sonuçlanabileceğini” ifade etmektedir (Dizdaroğlu, 2019: 2). Bağlam; coğrafi sınırlar, politik yapılar/ilişkiler ve yargı bölgeleri, iletişim ağları ve modelleri, karar verme yöntemleri gibi boyutlarla çatışmanın incelenmesini öngörmektedir (Wehr, 1979: 19). Nitekim bağlam, çatışmanın ortaya çıktığı sosyolojik, ekonomik ve politik ortamdır (Abdalla ve Sender, 2019: 19).

Çatışma bağlamının ortaya konulmasındaki temel etken, çatışmaların bir boşlukta ortaya çıkamayacak olması ve bir çatışmanın başka bir çatışmanın içerisine yuvalanmasıdır (Wehr, 2006). Bu yönüyle, bir çatışmayı proaktif bir şekilde yönetmek için, o çatışmayla bağlantılı olan diğer çatışmaların etkisini ortaya koymak önem teşkil

etmektedir (Jeong, 2008: 38). Ayrıca bağlamı bilmek, çatışmaya dair tarafların tutumlarını, davranışlarını ve çatışmanın yönünü anlamayı mümkün kılmaktadır. Çok sayıda ve çok farklı bağlamsal faktörler mevcut olabilir. Örneğin; tarih, coğrafya, etnik köken, din, cinsiyet ve medya vb. faktörler bunlardan bazılarıdır (Abdalla ve Sender, 2019: 19). Bu bağlamların incelenmesi, analiz düzeyine göre yapılmaktadır. Bu analiz düzeyleri; bireysel (biyolojik, fizyolojik, psikolojik), toplumsal (politik, ekonomik, sosyal) ve uluslararası ve küresel/ekolojik düzeylerdir (Bright, 2013: 9; Sandole, 1998: 14). Tutum ve davranışları belirleyen kültür; davranışsal belirleyiciler olarak göreceli yoksunluk, rasyonel seçim ve hayal kırıklığı-saldırganlık gibi boyutlar da çatışma bağlamının önemli bir yönünü ortaya koymaktadır (Bright, 2013: 3). Sonuç olarak bu bileşende, çatışma ortamı ve analiz düzeyleri diğer bir içerik olarak işlenecektir.

1.3.2.2. II. Aşama-Çözüm Stratejileri (ÇS)

Geçmiş Çatışma Çözümü Deneyimleri: Çatışma yerinde, çatışma konusu hakkında ve/veya çatışma tarafları arasında, söz konusu olan (analize tabi tutulan) çatışmadan önce herhangi bir çatışma durumu yaşanmışsa ve bu çatışma durumuna yönelik, çözüm stratejileri ve çözüm yoluna dair deneyimleri mevcutsa, bu deneyimi incelemek; söz konusu çatışmaya çözüm stratejileri geliştirmede fikirsel katkılar sağlayacaktır. Bu bileşen her çatışma için geçerli olmayabilir. Nitekim bazı çatışma durumları (ağırlık olarak, devlet-içi çatışmalar) birçok boyutuyla geçmişte de yaşanmış ve bir şekilde çözülmüş ya da üstü örtülmüş şekilde kalmışsa da, bazı çatışmalar konjonktürel olarak belirli bir süreçte yaşanmış-bitmiş veya yaşanıyor olabilmektedir.

Bileşen; söz konusu çatışma ile bağlantılı olabilecek geçmiş çatışma çözümü deneyiminin olup olmadığı, deneyim varsa bu deneyimin ne olduğu ve nasıl olduğunu ve bu deneyimden söz konusu çatışma ile ilgili çözüm stratejisi geliştirmeye dair nasıl bir çıkarım elde edilebileceği gibi sorgulamaları barındırmaktadır. İçerik olarak; geçmiş çatışma çözümü deneyiminin mevcudiyeti ve deneyim hakkında genel bilgi incelenmektedir.

Barışçıl Aktörler: Barışçıl aktörler, çatışmaya karşı barışçıl faaliyetler içerisinde bulunan ve barışı geliştirme arzusu taşıyan aktörler ve kurumlar olarak tanımlanabilir. Bu bileşen, şiddete başvurmeyen aktörlerin kimler ve barış için kimlerin ön planda olduğunu (Gleditsch vd., 2002: 13) ortaya koymayı hedeflemektedir. Söz konusu

aktörler; sivil toplum örgütleri, siyasi kurumlar, yargı kurumları, bölgesel aktörler (örneğin; Afrika Birliği) ve geleneksel yetkililer (örneğin; din görevlileri, toplumun ileri gelenleri) olarak sıralanabilir (Saferworld, 2004: 4). Bu aktörler kapasitelerine göre yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde etkin olabilmektedir.

Galtung (2004: 137, 139), bu aktörleri iç ve dış taraflar olarak ele almakta ve bu tür taraflara yönelik öne sürülen argümanlara değinmektedir. İç taraflara yönelik argümanlarda, sorunun kendilerinin daha iyi bildikleri ve anladıkları belirtilmekte ve bundan dolayı çözüm için iç dinamiklerin yeterli olduğu ifade edilmektedir. Dış taraflara yönelik argümanlar ise, iç tarafların çatışmaları sınırlı bir şekilde gördükleri ve bu yüzden çatışmaların dışarıdan yönetilmesi gerektiği belirtmektedir. Ayrıca dış taraflar için, çatışma sadece iç taraflarla ilgili değildir ve iç tarafların bu durumun farkında olmadıkları savunulmaktadır. Bundan dolayı dış tarafların çatışmaya müdahil olması normal karşılanmaktadır. Ancak, iç tarafların kendilerinin çatışmayı yönetememesi sonucunda, dışarıdan birilerinin yönetmesi; dış tarafların “çatışma hırsızı” olarak nitelenmesine yol açmaktadır. Galtung, tüm bu argümanlara karşın Çatışmaları Aşma (TRANSCEND)³ yöntemini önermektedir. Bu yöntem, öncelik olarak her seferinde bir tarafla diyalog kurarak tüm taraflara erişmeyi ve tüm tarafların yaratıcılığını harekete geçirmeyi hedeflemektedir. Sonrasında ise, tarafları masada bir araya getirme, müzakere ve uzlaşma için faaliyetlerde bulunmayı hedefleyerek çatışmayı dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Şöyle ki, Galtung’a göre TRANSCEND yaklaşımı; “taraflarla bire bir görüşen, diyalog yaratan, çatışma dönüşümünü barındıracak yeni gerçekler arayan araçlara dayanmaktadır.” (Galtung, 2007: 25). Bu araçlar, bu bileşende barışçıl aktörler olarak ele alınmaktadır ve bu aktörler; yerel

³ TRANSCEND Yöntemi üç aşama ve altı adımdan oluşmakta ve her bir aşama iki adımı barındırmaktadır:

Birinci aşama (diyagnoz/teşhis): Çatışmayı/çatışma taraflarını anlamaya yöneliktir.

1. Adım (şimdinin analizi): Tarafların tutum, davranış ve çelişkilerini analiz etmek.

2. Adım (geçmişin terapisi): Çatışan tarafların varsayım ve tutumlarının hedeflerini nasıl etkilediğini anlamaktır.

İkinci aşama (Prognoz/Öngörü): Meşru ve meşru olmayan hedefler arasında ayırım yapmaya yöneliktir.

3. Adım (geçmişin analizi): Çatışmanın “gerçekte” ne hakkında olduğuna yönelik analizi içermektedir.

4. Adım (geleceğin analizi): Temel ihtiyaç takımı yıldızlarının ve tespitlerinin analizini içermektedir.

Üçüncü aşama (Tedavi/Çözüm): Çatışan tarafların çözüme yönlendirilmesine yöneliktir.

5. Adım (geleceğin terapisi): Yeni tutumların, yeni varsayımların ve hedeflerin inşasına yöneliktir.

6. Adım (şimdinin terapisi): Şimdiye ilişkin bir eylem planı ve yeni davranışlar oluşturmaya yöneliktir (Graf vd., 2007: 135-141).

(birey, topluluklar ve STK'lar), ulusal (siyasi veya askeri yönetici kadrosu), bölgesel (komşu devletler, bölgesel güçler ve bölgesel örgütler), uluslararası (devletler, STK'lar ve dost gruplar) ve ulus-üstü (BM ve yargı kurumları) olarak sınıflandırılmaktadır. Bu yönüyle, çözüm için aktif olan hem iç hem de dış aktörler niteliklerine göre incelenmekte ve tanıtılmaktadır.

Çözüme Yönelik Girişimler: Barışçıl aktörlerin çözüme dair girişimleri bu bileşende incelenmektedir. Genel olarak, bir çatışma görünür olmaya başladığında çözüme yönelik girişimler de başlamaktadır. Bu girişimleri ele almak, çözüme yönelik çabaları anlamayı mümkün kılmaktadır. Ayrıca, bu çözüm çabalarındaki aksaklıkların, eksikliklerin ve başarıların anlaşılmasını sağlamaktadır. Buna göre de, bir sonraki bileşen olan “olası çözüm senaryoları” için önemli bir veri sunmaktadır.

Bu bileşende; çeşitli düzeylerde hangi girişimlerin yapıldığı, çözüme yönelik mevcut durumun ne olduğu (Leonhardt, 2001: 22) ve hangi çatışma çözümü yöntemlerinin kullanıldığı ele alınmaktadır. Bir yönüyle, çatışmanın tarihsel gelişimi içerisindeki çözüme dayalı girişimler ayrı bir şekilde analiz edilmektedir. Böylelikle çatışmaya, çözüm odaklı bir bakış sunmaktadır. Sonuç olarak bu bileşen, çatışma çözümüne yönelik mevcut faaliyetleri ve etkilerini içermektedir.

Olası Çözüm Senaryoları: Önceki tüm bileşenler dikkate alınarak, çatışmanın çözümü için senaryolar üretmek mümkündür. Nitekim bu bileşen, geçmişin analizinden geleceğin analizine bir geçiş niteliğini barındırmaktadır (Graf vd., 2007: 138). “Senaryolar, olası gelecekleri açıklayan eylemleri ve programları planlamanın temelini oluşturabilir.” (UNDP, 2012: 49). Şöyle ki, çatışmanın geleceği ile ilgili gelişmeleri tam olarak öngörmek her ne kadar zor olsa da senaryolar yardımıyla farklı seçenekleri görmek ve yararlı olabilecek önemli belirteçleri tespit etmek mümkündür (Leonhardt, 2001: 72). Nitekim stratejik bir çatışma analizi, uzun vadeli planlamanın temelini oluşturmakta ve senaryo analizinin de dâhil edilmesi, analizin ileriye dönük olmasını sağlamaktadır (Sida, 2006: 12).

Genel olarak senaryolar, olumsuz veya olumlu senaryolar olarak ele alınmaktadır. Burada olumsuz senaryo, uzun vadede temel insan ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunda ortaya çıkabilecek senaryolardır. Olumlu senaryolar ise, tüm çatışan tarafların temel insan ihtiyaçlarının sağlandığı durumlarda ortaya çıkabilecek senaryolardır (Graf vd., 2007: 138-139). Bu bileşen ise, çözüme yönelik senaryoları üç

farklı şekilde ele almaktadır. Bunlar: (1) En iyi durum senaryosu (örneğin; hızlı bir şekilde barış anlaşması imzalanır ve çatışan taraflar ateşkesi uygular); (2) Orta durum senaryosu (mevcut eğilimlerin devam eden evrimlerini tanımlar) ve (3) en kötü durum senaryosu (olası en kötü sonucun ne olabileceğini ortaya koyar) (Nicaise, 2014: 7; Herbert, 2017: 13).

2. BÖLÜM: ÇATIŞMAYA DAİR (ÇD): DEVLET-İÇİ ÇATIŞMA ÖRNEĞİ OLARAK LİBYA'DAKİ GELİŞMELER

2.1. Libya'daki Çatışmanın Profili

Libya'daki çatışma, “etkileşim halindeki en az iki tarafın, kıt kaynaklara ilişkin yaşadığı uyumsuzluk neticesindeki anlaşmazlıklar” olarak tanımlanmaktadır. Bu çatışmadaki kıt kaynaklar, toprak ve ekonomik kazanımlar gibi somut kaynakları barındırdığı gibi; yönetme, ideoloji, güç ve tanınma gibi soyut kaynakları da içermektedir. Aynı zamanda, Libya'daki çatışma, aktörler bağlamında devlet-içi çatışma olarak sınıflandırılmaktadır. Devlet-içi çatışma olarak, devlet ve devlet dışı çatışma aktörlerini bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca, ağırlıklı olarak hükümet ile ilgili uyumsuzluğu yansıtmaktadır. Nitekim çatışma aktörlerinin temel amacı, iktidarı ele geçirmektir. Bu yönleriyle, hükümet ile ilgili uyumsuzluktan kaynaklı bir devlet-içi çatışma olarak nitelendirilmektedir. Her ne kadar tam olarak uluslararasılaştırılmış bölgesel bir çatışma olarak nitelendirmek güçse de, gerek bölgesel gerekse de küresel güçlerin çatışmaya doğrudan müdahil olması, yine de çatışmaya uluslararası bir boyut kazandırmaktadır. Nitekim Libya'daki çatışma, “uluslararasılaşmış devlet-içi çatışmalar” profiline uymaktadır. Uluslararasılaşmış devlet-içi çatışmalar, dış aktörlerin bir veya her iki tarafa askeri olarak destek verdiği iç çatışmalardır (Davies vd., 2024, 676). Bu bağlamda, Libya'daki çatışmayı uluslararasılaşmış bir devlet-içi çatışma olarak tanımlamak mümkündür.

2.1.1. Ülke Hakkında Genel Bilgi

Libya; doğusunda Mısır, batısında Tunus ve Cezayir, güneyinde Nijer ve Çad, güneydoğusunda Sudan ile sınır komşusu bulunan ve kuzey sınırları boyunca da Akdeniz kıyı şeridinde sahip olan bir Kuzey Afrika ülkesidir. Yüzölçümü 1.759.540 km² civarında olan ülke, %90'lara varan çöl ve kurak arazilerle kaplıdır. Bundan dolayı, nüfusunun büyük kısmı, ülkenin kuzey kesiminde bulunan şehirlerde (Trablus, Bingazi ve Misrata başta olmak üzere) kümelenmiştir (Braun ve Passon, 2020: 1; Erduramaz, 2021: 1). 2021 nüfus verilerine göre, yaklaşık 7 milyon (6.958.538) nüfusa sahip olan ülke (World Bank Group, 2021), kilometrekareye düşen nüfusu (üç kişi) ile nüfus sıklığının en az olduğu ülkelerden biridir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2021: 3).

Harita 1: Libya Ülke Haritası

Kaynak: “Libya nerede?”, 2024.

Toplumsal yapı olarak Libya nüfusunun %97’sini Arap, Berberi ve Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır (Erdurmaz, 2021: 1). Ülkenin coğrafi yapısı, sosyolojik yapısını da etkilemektedir. Şöyle ki, üç ayrı bölge (doğuda Sirenayka, batıda Trablus ve güneyde Fizan) iken 1950’lerde birleşik bir ülke olarak tarih sahnesine çıkan Libya’da, ülkenin coğrafi yapısından da kaynaklı olarak bölgeler arasındaki iletişim ve ulaşım sınırlı kalmıştır. Bu durum, doğu kesiminin kendilerini daha ziyade Mısır’a ve Batı kesiminin ise kendilerini daha ziyade Tunus ve Avrupa’ya yakın hissetmelerine neden olmuştur. Ayrıca, doğu kesiminde aşiret yapıları daha da sıkı korunmaktadır (UK Border Agency, 2011: 11). Nitekim genel olarak ülkede aşiret aidiyetçiliği (asabiyet), Libyalı (ulusal) kimliğinden daha fazla ön plana çıkmaktadır (Erdurmaz, 2021: 4).

Ekonomik alanda Libya, OPEC üyesi olarak önemli doğalgaz ve petrol rezervlerine sahiptir. OPEC verilerine göre, 48.363 milyon varil kanıtlanmış petrol ve 1.505 milyar metreküp kanıtlanmış doğal gaz rezervine sahiptir. Sahip olduğu petrol rezervi bakımından dünya sıralamasında 9. ve doğalgaz rezervi bakımından ise 23. sırada yer almaktadır. Bu yönüyle ülke, Afrika kıtasında kanıtlanmış en büyük petrol rezervine sahiptir (OPEC, 2022; Worldometer, 2016; Enerji Atlası, 2022). Ekonomisi ağırlıklı

olarak petrol gelirlerine bağımlı olan ülke, bu gelirini Avrupa ülkeleri, ABD, Çin ve Güney Kore gibi ülkelere yaptığı ihracat ile sağlamaktadır (Aslanoğlu, 2019). Ayrıca Libya, jeostratejik konumu itibarıyla Afrika ile Avrupa'nın güneyi arasında bir geçit görevi görmekte ve bu yönüyle Ortadoğu, Afrika ve Güney Avrupa arasında bir kesişme noktası niteliğini taşımaktadır. Sahip olduğu stratejik konumla da Ortadoğu güvenlik kompleksi alanındaki Mağrip alt-kompleksinin⁴ önemli bir bileşenidir (Erdağ, 2017: 21).

2.1.2. Çatışmanın Tarihsel Süreci

Devlet-içi çatışma örneği olarak Libya, tarihsel arka planında mevcut çatışmayı açıklayacak beş dönüm noktasını barındırmaktadır. Bu dönüm noktaları arasındaki tarihsel süreç, çatışmanın sınıflandırılmasını/aşamalarını oluşturmakla birlikte mevcut çatışmayı da anlaşılır kılmaktadır (Sınıflandırma ve aşamaların teorik altyapısı için bkz. ss. 18-20). Bu aşamaları aşağıdaki gibi ifade edebiliriz:

1969-2011 Kaddafi Dönemi: Çatışmanın “başlangıç” seviyesini oluşturan bu süreç, gizli çatışmaları ön plana çıkartmaktadır. Nitekim bu süreç, istikrar görünümü olmasına rağmen çatışmanın yapısal nedenlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu yönüyle mevcut süreçte, uyuşmazlıklar ve düşük düzeyli şiddet eylemleri hâkimdir.

Birinci İç Savaş Dönemi: 2011 Arap Baharı ve NATO'nun Libya'ya Yönelik Askeri Müdahalesi; çatışmanın “akut” bir aşamaya geldiği bir süreçtir. Bu süreçte şiddet seviyesi yüksek, taraflar arasında iletişim neredeyse kesik ve barışçıl seçenekler söz konusu değildir. Taraflar sıfır toplamı bir anlayışla hareket ederek, galip gelmek için mücadele etmektedir. Bu mücadele için taraflar, sistematik ve düzenli bir şekilde silahlı güç kullanmaktadır. Bu yönüyle mevcut süreç, savaş olarak tanımlanmaktadır.

Şiddetli Kriz Dönemi: 2011-2014 Geçiş Süreci İstikrarsızlığı; bu süreç, çatışmanın “gerileme” aşamasını oluşturmaktadır. Nitekim yaşanan iç çatışma, taraflardan birinin galip gelmesi ve devrim yapmasıyla sona ermiştir. Bu süreçte, fiziksel ve silahlı şiddetin mevcut bulunması, ancak bu şiddetin sınırlı ve geçici olması, şiddetli krizin hâkim olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle bu süreçte orta yoğunluklu şiddet mevcutsa da istikrarın sağlanması için taraflar bir çaba içerisinde.

⁴ Buzan ve Wæver, Ortadoğu bölgesel güvenlik kompleksi alanını üç alt-kompleks olarak incelemektedir, bunlar: Körfez, Levant ve Mağrip alt-kompleksidir. Libya, Mağrip alt-kompleksi içerisinde yer almaktadır (Detaylı bilgi için bkz. Buzan ve Wæver, 2004: 190).

İkinci İç Savaş Dalgası Dönemi: 2014-2020 Ulusal Mutabakat Hükümeti ve General Hafter'e Bağlı Güçler; çatışmanın "tırmanma" aşamasını oluşturan bu süreçte, şiddetin yoğunluğuna göre bir savaş yaşanmış ve taraflar birbirlerine karşı kullanmak suretiyle kaynaklar ve müttefikler edinmiştir. Bu süreçte tırmanma, tek taraflı ve karşılıklı olarak gelişmiştir.

Kriz Dönemi: 2020-2022 Çatışmanın Genel Durumu ve Çözümüne Dair Çabalar; çatışmanın "gerileme" aşamasını oluşturan bu süreçte, karşılıklı gerileme girişimleri mevcuttur. Yer yer şiddet eylemleri olsa da, ağırlıklı olarak çatışmaya taraf aktörler istikrarlı bir ortam sağlamaya çalışmaktadır. Bu yönleriyle mevcut süreç, şiddet içeren ve içermeyen krizleri bünyesinde barındırmaktadır.

2.1.2.1. 1969-2011 Kaddafi Dönemi

Libya, 1951'de BM aracılığıyla ve Kuzey Afrika'nın modern döneminde bağımsızlığını kazanan ilk ülke olarak tarih sahnesine çıkmıştır (Düzsöz, 2021: 298; Caner ve Şengül, 2018: 49). Ülke, bağımsızlığını kazandığı 1951'den 1969 (1 Eylül) darbesine kadar Kral İdris, 1969'dan 2011'e kadar ise Albay Muammer Kaddafi tarafından yönetilmiştir (Winer, 2019: 4). Bölgesel ve küresel alanda asıl etkinliğini, darbeden sonra yönetime geçen Muammer Kaddafi döneminde göstermiştir. Nitekim Kaddafi, yönetime geçtikten sonra öncelikle eski rejimle olan hesaplaşmasını sürdürmüş ve eski rejimin tamamen tasfiye edilmesini sağlamış; sonrasında ise, kendi ideolojik zeminini oluşturarak o minvalde politikalar yürütmeye başlamıştır. Yürüttüğü politikalar, yerel, bölgesel ve küresel olmak üzere üç düzeyde etkinliğini göstermiş ve uluslararası platformlarda ülkeyi birçok yönüyle tartışılır kılmıştır.

Yerel düzeyde; Kaddafi, monarşiyi devirdikten sonra yeni bir sosyo-politik model geliştirerek ülkeyi yönetmeye çalışmıştır (Chuprygin vd., 2019: 160). Bu modelin üç temel ilkesini; hürriyet (sömürüden ve yoksulluktan kurtulmak), sosyal adalet (İslam'a uygun bir bölüşüm) ve birlik (Arap halklarının bütünlüğü) olarak ifade etmiştir. Bu doğrultuda politikalar yürütmeye başlayan Kaddafi, öncelikle yerelde gücünü konsolide etmeye çalışmıştır. 1973'te "Kültür Devrimi" olarak başlattığı süreçle; bürokrasiye karşı mücadeleye girilmiş, toplumsal ve siyasal alanda yeniden örgütlenmelere gidilmiş ve İslam düşüncesini halka benimsetmeye çalışmıştır. Bu faaliyetler neticesinde yönetsel engeller ortadan kaldırılmış, rejim aleyhtarları ve Arap milliyetçiliği ve sosyalizm

karşıtı olanlar tasfiye edilmiştir (Düzsöz, 2021: 299, 300). Ayrıca, ekonomik refahı artırmak, sağlık hizmetlerini geliştirmek, altyapıyı iyileştirmek ve eğitim düzeyini geliştirmek amacıyla köklü reformlara girişmiş ve bu alanlarda halk lehine önemli adımlar atmıştır (Caner ve Şengül, 2018: 52).

Kaddafi'nin fikrîsel altyapısında özellikle Arap milliyetçiliği, İslamiyet ve sosyalizm yer almıştır. Bu fikrîsel altyapısını yetmişli yıllarda bölümler halinde bastırdığı “Yeşil Kitap” manifestosuyla bildirmiş ve uygulamaya koymuştur. Üç bölümden oluşan kitap: Birinci bölüm (1976), demokrasi problemine çözüm: halkın otoritesi; ikinci bölüm (1977), iktisadi sorunlara çözüm: sosyalizm ve üçüncü bölüm (1979) ise, üçüncü evrensel teorisinin sosyal temeli başlıklarını taşımaktadır (Kaddafi). Bu doğrultuda köklü reformlar gerçekleştiren Kaddafi, petrol kuyularını millileştirmiş, ülkenin emperyalistlerden temizleneceğini vadedmiş ve İslami ilkelere dayalı Arap sosyalizminin kurulmasını sağlamıştır. Bu süreçte, yönetimde cemahiriye (kitle devleti) olarak ifade edilen yerel örgütlenmeler söz sahibi iseler de asıl yetkileri kendisinde toplamıştır (Düzsöz, 2021: 296). Kaddafi Libya’ında, her ne kadar temel ihtiyaçların karşılanmasında halka önemli destekler sağlansa da, zamanla kitle devleti aile hiyerarşisine teslim olmuş ve ülke serveti bir kleptokrasi⁵ anlayışına maruz kalmıştır (Winer, 2019: 5-6). Ayrıca, Kaddafi rejiminin her alanda gücünü pekiştirmesi, muhalif seslerin çıkmasını engellemek için her yolun denenmesine yol açmıştır. Özellikle, doksanlı yıllarda sürgünler, yargısız infazlar ve işkenceler yoğunluklu olarak yaşanmıştır (Caner ve Şengül, 2018: 60). Sonuç olarak, Kaddafi'nin teorik olarak ortaya koyduğu ve ağırlıklı olarak millet, din, değerler ve kültür gibi faktörleri önemseyen ve de halkı önceleyen “Yeşil Kitap” fikriyatı, pratikte tam olarak uygulanamamıştır. Bu durum rejime karşı olan öfkenin giderek artmasına yol açmıştır.

Bölgesel düzeyde; Kaddafi, kendisine idol olarak gördüğü Mısır’ın lideri Cemal Abdül Nasır’dan özellikle Arap milliyetçiliği ve Pan-Arabizm (Arap Birliği) fikriyatını ödünç almıştır. Bu minvalde bölgesel politikalar geliştirmiş ve bulunduğu bölgede bir güç mücadelesi içerisine girerek bölgeyi kendi ideolojisine göre şekillendirme çabası içerisinde bulunmuştur. Bu yönüyle Libya, Afrika meselelerinde her zaman önemli bir katılımcı olmuştur (Oyeni, 2019: 149).

⁵ “Kleptokrasi, bir ülkede iktidarı ele geçiren bir ailenin ya da siyasal veya dini grubun, o ülkenin kaynaklarını sistemli olarak soyması demektir.” (Yıldırım, 2024).

Kaddafi'nin Yeşil Kitap'ta da önemle üzerinde durduğu; Arapça konuşan bütün halkları birleştirmek, tek bir Arap devleti kurmak ve Libya'da monarşi yerine uygulamaya konulan İslam'a dayalı Arap sosyalizminin diğer Arap devletleri için de örnek teşkil edebileceği gibi söylemleri, Libya'nın bölge politikasını şekillendirmiştir (Caner ve Şengül, 2018: 54). Bu doğrultuda girişimlerde bulunan Kaddafi, bölgedeki Arap devletleriyle bütünleşme çabası içerisine girmiş; Mısır, Sudan, Suriye ve Tunus ile birleşme adımlarını atmış, ancak başarılı olamamıştır (Oyeni, 2019: 148; Ceviz, 2011: 89). Bunun yanında, özellikle birçok Afrika ve Arap ülkelerine çeşitli askeri ve ekonomik destekler vererek bölgedeki gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. Arap coğrafyasına ciddi bir tehdit olarak yerleşen İsrail'e karşı Filistin'i desteklemiş, El-Fetih ve Filistin Kurtuluş Örgütüne (FKÖ) önemli mali ve askeri yardımlar sağlamıştır (Düzöz, 2021: 301; Oyeni, 2019: 147). Güney Afrika'daki Apartheid (ırk ayrımcılığı) karşıtı mücadeleleri desteklemiş; Eritre Kurtuluş Cephesi, Afrika Ulusal Birliği gibi gruplara ve Tanzanya'ya karşı Uganda'ya, Ginelilerin komşularına karşı olan mücadelesinde Ginelilere askeri ve ekonomik destekler sunmuştur (Oyeni, 2019: 146-147). Ayrıca, birçok yoksul Afrika ülkesine petrol ve parasal yatırımlar yapmış ve ülke liderlerini çeşitli zirvelerde ağırlamıştır (Caner ve Şengül, 2018: 59). Bu yönüyle bölgesel politikalarını sert güç ağırlıklı olmak üzere, yumuşak güçle birlikte yürütmeye çalışmıştır.

Küresel düzeyde; Kapitalizm ve Komünizmi aynı kefeye koyan Kaddafi, Soğuk Savaş gibi ideolojik bir çekişmede tarafsızlığı tercih etmiş ve dış politikasında alternatif üçüncü bir yol izleneceğini deklare etmiştir (Caner ve Şengül, 2018: 54). Her ne kadar tarafsız olduğunu belirtmiş olsa da, Batı ülkelerine karşı çok sert önlemler ve faaliyetler içerisinde bulunmuş ve aksine SSCB ile de çeşitli işbirliklerine girmiştir (Oyeni, 2019: 146).

Kaddafi, bölgesel düzeyde çeşitli gruplara ve hükümetlere verdiği ekonomik ve askeri desteği, küresel düzeyde de çeşitli marjinal gruplara sağlamıştır. Özellikle Batı ülkelerinde gerçekleştirilen birçok terör olaylarında bizzat sorumlu tutulmuş ve İrlanda Cumhuriyet Ordusuna (IRA), Japon kökenli terörist gruba (Japon Kızıl Ordu) ve özellikle de Filistin'in kurtuluşunu amaç edinen grupların/kişilerin batıda gerçekleştirmiş oldukları terör eylemlerine çeşitli destekler verdiği raporlara yansımıştır (Oyeni, 2019: 151). Bu durum Libya'nın dış politikada büyük bir yalnızlık içerisinde

bulunmasına yol açmış ve dünya kamuoyunda terör devleti suçlamasıyla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Nitekim 1992’de BM Güvenlik Konseyi kararıyla Libya, uluslararası terörizmi desteklemekle suçlanmış ve yaptırımlara maruz kalmıştır. Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle önemli bir müttefikini kaybeden Libya, Müslüman devletlerin BM kararlarına destek vermesiyle de uluslararası sistemden iyice izole edilmiştir. Bu duruma karşılık Kaddafi, Batı ile olan ilişkilerini iyileştirme çabasına girmiş ve verilen cezalara razı olmuştur. Böylelikle, Batı ile olan ilişkilerini iyileştirmiştir. Ancak, Arap ve Müslüman dünyasıyla olan ilişkilerini iyileştirmede başarısız olmuştur. Bunun nedeni; bölgesel dış politikasında Arap ve Müslüman ülkelerini ideolojik bir deney alanı olarak görmesi ve onlara karşı üst perdeden ve müdahaleci politikalar izlemesiydi. İç politikasında ise, muhaliflere karşı sert tutumunu artırması ve grupların radikalleşmesini tetiklemesi etkili olmuştur (Caner ve Şengül, 2018: 58-59, 61). Sonuç olarak da yerel, bölgesel ve küresel düzeyde izlediği bu politikalar karşısında Kaddafi, uluslararası kamuoyu ve yerel halk nezdinde saygınlığını yitirmiş ve uluslararası toplum tarafından gözden çıkarılmıştır.

2.1.2.2. Birinci İç Savaş Dönemi: 2011 Arap Baharı ve NATO’nun Libya’ya Yönelik Askeri Müdahalesi

Arap Baharı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki otoriter rejimlere karşı ülke halklarının memnuniyetsizliklerini aşık bir şekilde gösterdikleri; protestolar, ayaklanmalar, iç savaşlar ve dış müdahaleler gibi şiddet içeren ve içermeyen eylemlerin hâkim olduğu bir çatışma dalgasıdır. Bu çatışma dalgası, Aralık 2010’da Tunus’tan başlayarak Mısır, Libya, Yemen, Suriye ve Bahreyn’e kadar hızlı bir şekilde yayılmış ve birçoğunda yönetim değişimlerine yol açmıştır (Oyeni, 2019: 177-178). Hâlihazırda iç savaşların sürmesine etki eden bu çatışma dalgasının temel nedenleri; işsizlik, enflasyon, yolsuzluk, gıda yetersizliği, siyasi yozlaşmalar, ifade özgürlüklerinin olmaması ve en önemlisi de yönetimdekilerin halkın demokratikleşme arzusuna yüz çevirmeleriydi (Düzsöz, 2021: 303). Özellikle, Arap coğrafyasında yaşanan bu çatışma dalgası, Libya’da da halkın; ekonomik, kitlesel tutuklamalar, işkenceler, kolluk kuvvetlerinin sert müdahaleleri, ifade özgürlüğünün olmaması ve medya üzerindeki kısıtlamalar gibi nedenlerle, Kaddafi rejimine karşı olan öfkesini artırmış ve halkın isyan etmesine yol açmıştır (El-Anis ve Hamed, 2013: 92).

2011 yılının ilk ayı itibariyle Libya’da başlayan halk protestolarına karşılık Kaddafi rejimi, askeri güçle karşılık vermiş ve gelen çatışma dalgasının daha da büyümesine ve yayılmasına neden olmuştur. Özellikle ülkenin doğusunda, Bingazi’de, patlak veren ve sonrasında diğer alanlara da yayılan kitlesel protestolarla birlikte, ordu da ikiye bölünmüş ve bir kısmı muhalif kanada geçerken, bir kısmı da Kaddafi’nin yanında yer almıştır (Düzsöz, 2021: 305). Ayrıca, muhaliflerin alan hakimiyetine de başlaması Kaddafi’nin bu kitlelere karşı aşırı güç kullanmasını sağlamıştır. Kaddafi, protestolar ve gösterilerin ülkeyi bir iç savaşa sürükleyebileceğini, bu tür girişimlerin ABD ve Batılı ülkelerin kışkırtmaları olduğunu ve muhaliflere karşı “son kurşuna kadar” savaşıacaklarını belirtmiştir. Muhaliflerin alan kazanmasına karşılık Kaddafi, kara ve hava kuvvetlerini ağır silahlarla (uçaksavarla, ağır makineli tüfekler, msket bombaları vb.) donatarak, bu silahları Bingazi, Trablus, Tobruk, Derne ve Misrate gibi birçok bölgeye yayılan protestoculara karşı kullanmıştır. Sonuç olarak da, Rejimin bu müdahaleleri çok sayıda sivilin ölmesine ve yaralanmasına neden olmuştur (Oyeni, 2019: 181-182). Bu aşırı güç müdahalelerine rağmen muhalifler geri adım atmamış; eylemlerini daha da arttırarak, bir geçiş hükümeti (Ulusal Geçiş Konseyi) kurmuş ve uluslararası destek isteyerek mücadelelerini devam ettirmişlerdir. Birçok alanın kontrolünü sağlamaya başlayan muhalifler, Kaddafi rejimini, en önemli kalelerinden olan Trablus, Sirte ve Sabha şehirlerine sıkıştırmıştır (Chuprygin, vd., 2019: 161). Ancak, Kaddafi’nin elindeki tüm güçle karşı atağa geçmesiyle birlikte çok şiddetli çatışmalar yaşanmış ve Kaddafi rejimi alanda tekrar kontrolü sağlamaya başlamıştır. Bunun üzerine, BM Güvenlik Konseyi devreye girmiş ve Kaddafi rejimine karşı bir askeri müdahale gerçekleştirmiştir (Fraihat, 2016: 23).

Bu süreçte, BM Güvenlik Konseyi’nde Libya’ya yönelik iki önemli karar alınmıştır. Bu kararlarda, BM’in uluslararası barış ve güvenliği korunması konusundaki birincil sorumluluğu vurgulanmış; Libya yönetimine, Libya halkının koruma sorumluluğu ve insancıl hukuk kapsamındaki yükümlülükleri hatırlatılmıştır. Bu minvalde, Güvenlik Konseyi, BM Şartı’nın VII. Bölümü uyarınca hareket ederek, 41’inci madde uyarınca önlemler almayı kararlaştırmıştır. Bu kararlardan 26 Şubat 2011 tarihli 1970 (2011) sayılı kararda; Libya’daki durumla ilgili endişeler dile getirilmiş, sivillere karşı şiddet ve güç kullanımı kınanmış, barışçıl göstericilerin bastırılması ve insan haklarının ağır ve sistematik ihlaliyle ilgili gerekli uyarılarda bulunulmuştur. Bu minvalde Konsey, silah

ambargosu, Kaddafi ailesi ve yüksek makamda yer alan kişi ve kuruluşlara yönelik seyahat yasağı ve bunların varlıklarını dondurma gibi önlemlerin alınmasını kararlaştırmıştır (S/RES/1970, 2011). Ancak, BM'nin muhaliflerin lehine olan bu önlemleri yetersiz kalmıştır.

Kaddafi rejimi ve muhalifler arasında süren çatışmalar ve alan hâkimiyeti mücadelesi, nihayet BM Güvenlik Konseyi'nin 17 Mart 2011 tarihli 1973 (2011) sayılı kararının alınmasıyla tamamen muhaliflerin lehine dönmüştür. Bu kararda Konsey, 1970 sayılı karardaki uyarıların dikkate alınmadığını vurgulamış ve kötüleşen durumdan, şiddetin tırmanmasından, ağır sivil kayıplardan büyük endişe duyulduğunu ifade etmiştir. Bu minvalde, sivilleri korumaya yardımcı olmak üzere Libya hava sahasında insani amaçlı olanlar hariç tüm uçuşları yasaklayarak uçuşa yasak bölge ilan etmiş ve 1970 sayılı karar daha da detaylandırılarak alınan önlemlerin kapsamı genişletilmiştir. Ayrıca, Genel Sekretere bildirimde bulunan üye devletlere sivilleri korumak için gerekli tüm önlemleri alma yetkisini vermiştir (S/RES/1973, 2011). Bu karar aşamasında Rusya, Çin, Almanya, Brezilya ve Hindistan çekimser, ABD, Fransa ve Birleşik Krallık'ın da dâhil olduğu on ülke de evet oyu kullanmıştır. Böylelikle, Şart'ın VII. Bölümdeki 42'nci maddesinde yer alan kuvvet kullanmayı içeren tedbirler gündemde olmuştur. Bu karara dayanarak NATO devreye girmiş ve askeri müdahaleyi gerçekleştirmiştir (Düzsöz, 2021: 305). Bu önlemlere ve müdahalelere rağmen Kaddafi rejimi direnmiş ve hatta çatışmalar daha da körüklenmiş ve de iç savaş aylarca devam etmiştir. Nihayet, Ağustos 2011'de NATO desteğiyle muhalefet güçleri başkent Trablus'u ele geçirmiş ve Ekim'de de Sirte'nin düşürülmesiyle de bir grup muhalif tarafından Kaddafi gizlendiği yerde bulunmuş ve katledilmiştir (Chuprygin, vd., 2019: 161).

2.1.2.3. Şiddetli Kriz Dönemi: 2011-2014 Geçiş Süreci İstikrarsızlığı

42 yıllık Kaddafi rejiminin son bulması, Libya'yı yeni bir sürece sokmuştur. Kaddafi sonrası dönemin başlangıcı olan bu geçiş süreci, otorite boşluğundan kaynaklı şiddetli krizlerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Kaddafi rejimine karşı güç birliği içerisinde hareket eden ve başarılı olan grupların bu süreçteki asıl sınavları, ülkede devletin yeniden inşa edilmesi üzerine olmuştur. Nitekim Kaddafi rejiminin sona erdirilmesi, devlet aygıtının da yıkılmasına yol açmıştır (Güneş, 2018: 278-279). Bu süreçte devleti yeniden inşa etmek ve otorite boşluğunu doldurmak için geçiş hükümetleri, devrimciler,

siyasal partiler ve hükümet dışı örgütler güç yarışı içerisinde olmuşlardır (Fraihat, 2016: 23). Nihayetinde bu durum, silahlı gruplar arasında çatışmaların artmasına, radikal terör örgütlerinin varlıklarını artırmasına, mülteci sorununa ve kontrol edilemeyen sınır sorunlarına yol açmıştır. “Herkesin herkesle savaştığı” bir ülke durumuna düşen Libya’da, kaos ve anarşi hakim olmuş ve ülke, 2011-2014 yılları arası dönemde Weberian devlet modelinden uzak, kaotik bir durumun içerisinde kalakalmıştır (Taşdemir: 2020: 377).

7 Temmuz 2012’de gerçekleştirilen parlamento seçimleri, demokratikleşme sürecinin ilk adımı olarak değerlendirilmiştir. Bu seçime, yaklaşık 150 parti ve bağımsız adaylar katılmış ve seçim başarılı bir şekilde sonuçlanmıştır. Seçim sonucunda parlamentodaki sandalyelerin çoğunu kazanan iki siyasi güç, liberal eğilimli Ulusal Güçler İttifakı ile Müslüman Kardeşlerin siyasi kanadı olan Adalet ve İnşa Partisiydi. Böylelikle, Ulusal Geçiş Konseyinin (UGK) görevi sona ermiş ve yerine Genel Ulusal Kongre (GUK) yönetimi devralmıştır (Afat, 2012). Yapılan bu seçim, her ne kadar başarılı bir şekilde gerçekleşmişse de yönetim krizini aşamamış ve sorunların daha da derinleşmesine yol açmıştır. Nitekim seçime, yüzü aşkın parti ve 2500 bağımsız adayın katılması, ülkedeki derin kırılmaları göstermektedir. Bu süreçte, çatışma ortamının şiddetli kriz aşamasında olmasında ve bir uzlaşma ortamının sağlanamamasında etkili olan iki faktör göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, Kaddafi döneminde görev almış veya belirli bir statüde yer almış olan kişilerin ve ikincisi ise, Kaddafi rejiminin sona erdirilmesinde rol almış olan silahlı güçlerin konumunun ne olacağı ile ilgili belirsizliktir (Güneş, 2018: 280-281). Ayrıca, Libya’daki toplum Azlam (rejim yanlıları) ve Thuwar (devrimciler) olarak kutuplaşmıştır. Azlam, açık bir şekilde utanç, mağlubiyet ve suçlulukla özdeşleştirilirken; Thuwar, muzaffer, şeref ve haysiyet kavramlarıyla eşleştirilmiştir. Bu iki etiket taraflar arasında geniş çapta kullanılmış ve bu vaziyet derinden bölünmüş bir Libya toplumunu yansıttığı gibi devletin politik bölünmüşlüğü de ortaya koymuştur (Fraihat, 2016: 24). Siyasi bir güç elde etmek isteyen taraflar birbirlerini “Azzam” olarak etiketleyerek, toplum nezdinde konumlarını pekiştirmeye çalışmışlardır. Sonuç olarak, her ne kadar 2012 seçimleri sayesinde bir parlamento oluşturulmuşsa da seçilen hükümetler, şehirler üzerinde kontrolü sağlayamamış, yerel güçleri kontrol altına alamamış, askeri güç ve petrol kaynakları üzerinde hakimiyet kuramamıştır (Chuprygin vd., 2019: 162-163).

Libya’da devlet inşasındaki başarısızlıkta iç aktörlerden kaynaklı sorunların yanında, dış aktörlerden kaynaklı sorunlar da etkili olmuştur. Nitekim başta ABD, İngiltere, Fransa ve Türkiye olmak üzere bazı Arap ülkeleri (Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri ve Ürdün) genel amaçlı bir Libya ordusu kurma girişimlerinde bulunmuşlardır. Ancak, bu planlarında başarısız olmuşlardır. Bu süreçte, NATO, Libya’ya asker göndermede isteksiz davranmış; ABD, Irak ve Afganistan’dan sonra maliyetli olacak olan başka bir Ortadoğu macerasından kaçınmış ve iç aktörlerin, her halükarda bir dış müdahalenin olmasını kabul etmeyeceklerine dair tutumları, sürecin akut hale gelmesine yol açmıştır (Laessing, 2020: 53-55). Ayrıca dış aktörler, kendi siyasi ideolojilerine yakın ve kendi çıkarlarına hizmet edecek gruplardan yana tutum ve davranış sergileyerek ülkedeki kutuplaşmayı daha da hızlandırmıştır. Nihayetinde de belirsizlikler, otorite boşluğu, ulusal bir uzlaşının sağlanamaması, iç ve dış aktörlerin tutumları gibi faktörler, ikinci bir iç savaş dalgasının yaşanmasına zemin hazırlamıştır.

2.1.2.4. İkinci İç Savaş Dalgası Dönemi: 2014-2020 Genel Ulusal Kongre/Ulusal Mutabakat Hükümeti ile General Hafter’e Bağlı Güçler

Şiddetli kriz aşamasında yaşanan aktörler arasındaki güç mücadeleleri, yeni iç savaşların patlak vermesine yol açmıştır. Korotayev ve çalışma arkadaşlarının (2021: 111-119); “Libya iç savaşının ikinci iç dalgası” olarak değerlendirdiği bu savaşlar, 2014-2015 yılları arasında İkinci İç Savaş; 2019-2020 yılları arasında ise Üçüncü İç Savaş olarak yaşanmıştır (Lacher, 2020: 37, 52). Bu süreçte, şiddetli krizden savaş aşamasına geçilmesinde, iki önemli etken belirleyici olmuştur. Bunlardan birincisi, bir bütün olarak seçimlere (planlanmasına, uygulanmasına ve sonucuna) ilişkin geniş kapsamlı bir toplumsal mutabakatın sağlanamamış olması; ikincisi ise, merkezi bir gücün ve ortak siyasi bir ideolojinin yokluğundan kaynaklı milis grupları arasındaki güvenlik kaygılarının artış göstermesidir. Nitekim hükümetlerin geleceğine yönelik belirsizlikler, ekonomik sıkıntılar, güvenlik zafiyetleri ve yolsuzluklar gibi nedenlerle birlikte, 2014’in başında Milli Güvenlik Kurulu’nun (MGK) görev süresinin dolmasına rağmen sürenin uzatılmasını (Yıldırım, 2015: 384) ve Şubat 2014’de yapılması planlanan parlamento seçimlerinin yapılmamasını protesto eden grupların eylemleri, savaşın fitili olmuştur. 16 Mayıs 2014’te, Halife Hafter liderliğinde yürütülen “Onur Operasyonu” ile kapsamlı bir iç savaş başlatılmıştır. Operasyon, İslamcı gruplara karşı

yapılmışsa da asıl neden iktidar mücadelesiydi. Hafter güçleri ve müttefik aşiretler, başkent Trablus’a da girerek o süreçte ülke yönetiminde söz sahibi olan GUK’a meydan okumuştur. Buna karşılık ise hükümet, Trablus’ta “Libya Şafağı” adında bir koalisyon oluşturarak Hafter güçlerine karşı mücadeleyi başlatmıştır. Bu gelişmelerle birlikte, Haziran 2014’te ülkede seçimler yapılmış ise de taraflar arasında bir mutabakat sağlanamamıştır (Güneş, 2018: 281-282).

Şekil 3: Libya'nın 2014 İç Savaşı Haritalandırması

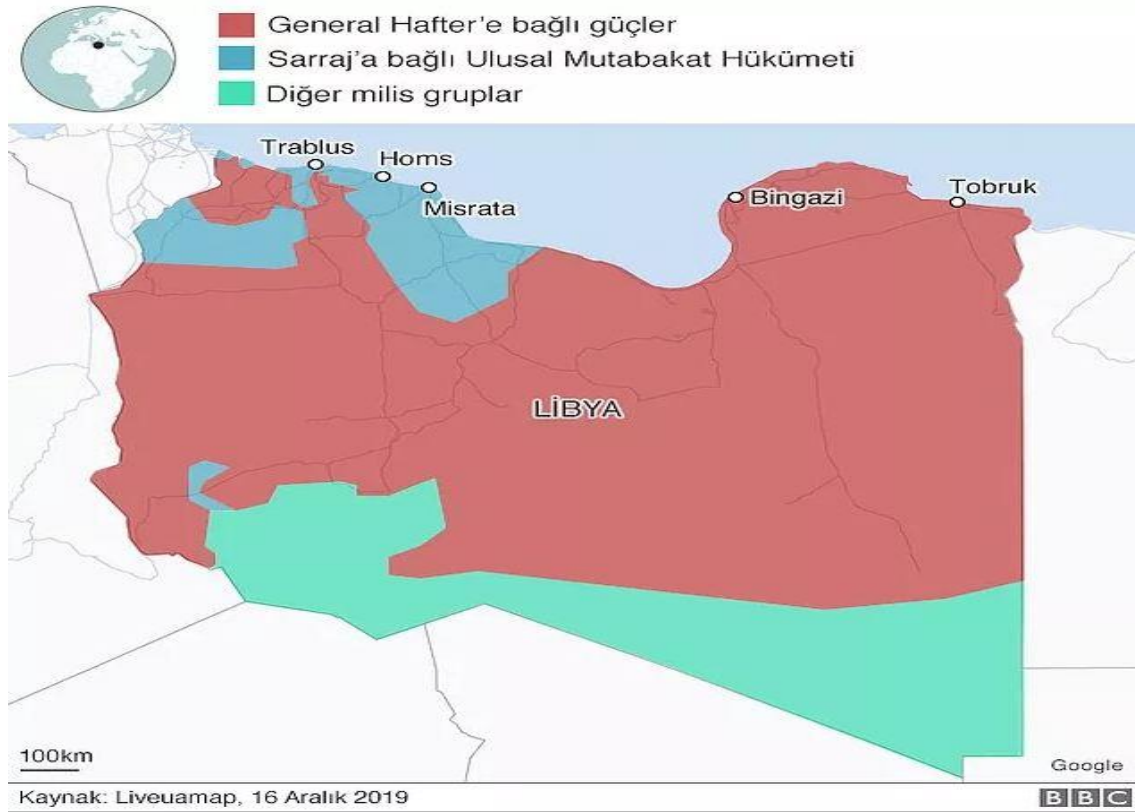
Kaynak: Polat, 2015: 3-6; Fraihat, 2016: 32.

Libya'daki ikinci iç savaş; siyasi, askeri ve ekonomik alanlarla birlikte toplumsal ve toplumsal olarak da ülkenin güç merkezleri arasında bölünmüşlüğü fiili olarak yansıtmıştır. Şekil 3'te de gösterildiği gibi, General Hafter liderliğindeki İttifakta; Ulusal Ordu, Zintan merkezli tugaylar, Saika Birlikleri, federalist gruplar ve Verşifana'daki aşiret ordusu gibi güçler yer almıştır. Bu İttifakın savaş açtığı diğer iki İttifak: (1) Libya Şafağı İttifakı (İslamcılar ve Hafter karşıtı bazı aşiret ve gruplar); Misrata devrimcileri, Libya Devrimciler Operasyonu Odası ve Libya Kalkanı Kuvvetleri ve (2) Bingazi Devrimcileri Şura Konseyi (İslamcılar ve Hafter karşıtı devrimci kuvvetler); 17 Şubat Şehitler Tugayı, Rafallah Şati Tugayı, Ensar Eş-Şeria ve Libya Kalkanı 1 gibi gruplardır. Bu iç savaşta; anti-İslamcı duygular, doğudaki

dışlanmışlık duygusu ve Bingazi'deki kaotik ortamdan kaynaklı güvenlik arzusu gibi etkenler, Hafter'in destek bulmasını kolaylaştırmıştır (Wehrey, 2018: 167). Bölgesinde oluşturduğu istikrarsızlık ve jeostratejik anlamda rekabetin odağı olması, dış aktörlerin kendi çıkarları doğrultusunda pozisyon belirlemesi ve tarafların sıfır toplamı davranışlar sergilemesi de savaşın şiddetini arttıran gelişmelerdir. Bu yönüyle, ülkedeki iç savaş her ne kadar yerel olarak yürütülmüş olsa da bir yönüyle uluslararasılaşmış bir nitelik de kazanmıştır (Öztop, 2021: 226). Nitekim Aralık 2015'te BM girişimiyle Libya Siyasi Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma ile Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) Başkanlık Konseyi kurulmuştur. Bu Konsey, BM, NATO ve AB gibi örgütler başta olmak üzere, uluslararası toplum tarafından Libya'nın tek meşru temsilcisi olarak tanınmıştır. Ancak bu karara rağmen, Hafter'in baskısıyla Tobruk'taki Meclis bu kararı tanımamış ve dış aktörlerin doğrudan veya dolaylı yardımlarıyla da Hafter, önemli petrol sahalarını ele geçirerek savaş süresince alan hâkimiyetini artırmaya odaklanmıştır (Düzsöz, 2021: 311-312; Winer, 2019: 21).

Libya'da UMH, Libya Ulusal Ordusu (LUO), Berberi Aşiretleri (Tuareg, Tebu vb.) ve radikal örgütler (İŞİD ve Ensar El-Şeriyah vb.) gibi aktörlerin belli alanlarda kontrolü elinde bulundurdıkları parçalı bir yapı ortaya çıkmıştır (Caner ve Şengül, 2018: 66). Bu parçalı yapıda LUO'ya bağlı güçler, "Onur Operasyonu" ile uluslararası güçlerin (ABD, Rusya, Fransa, Mısır ve BAE) de desteğini alarak Bingazi Devrimcileri Şura Konseyi'ne galip gelirken; UMH'ye bağlı güçler de, "El-Bunyan El-Mersus" operasyonları ile uluslararası güçlerin (ABD, İngiltere ve İtalya) desteğini alarak İŞİD'e karşı galip gelmiştir (Lacher, 2020: 48-49). Ancak, bu durum Hafter güçlerinin lehine olmuş ve bu güçler muhalif örgütlerden boşalan yerleri kendi kontrollerine almıştır. Böylelikle, Hafter'in radikal örgütlere ve İslamcı gruplara karşı savaş ilan etmiş olması, Mısır, BAE, Rusya ve Fransa gibi dış aktörlerden destek görmesine ve ülke topraklarının büyük bir kısmında hâkimiyet kurmasına yol açmıştır (Düzsöz, 2021: 312). Tuareg ve Tebu gibi kabileler, bu iç savaşa ilk aşamada aktif olarak katılmamış ve bulundukları güney bölgeleriyle sınırlı kalmışlardır. Bu yönüyle asıl savaş, Trablus merkezli UMH ile Tobruk merkezli LUO arasında sürmüştür (Caner ve Şengül, 2018: 66). Nitekim Nisan 2019'da Hafter'in Trablus'a saldırısı, Üçüncü İç Savaşın fitili olmuştur.

Üçüncü İç Savaş, Hafter'in doğudaki güçlerin çoğunu ve güneydeki müttefiklerini Trablus'a saldırımları için harekete geçirmesiyle başlamıştır. Batı Libya güçleri bu saldırıya hazırlıksız yakalanmışlardır. Nitekim Batı Libya güçleri arasında Trablus'taki kaynakların dağıtımı konusunda yaşanan anlaşmazlık ve birbirlerine karşı duydukları şüphe, bu güçlerin ilk aşamada tutarlı bir ittifak olarak hazır bulunmalarına engel teşkil etmiştir. Ancak, Hafter güçlerinin Trablus sınırlarında belirmesiyle UMH'ye bağlı güçler arasındaki ihtilaflı konular gözardı edilmiş ve saflarını sıkılaştırarak Hafter güçlerine karşı genel seferberlik başlatmışlardır. Örneğin; öncesinde UMH'yi reddeden Misrata ve Zaviye güçleri bile bu savaşta, Hafter güçlerine karşı UMH'nin yanında olmuşlardır. İkinci İç Savaş'ta olduğu gibi bu savaşta da, dış aktörler savaşın gidişatında belirleyici olmuşlardır. Nitekim Fransa, Rusya, ABD, BAE, Suudi Arabistan ve Mısır gibi ülkeler, bu savaşta Hafter'e yeşil ışık yakmış ve askeri, ekonomi ve/veya diplomasi gibi alanlarda destek sağlamışlardır. Buna karşılık ise, Türkiye ve Katar, UMH'ye çeşitli alanlarda destek sağlamışlardır (Lacher, 2020: 54-55).

Harita 2: Libya'daki Grupların Hâkimiyet Alanları (16 Aralık 2019).

Kaynak: "Libya'daki en önemli", 2020.

Harita 2’de de görüldüğü gibi, 2020’ye gelindiğinde ülke topraklarının büyük kısmı, Hafter güçlerinin kontrolüne geçmiştir. Ancak ülke nüfusunun üçte ikisi, Trablus merkezli hükümetin yönetimindeki alanlarda kalmıştır. Hafter güçlerinin ilerleyişini durduran ve ülke topraklarının tamamında hâkimiyet sağlamasına engel olan asıl etken ise, Türkiye ve Katar’ın UMH’ye destek vermesiydi. Bu destek, Türkiye’nin 27 Kasım 2019’da UMH’yle yaptığı “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması” ve “Güvenlik ve Askeri İşbirliği” mutabakatına dayandırılmıştır (T. C. Dışişleri Bakanlığı, t.y.). Ayrıca, UMH Katar’la da bir dizi anlaşma yaparak, her iki ülkeden askeri anlamda (teçhizat, eğitim ve üs inşası vb.) önemli destekler almıştır (“Libya UMH: Askeri kurumlar”, 2020). Böylelikle, Hafter’in Trablus’u ele geçirme hamlesi boşa çıkarılmış ve Hafter güçleri geri püskürtülmüştür.

Üçüncü İç Savaş’ın yaşanmasıyla Libya’nın parçalanmış siyasi yapısı bir kez daha derin bir kutuplaşma durumuna dönüşmüş ve Libya’da, doğu ve batı olarak keskin bir bölünmüşlük tezahür etmiştir (Lacher, 2020: 55). Nihayetinde, 2014-2020 yılları arasındaki çatışmalarda, verilere göre on binden fazla ölüm gerçekleşmiş (Humanitarian Data Exchange [HDX], t.y.; UCDP, t.y.: “Libya”) ve birçok insan da yerlerinden göç etmek zorunda bırakılmıştır. Sonuç olarak da, rasyonel teorinin belirttiği gibi, iç savaş ile bir sonuca varılamayacağı iç ve dış aktörler tarafından anlaşılmış ve çözüm masada aranmaya başlanmıştır.

2.1.2.5. Kriz Dönemi: 2020-2022 Çatışmanın Genel Durumu ve Çözüm Dair Çabalar

Nisan 2019’da Trablus’u ele geçirmeye çalışan Hafter’in bu girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış ve Hafter, UMH karşısında kritik bir mağlubiyet yaşamıştır. Nitekim Hafter, Trablus’u alarak ülke üzerinde kişisel bir yönetim kurmayı hedeflemiş ve kendisini destekleyen Mısır, BAE, Fransa ve Rusya gibi dış aktörlere bunu başarabileceğini göstermeye çalışmıştır (Winer, 2019: 3). Sonuç olarak da, iç savaşın temel aktörleri olan Hafter ve UMH birbirlerine karşı üstünlük kuramamış ve tek taraflı olarak da ülke üzerinde hâkimiyet sağlayamamıştır. Çatışmaya dair bu durumu Winer (2019): “Her bir grubun diğerlerinin etkisini sınırladığı ancak bir bütün olarak da Libya’nın kontrolünü ele geçiremediği, istikrarsız bir istikrar ya da istikrarlı bir istikrarsızlık ve birçok önemli konuda daha fazla ilerlemeyi engelleyen işlevsel bir

çıkamaz.” (sy. 1) olarak belirtmiştir. Böylelikle çatışma yeni bir aşamaya -savaştan kriz aşamasına- girmiştir. Bu aşamada, düşük yoğunluklu silahlı çatışmalar yer yer devam etmişse de sürdürülebilir makul bir çözüm, İtalya, Fransa, Türkiye ve Rusya gibi dış aktörlerin de barışçıl aktör rolünü oynamaları ile masada aranmaya başlanmıştır.

Başbakan Fayez al-Sarraj liderliğindeki UMH'nin 2019 yılı içerisindeki barışçıl ve demokratik çözüme dair diyalog girişimleri ve Haziran 2020'de Hafter ve dış destekçilerinin (Rusya, Fransa, BAE, Ürdün ve Suudi Arabistan) çözümü siyasi yollarla aranması gerektiğini belirterek ateşkes çağrısında bulunmaları, yeni bir çözüm sürecinin başlamasını sağlamıştır (Varvelli ve Lovotti, 2019: 2; Düzsöz, 2021: 314-315). Her ne kadar 13 Ocak 2020'de Moskova'da, Rusya ve Türkiye'nin öncülüğündeki ateşkes antlaşmasını Hafter imzalamamışsa da, 19 Ocak 2020'de yapılan Berlin Konferansıyla bir araya gelen ABD, Rusya, İngiltere, Fransa, Almanya, Çin, Türkiye, BAE, Kongo Cumhuriyeti, İtalya, Mısır ve Cezayir Devlet Başkanları ile BM, AB, Afrika Birliği ve Arap Birliği Temsilcileri, Libya'da gerilimi tırmandırmayı engellemeye yönelik diplomatik çaba içerisinde olacaklarına ve çözüme yönelik girişimlerde bulunacaklarına dair 55 maddelik Libya Barış Planını kabul etmişlerdir (“Libya’da Planlanan Seçimler”, 2021). Ancak, her ne kadar birkaç uluslararası barış müzakeresi girişimleri olmuşsa da, savaşın sona ermesi, 23 Ekim 2020'de Libya'daki BM Destek Misyonu'nun (UNSMIL) himayesinde ulusal bir ateşkes sağlanmasıyla mümkün olmuştur. Kasım 2020'de ise UNSMIL tarafından desteklenen Libya Siyasi Diyalog Forumu (LSDF) ile yeni bir siyasi geçiş süreci başlatılmış ve adil bir seçim ve istikrarın sağlanması için girişimlerde bulunulmuştur (Delahunty, 2022: 7).

Şubat 2021'de LSDF'den 74 üyenin yaptığı seçimle Abdulhamid Dibeybe, Geçici Başbakan olarak seçilmiş ve yeni Başkanlık Konseyi üyeleri belirlenmiştir. Bu Geçici Yönetim, Aralık 2021'de genel seçimleri düzenlemekle görevlendirilmiştir (Cheatham, 2022). Nitekim seçim atmosferinde olan ülkenin siyasi bölünmüşlüğüne aşmak amacıyla Mart 2021'de UMH'nin yerini, Dibeybe liderliğindeki Ulusal Birlik Hükümeti (UBH) almıştır (Ntaka ve Csicsmann, 2021: 634). Ancak, Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi, Eylül ayında UBH'ye olan güvenoyunu geri çekmiş ve bulunduğu bölgede Fethi Başağa liderliğindeki yeni bir hükümeti atamıştır (Bah, 2022). Ayrıca, yasal anlaşmazlıklar ve aday listesindeki belirsizlikler neticesinde de Yüksek Seçim Kurulu (YSK), 24 Aralık 2021'de yapılması planlanan seçimlerin ertelendiğini duyurmuştur

(“Libya’da Planlanan Seçimler”, 2021). Seçimlerin yapılamaması ve LSDF’nin çözüme yönelik yol haritasının sekteye uğraması, ülkeyi bir kez daha siyasi ve güvenlik alanlarında istikrarsızlığa itmiştir (Bah, 2022). Nitekim 2022 yılı içerisinde Başağa hükümetine bağlı silahlı güçler, Trablus’ta hakimiyet sağlamak için zaman zaman çatışmalara da girişmiştir (Miltom ve Elgeroshi, 2022).

Sonuç olarak, Libya 2011’deki halk ayaklanmasından sonra “şiddet ve siyasi istikrarsızlık” döngülerine hapsolmuş bir süreç yaşamıştır (Cheatham, 2022). Bu süreçte gerek iç gerekse de dış aktörler, diplomatik alanda bir mücadele içerisinde oldukları gibi savaş alanında da bir mücadele içerisinde olmuşlardır (Gantri, 2020). Polat’ın (2021) ifadesiyle: “Libya, hem çeşitli siyasi-askeri güçlerin rekabetinin altında yatan iç çelişkiler, hem de ekonomik ve siyasi-stratejik çıkarları peşinde koşan bölgesel ve uluslararası aktörlerin dış müdahalesi nedeniyle sürekli olarak çatışmalar içerisinde olmuştur.”. Nitekim Fund for Peace (2021: 7, 11) tarafından yürütülen Kırılgan Devletler Endeksi’ne göre Libya, 2011-2021 yılları arasında istikrarın en kötü olduğu ülkeydi ve risk açısından 179 ülke içerisinde sondan 17. sırada yer alıyordu. Ayrıca, bu on yıllık dönemde çatışma ve/veya ekonomik çöküş konusunda durumu en çok kötüleşen ilk beş ülke içerisindeydi.

2.2. Libya’daki Çatışmada Yer Alan Aktörler

Libya’daki çatışmada yer alan aktörler arasında çatışmaya doğrudan veya dolaylı olarak dâhil olan, bundan etkilenen ve çatışmayı çözmeye ya da tırmandırmaya çalışan katılımcılar yer almaktadır. Bu katılımcılar; hükümetler, güvenlik sektörleri, siyasi/askeri/yerel liderler, silahlı örgütler, yabancı savaşçılar, yerel/ulusal/bölgesel/uluslararası kuruluşlar, siyasi partiler, komşu devletler, uluslararası güçler, aşiret gibi geleneksel otoriteler, siviller ve mülteciler gibi aktörleri barındırmaktadır. Ancak, bu bölüm çatışma sürecinin şiddet içeren aşamasına odaklandığı için; bizzat silahlı çatışmanın tarafı bulunan, çatışmanın tırmanmasına neden olan ve çözümün baltalanmasında rol oynayan aktörler ele alınmaktadır.

Bu başlık altında, Libya’daki çatışma aktörlerinin profilleri olarak; aktörlerin yapısı, alanları, konumları ve temsilcileri incelenmektedir. Burada aktörler, yerel, bölgesel ve uluslararası olarak sınıflandırılıp incelenmektedir. Ayrıca, ‘çatışma soğanı’ aracı ile de aktörlerin ihtiyaçları, çıkarları ve pozisyonları ortaya konulmaktadır. Fisher ve

arkadaşlarının ifade ettikleri gibi: İhtiyaçlar; istikrarın, iyi ilişkilerin ve güvenin yüksek olduğu aşamada aktörlerin eylem ve stratejilerini şekillendirmektedir. Burada ihtiyaçlar, aktörlerin “sahip olmak zorunda olduğumuz şeyler” olarak ortaya koydukları temel ihtiyaçlardır. Çıkarlar; çatışmanın, istikrarsızlığın ve güvensizliğin olduğu aşamada, aktörlerin kolektif ve soyut çıkarlara göre eylemlerini şekillendirmesidir. Burada çıkarlar, aktörlerin “gerçekten istediğimiz şeyler” olarak ortaya koydukları ve ihtiyaçlardan uzak eylemlerdir. Pozisyonlar ise; çatışmanın tırmandığı, temel ihtiyaçlardan uzak ve çıkarların saldırı altında olduğu aşamada, aktörlerin kendilerini konumlandırmasıdır. Burada pozisyonlar, “istediğimizi söylediğimiz şeyler” olarak ortaya koydukları talepleri yansıtmaktadır (Fisher vd., 2020: 98-99).

Libya’daki çatışma aktörlerinin haritalandırılmasında ise, çatışma sürecinde aktörler arasındaki ilişki ağı ‘aktör haritalandırması’ aracılığıyla ortaya konulmaktadır. Burada da aktörler, çatışmaya katılım düzeylerine göre birincil ve ikincil olarak sınıflandırılıp incelenmektedir⁶. Birincil aktörler; genel olarak yerel aktör profiline sahip, çatışma yerinde konumlanan ve silahlı güç kullanan aktörlerdir. İkincil aktörler ise; genellikle dış (bölgesel ve/veya uluslararası) aktör profiline sahip, çatışma yerindeki aktörlere doğrudan veya dolaylı olarak taraf, çatışmanın gidişatını etkilemede diplomatik/askeri/ekonomik araçlara sahip ve çatışmanın gidişatında dolaylı pay sahibi olan aktörlerdir. Bu katılım düzeyi sınıflandırılmasında, aşiretler ve İtalya hem ikincil hem de üçüncül aktör olarak değerlendirilmiştir. Nitekim aşiretler ve İtalya, çatışmanın seyrine göre her iki düzeyde de rol oynamıştır. Libya’daki çatışmada yer alan aktörler, profillerine ve çatışmaya katılım düzeylerine göre Tablo 5’te gösterilmektedir.

⁶ Bu sınıflandırmada geçen üçüncül aktörler, çalışmanın üçüncü bölümünde barışçıl aktörler olarak ele alınmakta olup, burada değinilmemiştir.

	Yerel	Bölgesel	Uluslararası
Birincil Aktörler	- UMH - General Hafter ve LUO - Petrol Tesisleri Muhafızlar - Aşiretler - Radikal İslamcı Örgütler		
İkincil Aktörler		- Mısır - Birleşik Arap Emirlikleri - Suudi Arabistan - Türkiye - Katar	- Rusya - Fransa - İtalya

Tablo 5: Libya'daki Çatışmada Yer Alan Aktörlerin Profilleri ve Katılım Düzeyleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.2.1. Aktörlerin Profilleri

2.2.1.1. Yerel Aktörler

Libya çatışma alanına bakıldığında parçalanmış ve hiziplere bölünmüş bir ülke görünümü hâkimdir. Tablo 6'da da görüleceği gibi, ülkenin farklı bölgelerinde farklı zamanlarda kontrolü ele geçiren ve sözde hükümetler kuran büyük küçük birçok grup varlık göstermiştir (Oyeni, 2019: 203). Ancak, her ne kadar yerelde böylesi birçok grup varlık gösterse de bu gruplar asıl mücadelelerini ana aktörler etrafında kümelenerek sürdürmüştür. Bu yönüyle bu kısımda, Libya'daki mevcut duruma etki eden ulusal ana aktörler ve bazı alanlarda kilit role sahip yerel gruplar ele alınmaktadır.

Libyalı İsyancı Gruplar ve Milisler		Radikal İslamcı Gruplar
Libya Geçici Hükümeti (Tobruk Merkezli)	Genel Ulusal Kongre ve müttefikleri	Irak ve Levant İslam Devleti (2014–2017)
Ulusal Güçler İttifakı	Ulusal Kurtuluş Hükümeti (Trablus merkezli)	Barqa Vilayeti (2014–2017)
Zintan Tugayları	Libya Kalkan Gücü	Trablus Vilayeti (2014–2017)
Şimşek Tugayı	Batı Kalkanı	Fizan Vilayeti (2014–2017)
Qaaqaa Tugayı	Merkez Kalkan	Bingazi Devrimcileri Şura Konseyi (2014–2017)
Sivil Tugay	Genel Ulusal Kongre ve müttefikleri	Ensar el-Şeria (2014–2017)
Adalet ve Eşitlik Hareketi	Libya Devrimcileri Operasyon Odası	Libya Kalkanı 1 (2014–2017)
Ulusal Mutabakat Hükümeti	Fecr Libya Milisleri	17 Şubat Şehitleri Tugayı (2014-2017)
Mısırata Tugayları	Müslüman Kardeşler	Rafallah Şahati Tugayları (2014-2017)
Petrol Tesisleri Görevlisi	Adalet ve İnşa Partisi	Ceyş el-Mücahidin
Abu Saleem Merkezi Güvenlik Gücü	Uyanış	Brega Şehitler Tugayı
Tuareg Milisleri	El-Marsa Taburu	Derna'daki Mücahidler Şura Konseyi
Tebu Milisleri	Tugay Sherikhan	Ensar el-Şeria (Derna)
Libya Şafağı Milisleri	Vatan için Birlik	Ebu Salim Şehitleri
Mısırata Askeri Şurası	Yüksek Devrim Konseyi (Aralık 2016'dan itibaren)	Bingazi Savunma Tugayları
El-Bünyan el-Marsous	Trablus Devrimci Tugayı	Ajdabiya Şura Konseyi
Federal Sirenayka	Demokratik Parti	El Kaide, diğer Selefi cihatçılar ve müttefikleri
Paralı Askerler (iddiaya göre)	Amazig Milisleri	İslami Mağrip El Kaidesi
Sabratha Askeri Konseyi / Sabratha Devrimci Tug.	Paralı Askerler	

Tablo 6: Libya Devriminde İsyancı Gruplar ve Milisler (2011–2018)

Kaynak: Oyeniyi, 2019: 202-203.

Ana aktörler olarak, UMH ve General Hafter'e bağlı güçler/LUO; kilit aktörler olarak da, Petrol Tesisleri Muhafızları, aşiretler ve Radikal İslamcı Örgütler ifade edilmektedir. Ana aktörler bu süreçte, çatı yapılar olarak şekillenirken; kilit aktörler, ana aktörlerin bir bileşeni ya da onların karşısında kendini konumlandıran yapılar olarak ön plana çıkmaktadırlar.

Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH):

BM nezdinde 17 Aralık 2015'te imzalanan Libya Siyasi Antlaşması şartlarına göre oluşturulan UMH, Mart 2016'da faaliyete geçti. Trablus merkezli olan bu yapı, BM tarafından desteklendi ve resmi olarak da tanındı. Bu yönüyle, Libya'nın meşru hükümeti olarak bilinen UMH, dokuz üyeli Başkanlık Konseyi ile devlet başkanı ve silahlı kuvvetlerin başkomutanı işlevlerini yerine getirdi. Konseye başkanlık eden Fayez el-Sarraj aynı zamanda UMH'nin başbakanı olarak görev aldı (Missaglia, 2017: 122-123). Sarraj, bu yetkilerini Libya Siyasi Diyalog Forumu'ndan sonra 15 Mart 2021'de devretti (Düzsöz, 2021: 315). Aynı zamanda bu Forum'da, 24 Aralık 2021'de planlanan seçime kadarki geçiş sürecini yönetmesi için Başkanlık Konseyi ve Ulusal Birlik Hükümetinden oluşan Geçici Yürütme Otoritesi oluşturuldu (Aydemir, 2021). Böylelikle, UMH ve Hafter destekli kurum ve kuruluşların birleştirilmesi amaçlandı (Ortadoğu Araştırmaları Merkezi [ORSAM], 2020).

İkinci iç savaşta UMH; Özel Caydırıcı Güç, El Nevasi Taburu, Trablus Devrimciler Taburu, Ebu Selim Şehitleri Tugayı, El-Mahcub Güçleri, El-Marsa Taburu, Halbus Güçleri, Bakarah Taburu, Salah El-Birki (Libya Şafağı ile bağlantılı) Milisleri, Ulusal Muhafız ve Libya Mücadele Grubu, Er-Rahibat Şehitleri Tugayı, Azeviye Kabilesi, Tebu Devrimcileri ve Amazigler (Berberiler) gibi grupların desteğini alarak Hafter güçlerine karşı mücadele etti (Fehmi, 2020; ORSAM, 2020).

UMH taraftarlarının temel amacı, devrimin kazanımlarını korumak ve diktatörlük ya da askeri bir yönetime karşı halkın iradesine dayalı sivil bir yönetim oluşturmaktır (Kurt, 2020: 10). Libya Siyasi Antlaşması ile taraflara; Libya halklarının demokratik haklarının sağlanması, terörle mücadele etme, devlet kurumlarının reformu ve inşası, yasadışı göçle mücadele, devrimcilere ya hükümetin kontrolünde olacak olan orduya katılma ya da sivil yaşama kendilerini entegre etme fırsatını sunma ve seçimleri her yönüyle sağlıklı bir şekilde gerçekleştirme gibi sorumluluklar yüklenmiştir (UN, 2015: 2). Bu sorumluluklarla UMH, demokratik bir geçiş için mücadele eden ve gücü

merkezileştirmeye çabalayan bir geçiş süreci aktörü olarak rol oynamıştır. UMH'nin oynadığı rol, barışçıl durumlarda tarafların “sahip olmamız gereken şey” olarak belirttikleri ihtiyaçları yansıtmaktadır. Ancak, gruplar arasında güvenin azalması ve anlaşmazlıkların ortaya çıkması neticesinde soyut çıkarlar ön plana çıkmış ve grupların “gerçekten istedikleri” şeyler görünür hale gelmiştir. Böylelikle, birbirlerine karşı şüpheli bir yaklaşım sergileyerek mevcut güçlerini korumaya çalışmış ve parçalı bir yapının oluşmasına zemin hazırlamışlardır. Ayrıca bu gruplar, çatışmanın artmasıyla birlikte gerçek ihtiyaçlarıyla çok ilgisi olmayan ve “istediklerini söyledikleri” şeyleri ifade eden pozisyonlar sergilemeye başlamışlardır. Sergiledikleri bu pozisyonlarla, ya gücü tekeline almaya çalışmış ya da ihtiyaçlarını göz ardı edip ve çıkarlarına odaklanıp güçlü bir aktöre taraf olarak taleplerinin çitasını yükseltmişlerdir. Sonuç olarak UMH, görev süresi boyunca ulusal birliktelik ve istikrarlı bir geçiş süreci sağlamakta başarısız olmuştur.

General Hafter ve Libya Ulusal Ordusu:

2011 NATO müdahalesinden sonra oluşturulan Libya Ulusal Ordusu (LUO), 2014 yılında İslamcı gruplara karşı “Onur Operasyonu” başlatarak ülke üzerindeki gücünü pekiştirmeye başlamıştır. Ayrıca, bu süreçte aktif olarak görev alan Halife Hafter, Mart 2015'te Tobruk'taki Temsilciler Meclisi tarafından ordu komutanlığına getirildi (“Guide to Key”, 2016). Böylelikle LUO, siyasi bir iktidar aracı olarak kendilerini UMH karşısında konumlandırdı. İkinci bir güç merkezi olarak tanımlanan Hafter'e bağlı bu güçler, şiddetli çatışmaların yaşanmasına neden olmuş ve Libya'da UMH karşısında kendisinin alternatif bir aktör olabileceğini ispatlamaya çalışmıştır. Mevcut durumda da Libya'da istikrarlı bir yapının kurulabilmesi için dikkate alınması gereken önemli bir ana aktör işlevini taşımaktadır (Missaglia, 2017: 120-121).

LUO, General Hafter'in komutası altındaki askerler, eski polis memurları, özel kuvvetler, silahlı siviller ve milis birlikleri gibi grupları içerisinde barındırmaktadır. Ayrıca, aşiretler, bölgesel tabanlı silahlı gruplar ve paralı askerler de bu ordunun önemli bir bileşeni olarak dâhil olmuşlardır (Fitzgerald ve Toaldo, 2016: 6). Hafter yanlısı olan aşiretler; Kaddafa aşireti (Kaddafi'nin mensubu olduğu aşiret), Varfalla aşiretinin bir bölümü, Varşafana aşireti, Zintan aşireti, Tarhuna aşiretine mensup Kani-Kaniyat Tugayları, Zuvaya aşireti, Fircan aşireti (Hafter'in mensubu olduğu aşiret), Ubeydat aşireti (Temsilciler Meclisi'nin başkanı olan Akila Salih'in mensubu olduğu aşiret),

Tebu aşiretinin bir kısmı, Avakir aşireti, Mağariba aşireti ve Hassi aşireti olmuştur. Hafter'e bağlı saflarda yer alan bölgesel tabanlı silahlı gruplar ve paralı askerler ise; Çad ve Sudan'dan gelen ve Wagner'e bağlı paralı askerler olmuştur (Tok ve Cebe, 2020: 5-11).

General Hafter ve taraftarlarının büyük çoğunluğunun öncelikli hedefi, Radikal İslamcı grupları yok etmek ve siyasal İslam'ın gücünü minimize etmek olmuştur. Çatışmaların tırmanması aşamasında dış aktörlerden aldığı destekle de ülkede alan hâkimiyetini genişletme ve Libya'nın tek hâkim gücü olma çabası içerisine girmiştir. Bu yönüyle, Libya'daki diğer güç odaklarına ve özellikle de UMH'ye karşı böyle bir pozisyon sergilemiş, ancak sergilediği bu pozisyon neticesinde başarısız olmuştur. Çatışmanın biraz gerilemesiyle birlikte çıkarları görünür olmaya başlamış ve Hafter'in aslında kendisini bu süreçte bir lider olarak sunarak siyasi bir rol ve bu rolün gerektirdiği meşruiyeti elde etmeye çalıştığı gözlemlenmiştir (Mezran ve Varvelli, 2017: 15-16). Ayrıca, bunu yapmaya çalışırken uluslararası toplum tarafından meşru kabul edilen Serraj'ın liderliğini aşamalı olarak aşındırarak/baltalayarak kendisini alternatif bir lider olarak sunmaya çabalamıştır (Missaglia, 2017: 121). 2020 sonrası çözüme dair çabaların olduğu süreçte ise, aslında Hafter ve taraftarlarının asıl ihtiyaç duydukları şeyin, Libya halkı için sürdürülebilir istikrarlı bir ortamın sağlanabilmesi için seçimlerin yapılması, Libya'daki tüm tarafları temsil edebilecek ve gücü tekeline alabilecek bir devletin inşa edilmesi olduğu ortaya çıkmıştır ("Haftar: We are getting", 2021). Ancak, ilk aşamada sergilediği pozisyon, çıkarları ve ortaya çıkan ihtiyaçları gölgede bırakmış ve bu durum Hafter'in şüpheli ve oyun dışı edilmesi gereken bir aktör olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Nitekim Hafter için sarf edilen "Libya'nın Yeni Kaddafi'si" söylemi, bunun bir yansımasıdır (Kilani, 2019; Koyuncu, 2020; "Khalifa Haftar: Libya's", 2017).

Petrol Tesisleri Muhafızları (PTM):

Zengin petrol yatakları bulunan Libya'nın doğusundaki Sirenayka bölgesinde ana aktör rolü oynayan PTM, federalist bir yapıyı ön plana çıkarmaktadır. Nitekim Mart 2012'de, burada bulunan aşiret liderleri ve milis komutanlarının ortak kararıyla özerklik ilan edilmişti ("Doğu Libya özerklik", 2012). Mayıs 2013'te de Sirenayka Geçiş Konseyinden ayrılan ve başkanlığını İbrahim Jadhnan'ın yaptığı Sirenayka Siyasi Bürosu, tamamen ayrı bir özerk hükümet kurduğunu iddia etmişti. Ancak, Jadhnan asıl

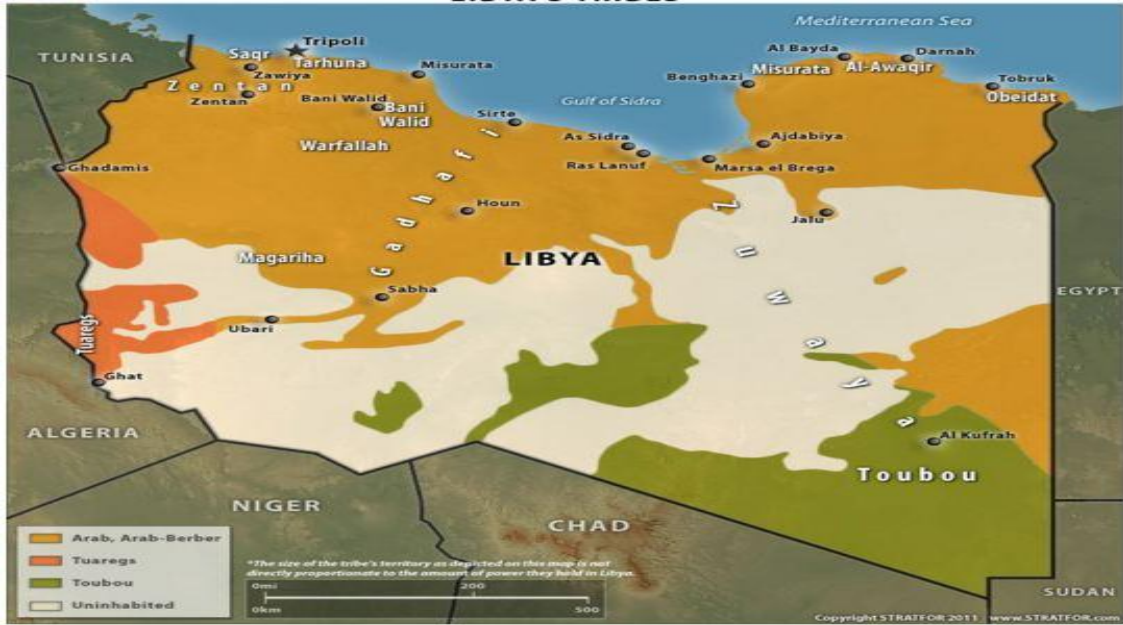
yükselişini alternatif bir petrol şirketi kurarak ve bölgesindeki petrol yataklarını koruyacak milis güçlerini organize ederek oluşturduğu PTM ile göstermiştir (Pack, Mezran ve Eljarh, 2014: 35-36). PTM, IŞİD'in petrol altyapılarına yönelik saldırılarını geri püskürtmüş ve bu alanda gücünü pekiştirmeye çabalamıştır. Nitekim başlangıçta Hafter liderliğinde yapılan Onur Operasyonu'na destek vermişse de, sonrasında çıkarlarına ters düştüğü için bu desteğini çekmiş ve UMH'den yana tavır almaya başlamıştır (Fitzgerald ve Toaldo, 2016: 8). Her ne kadar ikinci iç savaşta Hafter güçleri ve UMH'nin bölgede etkinlik kazanmasıyla Jadhra liderliğindeki PTM, petrol altyapısı üzerindeki tekeli ve dolayısıyla siyasi önemini kaybettiği iddia edilse de bazı önemli petrol yataklarının kontrolünü muhafaza etmeye devam etmiştir (Chuprygin vb., 2019: 177). Nitekim zaman zaman Libya Ulusal Petrol Kurumu ile anlaşmazlıklar yaşamış ve korumakla görevli olduğu petrol sahalarını kapatmış ya da kapatma tehdidinde bulunmuştur ("Libya'da dört petrol sahası", 2021; "Libya Petrol Tesisleri Muhafızları'ndan", 2022). Bu yönüyle mevcut durumda da önemli bir çatışma aktörü olarak ön plana çıkmaktadır.

Jadhra liderliğindeki PTM, farklı milis grupların bir bileşeni olmakla birlikte bölgede yer alan El-Obaidat, El-Magarba (Jadhra'nın mensubu olduğu aşiret), Ajdabiyya ve Hassi gibi aşiretlerin önemli kısmından da destek görmüştür (Pack, Mezran ve Eljarh, 2014: 40). Ancak, bu desteklerin bir kısmı geçici olmuş ve destekler Hafter güçlerine yönelmiştir. Buna rağmen Jadhra'a olan destek her ne kadar belirsizlik içerse de Jadhra, pragmatist bir siyasetçi (Fitzgerald ve Toaldo, 2016: 8) veya bir savaş ağası (Nathan, 2016; Coker, 2013) olarak nitelendirilmiş ve bir çatışma aktörü olarak tartışılır hale gelmiştir. Nitekim pragmatist siyasetçi rolüyle federalist bir pozisyon sergileyerek, bölgesinde radikal İslamcı gruplara ve Müslüman Kardeşler'e savaş açmış ve böylelikle iç ve dış aktörlerin desteğini almaya çalışarak bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmeye gayret etmiştir (Pack, Mezran ve Eljarh, 2014: 38). Bu yönüyle kendisini Hafter karşısında konumlandırmıştır. Diğer yandan da çıkarlarını ön planda tutarak, savaş ağası rolüyle ülkenin can damarı olan petrol tesislerini elinde tutup ekonomik kazanç sağlamıştır. Öyle ki, PTM tarafından petrol sahalarının durdurulmasına karşın Ulusal Petrol Kurumu Başkanı Mustafa Sanallah'ın şu tepkisel açıklaması, Jadhra'nın çıkarlarına dikkatleri çekmiştir: "Bu uygulamaları, profesyonel çalışmanın gereklerini hesaba katmadan, Libyalıların geçim kaynaklarını bölgesel amaçlarla siyasileştirmenin

ya da bireylerin kazançlarını ve çıkarlarını elde etmenin bir aracı haline getiremeyiz.” (“Libya’da siyasi sürecin”, 2021). Jadhran liderliğindeki PTM’nin yansıtmaya çalıştığı ihtiyaçlar ise, şartlar ne olursa olsun Libya’nın en önemli ekonomik kaynağı olan petrolün korunması ve Libyalıların haklarını ararken bu geçim kaynaklarını bir rüşvet olarak kullanmayıp, haklarını medeni yollarla talep etmesi gerektiğidir (Harathy, 2022).

Aşiretler:

Libya’daki aşiretler, köklü ve devam edegelen bir toplumsal kurum olarak çatışma sürecinin önemli aktörlerinden biridir. Al-Shadeedi ve Ezzeddine’nin (2019) belirttiği gibi; “Libya’daki aşiret (qabila) yapısı, eski ve durağan bir sosyal yapı olarak değil, çok çeşitli sosyal organizasyonları içerebilen sürekli değişen bir varlık olarak anlaşılmalıdır.” (s. 2). Öyle ki, Libya halkı için aşiretler, hayati öneme sahiptir. Toplam nüfusun yaklaşık %90’ı bir aşirete organik olarak bağlıdır. Ayrıca, yüz kırk civarında belli büyüklükte aşiret olmakla birlikte, bunlardan otuz/kırkı ülkede etkin konumdadır. Bu etkinlikleri, devletin oluşum sürecinde hem merkezi hem de engelleyici unsur olmasına yol açmaktadır. Şöyle ki, aşiretler, çatışma sürecinde kilit aktör haline gelerek milislerin kontrolünden çatışmaları tırmandırmaya veya azaltmaya kadar geniş bir yelpazede önemli roller oynamıştır (Tok ve Cebe, 2020: 1).

Harita 3: Libya Aşiret Haritası

Kaynak: Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 12.

Harita 3’de görüldüğü gibi, Libya’nın çeşitli yerlerinde belli başlı aşiretlerin etkin olduğu kontrol alanları vardır. Özellikle, Libya’nın doğusu olan Sireniyka, aşiret bağlarının en güçlü olduğu bölgedir. Bu yönüyle aşiretler ağırlıklı olarak bu bölgede yer almaktadır. Ayrıca, Libya’nın güneyinde yaşam alanları komşu ülkelere kadar yayılan Tuareg ve Tebu gibi aşiretler de mevcuttur. Bu yönüyle aşiretler, iç politikada etkili olduğu gibi dış politikada da etkilidirler (Chuprygin vd., 2019: 166). Libya’daki çatışma sürecinde etkili olan aşiretler ve bunların bölgesel konumları şöyledir:

- Libya’nın batısında (Trablus bölgesinde): Varfalla, Tarhuna, Kaddafa, Zintan, Varşafana, Berberiler (Amazigler) ve Avakir aşireti;
- Libya’nın doğusunda (Sirenayka bölgesinde): Zuvaya, Fercan, Ubeydat, Baragita, Varfalla ve Avakir aşireti;
- Libya’nın güneyinde (Fizan ve güneydoğu bölgesinde): Tebu, Evlad Süleyman, Tuaregler, Mağariha, Varfalla ve Zintan gibi aşiretler (Tok ve Cebe, 2020: 4-12; Lamma, 2017: 11-20).

İkinci iç savaş her ne kadar UMH ve Hafter güçleri arasında yaşanmışsa da, çatışmanın tırmanmasında aşiretlerin tutum ve davranışları da önemli rol oynamıştır. Nitekim aşiretler, bu süreçte üç farklı tutum ve davranış sergilemişlerdir. Bunlardan birincisi, aşiretler arasındaki çekişmeler; Tebu, Tuareg, Varfalla ve Evlad-ı Süleyman aşiretleri arasında devam edegelen yasadışı ticareti kontrol etme rekabeti, Varşafana ve Zintanlı aşiretleri arasındaki mücadele ve Kaddafi döneminde önemli güç sahibi olan aşiretlere (Kaddafa, Varşafana, Magarha ve Tarhuna gibi) karşın intikam saldırıları buna örnektir. İkincisi, iki ana aktörden birine (UMH ya da Hafter güçlerine) destek çıkarak eklemlenme; bu süreçte, bazı aşiretler bütüncül bir yapı gibi davranış sergileyerek UMH ya da Hafter güçlerinden birine taraf oldukları gibi, bazı aşiretler ise parçalı bir yapı gibi davranış sergilemişlerdir. Örneğin; Varfalla, Zintan ve Varşafana gibi aşiretler kendi içlerinde bölünerek bir kısmı UMH’ye, bir kısmı da Hafter güçlerine taraf olmuştur. Üçüncüsü ise, federalizm çabası; bazı aşiretler üniter yapıdan ziyade federal yapı için mücadele etmiştir. Avakir, Mağariba ve Hassi aşiretleri buna örnektir (Tok ve Cebe, 2020: 4-12; Mezran ve Varvelli, 2017: 17; Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 8-9).

Aşiretlerin tutum ve davranışları pozisyonlarını belirlemiştir. Bu yönüyle aşiretler, ağırlıklı olarak ana aktörlerin bir bileşeni olarak hareket etmiş olsalar da, kendi çıkarlarını ana aktörler üzerinden elde etmeye çabalamışlardır. Nitekim aşiretler

çıkarları için, ana aktörleri bir araç olarak görmüşlerdir. Yönetim, ekonomi ve güvenlik alanlarında daha çok kazanım ve destek elde etmek için aşiret çıkarlarını, ulusal çıkarların önünde görmüşlerdir. Bu çıkarları doğrultusunda, ana aktörlerden birine olan taraftarlıkları konjoktörel olarak değişkenlik gösterebilmiştir. Örneğin; Tuareg kabileleri, öncesinde Hafter'e taraf olmuşsalar da, Hafter güçlerinin Trablus saldırısında başarısız olmasıyla UMH'yi desteklemeye başlamışlardır ("Aşiretler Ülkesi Libya'da", 2020). Aynı şekilde Zintan aşiretine mensup İdris Madi liderliğindeki grup, UMH'nin ilerleme göstermesiyle Hafter'e verdikleri desteği geri çekmişlerdir (Tok ve Cebe, 2020: 6). Aşiretlerin çatışmalı pozisyonlarında belirleyici olan çıkarlar; silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi etkenlerdi. Nitekim bu faaliyetler, aşiretler için önemli gelir kaynaklarına dönüşmüştür (bkz. Shaw ve Mangan, 2014). Sonuç olarak, aşiretlerin Libya halkı için yansıttığı temel ihtiyaçlar; korunma, hizmet alma, geçinme, güven ve istikrarlı sosyal ve siyasi kurumların faal hale getirilmesidir. Nitekim Clingendael anket verileri, aşiretlerin konumlandıkları bölgede koruma ve güvenlik sağlamada ana aktör olarak ön plana çıktıklarını göstermektedir. Ayrıca, güven ve hizmet sağlama konularında devletin bıraktığı boşluğu doldurma konusunda önemli bir yapı olarak da işlev görmektedir (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 6; Anket için bkz. Clingendael, 2018).

Radikal İslamcı Örgütler:

Libya'da radikal İslamcı örgütler, Kaddafi döneminden bu yana, özellikle sosyoekonomik ve altyapı gelişiminin yetersiz, yoksulluğun ve huzursuzluğun fazla olduğu doğu bölgelerinde yaşam alanı bulmuştur. Öyle ki, Irak savaşına bu bölgelerden birçok savaşçı katılım göstermiş ve bu savaşçılar savaş sonrasında ülkelerine dönerek edindikleri ideolojik deneyimle faaliyetlere başlamışlardır. Bu yönüyle, bu örgütler 2011 Arap Baharı ve sonrasındaki kaotik ortamdan fayda sağlayarak, Libya'daki güçlerini konsolide etmeye başlamış ve onlar için ideal olan bu ortamda alan hakimiyetine girişmişlerdir (Oyeni, 2019: 205). Özellikle, El Kaide ve IŞİD gibi küresel terörizmin önde gelen örgütleri bu süreçte ön plana çıkmış ve çeşitli terör eylemleri gerçekleştirerek hâkimiyetlerini kurmaya çalışmışlardır.

Libya'da 1990'larda faaliyete başlayan Libya İslam Savaşçıları Cemaati, 2011 sonrasında "Değişim İçin Libya İslami Hareketi" ismini alarak çatışma sürecinde önemli roller oynamıştır. Bir yönüyle de bu oluşum; El Kaide, IŞİD ve diğer bazı Selefi

gruplar için önemli bir öncü kuvvet olmuş ve bu örgütlerin kapsamlı “silahlı cihat” hareketlerine zemin hazırlamıştır. Bu süreçte, bu örgütler Bingazi, Sirte ve Derna başta olmak üzere bazı önemli alanlarda konumlanmış ve buradaki alanları kontrol altına almak için, hem kendi aralarında hem de ana aktörlere ve uluslararası güçlere karşı mücadele etmişlerdir. Nitekim ikinci iç savaşta ana aktörler, bu radikal örgütlere karşı askeri harekâtlar başlatarak meşru ve güçlü bir aktör olduklarını ispatlamaya ve bu örgütlerin kontrolünde olan alanlarda hâkimiyet sağlamaya çalıştılar. Bu minvalde, Hafter güçleri tarafından 2014’te “Onur Operasyonu” adıyla bu örgütlere karşı kapsamlı bir harekât başlatıldı. Ayrıca, Libya hava kuvvetleri ve uluslararası güçler (ABD ve Fransa) tarafından da öncelikli olarak IŞİD ve El Kaide bağlantılı unsurlara karşı operasyonlar gerçekleştirildi. Nihayetinde de, 2017’de bu örgütler bertaraf edilerek kontrol ettikleri alanlardan uzaklaştırıldı (Missaglia, 2017: 123-124; Kekilli, 2015: 17). İkinci iç savaşın aktörlerinden olan radikal İslamcı gruplar ve bileşenleri: Ensar eş-Şeria, 17 Şubat Tugayı, Rafallah el-Sahati Tugayı (bu üç örgüt Bingazi Devrimciler Şura Konseyi çatısı altında mücadele etmiştir), Derna Mücahitler Şura Konseyi, Ajdabiya Devrimciler Şura Konseyi ve Libyan Kalkan Gücü 1 gibi gruplardır. Bu gruplardan Ensar eş-Şeria, El Kaide bağlantılı iken diğer gruplar farklı Selefi cihatçı yapılanmalar içerisinde hareket etmişlerdir. IŞİD ise, Derna’da İslami Gençlik Şura Konseyi adlı yeni bir grup kurmuş ve Derna’daki Ensar el Şeria üyelerini bünyesine katmıştır. Ayrıca, IŞİD lideri Ebu Bekir el Bağdadi, Libya üzerinde -genel merkezi Derna olan Barka Vilayeti, genel merkezi Sirte olan Trablus Vilayeti ve güneyde Fizan Vilayeti- olmak üzere üç parçalı bir yapı olarak bu bölgelerde varlığını ilan etmiştir (Oyeni, 2019: 206-207; Fitzgerald ve Toaldo, 2016: 10-12; Pack, Mezran ve Eljarh, 2014: 31-35).

Bir çatışma aktörü olarak Libya’daki radikal İslamcı örgütler, çatışmanın tırmandığı ve güvensiz bir ortamın olduğu yerlerde hızlı bir şekilde konsolide olabilmekte ve korkuya dayalı bir hükümet sistemini (Missaglia, 2017: 123) oluşturarak pozisyonlarını belirleyebilmektedirler. Özellikle, IŞİD ve El Kaide gibi küresel alanda terör eylemleri gerçekleştiren örgütler, bu şekilde pozisyonlarını belirlerken bölgesel alanda da savaşçılar edinerek eylemlerini sürdürmüşlerdir. Bu örgütlerin çıkarları, yerel olmakla birlikte bölgesel ve küresel olarak da ön plana çıkmaktadır. Nitekim çıkarları, yerelde ideolojik davalarını yayarak kendilerine göre bir düzen kurmak olsa da, bölgesel ve

küresel alanda da kendilerini “Batı demokrasisi”nin karşısında konumlandırarak, güç devşirmeye çabalamışlardır (Fitzgerald ve Toaldo, 2016: 10). Bu pozisyon ve çıkarların altında yatan temel ihtiyaçlar ise, IŞİD ve El Kaide gibi tamamen radikal ideolojilere sahip olan örgütlere alan açmayacak girişimlere odaklanmaktır. Bu girişimler; yerel İslamcı hareketlerin ülkenin demokratik geçişine katılmasına herhangi bir engel koymamak, yönetimde bu kesimlere de alan açmak ve diyalog mekanizmalarının faal olmasını mümkün kılmaktır.

2.2.1.2. Bölgesel Aktörler

Libya’daki çatışmada taraf olarak katılım gösteren bölgesel aktörler, ideolojik ve coğrafi bağlara dayalı olarak çatışmaya müdahil olmuşlardır (Winer, 2019: 10). Buna göre, Mısır, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Hafter’e bağlı güçleri desteklerken; Türkiye ve Katar, UMH’ye destek çıkmıştır. Ancak, Öztop’un da ifade ettiği gibi: “Her ülkenin kendine özgü gerekçeleri olduğu için bu gruplar ittifak olarak tanımlanamamaktadır.” (Öztop, 2021: 231). Çatışmaya taraf olan bu bölgesel dış güçler, özellikle ana aktörlere verdikleri mali ve askeri desteklerle çatışmanın tırmanmasına neden olmuş, BM’nin arabuluculuk çabalarını baltalamış ve ülkenin yönetsel olarak ikiye bölünmesinde rol oynamışlardır (Hill, 2019: 2; Caner ve Şengül, 2018: 137; Winer, 2019: 10).

Çatışma sürecinde bölgesel aktörler, taraf oldukları ana aktörün ulusal bir güç olarak ülkeye hâkim olması için çaba göstermiş ve böylece pozisyonlarını belirlemişlerdir. Bu pozisyonlarıyla, çatışma daha da körüklenmiş ve uzun süreli bir iç savaşın yaşanmasına neden olunmuştur. Bu yönleriyle bu aktörler, “baltalayıcı (spoiler)” olarak nitelenmiştir. Bu aktörlerin böyle pozisyon sergilemesinde, çıkarları belirleyici olmuştur. Nitekim bu aktörler, ideolojik ve ekonomik kaynaklı bölgesel güç mücadelesi içerisinde olan aktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu güç mücadelesinde Libya, konjonktürel olarak onlar için bir çatışma sahası ve oradaki ana aktörler de onların çıkarlarını güvenceye alacak oyuncular olarak görülmüştür. Bu çıkarları için askeri, ekonomik ve diplomatik kanallar etkili bir şekilde kullanılmış ve sürecin taraflardan birinin galip gelemediği bir aşamaya gelmesine yol açmıştır. Bu pozisyon ve çıkarlar, asıl ihtiyaç duyulan şeyin; bölgesel güç mücadelesinin yaşandığı bir konjonktürde, Libya için istikrarlı ve güçlü bir yönetimin gerekli olduğunu göstermektedir. Nitekim salt çıkarlarına göre pozisyonlarını

belirleyen bölgesel aktörler için, istikrarsız ve güç boşluğunun olduğu bir Libya, kendi güvenlikleri için de büyük bir tehdit teşkil etmektedir. Bu yönüyle bölgesel istikrar için temel ihtiyaç, bölgesel aktörlerin barışçıl çözümü baltalayan değil, teşvik eden aktörler olmasıdır.

Bu başlık altında, özellikle ikinci iç savaş dalgasında yerel ana aktörlerden (UMH-Hafter) birine taraf olarak savaşa doğrudan katılım sağlayan bölgesel ana ve kilit aktörler analiz edilmektedir. Bahsi geçen bu aktörler, yerel ana aktörlerden birine çeşitli destekler (askeri, diplomatik, medya, ve lojistik vb.) sağlayarak, çözümün baltalanmasına ve çatışmanın tırmanmasına neden olmuşlardır. Öyle ki, BM Libya Uzman Paneli'nin 18 Şubat 2021 tarihinde Güvenlik Konseyi Komitesine sunduğu raporda çatışmaya taraf olan bölgesel aktörlerin BM'in Libya ile ilgili alınan 1973(2011) sayılı kararda yer alan silah ambargosunu ihlal ettiklerini beyan etmiştir (UN Security Council, 2021). Bu yönüyle raporda da yer alan bölgesel aktörlerden; Mısır, BAE, Suudi Arabistan, Türkiye ve Katar, Libya'daki savaşta daha aktif olarak katılım gösterdiklerinden dolayı bu başlık altında analiz edilecek aktörler olarak belirlenmiştir. Bu bölgesel aktörlerin analizinde, her bir aktörün çatışmaya nasıl katılım sağladığı ve pozisyon belirlediği, yerel aktörlerden birine hangi bağlarla yakınlık kurup taraf olduğu, çatışmaya müdahil olmalarındaki motivasyon kaynaklarının ve çıkarlarının neler olduğu, taraf oldukları yerel aktöre nasıl destekler sağladığı, çatışma sürecindeki faaliyetleri ve bu davranışlarıyla çatışmaya nasıl ve ne yönde etki ettikleri ele alınmaktadır.

Mısır:

Libya'nın sınır komşusu olarak Libya'daki çatışma sürecinde aktif olarak müdahil olan, en önemli bölgesel aktörlerden biri Mısır'dır. Gerek bin km'yi aşkın paylaştığı sınırı ile (Karakaya ve Çelik, 2021: 187), gerekse de "Mısır hapşırıldığında Libya üşütür." sözüyle de ifade edildiği gibi Mısır'daki siyasi gelişmelerin Libya'nın iç işlerine yansıdığı gerçeği, Mısır'ı Libya'daki çatışma sürecine kayıtsız bırakmamıştır. Nitekim Libya'daki çatışma sürecinde en fazla zarar gören devletler, sınır komşusu olan ülkelerdir. Bu devletlerden Mısır'ın, silahlı örgütler ve kaçakçı çetelerden kaynaklı sınır güvenliği endişesi taşıması, çatışmaya müdahil olmasındaki itici faktörlerden biriydi (Megerisi, 2017: 23, 24). Ayrıca, 2013'de Mısır'da yaşanan ve Müslüman Kardeşler yönetimine karşı yapılan darbe sonucunda, göreve gelen Abdülfettah el-Sisi yönetiminin Müslüman

Kardeşler özelinde siyasi İslamcılara karşı yürüttüğü sert politikaları, Mısır'ın Libya'daki iç savaşlarda tarafını belirlemede etkili olmuştur. Nitekim Mısır, “terörist” olarak nitelediği İslamcı grupların Libya'da UMH lideri Sarraj tarafından desteklendiğini öne sürerek, Hafter'in yanında kendisini konumlandırmıştır (Düzsöz, 2021: 316). Öyle ki, Hafter'in İslamcı gruplara karşı başlattığı savaş ve Hafter güçlerinin Mısır sınırına yakın konumlanması, Kahire için doğal bir müttefik olmasını mümkün kılmıştır (Megerisi, 2019: 5).

Arap Baharı sürecindeki çatışma dalgalarına maruz kalan ve yönetim değişikliğinin yaşandığı ülkelerden biri olan Mısır'ın, Libya'daki çatışmaya taraf olmasındaki temel motivasyon kaynakları; güvenlik endişesinin yanı sıra, ideolojik sebepler ve ekonomik gerekçelerdi. Nitekim Mısır, 2013'ün sonunda Müslüman Kardeşleri “terör örgütü” olarak kabul etmiş ve Libya'da da Müslüman Kardeşlerin etkisini kırmayı hedeflemiştir. Mısır'ın bu konudaki kaygısı, Müslüman Kardeşler'in Libya'nın kontrolünü ele geçirip Mısır'ı istikrarsızlaştırmak için kullanılması endişesiydi (Gök, 2021: 138; Karakaya ve Çelik, 2021: 187). Ekonomik gerekçeleri ise, Libya'dan ucuz petrol temin etme avantajını sürdürmek istemesi ve Libya'nın yeniden yapılandırılmasında kendi şirketlerinin ve işçilerinin rol almasını hedeflemesiydi. Çünkü Mısır, Körfez Savaşı'ndan beri Libya'dan ucuz petrol almaktaydı ve 2011 öncesinde yaklaşık iki milyon Mısır'lı işçi Libya'da çalışmakta ve ülkelere döviz katkısı sağlamaktaydılar. Ayrıca, Libya'nın Mısır ekonomisine yaptığı yatırımlar da, Mısır için Libya'nın ekonomik olarak önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu göstermektedir. Nihayetinde, Mısır'ın ekonomik çıkarları; Libya'daki göçmen işçiler, Mısır şirketlerinin yatırımları ve ülkenin ucuz enerjiye olan ihtiyacı olarak şekillenmiştir (Megerisi, 2017: 24; Düzsöz, 2021: 316; Karakaya ve Çelik, 2021: 187; Pusztai, 2019: 6). Bu motivasyonlarla Mısır, çıkarlarını Hafter'in liderliğinde elde edebileceğine ikna olmuş ve bu minvalde Hafter'e her türlü desteği sağlamıştır. Sonuç olarak, Megerisi'nin ifade ettiği gibi: “Mısır'ın Hafter'e verdiği destek, ekonomik fırsatçılık, güvenlik çıkarlarına yönelik doğrudan tehditler ve Hafter ile Devlet Başkanı Abdülfettah el-Sisi'nin varoluşsal İslamcı tehdide karşı tek panzehir olarak paylaştığı militarizm ideolojisinin bir karışımından kaynaklan[mıştır].” (Megerisi, 2019: 5).

Libya'daki iç savaşlarda, Mısır'ın Hafter güçlerine verdiği en önemli destekler; askeri, lojistik ve diplomatik alanlarda olmuştur. Mısır, Hafter'in 2014'te başlattığı Onur

Operasyonuna doğrudan hava kuvvetlerini devreye sokarak dâhil olmuş ve IŞİD gibi radikal İslamcı gruplar başta olmak üzere, Hafter muhaliflerine hava saldırıları düzenlemiştir (Genugten, 2017: 51; Megerisi, 2019: 6). Diğer dış aktörlere nazaran Mısır, komşu ülke konumundan dolayı jeostratejik anlamda Hafter güçlerine verdiği destek bakımından avantajlı bir konumda olmuştur. Nitekim bir engelleme riski olmadan doğrudan lojistik destek sağlayabilmektedir. Şöyle ki, savaş uçaklarıyla Libya'nın dört bir yanındaki hedeflere saldırma, silah sevkiyatı gerçekleştirme ve gerektiğinde kara kuvvetleriyle müdahale edebilme imkânını taşımakta ve bu lojistik avantajlarını Hafter karşıtı bloka karşı kullanarak ve deklere ederek, müdahalesinin ne dereceye varabileceğini göstermeye çalışmıştır (Pusztai, 2019: 6). Öyle ki, 9 Temmuz 2020'de Libya sınırı yakınlarında kara, hava ve deniz kuvvetlerini içeren “Resolve 2020” tatbikatlarını gerçekleştirerek, Hafter karşıtı bloka karşı bir güç gösterisinde bulunmuştur (Becerra, 2020). Mısır'ın Hafter'e olan desteğini gösteren faaliyetlerinden biri de diplomatik girişimleriydi. Şöyle ki, 2015'te IŞİD tarafından 21 Mısırlı Kıpti'nin katledilmesi, Mısır'ın Libya'daki terörizme karşı askeri müdahale ve Hafter'e daha fazla destek sağlamak amacıyla silah ambargosunun kaldırılması için BM Güvenlik Konseyi'ne baskıda bulunmuş ve bu konuda lobi faaliyetlerini sürdürmüştür. Ayrıca, Hafter'in başkanlığa aday olabileceğine yönelik bildiri yayınlayarak, Hafter'i uluslararası kamuoyu nezdinde meşrulaştırıp, onun konumunu pekiştirmeye çabalamıştır. Bu yönüyle Mısır, diplomasiyi bir araç olarak kullanmıştır (Megerisi, 2017: 24). Uluslararası ve bölgesel bazlı diplomatik girişimlerinin yanında, yerel bazlı olarak da Libya'daki aşiretlerle temas kurarak, onların Hafter'le ittifak kurmasını sağlamıştır (Gök, 2021: 138). Sonuç olarak Mısır, çıkarlarını korumanın daha elverişli yolunu bulamadığı için, müvekkili olan Hafter'e kritik zamanda kritik destekler sağlayarak çatışmanın tırmanmasında rol oynamıştır (Megerisi, 2019: 6).

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE):

Libya'daki çatışma sürecinde aktif olarak müdahil olan bir aktör de BAE'dir. “Arap Baharının ortaya çıkışı sonrası, bölgeye yönelik siyasetini askeri güç unsurlarını içerecek şekilde ‘aktif bir dış politika’ ile şekillendirmiş” (Karakaya ve Çelik, 2021: 187) olan BAE, Libya'daki gelişmeleri kendi monarşi yönetiminin geleceği için varoluşsal bir tehdit olarak okumuştur. Nitekim BAE, halkaların hak ve temsile yönelik popüler taleplerinin kendi sınırlarına ulaşacağı kaygısını taşımıştır (Megerisi, 2019: 6;

Gök, 2021: 138). BAE'nin yeni bir bölgesel düzen için kendisine engel olarak gördüğü varoluşsal bir tehdit olarak tanımladığı ideolojik grup, Müslüman Kardeşler özelinde siyasi İslamcı gruplar olmuştur. Bu gruplara karşı yürüttüğü mücadelede Libya, BAE için merkezi bir savaş alanı olarak görülmüştür (Megerisi, 2019: 6; Karakaya ve Çelik, 2021: 187). Bu bölgede Hafter'in siyasi İslamcı gruplara yönelik başlattığı savaş, aynı hedefe odaklanan BAE için Hafter'in taraf olunması ve desteklenmesi gereken bir ana aktör olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur. Bu minvalde BAE, Hafter güçlerine açık destek vermiş ve Hafter karşıtı bloka karşı eylemlerde bulunmuştur.

BAE'nin Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları, Mısır ile örtüşür şekilde; siyasi-ideolojik sebepler ve ekonomik çıkarlarıydı. İdeolojik motivasyonu, yukarıda da değinildiği gibi BAE'nin Müslüman Kardeşler ve ideolojisiyle olan mücadelesini, Libya'da Hafter üzerinden sürdürmeyi hedeflemesidir (Düzsöz, 2021: 316). Siyasi olarak da, Libya'daki demokratik bir yönetim modelinin BAE halkı için bir ilham kaynağı olabilme ihtimalini göz önüne alarak (Gamaty, 2017), Hafter'i baskın bir lider olarak Libya'da kalıcı hale getirmek istemesidir. Libya'daki BAE'nin diğer önemli bir motivasyon kaynağı ise ekonomik çıkarlarıydı. BAE, Avrupa'ya yakın olması itibarıyla Libya'nın jeostratejik konumundan faydalanmak, Libya'yı Akdeniz yolunun merkez üssü olarak görmesi itibarıyla Akdeniz'e akan nakliye yollarına hâkim olmak ve Libya'nın devasa enerji kaynaklarına ve yeniden yapılanma ihtiyacını gidermeye yönelik işlevsel bir aktör olmak gibi ekonomik fırsatları değerlendirmeyi amaçlamıştır. Nihayetinde, BAE için bu siyasi ve ekonomik çıkarların çekici karışımı; Libya'yı, BAE'nin oluşturmaya çalıştığı yeni bölgesel düzenin kilit aktörü haline getirmiş ve "Mısır gibi BAE de Hafter'in siyasi tutumlarını ve askeri tarzlarını kendi vizyonunun tamamlayıcısı olarak görmüştür." (Megerisi, 2019: 6; Öztıp, 2021: 233).

BAE'nin, Libya'daki iç savaşlarda Hafter güçlerine verdiği destekler; askeri, medya, diplomatik ve mali olmak üzere çok boyutlu bir alanda olmuştur. Özellikle, askeri alanda sağladığı desteklerle Libya'daki savaşa ne denli açıktan ve güçlü bir şekilde müdahil olduğuna ilişkin dikkatleri üzerine çekmiş ve çokça tartışılmıştır. Nitekim bu alanda sağladığı destekler, BM Libya Uzman Paneli raporunda ayrıntılı bir şekilde yer almıştır. Bu raporda; Hafter güçlerine Rus özel şirketleri tarafından işletilen Panstir S-1 karadan havaya füze sistemlerinin tedarik edilmesi; "Opus Projesi" olarak bilinen ve

özel askeri ve güvenlik şirketleri tarafından yürütülen operasyonun planlaması, yönetimi ve finanse edilmesi ve Hafter güçlerine askeri malzemelerin hava köprüsüyle⁷ transfer edilmesi gibi askeri desteklerin BAE tarafından sağlandığı yer almıştır. Özellikle, Opus Projesi kapsamında havadan istihbarat, gözetleme ve keşif araçları; deniz alanına yönelik operasyonel araçlar; insansız hava araçları; siber yeteneklere sahip bir Füzyon ve Hedefleme Hücresi ve kara hedefleri için döner kanatlı helikopterler kullanılmıştır (UN Security Council, 2021: 30, 306). Ayrıca, Hafter karargâhına yakın El-Khadim’de bir hava üssü inşa etmesi, Hafter saflarında savaştacak çok uluslu paralı askerler temin etmesi (Köse ve Öztürk, 2020), Panstir Hava Savunma Sistemi’nin yetersiz kalmasından dolayı İsrail yapımı hava savunma sistemlerini tedarik etmesi ve Çin yapımı Wind Loong II ağır insansız hava araçlarını Libya’ya konuşlandırması gibi askeri desteklerle (Askeroğlu, 2020), Libya’daki çatışmanın en aktif bölgesel aktörlerinden birisi haline gelmiştir.

Medyayı da Hafter yanlısı bir propaganda aracı olarak aktif bir şekilde devreye sokan BAE; televizyon, haber, internet ve sosyal medyayı içeren bir ağ aracılığıyla medya savaşını yürütmede de kilit rol oynamıştır. Öyle ki, çeşitli haber, internet ve sosyal medyanın yanı sıra, gerek Ürdün ve Mısır’dan yayılan uydu televizyon istasyonları gerekse de Libya tarafından işletilen medya kuruluşları için yüklü şekilde harcamalar yapmıştır (Gamaty, 2017). Buradaki amaç, Hafter’in kamuoyundaki imajını güçlendirmek ve askeri ilerlemeler için halk desteğini sağlamaktır. Öyle ki, ülkenin siyasi başarısızlıklarından demokratik olarak seçilmiş liderler sorumlu tutulmuş ve Hafter aklanarak Libya’yı yönetebilecek tek kişi olarak sunulmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Diplomasi alanında ise, BAE, Hafter’i ulusal ve uluslararası alanda meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Bunun için Onun ile Sarraj arasında toplantılar düzenleyerek ulusal alanda Ona meşruiyet kazandırmayı amaçladığı gibi, uluslararası kamuoyunu ikna etmeye yönelik de Hafter’in “teröre” karşı olan savaşını yayarak Onu meşrulaştırmaya çabalamıştır. Nitekim Mart 2017’de de BAE, Hafter ile görüşmesinde “teröre karşı her türlü desteği sağlayacaklarını” açık bir şekilde ifade etmiştir (Kurt, 2020: 17; Megerisi, 2019: 7). Sonuç olarak, BAE’nin Libya’daki çatışmaya bu

⁷ “Hava köprüsü terimi, esas olarak askeri malzemeyi bir tedarik zinciri boyunca bir yerden başka bir yere hava ikmaliyle ulaştırma yolu ve aracı olarak tanımlanmaktadır.” (UN Security Council, 2021: 255).

boyutlarıyla bir katılım sergilemesi, çatışmanın tırmanmasına ve çözümün baltalanmasına etki etmiştir.

Suudi Arabistan:

Libya'daki çatışmaya katılan bölgesel aktörlerden Suudi Arabistan'ın diğer bölgesel aktörlere nazaran çatışmaya müdahalede bulunması, daha dolaylı ve daha örtülü bir şekilde olmuştur. Şöyle ki, Suudi Arabistan kendisini Sünni Arap dünyasının fiili bir lideri olarak gördüğünden dolayı, her ne kadar Müslüman Kardeşler karşıtlığını sürdürse de asıl önceliğini, Yemen'deki savaş üzerinden İran'la olan bölgesel güç mücadelesine vermiştir (Genugten, 2017: 51). Ancak, bu durum Suudi Arabistan'ın Libya'ya kayıtsız kaldığı anlamını taşımamaktadır. Suudi Arabistan'ın, açık bir müdahaleden ziyade Libya'daki Medhali Selefilere aracılığıyla çatışmaya müdahil olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim Medhaliler, Suudi Arabistan kökenli aşırı muhafazakâr bir Sünni Müslüman doktrinine sahip olan Selefî harekettir. Ayrıca bu hareketin, Suudi Arabistan'daki siyasi, ekonomik ve entelektüel çevrelerle yakın bağlarının olması ve birçok Medhali silahlı grubunun diğer silahlı gruplardan daha iyi donatılması ve finanse edilmesi, Suudi Arabistan'nın desteği olarak algılanmış ve de bu hareket, Libya'daki Suudi nüfuz için bir "Truva atı" olarak nitelendirilmiştir. Bu minvalde, Tevhid Taburu, Selefî Tugayı, El-Saiqa Tugayı ve Tarık bin Ziyad Tugayı gibi silahlı gruplar Medhali ağırlıklı birimler olarak, iç savaşlarda Hafter saflarında yer almışlardır (Öztaş, 2020; International Crisis Group, 2019). Hafter saflarında savaşan bu gruplar, Libya'nın doğusunda konumlanan Medhali gruplarıdır. Libya'nın batısında da mevcut olan Medhali grupları, UMH'nin güvenlik güçlerinin bir parçasını oluştursa da doğudakiler gibi savaşa aktif katılım göstermemişlerdir (Mannocchi, 2018; Megerisi, 2019: 9).

Suudi Arabistan'ın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ideolojik ve jeopolitik çıkarlarıydı. Nitekim Suudi Arabistan ile ideolojik bağa sahip Medhaliler, Müslüman Kardeşler karşıtı olarak Hafter saflarında yer alarak Libya'nın dini kurumlarında baskın bir rol üstlenmişlerdir (Megerisi, 2019: 9). Mannocchi'nin (2018) ifade ettiği gibi: "Medhaliler, bölgedeki Suudi dış politikasının amaçları doğrultusunda, kendi dini toplum vizyonlarını inşa ederken aslında Libya siyasetinde ve günlük yaşamda önemli bir faktör haline geldiler". Öyle ki, Suudi Arabistan Medhali Selefilerini destekleyerek, Libya'da Müslüman Kardeşler doktrinine

alternatif yeni bir tür dini ideolojiyi teşvik etmiştir (Genugten, 2017: 53). Böylelikle Medhaliler, Libya'nın doğusundaki Dini Vakıflar ve İslami İşler Genel Kurumu'na hâkim olmuş ve Genel Otoritenin Yüksek Fetva Komitesi'nde yer alarak insanları LUO saflarında savaşmalarına teşvik edecek fetvalar yayınlamışlardır (International Crisis Group, 2019). Ayrıca, okullar, camiler, vakıflar ve radyo ve televizyon yayınları konusunda diğer İslamcı akımlarla ideolojik yarış içerisine girerek, onlarla çatışmışlardır (Wehrey ve Boukhars, 2019: 108). Jeopolitik çıkarları bağlamında ise Suudi Arabistan, Libya'daki Medhaliler ve Selefi gruplar arasında bir koalisyon oluşturarak jeopolitik paydaş kazanımı sağlamaya çalışmıştır (Ramani, 2020). Ayrıca, Libya üzerinde tam kontrol sağlayarak Libya'yı kendi enerji projelerine dahil etmeyi ve ülkedeki istikrarsızlığın devamını sağlayarak Libya'yı enerji projelerinde dışlamayı amaçlamıştır (Askeroğlu, 2020). Bu yönleriyle Libya, Suudi Arabistan için bir güç mücadelesi alanı olarak tamamen dışında kalınmaması gereken ideolojik ve jeopolitik mücadele alanı olmuştur.

Suudi Arabistan'ın iç savaşlarda Hafter güçlerine verdiği destek, mali ve medya alanında olmuştur. Hafter saflarında yer alan Wagner Grubu mensubu paralı askerlere mali yardım sağlayan (Ramani, 2020) Suudi Arabistan'ın, Hafter'in Trablus'u ele geçirme girişiminden önce, Hafter'e yüklü miktarda mali yardım sözü verdiği ifade edilmiştir (Malsin, 2019). Suudi Arabistan'ın medya alanındaki desteği ise daha dikkate değer bulunmuştur. Nitekim 2019'da "Libya'daki Bilgi Savaşı ve Halife Hafter'in çevrimiçi ilerleyişi" konusuna ilişkin yapılan bir araştırmada; bilgi ve iletişimsel manipülasyon faaliyetleri ile, savaşa ilişkin algıların ve Hafter'i meşrulaştırmanın inşasına nasıl katkı sağladığına ilişkin veri analizleri paylaşılmıştır. Bu araştırmada, özellikle Hafter'in Trablus saldırısını başlatması sürecinde Suudi Arabistan'ın Hafter lehine olacak şekilde, Libya'ya ilişkin içerik paylaşmada ilk on ülke içerisinde birinci sırada yer aldığı ve üretilen içeriğin %34,1'inin Suudi Arabistan merkezli olduğu tespit edilmiştir. Suudi Arabistan bu destekle, Libya'daki medya ortamına hâkim olmaya ve Bilgi Savaşı'nda galip gelerek ulusal ve uluslararası alanda Hafter'e olan desteğin artırılmasını sağlamaya çalışmıştır (Centro Studi Internazionali [CeSI], 2019: 2, 10).

Türkiye:

Libya çatışma sürecine aktif olarak müdahil olan ve BM tarafından Libya'nın meşru hükümeti olarak tanınan UMH'ye askeri destek sağlayan bölgesel kilit aktörlerden biri Türkiye'dir. Türkiye, Libya ile -özellikle Misrata ve Trablus şehirleriyle- Osmanlı döneminden kalma tarihi ve toplumsal bağlarının olması, ülke politikasında kendine alan açma fırsatını kolaylaştırmıştır (Winer, 2019: 10; Pusztai, 2019: 5). Nitekim Türkiye, Kaddafi'nin devrilmesinden sonra Ulusal Geçiş Konseyi'ni "Libya halkının tek temsilcisi" olarak tanımış ve 2 Eylül 2011'de Trablus'a büyükelçi atayan ilk ülke olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri"). Ayrıca, Müslüman Kardeşler'in Libya kolu tarafından kurulan Adalet ve İnşa Partisi'nin Türkiye'nin iktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ile olan benzerliği ve temasları, Türkiye'nin Libya'daki siyasi nüfuzunu arttırmasına imkân sağlamıştır. Özellikle, siyasal İslamcılar olarak ideolojik yakınlık içerisinde olmaları aralarındaki siyasi ilişkileri kolaylaştırmıştır (Megerisi, 2019: 13-14).

Türkiye'nin Libya ile olan tarihsel ve ideolojik yakınlığı ile birlikte, Libya'daki çatışma sürecine katılımındaki en önemli motivasyon kaynakları; ekonomik ve jeostratejik çıkarlarıydı. Nitekim Türkiye, Libya ile olan ikili ticari ilişkilerini sürdürmeyi, Doğu Akdeniz'in öneminin artmasıyla birlikte bölgedeki jeopolitik rekabete dâhil olma isteği ve böylelikle doğal gaz kaynaklarına ulaşma hedefi bu motivasyonunu açıklamaktadır (Kurt, 2020: 11; Gök, 2021: 138-139). Böylece, bölgesel ve küresel çıkarlarını korumayı ve kalıcı hale getirmeyi hedeflemiştir. Bu motivasyonla Türkiye, Hafter bloku karşısında UMH'ye kritik bir zamanda destek çıkarak, çatışmanın tarafı olmuştur. Nitekim Türkiye'nin müdahil olması, Hafter güçlerinin Trablus saldırısını başarısız kılmış ve UMH'nin Hafter güçlerine karşı ilerlemesini mümkün kılmıştır.

Türkiye'nin özellikle üçüncü iç savaşta UMH'ye sağladığı destek; siyasi/diplomatik ve askeri alanda olmuştur. Nitekim Türkiye siyasi/diplomatik destek olarak: Aralık 2015'de Libya Siyasi Antlaşmasını onaylamış ve UMH ile 27 Kasım 2019'da "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması" ve "Güvenlik ve Askeri İşbirliği" Mutabak Muhtıralarını imzalayarak (T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Türkiye-Libya Siyasi İlişkileri"), UMH'nin ulusal ve uluslararası alandaki meşruiyetini pekiştirmeye çabalamıştır. Türkiye'nin UMH güçlerine sağladığı askeri destek ise, BM Paneli tarafından ayrıntılı bir şekilde rapor edilmiştir. Bu rapora göre Türkiye; Bayraktar TB2

ve TAI ANKA gibi insansız hava araçları, Korkut kısa menzilli hava savunma sistemleri, Koral elektronik harp sistemleri, T-122 Sakarya çoklu fırlatma roket sistemleri, MIM-23 Hawk havadan karaya füze sistemleri, Fırtına Obüsleri, Gabya sınıfı fırkateynler konuşlandırmış ve askeri danışmanlar göndermiştir. Raporda, Türkiye merkezli özel askeri danışmanlık şirketi olan SADAT'ın, UMH güçlerine mensup askerlere ve Suriyeli savaşçılara askeri eğitim sağladığı da ifade edilmiş ve SADAT'ın tahmini beş bin UMH yanlısı Suriyeli savaşçının gözetiminden ve ödemesinden sorumlu olduğu ileri sürülmüştür (UN Security Council, 2021). Ayrıca, Türkiye, askeri üsler (Misrata deniz üssü ve El Watiya hava üssü) kurmaya yönelik girişimlerde bulunmuş (Polat, 2021) ve Libya açıklarında uçaklarla ve donanma gemileriyle gerçekleştirdiği tatbikatlar ile bölgenin hava ve deniz alanlarını kontrol etme yeteneğini göstermiştir (Kökçü, 2020). Nihayetinde Raporda da belirtildiği gibi, Türkiye'nin bu ileri askeri teknolojilerini çatışmaya sokması, Hafter güçlerinin operasyon kabiliyetlerinin düşmesine ve sonuç olarak da mağlup olmasına yol açmıştır (UN Security Council, 2021).

Türkiye, deniz yetki alanlarına ilişkin imzalanan anlaşma ile de Doğu Akdeniz'deki jeopolitik rekabette varlığını göstermiştir. Nitekim bu anlaşma, Akdeniz'deki dengeleri Türkiye lehine değiştirmiştir (Karakaya ve Çelik, 2021: 188). Bu adımlarla Türkiye, BM destekli Trablus hükümeti ile resmi anlaşmalar yoluyla askeri destek sağlamasına rağmen, Libya'daki çatışmaya askeri müdahale gerçekleştiren bir aktör olarak ve deniz yetki alanları ile ilgili anlaşmalar yapmasıyla da Uluslararası Deniz Hukukunu ihlal ettiği gerekçesiyle sert eleştirilere maruz kalmıştır. Öyle ki, Arap Birliği ("Arap League condemns", 2020) ve İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi Avrupalı güçler ("European Powers Condemn", 2020) tarafından Türkiye'nin askeri hamleleri; aynı zamanda ABD, Rusya, Avrupa Birliği, Arap Birliği, Mısır, Suudi Arabistan ve BAE tarafından da Türkiye'nin UMH ile yaptığı deniz yetki alanlarına ilişkin anlaşmalar, sert bir dille kınanmıştır (Solomou, 2022).

Katar:

Libya'daki çatışma sürecine aktif olarak müdahil olan bölgesel aktörlerden biri de Katar'dır. Katar, Kaddafi'nin devrilmesinde ve sonrasında isyancılara askeri, ekonomik ve siyasi destek sağlayan kilit bölgesel aktörlerden birisiydi (Megerisi, 2019: 15). Özellikle, ana akım İslamcılara ve bazı ideolojik muhaliflere bu desteklerini sunmuştur.

Nitekim Katar'ın Müslüman Kardeşler'de yer alan yetkili isimlerle olan bağlantısı, bu kişiler üzerinden çatışmaya müdahil olmasına imkân sağlamıştır. İkinci iç savaşta da, Libya Siyasi Anlaşması'nı imzalayarak UMH'den yana taraf olmuş ve UMH'ye askeri, ekonomik, siyasi ve medya alanlarında destek sağlamıştır (Gök, 2021; Gamaty, 2017).

Katar'ın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; finansal hizmetler, denizcilik, liman ve enerji bazlı ekonomik çıkarları ve jeopolitik emelleriydi (Ardemagni, 2020). Nitekim Katar, Libya'da bankacılık sektörü ve katılım ve yatırım şirketleri üzerinden yaptığı yatırımlarla, ülkedeki yatırım potansiyeli yüksek olan sektörlerle olan ilgisini göstermiştir. Bunun yanı sıra, bölgede ve uluslararası toplumda statü arayışını, Libya'daki çatışmaya müdahil olarak göstermeye çalışmıştır (Küçük, 2020: 265-266; Economist Intelligence [EIU], 2014; Golden, 2021; Sarrar, 2008). Bu motivasyonlarla, UGK'yı Libya halkının meşru temsilci olarak tanıyan ilk Arap ülkesi olmuş ve Nisan 2011'deki Libya Uluslararası Temas Grubu'nun ilk toplantısına ev sahipliği yapmıştır (Küçük, 2020: 262). Ayrıca, iç savaşlarda UMH'yi destekleyerek Hafter bloku karşısında kendini konumlandırmış ve UMH'nin Hafter güçleri karşısında direnç göstermesini sağlamıştır.

Katar, UMH'ye olan desteğini bir dizi antlaşmalar yaparak sürdürmüştür. 2015'teki Libya Siyasi Anlaşması'na taraf olarak UMH'ye desteğini sunmuş (Gamaty, 2017). 28 Ekim 2020'de iki taraf arasında terörle mücadele ve organize suç alanlarına ilişkin Güvenlik İşbirliği Antlaşması ("Qatar-Libya sign security", 2020), 14 Kasım 2020'de Libya askeri personelinin eğitimi ve askeri potansiyelinin artırılması konusunda işbirliği antlaşması ("Katar ve UMH, Libya askeri", 2020) ve 17 Ağustos 2020'de de Trablus'ta, Türkiye'nin de taraf olduğu üçlü bir askeri anlaşma imzalayarak ("Üçlü askeri koordinasyon!", 2020), Libya'daki çatışmaya müdahil olan bölgesel aktörlerden biri olarak yerini almıştır. Bu antlaşmalar çerçevesinde Katar; Libya'ya askeri danışmanlar ve personeller göndermiş, Misrata kentinde üçlü bir askeri koordinasyon merkezi kurulmuş, Libyalı askerlerin eğitimini üstlenerek Doha'da UMH'ye bağlı güçler için eğitim merkezleri ve karargâhlar kurmuş ve Misrata deniz üssünün kurulmasına destek olmuştur ("Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti, Katar", 2020; "Üçlü askeri koordinasyon!", 2020).

Askeri desteğin yanı sıra, Katar'ın medya yatırımları ve finans alanındaki gücü de Libya siyaseti üzerinde belirleyiciydi. Şöyle ki, Katar'ın medya yatırımları sayesinde,

Libya'daki İslamcı gruplar televizyon kanallarını ve internet sitelerini propaganda amaçlı olarak aktif bir şekilde kullanabilmiştir (Megerisi, 2019: 16). Bu girişimleriyle Katar da, Türkiye ile birlikte sert eleştirilere maruz kalmıştır. Hatta bölgesel rakipleri olan Mısır, Suudi Arabistan, Bahreyn ve BAE tarafından, Libya siyasetinde aktif olan bazı kişi ve kurumların yer aldığı bir “terörist listesi” hazırlanmış ve Katar'ın bu listedeki Libya'lı “terörist”ler ile bağlantısı vurgulanarak, bu ülkenin Libya müdahalesini tartışılır kılmaya çalışmışlardır (Jamestown Foundation, 2017).

2.2.1.3. Uluslararası Aktörler

Libya'daki çatışma sürecinde, bölgesel aktörlerin yanı sıra dış aktör olarak katılım gösteren diğer bir aktör profili de uluslararası aktörlerdir. Çatışmaya aktif olarak müdahil olan uluslararası aktörler; Rusya, Fransa ve İtalya'dır. Bu aktörler, yerel ana aktörlerden birine taraf olarak onlara çeşitli desteklerde bulunmuş ve çatışmanın tırmanmasına neden olmuşlardır. Nitekim Libya'da yürütülen bölgesel vekâlet savaşı, bu aktörlerin de taraf olmasıyla birlikte daha karmaşık hale gelmiştir (Hill, 2019: 4-5). Bu yönüyle bu aktörler de, çözümü baltalayan aktörler kategorisinde değerlendirilmektedir.

Uluslararası aktörlerin, Libya'daki ikinci iç savaş dalgasında pozisyon belirlemede; ABD'nin MENA (Ortadoğu ve Kuzey Afrika) bölgesinden kademeli olarak çekilme politikası, İngiltere'nin Brexit'e ve iç sorunlara yoğunlaşması, AB'nin Libya'ya yönelik ortak bir dış politika belirleyememesi ve Çin gibi küresel bir oyuncunun kayıtsız kalması gibi faktörler etkili olmuştur. Şöyle ki, bu faktörler Arap Baharı sonrasında Libya gibi istikrarsızlığın hâkim olduğu ülkelerde güç boşluğu yaratmış ve bunun neticesinde bölgesel güçlerin ve Rusya gibi geleneksel olmayan küresel aktörlerin daha aktif olarak katılımını sağlamıştır (Köse ve Öztürk, 2020). Ayrıca bu faktörler, krize kapsamlı bir çözüm geliştirmeyi sekteye uğratmış ve Fransa ve İtalya gibi kilit Avrupalı devletlerin de kendi dar çıkarlarına odaklanmasına yol açmıştır. Bu yönüyle uluslararası aktörler, bütünleşik bir Libya devletine odaklanmak yerine, bölünmüş bir Libya'daki rakip yerel aktörlerden birinin tarafını tutarak pozisyonlarını belirlemişlerdir (Megerisi, 2019: 3).

Söz konusu uluslararası aktörlerin pozisyonlarını belirlemelerinde çıkarları belirleyiciydi. Nitekim Fransa ve İtalya gibi Avrupalı devletlerin Kuzey Afrika ile

tarihsel sömürge bağları ve bölge ile olan enerji ortaklıkları, bu ülkelerin ekonomik çıkarlarını gözetmesine etki etmiştir. Ekonomik çıkarlarının yanı sıra göç ve terörizm gibi Avrupa için tehdit teşkil eden güvenlik boyutu da, uluslararası aktörlerin temel kaygılarından biri olmuştur (Hill, 2019: 4-5; Alkanat, 2020: 4). Bu pozisyon ve çıkarlar, uluslararası aktörlerin taraflardan birine doğrudan destek çıkararak çatışmanın daha da tırmanmasına etki etmiştir. Nitekim uluslararası aktörler için temel ihtiyaçlar; Libya özelinde bölgesel istikrarı sağlayabilecek çözüm stratejileri geliştirmek, tarafları müzakereye zorlamak ve diyalog mekanizmalarını canlı tutmaktır. Böylelikle, çatışmanın şiddet boyutunu kısa vadede en aza indirebilecek ve istikrarın sağlanmasında aktif rol alarak, ekonomik ve güvenlik kaygılarını giderme fırsatını yakalamış olacaktır. Bu yönüyle, Alkanat'ın da ifade ettiği gibi: “AB, Afrika’ya açılan kapılarından biri ve Akdeniz’in karşısındaki komşusu olması sebebiyle istikrarlı bir Libya’ya diğer birçok aktörden daha fazla ihtiyaç duyan bir aktör konumundadır.” (Alkanat, 2020: 4).

Rusya:

Sovyetler Birliği döneminde Libyalı öğrencilere verilen askeri eğitimler ve Libya ordusuna sağlanan teçhizatlar, yeni dönemde Rusya’nın Libya’daki çatışma sürecine müdahil olmasına imkân sağlamıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 186). Nitekim Mezran ve Varvelli’nin de ifade ettiği gibi: “Rusya’nın General Hafter’i destekleme kararı, Moskova’nın Rus/Sovyet silahlarına ve eğitimine aşina yerel bir müttefik yetiştirmesiyle tutarlı.” olmuştur. Böylelikle, gelecekteki bir Libya ordusunun çekirdeği hükmünde olabilecek olan Libya Ulusal Ordusunu desteklemiştir (Beccaro, 2017: 79). Her ne kadar Rusya, Hafter güçlerine destek sağlamışsa da UMH ile ilişkilerini de tamamen koparmamıştır. Şöyle ki, Libya’daki çatışma sürecinde her iki yerel ana aktör ile iletişimde kalarak ve Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov’un ifadesiyle “herhangi bir taraf üzerinden bahse girmemek (to not bet on any one party)” (Hill, 2019: 6) politikasını izleyerek, her halükarda Libya üzerinde söz sahibi olmayı hedeflemiştir. Öyle ki, Libya’daki çatışmanın uluslararasılaşması, Rusya’nın Libya’da kilit bir aktör olmasına etki etmiştir (Beccaro, 2017: 73).

Rusya’nın Libya politikası, bu ülkenin kendisini MENA bölgesinde ABD/NATO’nun karşısında konumlandırmasıyla değerlendirilmektedir. Nitekim ABD’nin Libya’daki iç savaşlarda geri planda kalması, Rusya’nın Libya’da arabuluculuk ve liderlik vasfına bürünerek ABD’nin bıraktığı boşluğu doldurmayı amaçladığı olarak okunmuştur. Bu

yönüyle, çatışmanın uzun sürmesi Rusya'nın nüfuzunu arttırması için de bir fırsat olmuştur (Gök, 2021: 140; Beccaro, 2017: 73-74; Öztop, 2021: 233). Nihayetinde de Rusya, Hafter güçlerine özellikle askeri destekler sağlayarak, çatışmanın tırmanmasına ve uzun sürmesine neden olmuş, uluslararası kilit aktör olarak Libya'daki çatışmada taraf olarak yerini almıştır.

Rusya'nın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ekonomik ve jeopolitik çıkarlarıdır. Libya'nın sahip olduğu enerji kaynakları, Rusya'nın Libya'yı kendisine müttefik olarak görmesini sağlayan etmenlerden biriydi. Rusya, bölgedeki enerji politikasında söz sahibi olmayı hedefleyerek, Avrupa'nın enerji bağımlılığı konusunda kendisini merkezi konumda tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca, silah ticareti açısından da önemli bir pazar işlevi gören Afrika kıtası, Rusya için önemli bir pazar yeri olmaktadır (Bayat, 2018: 117-178, 191-192; Kurt, 2020: 15). Rusya için en önemli görünen motivasyon kaynağı ise, jeopolitik çıkarlarıdır. Nitekim Rusya, sıcak denizlere ulaşma gibi tarihsel jeopolitik hedef taşıyan bir aktör olarak, Libya'daki çatışma alanı üzerinden Akdeniz'deki nüfuzunu genişletmeyi fırsat olarak görmüştür (Beccaro, 2017: 75). Stratejik bakış açısıyla hareket eden Rusya, Doğu Akdeniz'deki jeopolitik düzeydeki avantajını kaybetmemeye yönelik politikalar izlemiştir. Özellikle, Libya'daki ikinci iç savaşta ABD ve büyük Avrupa ülkelerinin güçlü varlık gösterememelerinden kaynaklı güç boşluğunu fırsat görerek savaşa müdahil olmuş, Avrupa kıtasına karşı jeopolitik bir koz ve kırbaç elde etmeyi hedefleyerek; AB ve NATO içerisinde çatlaklar yaratma (Köse ve Öztürk, 2020), NATO'nun güney kıyı şeridindeki faaliyetlerini izleme ve Avrupa'yı Afrika'dan izole etmeyi amaçlamıştır (Hill, 2019: 6). Öyle ki, Rusya'nın Libya'daki nüfuzu, Avrupa'yı yakından ilgilendiren göç, güvenlik ve enerji politikaları üzerinden söz sahibi olma fırsatını sağlayacaktır. Ayrıca, Libya'nın Sahra Altı Afrika'ya yönelik nüfuzu yansıtmada etkin jeopolitik konumda olması (Köse ve Öztürk, 2020), Rusya'nın Libya üzerinden bölgesel müttefiklerle angajman içerisinde hareket etmesine imkan sağlamıştır. Rusya, bu motivasyonlar doğrultusunda hareket ederek Libya'daki çatışma sürecine müdahil olmuştur.

Rusya, Libya'daki savaşta Hafter güçlerine ekonomi, askeri ve siyasi alanlarda destekler sunarak, çatışmaya doğrudan katılım sağlayan uluslararası aktörlerden birisiydi. Ekonomi alanında Rusya, Hafter güçlerine bağlı Libya Merkez Bankası için Libya

banknotları basmış (Hill, 2019: 6) ve paralı savaşçılar aracılığıyla Libya petrol sektörü üzerinde politikalar yürüterek, Hafter güçleri lehine girişimlerde bulunmuştur (Dala, 2022). Rusya'nın Hafter güçlerine askeri desteği ve müdahalesi, özellikle Rusya merkezli özel askeri şirketler üzerinden olmuştur. BM Paneli raporuna da yansıyan bu şirketlerden ikisi; Rossiskie Sistemi Bezopasnosti (RSB) Grubu ve ChVK Wagner Grubu'dur. RSB Grubu, Bingazi gibi bölgelerde mayın ve savaştan kalan patlayıcı kalıntıları temizleyen ve Libya'daki Rus savaş uçaklarının bakımını yaparak, uçakların tekrar çatışma sürecinde faal olarak kullanılmasını sağlayan bir şirket olarak Hafter güçlerine teknik destek sağlamıştır. Wagner Grubu ise; zırhlı araçların onarım ve bakımı gibi teknik destekler, geniş operasyonel muharebe desteği (danışman, eğitim, elektronik karşı önlemler ve keskin nişancı ekiplerini konuşlandırma vb.) ve paralı askerler temin etme gibi faaliyetler içerisinde bulunarak Hafter güçleri safında yer almışlardır. Ayrıca Rusya, Libya hava üslerine MİG ve Sukhoi türü savaş uçaklarını ve Pantsir S-1 hava savunma sistemini konuşlandırarak Hafter güçlerine hava desteğinde bulunmuştur (UN Security Council, 2021: 32). Rusya'nın Hafter güçlerine olan siyasi desteği ise, Hafter ile ikili görüşmelerde bulunarak ve uluslararası platformlarda Hafter aleyhine olabilecek olan girişimlere engel olarak kendisini göstermiştir. Nitekim Hafter'in Trablus saldırılarını durdurmasına ilişkin BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırım kararı, Rusya tarafından veto edilmiştir (Megerisi, 2019: 11). Sonuç olarak, Rusya'nın Libya'daki çatışma sürecine bu yönlü müdahil olması, çatışmanın tırmanmasına ve uzun sürmesine yol açmıştır.

Fransa:

Afrika'daki sömürgeci geçmişiyle, Libya'daki çatışma sürecine kayıtsız kalmayan uluslararası diğer aktör de Fransa'dır (Alkanat, 2020: 2). Fransa'nın öncelikli hedefi, Libya'daki İslamcı gruplarla mücadele etmek olmuştur. Bu bağlamda, Libya'daki iç savaşlarda Fransa, Hollande iktidarında gizli; Macron iktidarında ise açık bir şekilde Hafter'e destek vermiştir (Karakaya ve Çelik, 2021: 188). Bu minvalde, saldırgan ve ideolojik güdümlü aktör olarak hareket eden Fransa, Hafter'i makul bir yerel aktör olarak görmüş ve ara ara hava saldırıları düzenleyerek Hafter güçlerine alan açmıştır (Düzsöz, 2021: 318; Köse ve Öztürk, 2020). Fransa da Rusya gibi, her ne kadar UMH'yi tanıyan ve UMH ile olan ilişkisini de sürdüren uluslararası bir aktör olsa da, UMH karşısında konumlanan Hafter güçlerini kendi çıkarlarına daha uyumlu görmüştür

(Gök, 2021: 140). Öyle ki, Fransa'nın "terörle" mücadele odaklı Libya politikası, onu Hafter'e bağımlı kılmıştır (Megerisi, 2019: 3). Bu yönüyle Fransa, baltalayıcı bir aktör olarak Libya'daki iç savaşlarda, Hafter güçlerinin tarafında yer almış ve çatışmanın tırmanmasına ve uzamasına neden olmuştur.

Fransa'nın Libya'daki çatışma sürecine müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ekonomik çıkarlar, güvenlik kaygısı ve jeopolitik çıkarlar olarak sıralanabilir. Ekonomik çıkar bağlamında Libya, 2010 yılında Fransa'ya enerji tedarik eden ülkelerden üçüncüsü iken, 2016 yılında on üçüncü sıraya gerilemiştir. Nitekim Fransa için, enerjide yüksek pay almak ve yatırımlardan kar elde etmek önemli bir ekonomik öncelik olmuştur. Bu bağlamda, Libya'daki önemli petrol kaynaklarının Hafter güçlerinin kontrolünde olması ve Fransa'nın bu kaynaklardan faydalanmayı önlemesi, onun Hafter'e olan desteğini açıklayan faktörlerden biriydi (Karakaya ve Çelik, 2021: 188; Öztop, 2021: 231).

Fransa'nın güvenlik kaygısı, terörizm ve göç sorunsalı üzerinden şekillenmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Fransa'nın Libya politikasında, İslamcı gruplar öncelikli bir hedef olarak kabul edilmiştir. Fransa bu politikasını, "İslamcı-aşırılık yanlılarına" karşı savaş argümanı çerçevesinde şekillendirmiş ve ulusal ve bölgesel güvenliğine tehdit olarak gördüğü bu gruplara karşı bir tür "saldırı-savunma" güdüsü içerisinde olmuştur. Bu yönüyle Hafter'e verdiği destek, nüfuz ve çıkarlarını korumakla ilgili olduğu gibi İslamcılığın herhangi bir tezahürüne karşı verdiği savaş ile de ilişkiliydi (Köse ve Öztürk, 2020). Fransa'nın diğer bir güvenlik kaygısı da, Libya üzerinden Avrupa'ya olan göçlerdi. Nitekim Fransa için bu göçler, ulusal ve bölgesel (Avrupa) güvenlik için ciddi bir tehdit teşkil etmektedir. Bu bağlamda, Libya ve Avrupa arasında kurulan göç koridorunu engelleme konusunda Hafter'in yardımcı olabileceğine ikna olmuş ve bu minvalde Hafter'in operasyonlarına karşı çıkmamıştır (Hill, 2019: 5).

Fransa'nın jeopolitik çıkarları ise, Sahel bölgesindeki eski sömürge nüfuzunu ve ekonomik çıkarlarını koruma ile ilişkilidir (Köse ve Öztürk, 2020). Öyle ki Fransa, Libya'nın güney kesiminde nüfuzunu sürdürmekte ısrarcı olduğundan dolayı, Libya'daki her iki yerel ana aktörle de ilişkisini sürdürmüştür. Böylece Fransa, Libya'da gelecekte hangi aktör otoriteyi ele geçirirse geçirsün, çıkarlarını korumayı hedeflemiştir. Ancak Fransa, Hafter'i "Ortadoğu'nun tipik seküler güçlü lideri" olarak görmesine binaen, Hafter aracılığıyla çıkarlarını koruyabileceği kanısını taşımıştır (Gök, 2021:

139). Ayrıca, Fransa'nın siyasi stratejik önceliği; UMH'den yana taraf olan Türkiye'nin Akdeniz'deki etkisini sınırlandırmak ve İtalya'ya karşı da bölgede etkili bir konumda olmaktır (Öztop, 2021: 231). Bu yönleriyle, Fransa'nın Libya'daki jeopolitik duruşu, bir tür "savunma-saldırı" olarak da değerlendirilmiştir.

Fransa'nın Hafter güçlerine verdiği aktif destekler askeri ve siyasi alanda olmuştur. Fransa, "terörle mücadele ve Libya'nın istikrarını yeniden tesis etme" politikasıyla, 2015'ten itibaren Hafter'e askeri desteklerde bulunmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Hafter güçlerine sağlanan bu destekler; askeri danışmanlar, gizli ajanlar ve özel kuvvet birimleri (Hill, 2019: 4) ile İHA ve Javelin füzeleri sağlama şeklindeydi (Kurt, 2020: 16). Fransa'nın Hafter güçlerine sunduğu bu askeri destekler, Hafter'e önemli bir siyasi güç vermiş ve Hafter'in zafer havasına girerek çözüme yönelik girişimlerde baltalayıcı rol oynamasına yol açmıştır (Toaldo, 2017: 70). Fransa'nın Hafter güçlerine yönelik siyasi desteği ise, uluslararası platformlarda Hafter lehine olan tutum ve davranışlar sergilemesiyle olmuştur. Nitekim Fransa'nın Hafter'e en büyük katkılarından biri, ona "diplomatik kalkan" sağlamasıydı. Öyle ki, Fransa 2018'de düzenlediği bir konferansla, Hafter'i siyasi müttefike dönüştürmüş ve onu, uluslararası eleştirilerden koruyarak Libya için kaçınılmaz bir fırsatmış gibi uluslararası kamuoyuna sunmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Ayrıca da, AB'nin Hafter'in Trablus'a yönelik saldırısını kınama çabalarını engelleyerek (Hill, 2019: 4), AB'nin Libya politikasını kendi lehine şekillendirmeye çalışmıştır.

İtalya:

İtalya da Fransa gibi, Afrika'daki sömürgeci geçmişi (nitekim 20. yüzyılın ilk yarısında Libya bir İtalyan kolonisiydi) (Hill, 2019: 4) ve Libya ile olan coğrafi ve tarihi yakınlığı nedeniyle, Libya'daki çatışma sürecine kayıtsız kalmayan diğer bir uluslararası aktördür (Karakaya ve Çelik, 2021: 189). İtalya, Hafter blokuna karşı UMH'den yana taraf ve böylece çatışma sürecine müdahil olmuştur. Ancak, diğer aktörlere nazaran İtalya, taraf olduğu yerel aktöre doğrudan silahlı destek vermekten ziyade, diplomatik destek vererek kendisini Fransa karşısında konumlandırmıştır. Bu bağlamda İtalya, Fransa ile olan çıkar çatışmasını önceleyerek, Libya'da çözümün geri planda kalmasına yol açmıştır. Bu yönüyle İtalya, çözümü baltalayan uluslararası aktör olmaktan ziyade, çözümün sekteye uğramasına yol açan uluslararası aktör olarak değerlendirilmektedir.

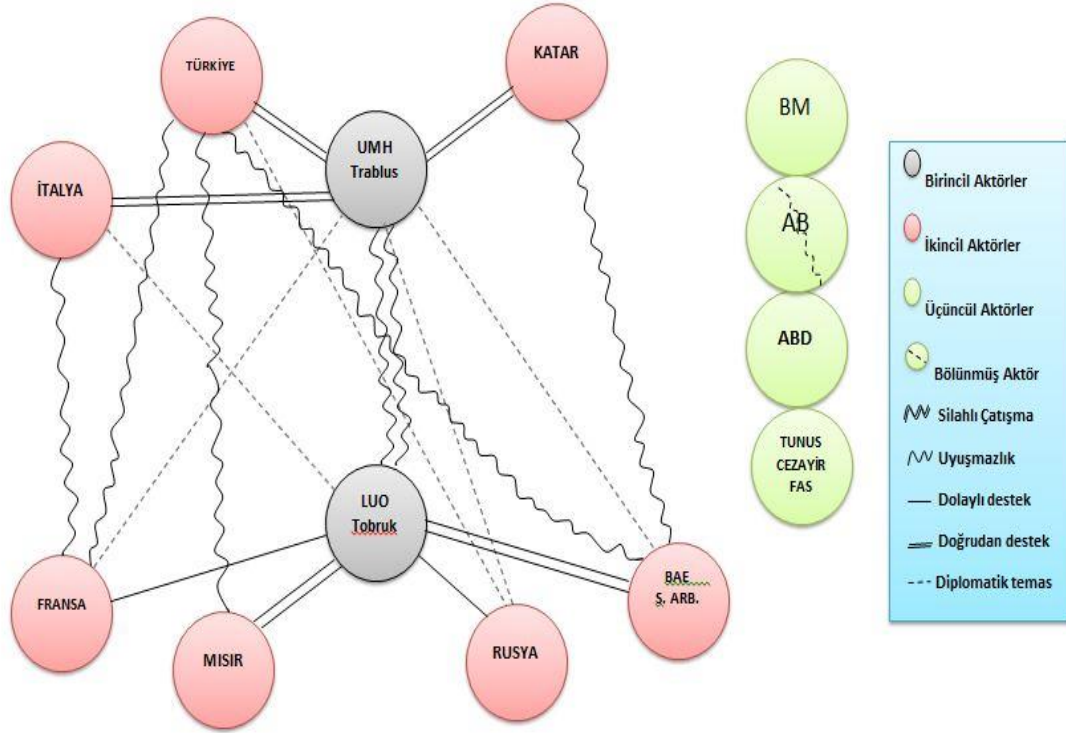
İtalya'nın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki temel motivasyon kaynakları; ekonomik çıkar ve güvenlikti. Libya enerji kaynaklarına bağımlı olan İtalya için istikrarlı bir Libya, kendi çıkarı için büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda İtalya, Libya'da istikrarın sağlanması ile sahip olduğu enerji çıkarlarını sürdürmeyi amaçlamaktadır (Alkanat, 2020: 7). Özellikle, 2018 yılında İtalya Enerji Şirketi ENI, Libya'da yeniden varlık göstermiş ve Fransa'yı karşısına alma pahasına iç savaş sürecinde UMH ile ekonomik ilişkilerini geliştirmiştir (Kurt, 2020: 18). Nitekim Libya'daki enerji kaynakları, İtalya ve Fransa için bir rekabet unsuru olmuştur (Öztop, 2021: 231). Bu durumda İtalya, ülke üzerindeki ekonomik nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır. İtalya için diğer bir motivasyon kaynağı, güvenlik riski taşıyan göç krizi meselesidir. İtalya, ikinci iç savaşın etkisiyle 2015'te başlayan göç krizini hafifletmek için Libya'ya doğrudan müdahale etmiştir (Megerisi, 2019: 3). Avrupa'ya gerçekleştirilen göç akımı konusunda stratejik konumda bulunan Libya-İtalya hattının kontrol altına alınması ve mülteci sorununun çözülmesi, İtalya için büyük önem taşımıştır (Karakaya ve Çelik, 2021: 188). Nitekim Afrikalı mültecilerin çıkış noktası Libya olurken, İtalya Avrupa'daki ilk durak olarak görülmektedir (Düzsöz, 2021: 318). Bu bağlamda İtalya, topraklarına ulaşan mültecileri engellenmeyi birinci öncelikli güvenlik meselesi olarak değerlendirmiştir (Alkanat, 2020: 7). Güvenlik meselesi olarak değerlendirdiği göç akını durdurmak için de UMH ile çalışmayı makul görmüştür (Düzsöz, 2021: 318).

İtalya'nın UMH'ye yönelik desteği, diplomatik faaliyetler ve güvenlik alanındaydı. Diplomatik faaliyetler olarak; İtalyan Büyükelçiliği, Ocak 2017'de Trablus'ta yeniden açılan AB devletleri arasındaki ilk büyükelçilik olmuştur. Bu minvalde İtalya, UMH ile olan ikili ilişkilerini yoğunlaştırmış ve UMH'nin meşruiyetinin sorgulanmasının önüne geçmeye çabalamıştır (Toaldo, 2017: 69) Bu çabasını, AB içindeki müttefiklerini seferber ederek ve diplomatik kozlarını kullanarak göstermiştir (Köse ve Öztürk, 2020). Ayrıca, Libya'ya ilişkin zirvelere ev sahipliği yaparak, yoğun diplomatik faaliyetler yürüterek ve yerel aktörlere hitap ederek Libya üzerindeki nüfuzunu arttırmaya çalışmıştır (Mezran ve Varvelli, 2017: 20-21). Güvenlik alanında ise, Haziran 2015'te AB ülkeleri tarafından İtalyan merkezli olmak üzere Avrupa Birliği Deniz Gücü (EUNAVFOR) adıyla bir deniz gücü oluşturulmuştur. Bu oluşumun amacı, Libya hattındaki düzensiz göçle mücadele etmek olmuştur (Alkanat, 2020: 4). Bu minvalde,

İtalya'nın Libya politikası; özellikle Trablus'ta güvenlik koşullarını iyileştirerek UMH'yi desteklemek üzerine inşa edilmiştir (Mezran ve Varveli, 2017: 20-21).

2.2.2. Aktörlerin Haritalandırılması

Libya'daki ikinci iç savaş dalgasında yer alan aktörlerin çatışmaya katılım düzeyleri ve mevcut çatışma bağlamında aralarındaki ilişki biçimi Şekil 4'de gösterilmektedir.

Şekil 4: Libya Aktör Haritalandırılması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 4'de gösterilen aktör haritalandırılmasında, birincil aktörler, çatışmada bizzat yer alan ve dış destek edinen yerel ana aktörler olarak belirlenmiştir. İkincil aktörler olarak da, savaş halinde olan birincil aktörlerden birine taraf olarak çatışmaya müdahil olan dış aktörler gösterilmektedir. Fisher ve arkadaşlarının ortaya koydukları “çatışma haritalandırma” çalışmasından esinlenerek oluşturulan bu “aktör haritalandırması”, genel olarak çatışmaya katılım gösteren ana aktörleri, bu ana aktörlerin nasıl bir ilişki içerisinde olduklarını ve aralarındaki güç dinamiklerini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu haritalandırmada dikkat edilmesi gereken bir husus, haritalandırmanın belirli bir zaman dilimini baz alarak çatışma aktörlerinin bir fotoğrafını ortaya koymasıdır. Nitekim süreç içerisinde bu fotoğraf değişkenlik gösterebilmektedir. Bu değişkenlikler; yeni aktörlerin

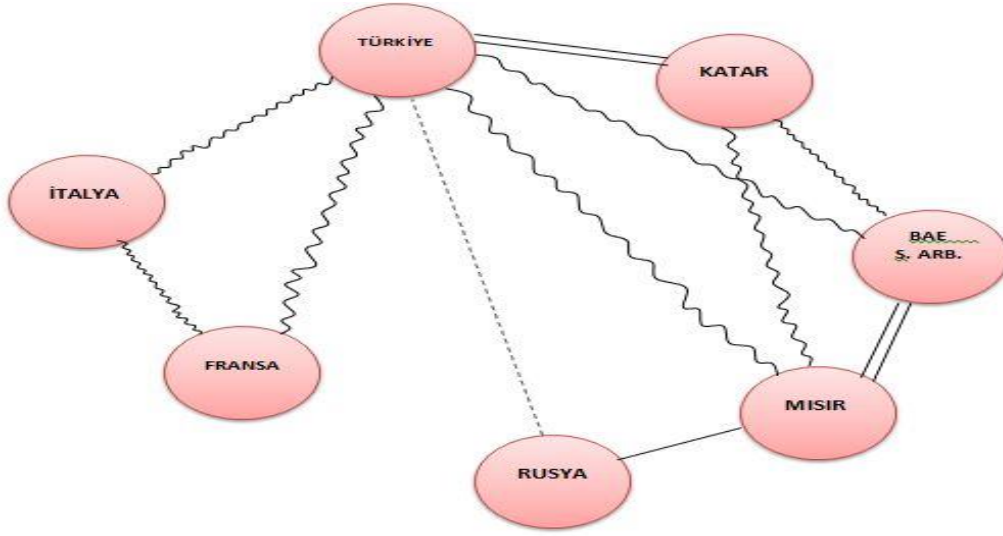
saf dışı bırakılmış ve çatışmanın ana aktörleri UMH ve LUO olarak belirlemiştir. Bundan dolayı, aktör haritalandırması çalışmasında birincil aktörler olarak UMH ve LUO'ya odaklanılmaktadır.

Çatışmaya katılım düzeyleri bakımından UMH ve LUO'nun, uyumsuz hedeflere sahip, çatışmalı bir ilişki biçimi içerisinde ve çatışmanın nihayetinde doğrudan pay alacak olmaları bu iki aktörün birincil aktör olma özelliğini göstermektedir. Nitekim çatışma, süreç içerisinde ağırlıklı olarak bu iki yerel ana aktör arasında sürmüş ve dış aktörler tarafından vekâlet savaşı bu iki aktör üzerinden devam etmiştir.

2.2.2.2. İkincil Aktörler

Libya çatışmasındaki ikincil aktörler; çatışmanın gidişatını etkilemede çeşitli araçlara sahip, farklı motivasyon kaynakları bulunan ve Wehr'in ifadesiyle; "anlaşmazlığın sonucunda dolaylı çıkarı olan, ancak kendilerini doğrudan ilgili hissetmeyen taraflar" olarak tanımlanmaktadır (Wehr, 1979: 19). Ayrıca, Libya'daki ikincil aktörler, dış (bölgesel ve/veya uluslararası) aktör profiline sahip ve birincil aktörlerden birine doğrudan veya dolaylı olarak desteklerini sunan bir niteliği barındırmaktadırlar. Libya'daki ikincil aktörlerin bir kısmı, zaman zaman üçüncül aktör seviyesinde de hareket etmişlerdir. Şöyle ki, birincil aktörlerden birine taraf olarak çatışmaya müdahil olmalarına rağmen diğer taraf ile diplomatik temaslarını sürdürerek taraflar arasında bir çözüm geliştirmek için de girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak, bu girişimleri çatışmayı tırmandıran girişimlerinin gölgesinde kalmış ve ağırlıklı olarak ikincil aktör seviyesinde çatışmaya müdahil olmuşlardır.

Libya çatışmasındaki ikincil aktörler; Mısır, BAE, Suudi Arabistan, Türkiye, Katar, Rusya, Fransa ve İtalya olarak belirlenmiştir. Bu ikincil aktörler bloklar halinde hareket ederek çatışmanın tarafı olmuşlardır. Şöyle ki, UMH blokunda Türkiye, Katar ve İtalya yer alırken; Hafter blokunda Rusya, Mısır, BAE ve Suudi Arabistan saf tutmuştur. Ancak bu bloklaşmada, ikincil aktörlerin ittifak halinde ve öylece çatışmaya müdahil oldukları hususu söz konusu değildir. Nitekim her bir aktörün kendine özgü gerekçeleri olduğundan dolayı bu bloklar ittifak olarak tanımlanmamaktadır (Öztop, 2021: 231). Libya özelinde ortaya koydukları politikalar bağlamında, ikincil aktörlerin aralarındaki ilişki biçimleri Şekil 6'da gösterilmektedir.

Şekil 6: İkincil Aktörler Arasındaki İlişki Ağı

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6'da de aktarıldığı gibi, Libya'daki çatışmaya aynı birincil aktöre taraf olarak müdahil olan ikincil aktörlerin aralarındaki ilişki farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; UMH blokunda yer alan Türkiye, aynı blokta yer alan Katar ile ittifak ilişkisi içerisinde iken, İtalya ile uyuşmazlık içerisinde olmuştur. Buna ek olarak, yine Türkiye, farklı blokta yer alan Rusya ile Libya konusunda diplomatik temaslar sürdürürken Fransa, Mısır, BAE ve Suudi Arabistan ile uyuşmazlık içerisinde olmuştur. Ayrıca, aynı bölgede yer almalarına rağmen birbirleriyle uyuşmazlık halinde olan aktörler de dikkat çekmektedir. Örneğin; Körfez ülkelerinden BAE, Suudi Arabistan ve Katar ile Avrupa ülkelerinden İtalya ve Fransa ise kendi aralarında uyuşmazlık içerisinde olmuştur. Nihayetinde, Libya konusunda hem Arap dünyası hem de AB kendi içinde bölünmüş ve çözüme yönelik ortak bir gündem izleyememiştir (CeSI, 2019: 4). Ayrıca, Fransa ve Rusya'nın tutum ve davranışı ile de AB ve BM Güvenlik Konseyi tarafından alınabilecek önlemler ve güçlü açıklamalar engellenmiştir (Lacher, 2020: 54).

Hafter blokunda yer alan ikincil aktörler, karşı-devrimci bir ittifak oluşturmaya çalışmışlardır. Bu karşı-devrimci ittifakın liderliğini BAE ve Suudi Arabistan monarşileri üstlenmişlerdir (Köse ve Öztürk, 2020). Ancak, blokta yer alan aktörlerin farklı saiklerle çatışmaya müdahil olması işlevsel bir ittifakı pek mümkün kılmamıştır. Hafter blokunda yer alan diğer ikincil aktör olan Rusya, Libya politikasında en değerli müttefik olarak Mısır'ı görmüştür. Mısır'ın Hafter'e olan yakınlığı, Rusya'nın Hafter'e ulaşmasını ve desteklerini sunmasını mümkün kılmıştır. Rusya'nın Mısır ile çeşitli

anlaşmalar -2015'te serbest ticaret bölgesine ilişkin anlaşma ve terörle mücadelede askeri işbirliği hakkındaki görüşmeler- yapması, bölge ve Hafter ile bir yönüyle ilişki kurmasının önünü açmıştır (Beccaro, 2017: 78). UMH blokunda ise; Katar'ın Arap Dörtlüsü'nün (Suudi Arabistan, Mısır, BAE ve Ürdün) siyasi nüfuzu ve ekonomik çıkarlarıyla rekabet etme ve onları engelleme stratejisi, Onu Türkiye ile birlikte hareket ederek UMH'yi desteklemeye itmiştir (EIU, 2020). Nitekim Türkiye'nin de UMH'yi desteklemesindeki önemli bir faktör, Akdeniz ve Ortadoğu'daki ekonomik ve stratejik etkisini sınırlamak isteyen Mısır ve BAE gibi ülkelerle olan nüfuz mücadelesidir (Öztop, 2021: 231). Bu yönüyle, ikincil aktörler arasındaki bu rekabet ülkenin iki parçalı bir yapı haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır.

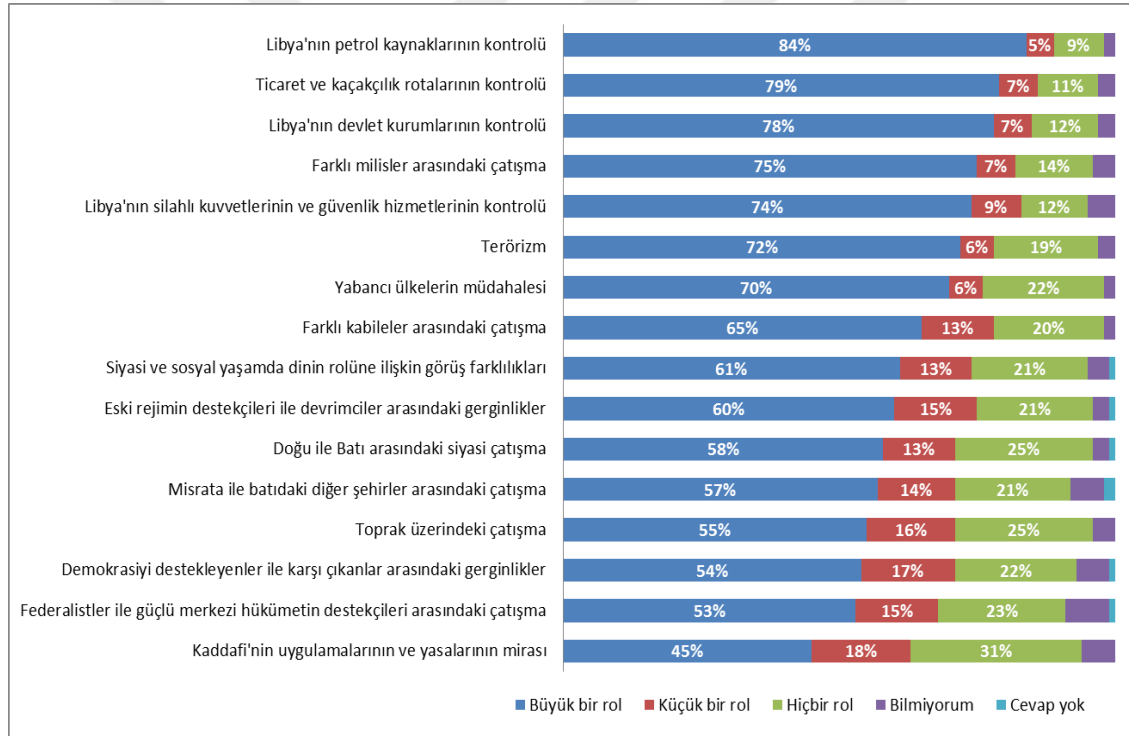
Sonuç olarak, Libya'daki ikincil aktörler, taraf oldukları ana aktörlere siyasi, mali ve askeri destekler sağlayarak, asil-vekil (Caner ve Şengül, 2018: 137) ya da diğer bir ifadeyle hami-müvekkil (patron-client) (Hill, 2019: 2) ilişkisi çerçevesinde hareket etmişlerdir. Nitekim bölgesel aktörler, ideolojik ve coğrafi bağların bir karışımı bağlamında birincil aktörlerden birine taraf olmuştur (Winer, 2019: 10). Ayrıca, ikincil aktörlerin siyasi ve bölgesel çıkarlarına hizmet edecek (Megerisi, 2019: 2) ve Libyalı müttefiklerinin devletin kontrolünü ele geçirmesi durumunda hedeflerine ulaşacak olması, ikincil aktörleri cezbetmiştir. Böylelikle de Hafter liderliğindeki LUO; Mısır ve BAE lojistik-askeri desteğini, Suudi Arabistan'ın siyasi desteğini, Rusya ile iyi bir ilişkiyi ve Fransa ile önemli bir irtibat ilişkisini elde etmiştir. Sarraj liderliğindeki UMH ise; Türkiye ve Katar'ın askeri ve siyasi desteğini ve İtalya'nın aktif siyasi desteğini elde etmiştir (CeSI, 2019 4).

2.3. Libya'daki Çatışma Nedenleri

Libya'daki çatışmanın birçok nedeni olmakla birlikte bu nedenler üç farklı yaklaşım üzerinden açıklanmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi “gerçeğe-dayalı” sorunlardır. Buna göre, siyasi geçiş sürecinin sekteye uğraması ve demokratik altyapıya sahip kurumların kurulamaması, Libya'da kırılgan bir yapının oluşmasına ve halkın devlete/sisteme olan güveninin zayıflamasına yol açmıştır. İkinci yaklaşım “değer-temelli” sorunlardır. Buna göre de, Libya'daki güç boşluğu, ulus-altı (aşiret, etnik, coğrafi yönleri vb.) toplumsal kimliklerin belirleyici olmasına yol açmış ve güç boşluğu bu kimlikler üzerinden teşekkül eden silahlı gruplar tarafından doldurulmuştur. Bu

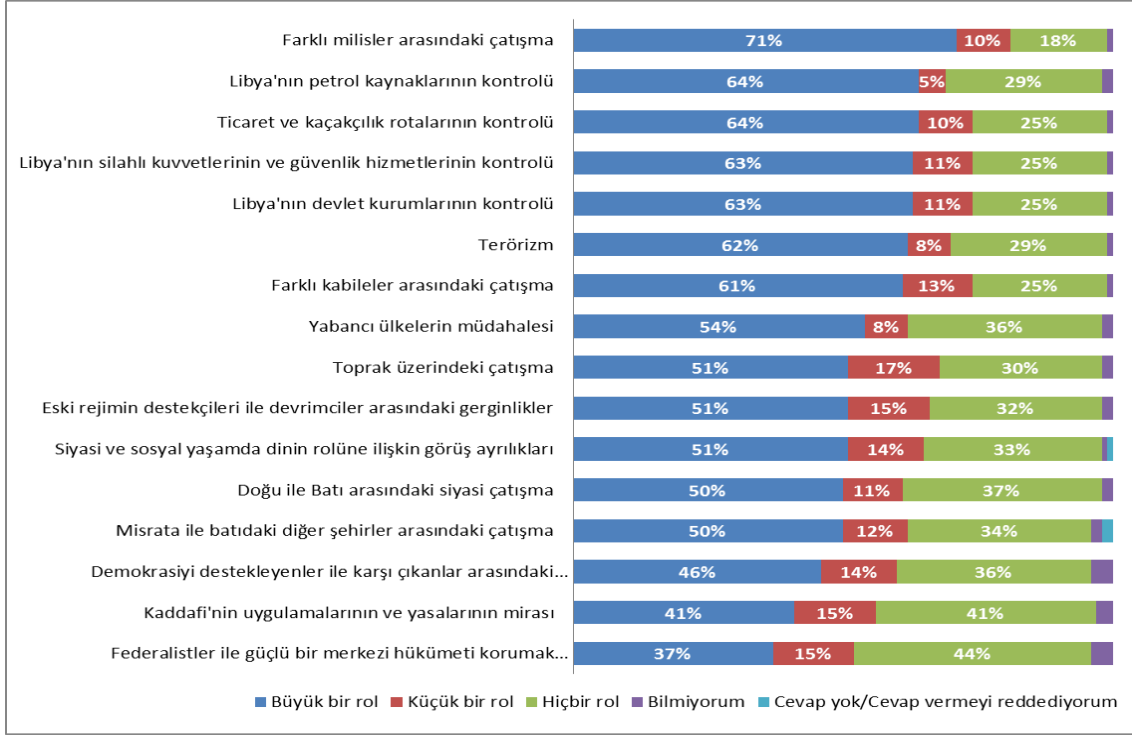
durum, Libya'daki istikrarsız yapıda güvensizliğin hâkim olmasına neden olmuştur. Üçüncü yaklaşım olan “çıkar-temelli” sorunlar ise, yerel aktörler arasında kaynakların eşitsiz dağılımı ve dış aktörlerin çıkarlarını korumak için çatışmaya taraf olarak müdahil olmasıdır. Bu durum, olumsuz dinamikleri teşvik etmiş ve siyasi sistemin çökmesine neden olmuştur (Öztop, 2021: 235-236).

Temmuz 2017’de BM’nin teşvikiyle Altai Consulting tarafından yapılan bir çalışmada, Libya’daki çatışma ve nedenlerine ilişkin algılar bir anket çalışması aracılığıyla ortaya konulmuştur. Bu anket çalışmasında, Libya’daki çatışmanın nedenleri ulusal (siyasi) ve yerel düzeylerde sorgulanmış ve belirlenen olası nedenlerin çatışmada nasıl rol oynadığı konusu, Tablo 7 ve 8’deki anket ölçümleri ile ortaya konulmuştur (Altai Consulting, 2017: 17).

Tablo 7: Libya Siyasi Çatışmasının Olası Nedenleri

Kaynak: Altai Consulting, 2017: 17.

Tablo 8: Libya'daki Yerel Çatışmaların Olası Nedenleri

Kaynak: Altai Consulting, 2017: 17.

Tablo 7 ve 8'de, Libya'daki çatışmanın olası nedenleri; milis grupları arasındaki çatışmalar, Libya'daki petrol kaynaklarının kontrolü, ticaret ve kaçakçılık yollarının kontrolü, Libya'daki silahlı güçler ve güvenlik servislerinin kontrolü, Libya'daki devlet kurumlarının kontrolü, terörizm, aşiretler arasındaki çatışmalar, yabancı ülkelerin müdahalesi, alan üzerinde çatışma, eski rejim destekçileri ile devrimciler arasındaki gerilim, dinin Libya siyasi ve sosyal yaşamındaki rolüne ilişkin görüş farklılıkları, doğu ve batı arasındaki siyasi çatışma, Misrata ve batıdaki diğer şehirler arasındaki çatışma, demokrasi destekçileri ve demokrasi karşıtları arasındaki gerilimler, Kaddafi'nin uygulamalarının ve yasalarının mirası, federalistler ve güçlü merkezi yönetimin destekçileri arasındaki çatışma olarak sıralanmıştır. Anket verilerine göre, petrol kaynakları, ticaret ve kaçakçılık yolları ile siyasi ve askeri kurumlar üzerindeki kontrol, en etkili çatışma nedenleri olarak sıralanmıştır. Nihayetinde anket katılımcıları, genel olarak Libya'daki çatışmayı aşiretler, milisler, şehirler ve radikal İslamcı gruplar arasında kaynakların ve kurumların kontrolü için bir rekabet olarak algılamak; nadiren de olsa yaşadıkları yerel çatışmaları siyasi olarak tasvir etmişlerdir (Altai Consulting, 2017: 16-17).

Libya'daki çatışma, “yakın” nedenlerden ziyade “yapısal” nedenleri barındırdığından dolayı devamlılık göstermiştir. Nitekim Libya'da silahların yayılması, güvenlik sektörünün kontrolsüzlüğü, insan hakları ihlalleri ve ikincil aktörlerin istikrarsızlaştırıcı rolü gibi yakın nedenler; yakın zamanlı, daha hızlı değişkenlik gösterebilen, daha görünür ve acil nedenler olarak görülebilmektedir. Ancak, Libya'daki çatışmayı sadece bu nedenlerle açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bu yüzden, yapısal nedenlere odaklanmak daha fazla önem taşımaktadır. Yapısal nedenler, kök nedenler veya altta yatan nedenler olarak da ifade edilmektedir. Libya'daki siyasi katılım eksikliği, zayıf yönetim, ekonomik eşitsizlik, sosyal fırsat eksikliği ve doğal kaynaklara erişim adaletsizliği gibi nedenler yapısal nedenlerdir. Bu yapısal nedenler, Libya'nın normlarında, yapılarında ve politikalarında kök salmış, sistematik ve uzun vadeli nedenler olarak göze çarpmaktadır.

Bu başlıkta, Libya'daki çatışmanın nedenlerinden ağırlıklı olarak yapısal olanlar ele alınmaktadır. Bunun için tematik sınıflandırma (siyasal ve yapısal, kültürel ve sosyal, ekonomik ile psikolojik nedenler) yöntemi ile çatışma nedenleri incelenmektedir. Vrbensky (2008: 6-7), Efegil (2015a: 440) ve Leonhardt (2001: 21) gibi araştırmacılardan referansla ortaya konulan Tablo 1 dikkate alınarak; Libya'daki çatışmada siyasal ve yapısal, kültürel ve sosyal, ekonomik ve çevresel ile psikolojik nedenleri oluşturan bileşenler içerisinde hangi etkenlerin yer aldığı Tablo 9'da gösterilmektedir.

Siyasal ve Yapısal Nedenler	Ekonomik Nedenler	Kültürel ve Sosyal Nedenler	Psikolojik Nedenler
-Devletin meşruiyet sorunu -Devlet yönetiminde söz sahibi olma talebi -Devlet otoritesinin çökmesi -Farklı etnik gruplar arasında iktidar mücadelesi -Ayrımcı siyasi kurumların varlığı -Dışlayıcı ulusal ideolojiler -Sınırlı sosyal ve politik katılım -Çatışma yönetimi için yetersiz resmi ve gayri resmi kanallar -Sınırlı kurumsal kapasite -Kontrolsüz ordu birimleri ve keyfi polis eylemleri -Silahların varlığı (özellikle hafif silahlar) -Nüfus için yetersiz güvenlik (insan hakları ihlalleri, suç) -Uluslararası katılımın olumsuz sonuçları -Ulusal ve uluslararası ortamın olumsuz sonuçları -Güvenlik endişelerinde komşu devletlerin rolü:	-Hakkani olmayan gelir dağılımı -Bölgesel kaynakların belli gruplar tarafından kontrol edilmesi -Yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk, yüksek enflasyon, ayrımcı ekonomik sistemler -Sosyo-ekonomik eşitsizlik -Doğal kaynaklar için rekabet -Temel insan ihtiyaçlarının yetersiz karşılanması -Makroekonomik sorunlar; başarısız makroekonomik politikalar, pazara erişim -Dikey eşitsizlikler -Yatay ekonomik eşitsizlikler: Araziye, sermayeye, hükümete, altyapıya, yardıma ayrımcı erişim; gelire, hükümete ve diğer elitlere ayrımcı erişim	-Etnik, kültürel ve diğer farklılıkların siyasi manipülasyonu -Şiddet kültürü, önceki şiddetten travma -Sosyal imkanların yetersizliği -Sosyal parçalanma ve marjinalleşme -Dönüşüm süreçleri ve hızlı sosyal değişim ile başa çıkma sorunları -Sosyal sözleşmenin başarısızlığı	-Karşılıklı önyargılar -Tarihsel travmalar -Nefret söylemi -Ötekileri suçlayan hikayeler -Ötekileri sorunlarının kaynağı olarak görme -Sorunlu grup geçmişleri ve kışkırtıcı algılar

Tablo 9: Libya'daki Çatışma Nedenleri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2.3.1. Siyasal ve Yapısal Nedenler

Libya'daki çatışmanın kökleri iki tarihsel miras üzerinden açıklanmaktadır. Bunlardan birisi, Libya'nın sömürge geçmişinden kaynaklı şiddetin mevcudiyeti; diğeri ise, 40 yıllık Kaddafi rejiminden kaynaklı eşitsizliktir. Bu iki tarihsel miras, Libya'da sömürge döneminden bugüne kadar şiddetin devam etmesine ve yapısal eşitsizliğin neden olduğu derin toplumsal kırılmaların yaşanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, Libya'da siyasi özelliğin ve failliğin eksik kalması ya da geç tezahür etmesi bu tarihsel miraslarla açıklanmaktadır (Jabri, 2013: 17-18). Ayrıca, Libya'da devlet gibi önemli bir yapının inşa edilmesindeki başarısızlıklar, güvenlik alanındaki çok merkezilik ve siyasal ve yapısal bölünmenin derinleşmesi ve yaygınlaşması gibi genel unsurlar, Libya'daki çatışmanın siyasal ve yapısal nedenleri olarak aşağıda işlenmektedir.

Csicsmann'e göre devlet inşası: "devlet-toplum ilişkileri tarafından yönlendirilen, devletin kapasitesini, kurumlarını ve meşruiyetini artırmaya yönelik içsel bir süreçtir." (Ntaka ve Csicsmann, 2021: 631). Libya'da devlet inşasındaki bu içsel sürecin başarısız olması, şiddetin tırmanmasına etki etmiştir. Öyle ki, merkezi bir otoritenin olmamasından kaynaklı yönetim eksikliği, yerel düzeyde güvensiz bir ortamın oluşmasına yol açmış, farklı silahlı grupların ve eski toplumsal çatışmaların yeniden ortaya çıkmasına neden olmuştur (Altai Consulting, 2017: 5). Bu bağlamda, Hafter'in UMH'ye karşı sarfettiği en önemli söylem de UMH'nin yeterli kurumsallaşmayı ve siyasi istikrarı sağlayamadığı teziydi. Nitekim meclis, ordu ve Yüksek Konsey gibi birbirinin alternatifi birçok kurumun olması, hükümet değişimlerinin sık görülmesi ve belli başlı alanlarda (güvenlik sektörü, sivil bürokrasi, siyaset arenası vb.) kurumsallaşmanın sağlanamaması Libya'da siyasi istikrarsızlığın göstergesiydi (Kurt, 2020: 10). Ayrıca, sınırların kontrol edilememesi, toprak parçaları üzerinde otoritesini kaybetmesi ve yerelde düzeni sağlamak için ulus altı grupların ortaya çıkması da devletin başarısızlığının göstergesiydi (Ntaka ve Csicsmann, 2021: 630).

Libya'da devlet inşasına yönelik temel zorluk, güvenlikle ilgiliydi. Nitekim geçici hükümetler, sınırlı kapasiteye ve egemenliğe sahip olarak kırılgan bir yapı üzerinde hareket ederek güvenliği sağlamada yetersiz kalmışlardır. Ayrıca, silahlı milislerin meydan okumasına karşı meşru şiddet kullanma tekeli elinde tutamamış ve kontrolsüz silahlı milislerin ortaya çıkardıkları güvenlik riskleri ulusal sınırların yanı sıra komşu ülkeler ve uluslararası toplumun güvenliğini de tehdit etmiştir (Ntaka ve Csicsmann,

2021: 633-635). Öyle ki, Libya'daki güvenlik kurumları aşiret, ideolojik, kişisel ve bölgesel hatlar boyunca parçalanmış (Winer, 2019: 11) ve iç savaşın ülke çapında yayılımını hızlandırmıştır. Lacher ve Cole (2015: 8), Libya'nın güvenlik sektöründeki bu geçici devlet teşekküllerini “melez” kavramıyla açıklamaktadır. Nitekim melez kavramı, “resmi devlet aygıtı ile milisler gibi devlet dışı aktörlerin arasındaki etkileşimden ortaya çıkan devlet teşekküllerini betimlemek için kullanıl[maktadır].”. Bu devlet teşekkülünde, birbirine galip gelemeyen güç merkezleri ortaya çıkmakta ve kırılğan bir devlet, yerel düzeyde güvenliği sağlama konusunda yetersiz kaldığında yerel güvenlik birimleriyle anlaşma yolunu tercih edebilmektedir. Bu bağlamda, Libya'da da güvenlik sektöründeki resmi ve gayri-resmi unsurlar arasındaki sınır bulanıklaşmıştır. Güvenlik sektöründeki melezlik, siyasal hizipçiliğin bir aracına dönüşmüş ve silahlı grupların resmi devlet kurumları çatısı altına girmesine yönelik engeller oluşmuştur.

Libya'daki milis gruplar silahsızlandırılma, terhis edilme veya merkezi bir güvenlik kurumuna entegre edilme gibi girişimlere kayıtsız kalmışlardır. Özellikle İslamcı milisler gibi birçok milis grubu kendi gündemleri çerçevesinde hareket ederek, ulusal güvenlik kurumlarına entegre olmamışlardır. Bu durum, yönetimin bu milis gruplarıyla ayrı ayrı işbirlikleri yapmasına ve onların çeşitli ve bağımsız gündemlerine bağımlı olmasına yol açmıştır (Ntaka ve Csicsmann, 2021: 635). Bu konuda önemli sorunlar çıkmış ve birikmiştir. Bu sorunlardan bir tanesi, yolsuzluk idi. Kaddafi'nin devrilmesinden 2012 yılına kadar geçiş hükümeti, Kaddafi'ye karşı savaşanlara ya da savaştığını iddia edenlere yüklü miktarda ödemeler yapmıştır. Ancak, bu durum önemli derecede yolsuzluklara yol açmıştır. Nitekim yerel konsey üyeleri, kendi savaşçıların ya da savaşçı olarak belirttikleri birçok kişinin bu ödemelerden faydalanması için girişimlerde bulunmuş ve maaş ödemelerinin kontrolsüz bir şekilde yapılmasına yol açmışlardır. Nihayetinde de, üyelerini kamu maaşına bağlayan milis grupları pozisyonlarını sağlamlaştırmak için siyasi partilerle bağlantılı olarak da yönetimde etkin olmaya çabalamışlardır (Laessing, 2020: 49). İkinci bir sorun, Kaddafi döneminde görev alanların yeni devlet inşasında nasıl bir pozisyonda olacağı tartışmasıydı. Bir taraf bu kişilerin güvenlik birimlerinde veya yönetimin herhangi bir kademesinde yer almamalarını savunurken (Lacher ve Cole, 2015: 17); diğer taraf ise bu kişilere alan

açarak kendi bünyelerine katmayı savunmuştur. Nitekim birçok eski asker veya gizli servis ajanı, Hafter saflarına katılarak kendilerine yer bulmuştur (Laessing, 2020: 50). Libya'da merkezi bir yapının inşa edilememesi, güvenlik sektörü teşekküllerinin çatışmasına ve Libya'yı rakip çıkarların tesirine açık hale getirmiştir. Özellikle ikinci iç savaşta farklı çıkar grupları arasındaki çatışma, devletin ve kurumların ikiye bölünmesine neden olmuştur (Lacher ve Cole, 2015: 19). Libya'daki siyasi ve silahlı mücadele olarak ortaya çıkan bu parçalanma; iktidar mücadelesi ve güvensizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Ntaka ve Csicsmann, 2021: 635). Devletin fiilen iki ayrı bloğa bölündüğü Libya'da; bölgeselcilik bakımından Doğu-Batı (Wood, 2019: 4), ideolojik bakımından laik-İslamcı (Chuprygin vd., 2019: 163) ve yönetim anlayışı bakımından demokrasi destekçileri-karşıtları ikileminden kaynaklı bir çatışma mevcut olmuştur. Sonuç olarak, Libya'daki çatışmanın siyasi ve yapısal nedenlerine bakıldığında, bu ülkedeki kırılmalık, çatışma ve şiddetin ana belirtileri şu beş nihai durumla açıklanabilmektedir: (1) Libya devletinin fiilen iki varlığa bölünmesi, (2) ulusal geçişin felç olması ve tutarlı bir politika ve reform gündeminin olmaması, (3) yapısal ve çatışmayla ilgili ekonomik kriz, (4) sivil ve demokratik yönetim potansiyelinin zayıflaması ve (5) ulus-altı seviyede şiddetli çatışmaların yaşanması. Nitekim ulus-altı çatışmalar ile ulusal siyasi bölünme arasında birbirini besleyen bir ilişki mevcuttur. Bundan dolayı, ulus-altı sorunlar ele alınmadan ulusal düzeyde bir çözüm geliştirmek mümkün olmamaktadır (Wood, 2019: 4, 7).

2.3.2. Ekonomik Nedenler

OECD'nin 2016 verilerine göre, Libya ekonomisinin aşırı bağımlı olduğu petrol, gaz ve ilgili sektörler; GSYİH'nın %65'ini, ihracatın %95'ini ve bütçe gelirlerinin %96'sını oluşturmuştur (OECD, 2016: 17). 2021 yılının sonunda Libya, dünya çapında kanıtlanmış toplam rezervin %3'ünü elinde bulundurmasıyla ilk 10 ülke içerisinde yer almıştır (World Bank Group, 2023). Libya ekonomisinin temel belirleyicisi olan hidrokarbonlar (petrol, doğalgaz vs.), çatışma süresince farklı gruplar tarafından önemli bir silah olarak kullanılmıştır (Winer, 2019: 12). Libya petrolünün yüksek kalitesi ve Avrupa'ya yakınlığı noktasında küresel petrol fiyatları üzerinde önemli bir etkisinin olması (Maslı ve Elwada, 2021: 97), Libya'daki tarafların ekonomi politliğini daha fazla tartışılır kılmıştır. Ayrıca, Libya'nın AB ile enerji alanında önemli ticari ilişkilere sahip

olması, Libya'yı AB ülkeleri arasında önemli bir rekabet alanı haline getirmiştir. Nitekim enerji güvenliği konusu, AB'nin Libya politikasını şekillendirmesinde önemli bir yere sahip olmuştur (Alkanat, 2020: 3, 4).

Libya'da güvenlik tehditleriyle şiddetlenen siyasi istikrarsızlık, dış ticaret ve yatırım için önemli bir engel teşkil etmiştir (The Heritage Foundation, 2023). Nitekim Libya'daki ekonomik koşulların kötüye gitmesi, çatışmanın en önemli uzun vadeli nedenlerinden birisiydi. Ülke ekonomisinin enerji piyasasına olan aşırı bağımlılığı, ekonomiyi savunmasız bırakmış ve dünya piyasasında yaşanan herhangi bir fiyat dalgalanmasında ülke ekonomisi olumsuz etkilenmiştir (OECD, 2016: 17). İç savaş, COVID-19 salgını ve Rusya-Ukrayna krizi gibi sorunlar Libya ekonomisine önemli derecede zarar vermiştir (World Bank Group, 2023). Libya ekonomisinin bu tür sorunlara direnç gösterememesi, ülkedeki çatışmanın uzun sürmesinde etkili olmuştur. Öyle ki, Libya ekonomisinde; hidrokarbon sektörünün ekonomik dinamiklerine aşırı bağımlı olması ve sektörün yüksek oynaklığı, ekonomik yapıda çeşitliliğin az olması ve yapının katılığı ve ekonominin reform ve değişime karşı dirençli olması gibi Libya ekonomisindeki hastalıkların kaynağı “Hollanda hastalığı⁸” olarak değerlendirilmektedir. Bu hastalık, Libya ekonomisinin zayıflamasına ve siyasi sistemin istikrarsızlaşmasına ve çöküşüne katkıda bulunmuştur. Nitekim Libya'daki çatışma sürecinde siyasi istikrarsızlığa yol açan ekonomik unsurlar; ihracat gelirlerine bağımlılık, ekonomik çeşitliliğin az olması, kurumların zayıflığı ve değişime karşı direncin olmasıdır (Economic and Social Commission for Western Asia-ESCWA, 2020a: 5).

Libya'nın petrol gelirlerine bağımlılığı ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı savunmasız olması, işgücü piyasasını olumsuz etkilemiştir (OECD, 2016: 17). Petrol dışında tarım, demir ve çelik, gıda, çimento ve inşaat malzemeleri gibi alanlarda oldukça sınırlı sayıda üretim gerçekleştirmesi; işsizlik oranının yüksek olmasına ve yabancı işgücüne bağlı kalmasına neden olmaktadır. Nitekim hidrokarbon sektörü, gelirlerinin çok büyük bir kısmını oluşturmaya karşın işgücünün yalnızca %3'lük bir bölümünü istihdam edebilmektedir (T. C. Ticaret Bakanlığı, 2021: 3). Ayrıca, Libya ekonomisinde kamunun özel sektör üzerindeki ağırlığı da çatışma sürecinde olumsuz

⁸ Hollanda hastalığı, “ekonomi için yararlı bir gelişmenin bir süre sonra zararlı sonuçlar vermesi” olarak tanımlanabilir (Boyras, 2014).

sonuçlar doğurmuştur. Özel sektörün az gelişmiş olması, Libyalıların kamu sektörüne olan bağımlılığını arttırmıştır. Bu minvalde, çatışma sürecinde yaşanan ekonomik krizler ulusal servetin azalmasına neden olmuş ve kaynakların işleyişini azaltmıştır. Nihayetinde de, kıt kaynaklar üzerinde rekabet artmış, aktörler çatışma ekonomisinden kazanç sağlamaya çalışmış ve ülkede yolsuzluk yaygınlaşmıştır (Wood, 2019: 7).

Libya'daki çatışmanın tırmanmasında etkili olan önemli bir faktör de, ekonomik kaynakların yönetiminden sorumlu olan kurumların işlevsizliğiydi. İkinci iç savaşta tarafsız kalan üç kurum: Libya Merkez Bankası, Ulusal Petrol Şirketi ve Libya Yatırım Otoritesi'dir. Bu kurumlar her ne kadar tarafsız kalarak, her iki tarafa maaş ödemelerine devam ederek nüfus üzerinde çatışmanın yükünü hafifletse de, çatışmada altyapının yok edilmesi ve güvenliğin sağlanamaması gibi nedenlerden dolayı uzun vadeli bir ekonomik istikrar sağlayamamışlardır. Nitekim bankacılık sektörü felç olmuş, enflasyon artmış ve kayıt dışı sektörle bağlantılı olarak akut bir nakit krizi yaşanmıştır. Ayrıca, hidrokarbon kaynaklarını kimin kontrol ettiği konusunda taraflar arasındaki anlaşmazlıklar ve bu bağlamda yapılan saldırılar, petrol üretimini büyük ölçüde azaltmıştır. Bu yönüyle, petrol üretimindeki azalmayla birlikte uluslararası fiyatların düşmesi, Libya'nın makroekonomik konumunu önemli derece sarsmıştır (OECD, 2016: 17). Bu minvalde yapılan saldırılar ise, tarafların kendilerini merkezi bir güç olarak konumlandırmasıyla ilgiliydi. Örneğin; ülkenin doğusunda ve güneyinde birçok petrol kuyusunu ve altyapıyı kontrol eden Hafter güçlerinin ürettikleri gelirden sorumlu olmamaları, Doğu Libya'nın finansal olarak marjinalleştirilmesi ve Merkez Bankasının kontrolünü alma arzusu, Hafter'in askeri saldırılarının birer gerekçesiydi. Bu yönüyle, BM ve uluslararası kuruluşlar her ne kadar Libya'da birleşik ekonomik ve finansal kurumlar dayatmışsalar da, bu kurumların bölünmesini önleyememişlerdir (Varvelli ve Lovotti, 2019: 4). Sonuç olarak, Libya'nın ekonomik yapısı, çatışmanın nedenlerinde belirleyici olduğu gibi ekonomik sonuçlarında da belirleyicidir.

2.3.3. Kültürel ve Sosyal Nedenler

Libya'daki çatışmanın kültürel ve sosyal nedenlerinde: etnik, kültürel ve diğer farklılıkların siyasi manipölasyonu; şiddet kültürü ve önceki şiddet travmaları; sosyal imkanların yetersizliği; sosyal parçalanma ve marjinalleşme; dönüşüm süreçleri ve hızlı sosyal değişim ile başa çıkma sorunları ve sosyal sözleşmenin başarısızlığı gibi faktörler

etkili olmuştur. Libya’da sosyal yapı, aşiret ve kabile düzeninin egemen olduğu bir yapı olarak şekillenmiştir. Bu yönüyle çatışmalar, aşiret düzeninden bağımsız olarak düşünülememektedir (Erdurmaz, 2021: 23). Nitekim Kaddafi döneminde aşiretler, devlet kurum ve makamlarına liyakat esasından ziyade kayırmacılık ile getirilmişlerdir. Yani devletin merkezi yapısı, kan soylu ilişkilere göre bölünmüş aşiretlere olan bağlılık ile şekillenmiştir. Aşiretlerin bu tür yapılanması, devlet ve kurumların zayıflamasına ve devlet mekanizmasının çok hızlı bir şekilde çözülmesine yol açmıştır (Tok ve Cebe, 2020: 2). Bu bağlamda, devlet yapısının kurumsallaşmadığı ve aşiret yapılarının devlet içerisinde hâkim pozisyonunda olduğu Libya’da, etnik farklılıklar aşiret temelinde şekillenmiştir (Güler, 2015: 63). Aşiret yapısı, siyasi partilerin yokluğunda alternatif bir siyasi örgütlenme olarak ön plana çıkmış ve Libya halkının yüzde seksen beşi bu yapı altında örgütlenerek taleplerini yansıtmışlardır (Erdurmaz, 2021: 3-4). Ayrıca, bazı büyük aşiretlerin komşu ülkelere de uzanan nüfuzları, aşiretlerin dış politikada da güçlü bir etkiye sahip olmasında belirleyici olmuştur (Chuprygin vd., 2019: 166).

Libya’daki aşiretlerin iç ve dış politikadaki baskınlığı, çatışma sürecinde bazı olumsuz etkiler doğurmuştur. Öncelikle, Libya’da aşiret gibi çeşitli bölünme katmanlarının varlığı, devletin inşa edilmesini ve ulusal bir kimliğin oluşturulmasını zorlaştırmıştır. Öyle ki, ikinci iç savaşta çatışan taraflar, farklı silahlı grupları ve rekabet halindeki aşiretleri kendi saflarında tutarak sınırlı bir bölgeyi kontrol altına almayı tercih etmişlerdir (Laessing, 2020: 118). İkincisi, büyük petrol ve su rezervlerini barındırmakla ekonomik açıdan en değerli bölge olan Libya’nın güneyi, büyük aşiret yapılarının hâkimiyetinde önemli bir çatışma enstrümanı olarak ön plana çıkmıştır. Üçüncüsü de, Libya’nın güneyi, aşırılık yanlısı gruplar için silah ve insan gücünü kanallandırmak bakımından kontrolsüz bir bölge olarak kalmış ve komşu devletler arasındaki sınırlar radikal İslamcı gruplar için bir geçiş güzergahına dönüşmüştür (Chuprygin vd., 2019: 167). Dördüncüsü de, aşiretler arasında meydana gelen yerel ve bölgesel çatışmaların yanında, Kaddafi dönemindeki devlet yapılanmasında nüfuz sahibi olan aşiretler ile Kaddafi rejiminin sona ermesinde rol oynayan gruplar arasındaki çatışmalar tırmanış göstermiştir. Büyük ve etkili aşiretlerin siyasi arenadan dışlanması, Kaddafi döneminde olduğu gibi sonrasında da yapısal bir sorun olarak çatışma ve istikrarsızlığı arttıran bir etken olmuştur. Nitekim Kaddafi döneminde olduğu gibi sonrasında da belirli aşiretlerin çıkarlarının göz ardı edilmesi, o aşiretleri silahlı

çatışmaya ve belirli bir alan hâkimiyetine sevk etmiş ve bu yönüyle ulusal siyaseti zayıf kılmıştır (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 9).

Libya’da ulusal uzlaşının sağlanamamasına yol açan önemli bir etken de, katı ve kutuplaştırıcı bir ayrımcılığın olmasıdır. Bu ayrımcılık aşiretçilikten ziyade, “galip kültürü”nün hâkim olmasından kaynaklanmıştır. Kaddafi rejiminin çöküşünde rol oynayan yerel aktörlerin oluşturduğu bu kültürle, toplum ‘Azlam (rejim yanlıları)’ ve ‘Thuwar (Kaddafi karşıtı devrimciler)’ olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünmede Azlam, utanç, mağlubiyet ve suçlulukla; Thuwar ise, şeref, galibiyet ve haysiyetle özdeşleştirilmiştir. Bu anlayışla, kasabalar ve aşiretler bu etiketler ile sınıflandırılmış ve böylelikle geniş çapta uygulanan bu etiketlenme ile derinden ve yapısal olarak bölünmüş bir Libya toplumu üretilmiştir. Bölünmüş olan Libya toplumunda, yerel gruplar birbirlerini Azlam olarak etiketleyip ülke siyasetinde kendilerine meşruiyet alanı oluşturup, rakiplerine karşı baskın güç olmaya çabalamışlardır. Örneğin; Misrata ve Zintan gibi az sayıdaki kasabaya Thuwar etiketi verilerek, Kaddafi rejimine karşı mücadele eden diğer birçok kasaba veya aşiret göz ardı edilmiştir. Azlam ise, Kaddafi rejimini desteklemeyen birçok kişiyi veya grubu da kapsayacak şekilde genelleştirilmiş ve ayrımcılığın boyutu böylece genişletilmiştir. Bu yönüyle, Libya’da oluşturulan bu galip kültür, Kaddafi döneminde olduğu gibi kendisi de kutuplaştırıcı olan seçici bir tarih okumasını yaymıştır (Fraihat, 2016: 24-25).

Libya’nın kültürel ve sosyal altyapısını oluşturan önemli bir faktör de inanç faktörüydü. Libya’da din faktörü etnik faktörün üzerine yerleştirilmiş ve kabilecilik sorunları din kardeşliği üzerinden aşılmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum, aşiretlerin kendilerini baskılanmış hissetmelerine dönüşmüştür (Chuprygin vd., 2019: 169-170). Nitekim her ne kadar ‘din kardeşliği’ söylemi birleştirici bir faktör olarak ön plana çıkmakta ise de uygulamada, din siyasetin bir aracı olarak kullanılmış ve böylelikle bu söylemin güvenilirliği zedelenmiştir. Nihayetinde kabilecilik ve radikal İslamcılık, birbirleriyle çatışan iki manevi unsur olarak Libya’daki çatışmanın temel nedenlerini oluşturmuştur. Öyle ki kabilecilikte, örf ve adetlere bağlılık temel esas olup özgürlükler bu bağ ile eşitlenmekte ve bu yönüyle radikal İslamcılığın özgürlüklerini kısıtladığı kabul edilmektedir. Radikal İslamcılıkta ise, şeriatın radikal biçimde uygulanması temel esas olup, kabileciliğin ‘Cahiliye Dönemi’ne ait ilkeleri barındırdığı kabul edilmektedir (Chuprygin vd., 2019: 170). Bu bağlamda, Libya’nın kültürel ve sosyal altyapısını

oluşturan bu iki faktör, ikinci iç savaştaki çatışma aktörlerinin ideolojik tutum ve davranışlarını anlaşılır kılmaktadır.

2.3.4. Psikolojik Nedenler

Libya'daki çatışmanın psikolojik nedenleri olarak; karşılıklı önyargılar, tarihsel travmalar, nefret söylemleri, ötekileri suçlayan hikâyeler, sorunlu grup geçmişleri ve kışkırtıcı algılar gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. Bu psikolojik faktörler, çatışmanın altında yatan nesnel koşullardan ve özellikle de siyasal ve yapısal nedenlerden ayrı işlememektedir. Bu yönüyle de Libya'daki çatışma psikolojisi, çatışmanın temel nedeni olmaktan ziyade çatışmanın şiddetini arttıran bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır (bkz sy. 34).

Libya'da politik ve kimlik hassasiyetini taşıyan çatışma aktörlerinin çoğunda 'ötekileştirilme' korkusu mevcuttu. Öyle ki, ötekileştirme korkusu, Libya'daki çatışmanın itici bir gücüydü. Örneğin; çeşitli çıkar gruplarının devlet kurumlarını devralma girişimleri, federalist girişimlerin olması ve yetki devri krizlerinin yaşanması gibi tutum ve davranışlar ötekileştirme korkusunun bir tezahürüdür (Wood, 2019: 7).

Libya'da aktörlerin 'Azlam' gibi nefret söylemleri ile birbirlerini etiketlemeleri de çatışmanın psikolojik yönünü yansıtmaktadır. Nitekim bu tür nefret söylemlerini yaygınlaştırmak, rakip aktörlere karşı silahlı mücadeleyi meşru bir zemine taşıma çabası olarak değerlendirilmektedir. Merkezi bir otoritenin olmadığı, istikrarsızlığın ve güvensizliğin hâkim olduğu bir süreçte dolaşıma sokulan nefret söylemleri, kışkırtıcı algılar oluşturarak taraflar arasındaki çatışmayı tırmandırmakta ve tarafların sıfır toplamı bir strateji ile hareket etmesini tetiklemektedir.

Tarihsel travmalar ve sorunlu grup geçmişleri gibi faktörler de Libya'daki çatışmayı tırmandıran psikolojik unsurlar arasında yer almaktadır. Özellikle, Kaddafi döneminde güçlü konumlarda görev alan kişi ve/veya aşiretlere yönelik tutum ve davranışlar, tarihsel travmaların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, aşiretler arasındaki tarihsel çatışmalar intikam güdüsüyle tırmanmış ve aşiretler kısa vadeli çıkarlarına göre hareket ederek çatışmayı sürdürmüşlerdir.

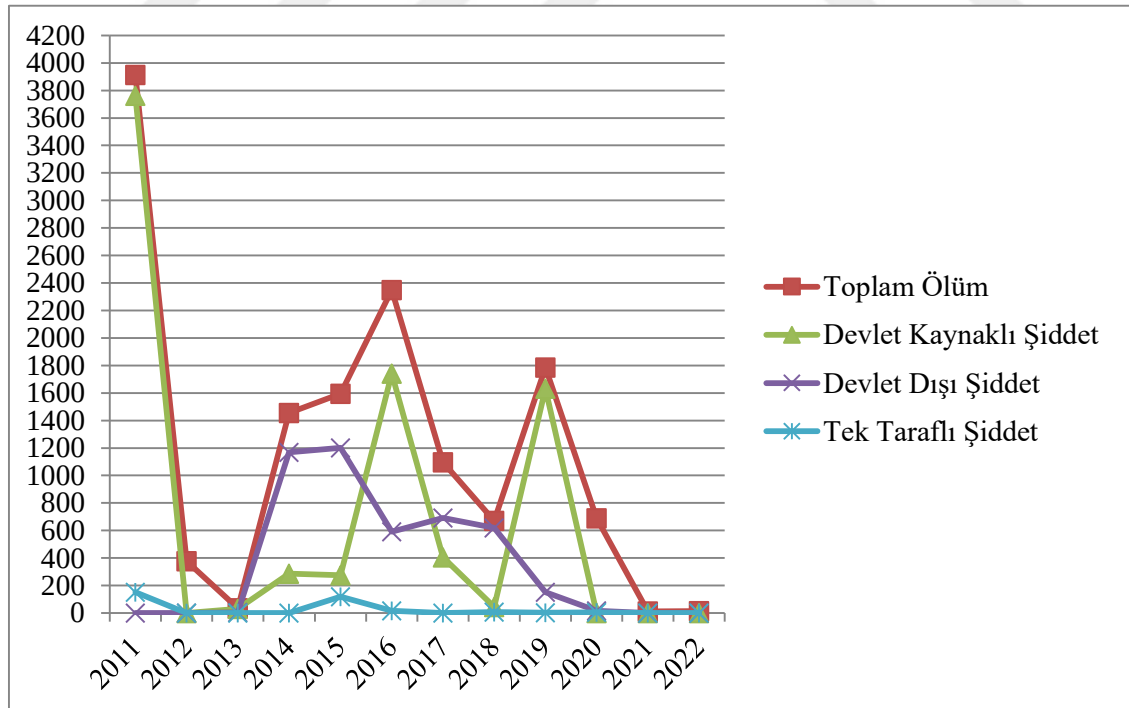
Sonuç olarak, Libya'daki çatışmanın psikolojik unsurları çatışmanın siyasal/yapısal, ekonomik ve kültürel/sosyal nedenleri üzerinde belirleyici olmuştur. Bu yönüyle çatışmanın şiddetini arttırmış ve süresini uzatmıştır. Nitekim yukarıda da değinildiği

gibi psikolojik faktörler, çatışma davranışının ön plana çıkmasında önemli birer etkidir. Bartos ve Wehr'in (2002) de değindiği gibi; birbirlerini tırmandırmaya müsait olan düşmanlık ve çatışma davranışı arasında karmaşık bir ilişki mevcuttur. Çatışmanın tırmanması ve yıkıcılığının artması, tarafların artık kendi hedeflerine odaklanmak yerine, düşmanı yok etme arzusu ile motive olmasına ve tarafların bu yönde kararlılık göstermesine yol açmaktadır.

2.4. Libya'daki Çatışmanın Dinamikleri ve Bağlamı

2.4.1. Dinamikler: Çatışma Olayları ve Etki-Tepki Süreçleri

Dinamikler, bir çatışmanın nasıl arttığını, yoğunlaştığını, yayıldığını, azaldığını, daraldığını veya çıkmaza girdiğini anlamayı sağlamaktadır. Nitekim çatışmalar, şiddet eğilimli tutum ve davranışların yanı sıra, çözüm odaklı tutum ve davranışlar da barındırmaktadır. Bu yönüyle çatışmalar, süreç içerisinde değişkenlikler içermektedir. Grafik 1'de gösterildiği gibi Libya'daki 2011-2022 yılları arasındaki çatışmalı süreç de, değişkenlikler barındırmıştır. Nitekim süreç, çatışmanın tekrar tırmanması, yayılması, çıkmaza girmesi ve gerilemesi gibi eğilimler göstermiştir.

Grafik 1: Libya'da Çatışmadan Kaynaklı Ölümün Sayısı (2011-2022)

Kaynak: UCDP, t.y.: "Libya".

Grafik 1’deki veriler bağlamında, yıllara göre şiddetin yoğunluğu ve şiddete bağlı ölüm oranlarının farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu farklılıklar, çatışma dinamiklerini belirleyen etki-tepki modelinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Nitekim etki-tepki modeli, bir tarafın eylemine karşı diğer tarafın verdiği tepki olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca dinamikler, çatışmanın profili, aktörleri ve nedenlerinin etkileşiminin bir sonucu olarak; çatışmanın tetiklenmesine, tırmanmasına, duraksamasına ve gerilemesine yol açmaktadır. Bu yönüyle 2011 sonrası Libya’daki çatışma süreci, Grafik 1’deki veriler de dikkate alınarak, aşağıdaki gibi dönemsel olarak analiz edilmektedir:

2011-2014 Geçiş Süreci Dönemi: Kaddafi rejiminin sona ermesi neticesinde Libya’daki ilk ve en önemli çatışma konusu, siyasi geçiş süreci olmuştur. Nitekim 2012’den 2014’e kadar olan dönemde, rakip silahlı gruplar siyasi süreci yönetme (ACLED, 2019) konusunda düşük ve/veya orta yoğunluklu çatışmalar yaşamışlardır. Bu dönemde şiddetli kriz aşamasında yaşanan çatışmalar, Grafik 1’de de görüldüğü gibi, şiddet ve buna bağlı olarak ölümlerin sayısının düşük seviyede kalması neticesini doğurmuştur. Ancak bu dönemin en büyük zorluğu, binlerce insanın yerinden edildiği veya öldüğü ve tüm altyapının ağır hasar gördüğü birinci iç savaşın sonuçlarıyla uğraşmak olmuştur (Geha, 2016: 139).

Dönemin öncelikli ana aktörü, Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) olmuştur. UGK, 17 Şubat ayaklanmasının resmi temsilcisi olarak kendini konumlandırmak, anayasa taslağı hazırlamak için kurucu bir meclis oluşturmak ve parlamento seçimlerini düzenlemek gibi görevleri üstlenmiştir. Böylece UGK, 2011-2012 yılları arasında Libya’nın fiili hükümeti olarak hareket etmiştir. Kırılgan bir yapının hâkim olduğu bu süreçte, siyasi dengelerin sağlanmasında UGK önemli bir rol oynamıştır. Nitekim UGK, 7 Temmuz 2012 tarihli seçimlerin gerçekleştirilmesini ve iktidarı Genel Ulusal Kongreye devrederek Libya’nın modern tarihindeki ilk barışçıl geçişini sağlamıştır. Ancak, bu barışçıl geçiş Libya’daki kaotik durumun çözümüne olumlu etki etmemiş ve Libya’nın yönetiminde hak iddia eden irili ufaklı birçok grubun güç mücadelesi içerisine girmesine yol açmıştır. Bu dönemde, “yeni” Libya’nın inşasında devlet kurumlarının kontrolü için rekabet eden gruplar, siyasi ve güvenlik alanlarında birbirlerini tasfiye etmeye yönelik mücadele içerisinde olmuşlardır. Nitekim Nisan 2013’te silahlı grupların Genel Ulusal Kongre (GUK) üzerindeki baskısıyla, Eylül 1969 ile Ekim 2011

arasında kamu görevlerinde bulunan kişilerin yeni dönemde herhangi bir kamu görevinde bulunmalarını yasaklayan “siyasi ve idari tecrit” konulu mevzuat onaylanmıştır. Her ne kadar bu konuyla ilgili halk desteği de olsa da, sınırlarının net olmaması endişeleri arttırmıştır. Örneğin; yasanın ‘suç ortaklığı’ tanımı, 2011 ayaklanmasının başlarında içeriden reform için çalışmış ve kaçmış olanlar da dâhil olmak üzere, teknokratlar, askeri subaylar ve öğrenci birliği liderlerini de kapsayan geniş kesimlere yasaklar getirmesine yol açmıştır (Wehrey, 2018: 144). Bu durum, Misrata başta olmak üzere yasayı destekleyen kasabalar ile Zintan liderliğindeki yasaya karşı çıkan kasabalar arasındaki milis gerginliğini daha da arttırmıştır (Wehrey, 2018: 146). 2012 seçimleri aynı zamanda bölgesel, federalist ve etnik azınlıklardan kaynaklı gerilimlere yol açmıştır. Öyle ki, bazı etnik grupların marjinalleşmesi, aşiretlerin siyasetteki önemi ve doğal kaynakların anarşik yönetimi gibi çatışma konuları, Libya’nın siyasi ve sosyal yapısının bir ürünü olagelmıştır. Ayrıca bu dönemde, birçok silahlı grubun gücü elinde tutmak ve merkezi bir otoriteden bağımsız kalma çabası yönündeki tutum ve davranışları, Libya’daki güvensiz ortamı daha fazla zora sokmuştur (Geha, 2016: 141; Öztop, 2021: 228, 237-238).

Bu dönemde siyasi ortamdaki çeşitli gruplar, rekabetin ve kutuplaşmanın artmasına neden olmuştur. Libya’da 2012 yılında yapılan seçimler, 48 yıl aradan sonra gerçekleştirilen ilk demokratik seçimler olsa da (Afat, 2012) Haziran 2014’de gerçekleştirilen tartışmalı seçimle (Polat, 2015: 385), GUK’un yetkilerini Temsilciler Meclisi’ne devretmesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Siyasi istikrarın sağlanamaması ve otorite boşluğunun hâkim olması, ülkede Ensar El-Şeria ve IŞİD gibi radikal İslamcı grupların etkinliğini arttırmasına ve ülkede yeni bir iç savaşın ortaya çıkmasına yol açmıştır (Öztop, 2021: 229). Nihayetinde bu durum, silahlı gruplar arasında çatışmaların artmasına, radikal terör örgütlerinin varlıklarını arttırmasına, mülteci sorununa ve kontrol edilemeyen sınır sorunlarına yol açmıştır. “Herkesin herkesle savaştığı” bir ülke durumuna düşen Libya’da, kaos ve anarşi hakim olmuş ve ülke, 2011-2014 yılları arası dönemde Weberian devlet modelinden uzak, kaotik bir durumun içerisine düşmüştür (Taşdemir: 2020: 377).

2014-2017 Yerel Düzeyde Güç Mücadelesi Dönemi: Bu dönemde, güç mücadelesi silahlı çatışmaya dönüşmüş ve askeri/politik gruplar arasında iç savaş yaşanmıştır. Ayrıca, Libya hükümeti IŞİD’le; General Hafter komutasındaki LUO ise radikal İslamcı

gruplarla savaş içerisinde olmuştur (UCDP, t.y.: “Government of Libya”). Bu dönemin en temel çatışma konusu, yerel düzeyde yaşanan güç mücadelesiydi. Taraflar, yerelde silahlı çatışmalara girerek, Yeni Libya’da konumlarını pekiştirmek için birbirleriyle mücadele etmiş ve bu minvalde tutum ve davranışlar sergilemişlerdir. Bu yönüyle, Grafik 1’de de görüleceği gibi bu dönemdeki şiddet olayları ve buna bağlı olarak ölüm sayısı yüksek düzeylerde seyretmiştir. Öyle ki, 2011-2017 yılları arasında çatışmayla bağlantılı olarak ortalama yaklaşık 2400 ölüm gerçekleşmiş ve bu yönüyle Libya, Afrika’da en yüksek siyasi şiddet düzeyine sahip ülkelerden biri olmuştur. Ancak, 2017 yılında IŞİD’in mağlup olması ve taraflar arasında güç dengesinin oluşması ile birlikte çatışma olayları 2016 yılına kıyasla azalma eğilimi göstermiştir (ACLED, 2019). Yüksek yoğunluklu şiddetin hâkim olduğu ve ikinci bir iç savaşın yaşandığı bu dönemde; ulusal ve/veya yerel silahlı aktörler, bölgesel ve uluslararası aktörlerden de destek alarak siyasi, güvenlik ve ekonomik alanlarda söz sahibi olmaya çabalamışlardır. Bu dönemdeki temel çatışma aktörleri; GUK/UMH, LUO, radikal İslamcı örgütler ve dış aktörlerdi. Ordu, milis gruplar, aşiretler, yabancı ve paralı askerler bu ana aktörlerden birinin çatısı altında konumlanarak savaştaki pozisyonlarını belirlemişlerdir. Çatışma aktörlerinden UMH yanlısı gruplar, IŞİD gibi radikal gruplara karşı savaşırken aynı zamanda çeşitli milis gruplara ve yerel ittifak içi çatışmalara karşı mücadele ederek gücünü konsolide etmeye çabalamıştır. Yerel düzeydeki anlaşmazlıkları fırsat bilen ve dönemin en aktif çatışma aktörü olan General Hafter liderliğindeki LUO ise, radikal İslamcı grupları ve ülkedeki mevcut siyasi istikrarsızlığı öne sürerek, ağırlıklı olarak ülkenin doğusunda bir savaşa girerek gücünü pekiştirmeye çabalamıştır (ACLED, 2019). IŞİD ve EL-Kaide gibi radikal gruplar ise, bu dönemin önemli bir çatışma konusu ve aktörü olarak alan hâkimiyeti için mücadele etmiş ve UMH (IŞİD ile), LUO (El-Kaide bağlantılı Ensar Eş-Şeria ve diğer bazı selefi gruplar ile) ve de bölgesel ve uluslararası çatışma aktörlerine karşı bir savaş yürütmüştür. Son olarak dış aktörler ise, bölgesel ve uluslararası güvenlik için bir tehdit olarak gördükleri radikal gruplara karşı saldırılar gerçekleştirerek savaşa müdahil olmuştur. Ayrıca, iç aktörlerden özellikle Hafter güçlerine doğrudan ve dolaylı destekler sağlayarak savaştaki tarafını belirlemişlerdir. Bu dönemde, özellikle BAE, Mısır, Rusya ve Fransa Hafter güçleri lehine savaşa müdahil olan dış aktörlerdendi. Nihayetinde, iç ve dış aktörlerin dâhil olduğu ikinci bir iç savaş, ülke genelinde güç, nüfuz ve kaynaklar konusundaki

çatışmaları körüklemiş ve ülkenin askeri ve siyasi olarak üniter bir yapıya kavuşmasını engellemiştir.

2017-2020 Ulusal Güç Mücadelesi Dönemi: Bir önceki dönemde başlayan iç savaş, Grafik 1’de görüldüğü gibi, bu dönemdeki şiddet ve buna bağlı ölümler; düşüş (2017-2018)-yükseliş (2018-2019)-düşüş (2019-2020) ve son bulma (2020) aşamalarından geçmiştir. 2017’de radikal grupların mağlup olması, bir önceki dönemin kilit çatışma aktörü olan radikal İslamcı grupların saf dışı kalmasını beraberinde getirmiştir. Ancak, önemli bir çatışma konusu ve aktörü olan bu grupların saf dışı kalması her ne kadar ilk aşamada şiddet olaylarının düşüş yaşanmasına etki etmişse de diğer iç (UMH ve LUO) ve dış aktörlerin (Rusya, BAE, Suudi Arabistan, Mısır, Fransa, İtalya, Türkiye ve Katar) tutum ve davranışları, çatışmanın tekrar tırmanmasına ve şiddet olaylarının yükselmesine yol açmıştır. Öyle ki, Hafter güçleri ve taraf olan dış aktörler (Rusya, Suudi Arabistan, BAE, Mısır ve Fransa), bölgesel hâkimiyetten ziyade ulusal bir güç olarak ülke yönetimini hedeflemişlerdir. Buna karşı olarak da UMH ve taraf olan dış aktörler (Türkiye, Katar ve İtalya), ülke yönetimini elinde tutmak için mücadele etmişlerdir. Bu yönüyle, bu dönemin temel çatışma konusu ülke yönetimine ilişkin idi. Ayrıca bu dönemde, çatışma ile birlikte çözüm girişimlerine de ağırlık verilmiş, birbirine galip gelemeyen iki güç, özellikle dış güçlerin çabalarıyla müzakere girişimlerinde de bulunmuşlardır.

Bu dönemde ön plana çıkan aktörler; LUO, UMH ve dış aktörlerdi. LUO, radikal İslamcı gruplara karşı elde ettiği galibiyet ile hâkimiyet alanını genişletmiş ve 2019’da Trablus’a geniş çaplı bir saldırı başlatmıştır. Ancak, bu saldırısı başarısızlıkla sonuçlanmış ve rakibi tarafından geri püskürtülmüştür. Böylece, LUO’nun nüfuzunu kaybetmesi ile çözümün masada aranması pekişmiştir. Bu dönemde UMH, her ne kadar ilk süreçte LUO’ya karşı zayıf kalmışsa da sonraki süreçte, dış aktörlerden aldığı destekle LUO’yu geri püskürtmüş ve nüfuz alanını tekrar genişletmiştir. Dış aktörler ise, savaşın başından beri ağırlıklı olarak LUO lehine müdahalelerde bulunan BAE, Mısır, Rusya ve Fransa gibi güçlere karşı; dönemin son sürecinde Türkiye, Katar ve İtalya’nın UMH lehine savaşa müdahil olmaları savaşın seyrini önemli ölçüde değiştirmiştir. Böylece rakipler arasındaki gücün dengelenmiş olması, Ekim 2020’de taraflar arasında ateşkesin imzalanması sonucunu doğurmuştur.

2020-2022 Çatışmada Gerileme Dönemi: İkinci iç savaş dalgasının sona ermesi beraberinde çatışmaya dair çözüm girişimlerinin ağırlık kazanmasına yol açmıştır. Bu dönemde şiddet olayları ve buna bağlı ölüm sayılarında ciddi oranda düşüş olmuş, ancak yönetim konusunda krizler yaşanmaya devam etmiştir. 2020 yılında, taraflar arasında kalıcı ateşkese sağlamak için dış aktörler bir rekabet içerisinde olmuş ve bu minvalde önemli girişimlerde bulunmuşlardır. 2021’e gelindiğinde Libya Siyasi Diyalog Forumu aracılığıyla, genel seçimleri düzenlemekle görevli geçici bir yönetim oluşturulmuştur. Ancak, planlanan seçimler yapılamamış ve ülkede siyasi krizler yaşanmıştır.

Bu dönemin çatışma aktörleri; Abdulhamid Dibeybe liderliğinde Ulusal Birlik Hükümeti (UBH), Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi destekli Fethi Başağa hükümeti ve üçüncül aktörler olmuştur. 2021 yılında UMH’nin yerini alan Dibeybe liderliğindeki UBH, ülkede genel seçimleri yapmakla görevlendirilmiş aktör olarak ön plana çıkmıştır. Ancak, UBH’nin bu minvaldeki girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış ve ülkenin ikinci iç savaş dalgası sürecindeki parçalı/ikili yönetim yapısı tekrardan ortaya çıkmıştır. Nitekim dönemin önemli bir aktörü olarak ön plana çıkan Başağa hükümeti bu konjoktürde yer edinmeye çalışmış ve Hafter güçlerinin kontrolündeki bölgenin hükümeti olarak Başağa hükümetine paralel bir yapılanma içerisinde olmuştur. Ülkede siyasi, askeri ve ekonomik istikrarı sağlamak için önemli girişimlerde bulunan üçüncü aktörler, öncelikli olarak ülkede genel bir seçimin yapılmasını ve ulusal uzlaşi içerisinde merkezi bir hükümetin kurulmasını sağlamak için çaba göstermişlerdir. Bu yönleriyle bu dönem, “istikrar için çaba gösterilen istikrarsız bir dönem” olarak tanımlanmıştır.

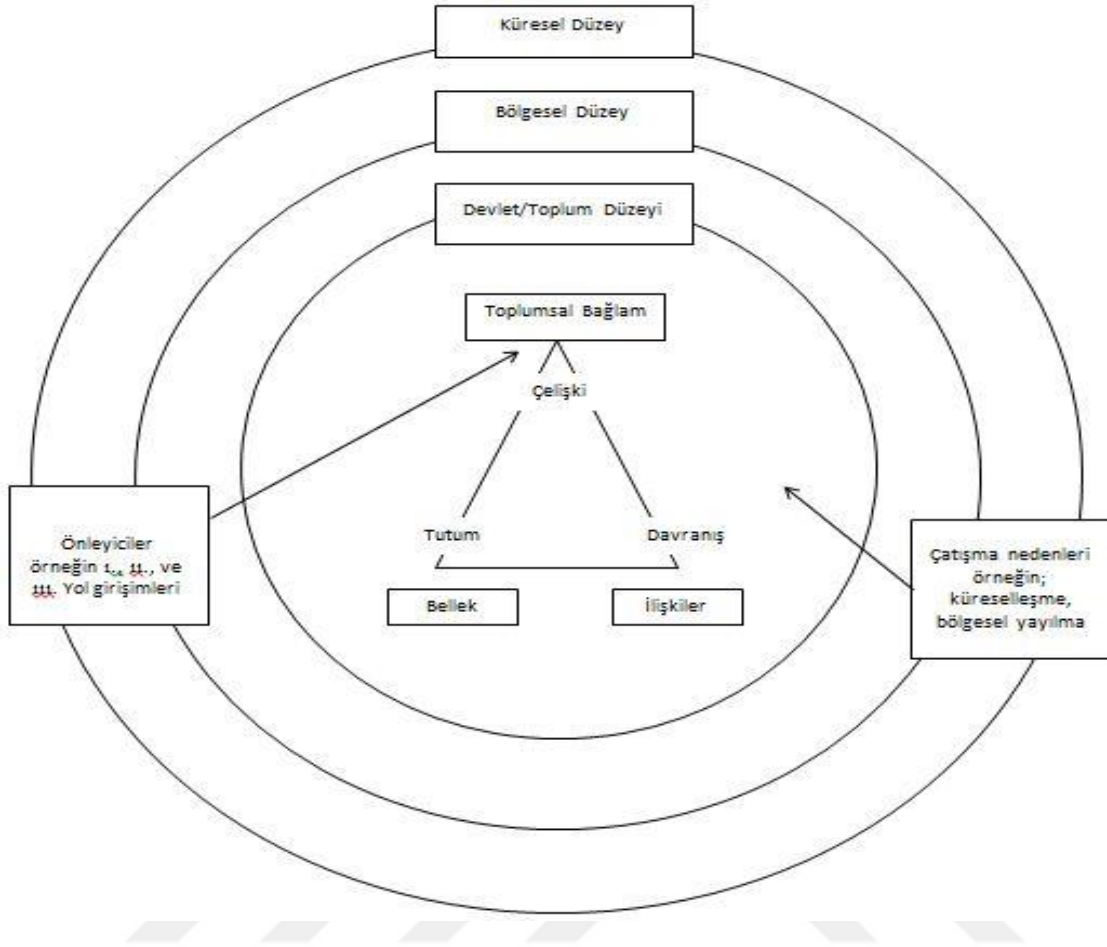
Sonuç olarak, Libya’daki 2011-2022 yılları arasında yaşanan çatışmaya dair dinamikler; profil, nedenler/konular ve aktörler bağlamında incelendiğinde Glasl’ın Çatışma Tırmanışı modelini (bkz. ss. 72-73) yansıttığı görülmektedir. Nitekim Glasl modeline göre tırmanma, çatışma taraflarının çatışma dinamiklerine çekildiği aşağı doğru bir harekettir. Bir yönüyle, tarafların barışçıl çözümden ziyade kendilerini şiddet girdabına kaptırmasıdır. Libya’daki çatışmada da, ilk seviyelerde taraflar arasında pozisyonlar katılmış ancak çözüm için müzakereler devam etmişse de, tırmanmanın devam etmesiyle taraflar hep birlikte uçuruma doğru sürüklenmişlerdir. Bu bağlamda dış aktörlerin de rolü sorgulanır olmuştur. Şöyle ki, ilk seviyelerde taraflar, güvene dayalı bir çatışma yönetimi müdahalesini kabul edebilecek bir pozisyonda iken; son seviyelere

doğru taraflar, müdahaleyi kabul etmek zorunda oldukları bir pozisyona doğru yönelmişlerdir.

2.4.2. Bağlam: Çatışma Ortamı ve Analiz Düzeyi

Çatışma bağlamı, çatışmanın ortaya çıktığı ortamı ve bu ortamdan tarafların nasıl etkilendiklerini ortaya koymaktadır. Çatışmalar sosyolojik, ekonomik ve politik ortamın bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Miall'ın da ifade ettiği gibi, çatışmalar süreçle olduğu kadar ortamla da şekillenir. Bu yüzden, süreç düzeyindeki dinamiklerle birlikte çatışmaları şiddetlendiren veya hafifleten bağlamsal faktörler de dikkate alınmalıdır (Miall, 2007: 85).

Çatışmalar bir boşlukta (diğer tabirle 'hiç yoktan') ortaya çıkmazlar ve bir çatışma başka bir çatışmanın içerisine yuvalanarak gelişir. Dugan'ın (1996) da üzerinde çalıştığı gibi; bir çatışma, diğer çatışma oluşumlarıyla iç içe geçmektedir. Bu bağlamda, Libya'daki devlet-içi çatışma için diğer çatışmaların etkisini ortaya koymak önem arz etmektedir. Bunun için, diğer çatışmaları analiz düzeyine göre incelemek, çatışmanın bağlamını ortaya koymak için pratiklik sağlamaktadır. Nitekim bir çatışma; tarih, coğrafya, etnik köken, din, cinsiyet, kültür ve medya gibi birçok bağlamsal faktörü içerisinde barındırmaktadır. Bu yönüyle bu başlıkta, Libya'daki çatışmaya etki eden ve Şekil 7'de de gösterilen devlet/toplumsal, bölgesel ve küresel düzeylerdeki çatışma oluşumları işlenerek, çatışmanın bağlamsal yönü ortaya konulmaktadır. Şekil 7'deki en iç dairede gösterilen çelişki, tutum ve davranışlar önceki başlıklarda işlendiğinden dolayı burada üzerinde durulmamıştır (bkz. ss. 35-36).

Şekil 7: Çatışma ve Bağlam

Kaynakça: Miall, 2007: 88.

2.4.2.1. Devlet/Toplumsal Düzey

Libya'nın tarihsel ve coğrafi bağlamı düşünüldüğünde, Libya toplumunun ülke topraklarının belirli bölgelerinde parçalı bir yapıda kümelenmesi, tam manasıyla ulusal bir bütünlük sağlanamamasına etki etmiştir. Nitekim devlet; Trablus, Sirenayka ve Fizan olmak üzere üç bölgenin bir araya getirilmesi ile Batılı güçler tarafından kurulmuştur. Her biri farklı sosyal ve kabile sistemine sahip bu üç bölgede din birleştirici, petrol ise bölen bir faktör olmuştur (Chuprygin vd., 2019: 160). Ayrıca, Libya toplumunda aşiretler, devletin inşa edilmesinde önemli bir yer tutmuş ve bunlardan otuzu Libya'nın iç ve dış politikasında güçlü etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Kendi kontrol alanlarına sahip aşiretler, Güney ve Kuzey bölgelerinde geniş alanlar üzerinde kontrol sağlamışlardır. Sireneyka'nın güneyi ve Fizan'da yer alan güney aşiretleri, kuzey aşiretlerine kıyasla mutlak nüfus olarak daha geniş alan üzerinde

kontrol sahibi olmuşlardır. Bu bağlamda, özellikle Libya'nın güneyi büyük petrol ve su rezervlerine sahip bir bölge olarak önem taşımaktadır. Bu yönüyle, buradaki kabilelerle merkezi hükümet arasında bir anlaşmazlık olduğunda, yönetim için bu önemli ekonomik rezervler bir tehdit unsuru olarak kullanılarak ülkenin ekonomik kriz yaşamasına yol açabilmektedir. Ayrıca güney, aşırılık yanlısı gruplar tarafından silah ve insan gücü kanalları edilen kontrolsüz bir bölgedir. Nitekim kontrol sağlanamadığı takdirde, komşu devletlerle olan sınırlar radikal gruplar ya da kaçak göçmenler için açık bir kapı haline gelmektedir (Chuprygin vd., 2019: 166-167).

Libya'daki siyasi ve askeri güçlerin yerelliği de önemli bir çatışma bağlamı niteliğini taşımıştır. Nitekim yerellik, silahlı grupların şehirler, mahalleler ve kabileler temelinde örgütlenmesini ve kendilerini genellikle yerel bağlantılarıyla tanımlamalarını beraberinde getirmiştir. Böylelikle, hem coğrafi hem de kimlikli bir boyut kazanılmış olup, kendi içlerinde sıkı bir ilişki geliştirmişlerdir. Bu durum kendi başına her ne kadar Libya'nın parçalanmasında temel etken olmamışsa da, çoğu kasaba ve şehirde dış güçlerle farklı ittifaklar geliştiren rakip siyasi kampların oluşmasını doğurmuştur. Nitekim Libya'nın parçalı yapısı ile ilgili önemli bir husus, siyasi ve askeri aktörlerin tüm şehir veya bölgeler üzerinde tam bir kontrolü sağlayamamaları ve yeni çatlakların ortaya çıkmasının önüne geçememeleri olmuştur (Lacher, 2020: 2). Çünkü yatay güç dağılımına sahip toplumsal düzenler, tabakalı ve hiyerarşik toplumsal düzenlere nazaran çatışmaya daha eğilimlidirler. Bunun nedeni, hiyerarşik sistemlerin bir koordinasyon merkezine sahip olması ve ortak hedefler dayatabilmesidir (Miall, 2007: 91-92). Bu bağlamda, Libya'da gücün tek merkezde toplanamaması ve ortak hedeften ziyade aktörlerin dar çerçevedeki çıkarlarına odaklanması birden çok güç merkezinin oluşmasına neden olmuştur.

Libya toplum yapısında ahlaki tanınma, önemli bir kültürel bağlam niteliği taşımaktadır. Öyle ki ahlaki önlemler, eski rejim mağdurlarının tazmin edilmesinde merkezi rol oynamaktadır. Buradaki tazmin edilme, mali yönden ziyade özellikle yapılan işkencelerin ve/veya katliamların kabul edilmesini ve tanınmasını içermektedir. Nitekim bazı mağdurlar için geçmiş acıların kabulü, maddi tazminattan daha önemli görülmüştür. Kurbanlar adına anıt dikilmesi, kamusal alana onların isimlerinin verilmesi veya okul kitaplarında yapılan katliamların anlatılması, bu mağdurların talepleri arasında yer almıştır. Buradaki tazmin konusu, her ne kadar geçmişteki suçların

mağdurlarına ilişkin ise de, Libya'daki mevcut çatışma sürecine de yansımıştır. Mevcut suçların mağdurları da bu süreçte birçok hak ihlali, işkenceler, yerinden edilmeler ve katliamlar gibi travmalar yaşamışlardır. Bu yönüyle, bunların da tazmin edilme talepleri gündemde tutulmakta hatta geçmiş mağduriyetlere nazaran daha ön planda yer almaktadır. Nihai olarak, mağduriyet deneyimlerini görmezden gelmek, yapısal kutuplaşmayı ve istikrarsızlığı alevlendirmektedir (Fraihat, 2016: 136-137).

2.4.2.2. Bölgesel Düzey

Libya bağlamında gelişen bölgesel gelişmeler, Libya'daki çatışma sürecini önemli derece etkilemiştir. Bu bağlamda, Ortadoğu'daki bölgesel güç dengesini sarsan gelişmeler, Müslüman Kardeşler'in etkinliği ve Doğu Akdeniz'deki enerji alanları üzerinde yaşanan rekabet gibi etkenler, Libya'daki çatışmanın gidişatını etkileyen faktörler olmuştur.

Ortadoğu güç dengesi, bölgede yaşanan Arap Baharı olayları ve sonrasındaki çatışmalı süreçlerle önemli sarsıntılar geçirmiştir. Nitekim Mısır, Suriye ve Irak'ın kilit bölgesel güvenlik aktörleri olarak rollerinin azalması ve İran'ın Yemen, Bahreyn, Suriye ve Irak gibi bölge ülkeleri üzerindeki hegemonik eğilimine Suudi Arabistan'ın karşı hamleler geliştirerek İran'a odaklanması, Libya'da BAE, Ürdün ve Katar gibi diğer bölgesel aktörlerin etkinliğini arttırmıştır (Genugten, 2017: 44-45). Süreç içerisinde, Mısır ve Türkiye gibi kilit aktörler de Libya üzerindeki etkinliğini arttırmış ve ülke üzerindeki güç mücadelesinde yerlerini almışlardır. Değişim yanlısı ve karşı-devrimci dış politikaların yürürlükte olduğu bölgede, belirsizlikten kaynaklı güvenlikle ilgili endişeler, dış aktörlerin Libya'ya müdahil olmasındaki temel kaynak olmuştur (Köse ve Öztürk, 2020). Böylelikle, bölgedeki güç dengesinin sarsıldığı ve güç mücadelesinin şiddetlendiği bir ortamda, Libya'daki çatışma derinleşmiş, genişlemiş ve uzun sürmüştür.

Bölgesel düzeyde Müslüman Kardeşler'in nüfuzunu arttırması, başta Körfez ülkeleri olmak üzere bölge ülkeleri için mezhepsel ve ideolojik bir çatışma konusu olmuş ve Libya üzerinde güçlü etkisi olan bölge ülkelerini güçlü bir şekilde bölmüştür (Genugten, 2017: 45). Öyle ki, iki taraf arasındaki çatışmanın temelini oluşturan faktörlerden birisi, Müslüman Kardeşler hakkındaki ideolojik çatışmaydı (Varvelli ve Lovotti, 2019: 3). Nitekim Suudi Arabistan, BAE ve Mısır gibi bölge ülkeleri Müslüman Kardeşler karşıtı

bir ideolojik fikir ve bölgesel politika yürütürken; Katar ve Türkiye gibi bölge ülkeleri Müslüman Kardeşler'e karşı daha ılımlı ve onlarla yapıcı ilişkiler içerisine girerek bölge politikalarını yürütmüşlerdir. Bu bağlamda, bölgesel aktörlerin Libya'daki çatışmaya müdahil olmasında Müslüman Kardeşler faktörü de etkili olmuştur. Örneğin: Hafter'e taraf olan bölgesel dış aktörler, Müslüman Kardeşler karşıtı ve o doğrultudaki politikaları benimserken; UMH'ye taraf olan bölgesel dış aktörler ise, Müslüman Kardeşler'in olduğu bir yönetimle çalışmayı çatışma konusu olarak görmemiş ve ülkenin o yönlü politikalarını benimsemişlerdir.

Libya'daki çatışmanın önemli bir bağlamsal faktörü de Doğu Akdeniz'de bulunan enerji kaynakları üzerindeki rekabetti. Doğu Akdeniz'de 2010 yılında keşfedilen önemli miktardaki petrol ve doğalgaz, bölgeye kıyısı olan ülkelerin enerjide dışa bağımlılıklarını sonlandırmak için büyük bir önem taşımıştır. Bu bağlamda, Türkiye, KKTC, GKRY, Yunanistan, İtalya, Suriye, Lübnan, İsrail, Mısır, Libya ve Tunus gibi Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında Münhasır Ekonomik Bölgenin (MEB) paylaşımı hususu, bölgesel bir çatışma konusu olarak gün yüzüne çıkmıştır (Düzsöz, 2021: 320). Bu süreçte Libya, yaşadığı iç savaşlarla bu çatışmanın dışında kalmışsa da özellikle 2019'da Türkiye ile imzaladığı MEB sınırı ile ilgili anlaşmayla çatışmanın önemli kilit aktörlerinden biri ve çatışmadaki pozisyonu itibarıyla çok tartışılan bir aktör haline gelmiştir. Bu bağlamda, Libya'daki çatışmaya müdahil olan aktörler için Doğu Akdeniz'deki enerji alanları önemli bir çıkar meselesi olmuştur. Bunun için, çatışmanın bir tarafı olarak Libya üzerinde nüfuzunu arttırma yönünde davranışlar sergilemiş ve oradaki çatışmayı tırmandırmışlardır.

2.4.2.3. Küresel Düzey

Küresel düzeydeki aktörlerin Ortadoğu bölgesinde giriştikleri rekabet ve uluslararası güvenliği tehdit eden IŞİD gibi terör örgütlerinin bölgede alan hâkimiyeti kazanması gibi faktörler, Libya'daki çatışmanın küresel düzeydeki bağlamsal etkileridir. Nitekim Ortadoğu'da 2011 yılında ortaya çıkan ve domino etkisiyle bölgeye yayılan çatışma dalgasını, sadece iç ve bölgesel dinamiklerle açıklamak yetersiz kalır. Bundan dolayı, küresel etkilerin de izah edilmesi önem taşımaktadır.

Ortadoğu bölgesinde, ABD öncülüğündeki Atlantik güçleri ve bölgedeki müttefikleri ile Rusya ve Çin'in öncülüğündeki Avrasya güçleri rekabet içerisinde kalarak bölgedeki

çatışmalara müdahil olmuştur (Al ve Aslan, 2018: 38). Bu güçler, bölgedeki nüfuzlarını muhafaza etmek veya genişletmek için giriştikleri rekabet ortamında, kendi çıkarlarına hizmet edecek yönetimlere her türlü desteği sağlamaya çalışmışlardır. Bu küresel aktörlerden ABD, yüzünü Asya'ya döndürmesi, İran'a karşı olumlu ilişkiler geliştirme çabası içerisine girmesi ve Arap dünyasındaki demokrasi ve çok sesliliğe olan desteğini arttırması gibi politikalarıyla, bölgedeki müttefiklerinin Batı güvenlik şemsiyesine duydukları güvenin zedelenmesine yol açmıştır. Bundan dolayı, Körfez ülkeleri bu güven krizinde kendi askeri yeteneklerini genişleterek kendi dış politika gündemini bölgede yürütme çabası içerisine girmiştir. Bu fırsat ortamında Rusya da bölgede kendi nüfuz alanını genişletmek için çeşitli adımlar atmıştır (Genugten, 2017: 43-44).

Küresel aktörlerin Ortadoğu bölgesi üzerindeki tarihsel rekabetlerinin, Libya'daki çatışmanın gidişatında da önemli etkisi olmuştur. Nitekim Libya tarihinde de değinildiği gibi Libya, tarihsel süreçte Batılı güçler ile SSCB/Rusya arasında nüfuz mücadelesine maruz kalmış ülkelerden birisiydi. Yeni Soğuk Savaş (Balta, 2022) söyleminin yaygınlaştığı 2000'li yıllarla birlikte iki güç arasındaki mücadele kızılsa da, bir önceki paragrafta değinilen ABD'nin dış politika gündeminin de etkisiyle, Libya üzerinden bu mücadele düşük yoğunluklu olarak gerçekleştirilmiştir. Ancak, küresel aktörlerin Libya'ya ilişkin bu düşük yoğunluklu mücadelesinde, Rusya her ne kadar çatışmaya daha aktif müdahil olmuş ve nüfuzunu arttırmaya çalışmışsa da bölgesel ve uluslararası aktörlerin de çatışmaya müdahil olması Rusya'nın nüfuzunu sınırlandırmıştır. Bu bağlamda, Libya'daki çatışma daha da tırmandırılmış ve çözüm çabalarında başarısız olunmuştur.

Küresel düzeydeki diğer önemli bir faktör de, mevcut uluslararası sistemi tanımayan ve uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden IŞİD gibi radikal örgütlerin Ortadoğu bölgesindeki birçok ülkede alan hâkimiyeti elde etmesidir. Nitekim uluslararası toplumun tepkisini çeken şiddet eylemlerinde bulunan bu tür örgütler, küresel aktörlerin bölge üzerindeki nüfuzuna ciddi bir tehdit oluşturmıştır. Mağrip alt-kompleksinde yer alan Libya'da IŞİD'in varlık göstermesi, küresel aktörlerin Libya'ya tekrar müdahil olmasına zemin hazırlamıştır. Öyle ki, IŞİD, Ortadoğu'nun en önemli güvenlik sorunlarından biri haline gelirken, Libya'daki siyasi otorite boşluğu bu tür örgütler için güvenli bir sığınak sağlamıştır. Bu bağlamda, IŞİD kaynaklı güvenlik tehditleri, bölgesel ve küresel aktörlerin bu tehdide karşı güç kullanmasına yol açmıştır (Erdağ,

2013: 50-51). Ancak, bu yönlü müdahale ile birlikte Libya’da, Hafter güçlerine de alan açılmış ve ikinci bir iç savaşın yaşanmasına yol açılmıştır. Sonuç olarak, Kaddafi’nin devrilmesi, sonrasındaki geçiş süreci ve 2014 sonrasında Hafter’in güç kazanarak alan hâkimiyetini genişletmesi, uluslararası aktörlerin aldığı pozisyonla ilgili olmuştur (Kurt, 2020: 14).

3. BÖLÜM: LİBYA'DAKİ ÇATIŞMAYA DAİR ÇÖZÜM STRATEJİLERİ (ÇS)

3.1. Libya'nın Çatışma Çözümü Deneyimi

Çözüm stratejileri için, geçmiş çatışma çözümü deneyimleri önemli fikirsel katkılar sağlamaktadır. Nitekim bir devletin mevcut çatışmadan önce yaşadığı çatışmaların nasıl çözüldüğü ya da sona erdiği hususu tarihsel bir ders niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, Libya'daki ikinci iç savaş dalgasından önce, birinci iç savaş ve geçiş süreci krizi gibi çatışma durumları yaşanmıştır. Bu çatışmalardan birinci iç savaş, bir tarafın galip gelmesiyle sona ererken; geçiş süreci krizi için ortaya konulan çözüm çabaları ise sonuçsuz kalmış ve ikinci bir iç savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Bu yönüyle bu çatışmaların çözüm şekli, bu başlık altında analiz edilmektedir. Söz konusu çatışmalarla ilgili ayrıntılar bir önceki bölümde verilmiş olup, bu başlıkta bu çatışmalardaki çözüm yöntemlerine odaklanılmaktadır.

3.1.1. Birinci İç Savaşın Çözümü ya da Sona Ermesi

2011 Arap Baharı sürecindeki çatışma dalgasına maruz kalan Libya'da çatışmanın çözümü ve/veya sona ermesi iki yöntemle gerçekleştirilmiştir. Birincisi, iç dinamikler neticesinde ortaya çıkan toplumsal hareketler; ikincisi ise, dış dinamikler neticesinde ortaya çıkan müdahaledir. Nitekim Libya halkının Kaddafi rejimini saf dışı bırakmak için korku eşiğini aşması ve NATO'nun askeri müdahalesi ile de rejim güçlerinin mağlup olması, beraberinde çatışmanın sona ermesini getirmiştir (Erdağ, 2017: 31-32). Birinci yöntem, halk hareketi olarak gelişmiş ve yayılmıştır. Bu yöntemde, otoriter bir yönetimin barındırdığı çatışmaya karşı toplumun çeşitli katmanlarında ortaya çıkan tepkisel eylemler ön planda olmuştur. Öncelikli olarak ayaklanmalar, gösteriler ve protestolar gibi şiddet içermeyen eylemlerle otoriter rejim aşılmaya çalışılmıştır. Öyle ki, bu eylemlere aktivistler, siyasetçiler ve sivil toplum örgütleri katılım gösterdiği gibi Libya'daki birçok sıradan vatandaş da katılım göstermiş ya da destek olmuştur. Yıllarca siyasi süreç bir yana, kamusal alana dâhil olmaktan mahrum bırakılan ve siyasetle bu kadar meşgul olmayan vatandaşlar ve gruplar ayaklanmalara önemli katılım sağlamışlardır. Bu aşamada, binlerce kişi sokaklara dökülmüş ve hatta rejime karşı

silahlı eylemlere de girişmişlerdir (Geha, 2016: 136-137). Bu durum, halkın korku eşiğini tamamen aştığının bir göstergesiydi.

2011 Libya'sındaki halk ayaklanması, Libya'da toplanma özgürlüğü açısından da kritik bir yere sahiptir. Aktivistler tarafından “Yeni Libya'nın aşaması” olarak adlandırılan süreç, toplanma ve siyasi katılım özgürlüklerine olan bağlılıkların göstergesiydi. Bu süreçte birçok sivil grup isyancılara medya, insani ve siyasi destek sağlamak için çabalamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının rejime karşı özgürce hareket etme fırsatını yakaladıkları bu süreçte, rejime muhalif olan siyasetçilerin sivil toplum grupları tarafından düzenlenen etkinliklere ve faaliyetlere katılması ve bunları desteklemesi yaygın hale gelmiştir. Geçmişe nazaran bu denli sosyal ve politik etkileşim, geçmiş otokrasiden kritik bir kopuşu açığa çıkarmıştır (Geha, 2016: 143-144).

Birinci iç savaşın sona ermesinde etkili olan ikinci yöntem, dış dinamikler neticesinde ortaya çıkan müdahaleydi. Söz konusu müdahale, Koruma Sorumluluğu (KS) doktrininin bir gereği olarak bölgesel ve uluslararası örgütlerin girişimleri olarak gerçekleşmiştir. Nitekim KS; soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı suçlar gibi kitlesel vahşet suçlarının uluslararası toplum tarafından önlenmesi için geliştirilmiş, uluslararası bir norm olarak BM'nin gündeminde yer almıştır. Bu sorumluluk için üç sütun üzerinde şart koşulmuştur. Bunlardan birincisi, her devletin kendi halkını söz konusu kitlesel vahşet suçlarından koruma sorumluluğu bulunmaktadır. İkincisi, uluslararası toplumun devletlerin bu sorumluluğu yerine getirmesi için devletleri teşvik etme ve onlara yardım etme sorumluluğu vardır. Üçüncüsü ise, bir devlet bu sorumluluk konusunda açıkça başarısız oluyorsa; uluslararası toplum, zamanında, kararlı bir şekilde ve BM Şartı'na uygun toplu eylemde bulunma yetkisine sahiptir (The Global Centre for the Responsibility to Protect, t.y.). Bu minvalde, bölgesel bir örgüt olarak Arap Birliği, 26 Şubat 2011'de Libya'nın üyeliğini askıya almıştır. Gerekçesi Libya devletinin kendi halkına karşı giriştiği eylemler olarak belirtilmiştir. Bu durum, Arap Birliği'nin ilk kez böyle bir gerekçe ile bir üyesini askıya alması yönünden önem taşımıştır (Nahlawi, 2020: 85). Yine bölgesel bir örgüt olarak Afrika Birliği de bu süreçte aktif bir şekilde hareket etmiştir. Afrika Birliği Barış ve Güvenlik Konseyi 10 Mart 2011'de üst düzey bir toplantı gerçekleştirerek, Libya'daki duruma ilişkin ad-hoc niteliğinde Yüksek Düzeyli Komite atamıştır. Komite, tüm taraflarla temas halinde olmuş ve taraflar arasında diyalogu

sağlamak için kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Uluslararası örgüt olarak İslam Konferansı Örgütü de, 8 Mart 2011 tarihli kararında uçuşa yasak bölge çağrısında bulunmuş ve Libya'ya herhangi bir askeri müdahaleye karşı kararlı tutum sergileyerek, çözümün barışçıl yollardan olması gerektiğini vurgulamıştır (Kuşoğlu, 2012: 112). Bu çok yönlü girişimler, BM'nin askeri müdahalesine zemin hazırlamış ve müdahale kararının alınmasını kolaylaştırmıştır.

Libya'ya yönelik müdahale konusu, BM İnsan Hakları Konseyi (İHK) tarafından kurulan Uluslararası Libya Soruşturma Komisyonu'nun sunduğu rapor neticesinde daha fazla gündeme gelmiştir. Hükümet güçlerinin ayaklanma boyunca insanlığa karşı işlenen suçlar olarak, Uluslararası Hukukun temel kurallarını ihlal eden; cinayet, hapis veya diğer ciddi fiziksel özgürlükten yoksun bırakma, işkence, zulüm ve hükümet tarafından zorla kaybetme eylemleri gibi sivil nüfusa yönelik yaygın ve sistematik saldırılar tespit edilmiştir. Bu bağlamda, hükümet güçleri tarafından Uluslararası İnsancıl Hukuk bağlamında savaş suçlarını içeren çok sayıda ihlalin tespit edilmesi (Human Rights Council, 2012: 67-68), Libya'ya yönelik koruma sorumluluğu çerçevesinde uluslararası toplumu doğrudan ilgili hale getirmiştir. Bu minvalde, BM İnsan Hakları Konseyi ve BM Genel Kurulu bu sorumluluk doğrultusunda öncelikle bir dizi askeri olmayan önlemler almıştır. İHK, Libya hükümetini nüfusunu koruma sorumluluğunu yerine getirmeye çağırarak (1. Sütun şartı) ve Libya hakkında Uluslararası Soruşturma Komisyonu kurmuştur. Ayrıca, insan haklarının ağır ve sistematik ihlalleri nedeniyle Libya'nın İHK üyeliğini askıya almasını tavsiye etmiştir. BM Genel Kurulu, İHK'nın bu tavsiye kararını kabul etmiş ve Libya'nın İHK'ya üyeliğini askıya almıştır. Bu girişimler, yönetimin halkına karşı işlediği vahşet suçlarını durdurmak için 3. Sütun şartını yerine getirmeye yönelik askeri olmayan tepki mekanizmaları olarak değerlendirilmiştir (Nahlawi, 2020: 94-99).

1970 ve 1973 sayılı BMGK kararlarında da Libyalı yetkililerin yerel halkı koruma sorumluluğu vurgulanmış ve BMGK bu sorumluluğa ilişkin şart koşulan üç sütun doğrultusunda hareket ederek çatışmaya gerekli müdahalelerde bulunmuştur (Nahlawi, 2020: 94-99). Nitekim 1970 sayılı karar silahlı kuvvet kullanımını içermeyen önlemleri ele alırken, 1973 sayılı karar silahlı güç kullanımını da içeren önlemleri benimsemiştir. Her iki kararda da ağır ve sistematik insan hakları ihlalleri ve Libya yönetimine Libya halkının koruma sorumluluğu vurgulanmıştır. Bu yönüyle, özellikle 1973 sayılı karar,

BMGK'nın ilk defa KS bağlamında askeri güç kullanımına izin vermesi yönünden önem taşımaktadır (Kelleci ve Ün, 2017: 97). Böylelikle operasyonlar; silah ambargosunun uygulanması, sivillerin ve insani yardımların korunması ve uçuşa yasak bölgenin uygulanması olmak üzere üçayak üzerinden yürütülmüştür (Erdağ, 2017: 32). Müdahale, bölgedeki birçok çatışma için tartışılır olmakla birlikte Libya özelinde de çokça tartışılmıştır. Nitekim Libya'daki çatışmaya müdahale kararı, alınış biçimiyle her ne kadar Uluslararası Hukuka uygun olarak değerlendirilse de müdahalenin içeriği, uygulanış biçimi ve doğurduğu sonuçlar tartışma konusu olmuştur. Öncelikle, NATO üyelerinin yanı sıra İsveç, Katar, BAE ve Ürdün gibi NATO üyesi olmayan ortakların da operasyonlara katkıda bulunması, hareketin sadece Batı merkezli olmadığını göstermiştir (Erdağ, 2017: 32). Nihayetinde burada müdahaleciler, çatışmanın çözümünü ya da son bulmasını kolaylaştıran aktörler olarak kabul görmektedir. Ancak, çatışmanın çözümü için silahlı kuvvet gerektirmeyen yöntemlere yeterince başvurmadıklarına, bunun yerine zorlayıcı ve sert araçlara yönelmekte aceleci davrandıklarına yönelik farklı eleştirilere de maruz kalmışlardır. Örneğin; Waal, 2011 Libya çatışmasında Afrika Birliği'nin rolünü değerlendirdiği çalışmasında, Birliğin barış girişimlerinin Batılı güçler tarafından göz ardı edildiğini ve hatta baltalandığını savunmuştur. Böylece, kapsayıcı müzakere edilmiş bir çözüm yaklaşımına ciddi bir fırsat tanınmayarak, NATO'nun askeri müdahaleyi gerçekleştirdiğini ileri sürmüştür (Waal, 2013). Diğer bir eleştiri, rejim değişikliğinin sivilleri korumakta başarısız kıldığı gibi NATO'nun askeri müdahalesinin Libya'daki durumu daha da kötüleştirdiğine yönelik olmuştur (Nahlawi, 2020: 109).

Libya'daki iç savaşa müdahalenin gerekli olup olmadığı ya da başarılı olup olmadığı yönündeki tartışmalarla birlikte, NATO'nun Libya'daki askeri müdahalesini daha yakından incelemek, bir çatışma çözüm yöntemi olarak müdahaleyi daha sağlıklı değerlendirmeyi mümkün kılar. Bu konuda, Hamid ve Nahlawi'nin üzerinde durdukları hususlar önem taşımaktadır. Hamid, müdahalenin istikrarlı bir demokrasi üretmediğini kabul etmekle birlikte, müdahaledeki amaç sivilleri korumak ve bir katliamı önlemek olduğunu ifade etmektedir. Bu amaç doğrultusunda yapılan müdahaleyi başarılı görmektedir. Müdahale sonrasındaki istikrarsızlığın tamamen ilk müdahale ile ilişkilendirilemeyeceği, bu süreçteki istikrarsızlığın uluslararası toplumun müdahale sonrasındaki başarısızlıklarına bağlı olduğunu savunmaktadır (Hamid, 2016). Nahlawi

ise, Hamid'in görüşleri paralelinde değerlendirmede bulunmuş ve NATO'nun Libya müdahalesi askeri açıdan bir başarı olarak kabul edilebilecekse de müdahale sonrasında ülkeyi yeniden inşa etme konusunda başarısızlığın olduğuna dikkatleri çekmektedir (Nahlawi, 2020: 110). Her iki araştırmacı da, müdahale konusundaki eleştirileri bir yana, müdahale edilmesiyle Libya'daki çatışmanın daha kötü sonuçlar doğurabileceği konusunda dikkatleri çekmiş ve müdahalenin bu açıdan da değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Sonuç olarak Libya'daki birinci iç savaş, üçüncül aktörlerin belli bir aşamadan sonra etkisiz kaldığı ve ikincil aktör rolündeki NATO ve ortaklarının askeri operasyonları ile muhaliflerin galip geldiği bir çatışma olarak Libya tarihinde yer bulmuştur.

3.1.2. Geçiş Sürecindeki Çözüm Arayışları

Şiddetli krizlerin yaşandığı geçiş sürecindeki çatışmaları çözüme kavuşturmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuştur. Bu süreci, “devletin yeniden inşası” veya “Yeni Libya'nın doğuşu” olarak okumak mümkündür. Bu yönüyle sancılı geçen bir süreç olmuştur. Bu süreçte özellikle siyasi ve güvenlik alanındaki çözüm çabaları büyük önem taşımış, aynı zamanda ekonomisi üzerinde önemle durulmuştur.

Siyasi alanda, Ulusal Geçiş Konseyi (UGK) kilit bir aktör haline gelmiştir. Nitekim Kaddafi'nin 1972 yılında siyasi partilerin kurulmasını yasaklaması, UGK'nın geçerli tek otorite olmasına yol açmış ve bu durum farklı görüşlere sahip oluşumların kurulmasına engel teşkil etmiştir. Öyle ki, UGK'ya katılım için; “profesyonel niteliklere sahip olmak, 17 Şubat Devrimi'ne erken ve açık bir şekilde destek vermiş olmak, Kaddafi rejimine destek vermemiş olmak ve üniversite diplomasını hak ederek sahip olmak” gibi şartlar getirilerek, bazı farklı görüşlerin temsil edilmesine engel olunmuştur (Düzsöz, 2021: 308). Diğer taraftan UGK, 4 Ocak 2012'de siyasi partilerin kurulmasını yasaklayan 17-1972 sayılı Kanunu yürürlükten kaldırarak (Library of Congress, 2012) kısıtlı olsa da siyasi alanı açmıştır. Bu minvalde UGK, Yeni Libya siyasetinde başat bir aktör olmak ve devletin inşası için çabalamıştır.

UGK, Ağustos 2011'de geçici bir anayasa hazırlamış ve Cibril Hükümetini lağvederek yerine Abdurrahman El-Kaib başkanlığındaki yeni kabineyi getirmiştir. Yeni kabine; “eski rejimin meydana getirdiği olumsuzlukları düzeltmek, yeni bir anayasa hazırlamak ve en kısa zamanda demokratik seçimlere gitmek” gibi siyasi çözümleri amaç

edinmiştir. Bu minvalde, 7 Temmuz 2012’de ilk genel seçimler yapılmış ve UGK yerini kurucu meclis niteliğindeki Genel Ulusal Kongre’ye (GUK) bırakmıştır (Caner ve Şengül, 2018: 65). Seçim sonucunda, Ulusal Güçler İttifakı ve Adalet ve İnşa Partisi siyasi güç olarak popüler hale gelirken, parlamentoda net bir çoğunluğun oluşmasını engellemek ve tüm kesimin çıkarlarını korumak amacıyla sandalyelerin çoğunluğu bağımsız adaylar arasında da paylaştırılmıştır. Adayların ağırlıklı olarak oylarını aşiret liderleri aracılığıyla kazanmış olması, her ne kadar Libya’da demokratik geleneklerin eksikliğini göstermiş olsa da seçim (Chuprygin vd., 2019: 162), uluslararası gözlemciler tarafından büyük ölçüde adil olarak değerlendirilmiş ve iktidarın devredilmesi konusu, demokratik yönetimin ilk adımı olmuştur (Human Rights Watch, 2013). Aynı zamanda, bu süreçte yerel seçimlerin yapılması ve birçok partinin örgütlenmesine ve aktif hale gelmesine olanak sağlayan siyasi alanın oluşması, Libya siyasi tarihi açısından önemli bir gelişme olarak ön plana çıkmıştır. Nitekim seçimlerin başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş olması, Libya’daki sosyal, siyasi ve güvenlik krizlerine karşı demokratik bir can simidi ve yeni siyasi hayata yönelik köprü vazifesi anlamına gelmiştir (Grifa, 2012).

Geçiş sürecindeki önemli adımlardan biri de ulusal uzlaşmayı sağlamak için kanuni ve kurumsal düzenlemelerin yapılmasıdır. Örneğin; geçiş sürecinin başlarında UGK, Hakikat ve Uzlaşma Komisyonu kurma, Ulusal Uzlaşma ve Geçiş Dönemi Adaletine yönelik yasa çıkarma ve Şehit ve Kayıplara yönelik Aile İşleri Bakanlığını devreye sokma gibi girişimlerde bulunmuştur (Fraihat, 2016: 23). Bu girişimlerde BM’nin de teşvikleri önem taşımıştır. Nitekim BM, 17 Eylül 2012 tarihli “Geçiş Dönemi Adaleti-Yeni Libya’nın Temeli” başlıklı raporunda da Libyalı yetkililere, uzlaşma sürecini başlatmalarında yardımcı olabilecek geçiş dönemi adaleti stratejisinin uygulanmasını tavsiye ve teşvik etmiştir. Raporda, geçiş dönemi adaletinin tanımı ve kapsamı şu şekilde tarif edilmiştir: “Hesap verebilirliği sağlamak, adaleti sağlamak ve uzlaşmayı sağlamak amacıyla bir toplumun geçmişteki büyük ölçekli ihlallerin mirasıyla yüzleşme çabalarıyla ilişkili tüm süreç ve mekanizmaları kapsar.”. Bu minvalde, yeni bir Libya’nın inşası için geçmişle hesaplaşmak ve geçiş dönemi adaleti ilkelerine dayalı uzlaşmayı kolaylaştırmak elzem görülmüştür (UNSMIL, 2012: 1). Bu yönüyle rapor, yeni Libya yetkililerine yeni Libya’yı inşa etmelerinde yardımcı olmayı amaç edinmiştir (UN, 2012). Ağustos 2012’de iktidara gelmiş olan GUK da, bu konuda BM ile ortak

hareket ederek Aralık 2012’de hakikat arayışı ve uzlaşma konulu konferansa katılmış ve buradaki tavsiyeler doğrultusunda da Aralık 2013’te Libya’nın Yeni Geçiş Dönemi Adaleti Yasasını kabul ederek yürürlüğe koymuştur (Fraihat, 2016: 23).

Yeni Libya’daki yeni siyasi alan, bazı kısıtlamaları da beraberinde getirdiği için önemli tartışmalara yol açmıştır. Örneğin, bu süreçte özellikle tartışılan bir konu 5 Mayıs 2013 tarihinde yasalaşan Siyasi ve İdari İzolasyon Yasası olmuştur. Bu yasayla birlikte, Kaddafi dönemi boyunca belli pozisyonlarda görev almış ya da bulunmuş kişiler ile yine aynı dönemde siyasi ve idari çöküntüde sorumluluğu bulunan kişiler siyaset sahnesinden men edilmişlerdir (Güneş, 2018: 280-281). Hatta bu yasa tam anlamıyla uygulandığı takdirde, daha önce Kaddafi rejiminde belirli pozisyonlarda bulunmuş olan 10 bin ile 20 bin kişinin tutuklanacağına ilişkin bir endişe de yaratmıştır. Bu konuda Batılı diplomatlar, bu yasaya karşı harekete geçmeyerek ve yasayı olduğu gibi tanımayı reddetmeyerek büyük bir hata yaptıklarına dair özeleştiriye bulunmuşlardır (Winer, 2019: 9). İkinci bir tartışma konusu, tüm devlet kurumlarının ve yasama unsurlarının İslam Hukukuna uygun olmasını öngören yasadır. Bu durum, laik bir yönetimi savunan kesim tarafından eleştirilmiştir. Nihayetinde bu tartışmalı yasalar, Libya toplumunun kutuplaşmasını arttıran adımlar olarak geçiş sürecine damgasını vurmuş ve bu tür adımlar uzlaşının sağlanmasında önemli birer engel teşkil etmiştir (Güneş, 2018: 281).

Güvenlik alanı, ulusal uzlaşının ve yeniden yapılanmanın ön koşulu olarak büyük önem taşımıştır (Sharqieh, 2013: 2). Her ne kadar Libya’daki geçici yönetim, düzeni sağlayacak merkezi bir ordu ve polis teşkilatı kurmak için çaba sarf etse de bu konuda başarısız olmuştur (Human Rights Watch, 2013). Nitekim devrim sırasında silahlı mücadele yürüten birçok grup, devrim sonrasında güvenlik kaygıları taşımaya devam ettiklerinden dolayı elde ettikleri silahları bırakmamışlardır. Bu durum, ülkenin birçok yerinde farklı silahlı örgütlerin türemesine ve özellikle aşiretlerini korumak adına halktan birçok kişinin silahlanmasına yol açmıştır. Böylelikle Libya, şehir devletlerine bölünmüş ve güvenlik birincil sorun olarak ön plana çıkmıştır (Düzsöz, 2021: 309).

Kaddafi döneminden kalma bir yığın silah ve mühimmatın ülkenin her yerine yayılmış olması ve Libya’daki silah stokunun tahmini olarak Irak’taki silah stoklarından yüz kat daha fazla olması Libya’daki yeni hükümetlerin bu alandaki mücadelesini zorlaştırmıştır. Bu süreçte, silahsızlanmayı ret eden gruplardan bazıları hükümetle işbirliği yaparak güvenlik hizmetleri sağlarken, bazıları devletin onayı olmadan faaliyet

göstermiştir. Bu durum öyle bir aşamaya gelmiştir ki, devlet yoğun silahlanmış bu gruplarla mücadele edememiştir. Bu minvalde ordu, zaman zaman çatışan bölgeler ve kabileler arasında aracı olarak görev yapmıştır. Ayrıca, polis gücü zayıf kaldığından dolayı İçişleri Bakanlığı ile işbirliği içerisinde olan Kaddafi karşıtı savaşçılardan müteşekkil yarı resmi bir organ olan Yüksek Güvenlik Komitesi, düzeni sağlamak için görev almıştır. Ancak, belli bir görev tanımı çerçevesinde hareket etmemesi ve yeterli eğitimden yoksun olmaları nedeniyle, söz konusu Komite üyelerinin görevlerini suiistimal etmelerine yol açmıştır (Human Rights Watch, 2013).

Libya'nın güvenlik yapılanmasına dair dış aktörler de belli başlı çabalar göstermişlerdir. Dış aktörler, özellikle genel amaçlı ve merkezi bir ordu kurmak için önemli adımlar atmışlardır. Nitekim ABD, İngiltere, Fransa, Türkiye, Bulgaristan, Sudan, Ürdün ve Mısır gibi bazı ülkeler, Libya ordusunu kurma ve askeri eğitim programları yürütme gibi girişimlerde bulunmuşlardır. Libya sınırları içerisinde askeri girişimlerde bulunmayı ve genel amaçlı bir Libya ordusunu kurmayı hedefleyen bu aktörlerin girişimleri ilk aşamada başarısız olmuştur. Çünkü bu süreçte; NATO'nun Kaddafi'nin devrilmesinden sonra Libya'ya asker göndermeyi istememesi, ABD'nin Irak ve Afganistan'dan sonra yeni bir Orta Doğu macerasından kaçınmaya çalışması, Libya'daki İslamcı güçlerin dış aktörlerin müdahalesine karşı olması, güvenlik nedeniyle eğitim sağlayıcılarının Libya'ya gelmek istememesi ve güvenlik riskinden dolayı Batılı büyükelçiliklerin sahada çok az personel bulundurmaları gibi etkenler bu yöndeki girişimleri başarısız kılmıştır. Bundan dolayı, bu tür girişimlerin Libya'nın dışında yapılması kararlaştırılmıştır (Laessing, 2020: 53-55).

Libya dışında kararlaştırılan eğitim programları için Bulgaristan asıl konum olarak seçilmiş ve Fransa, İngiltere, İtalya ve Türkiye'de de ek eğitimler yapılması planlanmıştır. Ayrıca, Sudan, Mısır ve Ürdün gibi Arap ülkeleri de Kaddafi döneminde yürüttükleri ordu akademisi değişim programlarını kullanmaya devam ederek Libya askerlerini eğitmişlerdir. Ancak, Libya sınırları dışında yapılan bu girişimler de başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Örneğin; başlangıçta ABD, İngiltere, İtalya ve Türkiye tarafından tasarlanan planda yaklaşık 20 bin askerin eğitilmesi hedeflenmişti. Ancak, sonuç olarak sadece birkaç yüz Libya'lı asker eğitilmiştir. Nitekim Batılı ülkeler çeşitli sebeplerden dolayı eğitimleri iptal ederken, Sudan ve Mısır gibi ülkeler ideolojik çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Şöyle ki, Sudan İslamcı grupları eğitmeyi

öncelerken, Mısır Müslüman Kardeşler karşıtı olan Hafter gibi eski ordu subaylarını eğitmeye ağırlık vermiştir (Laessing, 2020: 56-57). Nihayetinde, tüm bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmış ve Libya’da güvenlik temel endişe kaynağı olmaya devam etmiştir.

Ekonomi alanında Libya, geçirdiği iç savaşta petrol tesislerinde ciddi bir hasar görmediği için hızlı bir şekilde toparlanabilmiştir. 2011’deki iç savaş sırasında ekonomik göstergeleri olumsuz seyreden Libya, 2012 yılında bir miktar toparlanmış, 2013 yılına gelindiğinde ise ekonomisi ayaklanma öncesindeki durumuna dönebilmiştir. Bu hızlı toparlanmanın diğer nedenleri; Libya ekonomisine yapısal reformları uygulamak için yerleşik bir temelini bulunması ve geçici hükümetin altta yatan sorunları çözmek için doğru ekonomi politikalarını izlemiş olmasıdır (Khan ve Mezran, 2013: 1). Ayrıca, Libya ekonomisinin toparlanmasında BM yaptırımlarının kaldırılması da etkili olmuştur. Nitekim BM, savaş zamanında Libya’nın dış varlıklarını dondurmış ve savaşın sona ermesiyle 16 Aralık 2011’de bu dondurma kararını kaldırmıştır. Böylelikle, Libya Merkez Bankası’nın bankalara döviz sağlamasına ve ticari bankacılığın işlevsel hale gelmesine imkân tanımıştır. Ancak, Libya ekonomisinin hızlı bir şekilde toparlanmış olmasına rağmen ekonomisinin hidrokarbon kazançlarına aşırı derecede bağımlı olması; ekonomik performansını petrol şoklarına karşı savunmasız bırakmış ve makroekonomik yönetimi karmaşık hale getirmiştir (IMF, 2013). Bunlara ek olarak, Libya’da siyasetin ekonominin önüne geçmesi de, geçici hükümetlerin ekonomik politika ve reformları gerçekleştirmesini zorlaştırmıştır.

Sonuç olarak, Yeni Libya’nın oluşmasında belirgin hale gelen husus, Grifa’nın ifade ettiği gibi: “Libya’nın siyasi bir varlık olmanın ötesinde sosyal bir varlık olduğu; istikrarın ve toplumsal barışın korunmasında ve yeni devletin özelliklerinin belirlenmesinde aşiretlerin, ittifakların ve sosyal ilişkilerin hayati rol oynadığı bir varlık olduğuydu.” (Grifa, 2012: 3).

3.2. Libya’daki Çatışma Sürecinde Barışçıl Aktörler ve Potansiyelleri

Barışçıl aktörler, çatışmayı barışçıl şekilde yönetmeye yönelik faaliyetlerde bulunan ve çatışma çözümünde önemli rol oynayan/oynayabilen aktörler olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlama, üçüncül aktörleri de içinde barındıran geniş bir tanımlamadır. Nitekim üçüncül aktörler, çatışmaya uzak ilgisi olan dış aktörleri ifade etmektedir. Ancak,

iç/yerel aktör niteliğinde olup da çatışmaya ilgi duyan barışçıl aktörler de çatışma çözümü için önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu yönüyle barışçıl aktörler, hem iç hem de dış aktörleri kapsayan ve çatışmaya yakın ya da uzak ilgisi olup, yapıcı bir şekilde yaklaşan aktörlerdir. Bu aktörler, çatışmanın tırmandırılmasından ziyade çatışmanın şiddetinin en alt seviyeye gelmesini ve ayrıca diyalog yoluyla çözülmesi için çaba sarf etmektedirler. Öyle ki, kolaylaştırıcı, arabulucu ve gözlemci gibi roller üstlenerek çatışan aktörleri müzakere masasında tutmaya çabalamaktadırlar. Ayrıca bu sınıflandırmada; mülteciler, sığınmacılar, göçmenler ve yerinden edilenler gibi çatışma mağdurları da barışçıl aktörler sınıfına dâhil edilmektedir. Çünkü bu aktörler de çatışmanın çözümü için zorlayıcı birer etken olarak ön plana çıkmakta ve çatışan tarafları çözüme yönlendirmektedir. Barışçıl aktörlerin potansiyeli hususu ise, bu aktörlerin çözüme hangi amaçlarla giriştikleri, hangi düzeylerde (yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası) katkı sağladıklarını, çözüme hangi alanda ne denli katkı sunduklarını ve barış kapasitelerinin ne olduğunu ifade etmektedir.

Libya'daki çatışmanın çözümünde de barışçıl aktörler önemli roller üstlenmişlerdir. Bu aktörler, yerel/ulusal, bölgesel ve uluslararası niteliklere sahip aktörler olup çözüm için çaba harcamışlardır. Yerel/ulusal düzeyde, geleneksel aktörler (aşiretler ve kanaat önderleri), STK'lar ve aktivistler ile sivil katılımcılar (mülteciler, sığınmacılar, göçmenler ve yerinden edilenler ile kadınlar ve gençler); bölgesel düzeyde, Tunus, Cezayir ve Fas gibi devletler ile Afrika Birliği ve Arap Devletleri Ligi gibi bölgesel örgütler ve uluslararası düzeyde ise, ABD ve İtalya gibi devletler ile BM ve AB gibi uluslararası örgütler, Libya'daki çatışma sürecinde barışçıl aktör olarak rol almışlardır.

Yerel ve/veya Ulusal Düzeyde	Bölgesel Düzeyde	Uluslararası Düzeyde
Geleneksel aktörler; aşiretler ve kanaat önderleri STK'lar ve aktivistler; Sivil katılımcılar; mülteciler, sığınmacılar, göçmenler ve yerinden edilenler ile kadınlar ve gençler	Devletler; Tunus, Cezayir ve Fas Örgütler; Afrika Birliği ve Arap Devletleri Ligi	Devletler; ABD ve İtalya Örgütler; BM ve AB

Tablo 10: Düzeylerine Göre Barışçıl Aktörler

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

3.2.1. Yerel ve/veya Ulusal Düzeyde

Yerel ve/veya ulusal düzeydeki barışçıl aktörler, çatışma çözümünde önemli rol oynamaktadırlar. Özellikle, yerel aktörlerin çözüm sürecine olan katkılarını arttırmaya yönelik yapılan girişimler, çağdaş çatışma çözümü çalışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır. Nitekim Kendhammer ve Sullivan’a göre; son yıllarda, barış inşası alanı “yerele dönüş” dönemine girmiştir. Çünkü tarihsel olarak barış inşa edenler, çatışmayı çözmek için devlet merkezli veya yukarıdan aşağıya bir yaklaşımla hareket etmişlerdir. Bu yaklaşımda, sadece ulusal ve uluslararası aktörler çatışma aktörü olarak değerlendirilmiş ve çözüm sadece bu aktörler üzerinden geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle bu yaklaşım, çatışmanın yerel boyutunu gözden kaçırmış ve çatışma alanında istikrarlı bir yapının kurulmasını mümkün kılmamıştır (Kendhammer ve Sullivan: 2022). Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International Peace Research Institute [SIPRI], t.y.) de MENA programı araştırmaları kapsamında, barış ve çatışma araştırmalarında “yerele dönüş” ile uyumlu olarak yerel düzeydeki barış ve çatışma dinamiklerine odaklanmaktadır. SIPRI’ye göre, barış inşasının uzun vadede sürdürülebilir olması, yerel ve gündelik olana odaklanmak ve dış aktörlerden gerekli desteği sağlamak ile mümkündür.

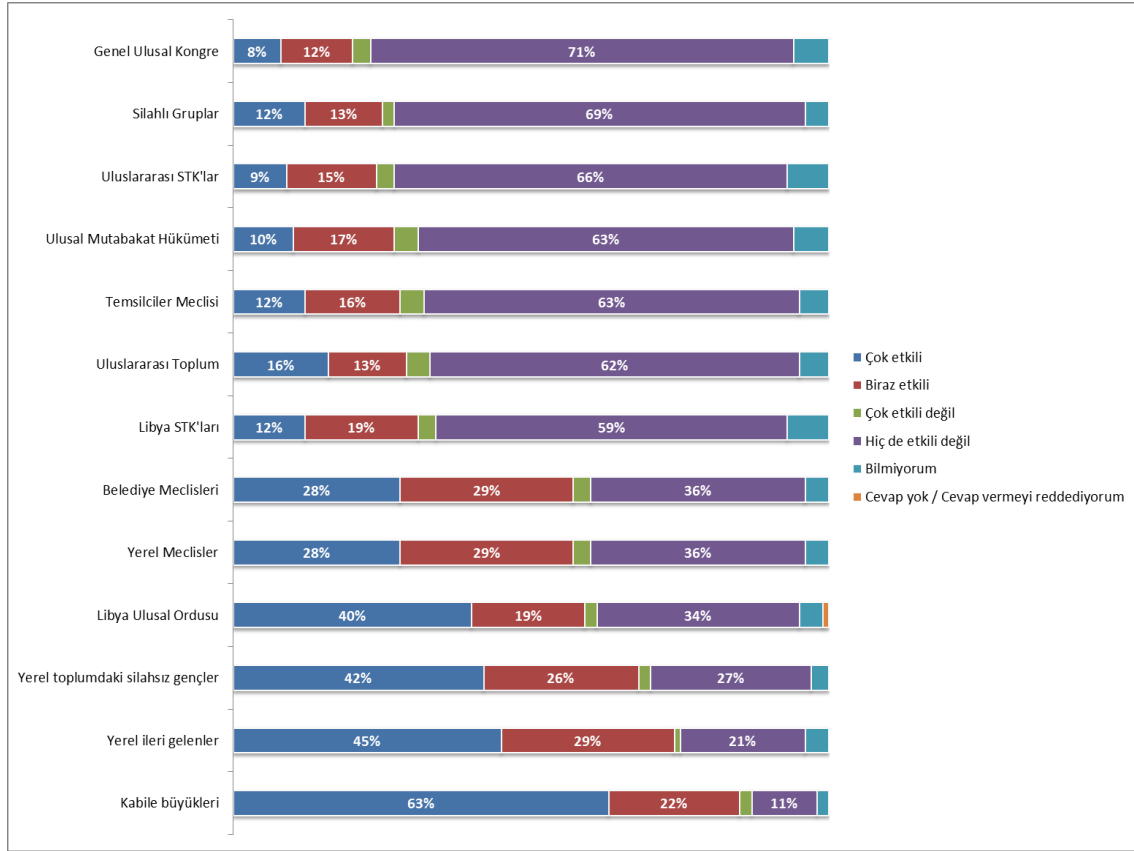
Barış süreçlerinde merkezi düzeyde teşebbüs edilen “yukarıdan aşağıya” yaklaşımına paralel olarak; “aşağıdan yukarıya” yaklaşımının da benimsenmesi, barış inşası için elzem görülmektedir. Nitekim “Yereli kucaklama hareketinin asıl nedeni, 'ulusal düzeydeki' elit aktörlerin, ulusal düzeyde bir çatışma çözümünü gerçekleştirme vizyonunu veya kapasitesini göstermedeki başarısızlığını kabul etmesi” (Bell vd., 2021: 13-14) olarak değerlendirilse de, ulusal düzeydeki aktörleri göz ardı ederek sadece yerel düzeydeki aktörlere odaklanmak ilgili ülkenin parçalanmasını tetikleyebilir. Bundan dolayı, yerel ve ulusal düzeydeki barışçıl aktörlerin sürece aynı paralelde dâhil edilmesi daha kapsamlı bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Özellikle, Libya örneğinde de bu yaklaşım önem kazanmaktadır. Libya’daki yerel ve ulusal çatışma dinamikleri genel olarak etkileşim içerisinde olmuştur. Bu etkileşim, yerel ve ulusal barışı olumsuz yönde etkilediği gibi olumlu yönde de etkilemiştir. Nitekim yerel çatışmalar ulusal çatışmayı tetiklediği gibi, yerel barış süreçleri ulusal barışa zemin hazırlamıştır (Thornton, 2021: 23). Öyle ki, Libya’daki bazı gruplar arası anlaşmalar aynı anda hem ulusal hem de yerel nitelikte ve bu minvaldeki yerel barış anlaşmaları, sosyal, ekonomik, politik ve

kültürel olan, daha geniş bir sistemin parçası olarak ön plana çıkmaktadır (Bell vd., 2021: 12, 14). Bu minvalde, geleneksel aktörler, STK'lar ve sivil katılımcılar gibi barışçıl aktörler, Libya'daki çözüm sürecinde hem yerel hem de ulusal düzeyde etkin olan aktörler olarak analize tabi tutulmaktadır.

3.2.1.1. Geleneksel Aktörler

Libya toplumu tarihsel olarak, çatışma arabuluculuğu konusunda önemli geleneksel mekanizmalara sahiptir. Bu mekanizmalar, Libya'nın sosyal, kültürel ve dini normlarına derinlemesine yerleşmiştir. Çatışmaları çözmeye yönelik yaşlılar, ileri gelenler, aşiret liderleri ve dini şahsiyetler gibi geleneksel yerel aktörler tarihsel olarak var ola gelmişlerdir (Vericat ve Hobrara, 2018: 1, 6). Özellikle, Libya'daki en eski ve uzun süreli toplumsal kurumlardan biri olan aşiretler (Clingendael, 2019: 2), çatışma çözümünde önemli bir potansiyele sahiptir. Aşiretler, geleneksel olarak birçok toplumsal veya siyasi çatışma olayına müdahale etmiş ve aşiret büyükleri birçok ateşkes ve barış anlaşmaları için arabuluculuk yapmıştır. Aşiret büyükleri, her ne kadar çatışmayı doğrudan durdurma konusunda nadiren etkili olsalar da taraflar arasında iletişim kanalları oluşturma ve tartışma oturumları düzenleme konusunda daha fazla etkiye sahiptirler (Cole ve Mangan, 2016: 31). Bu bağlamda, ulusal uzlaşının başarılı bir şekilde sağlanması için aşiretlerin göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu ve aşiretler olmadan ulusal uzlaşmanın olamayacağı vurgulanmaktadır (Fraihat, 2016: 217).

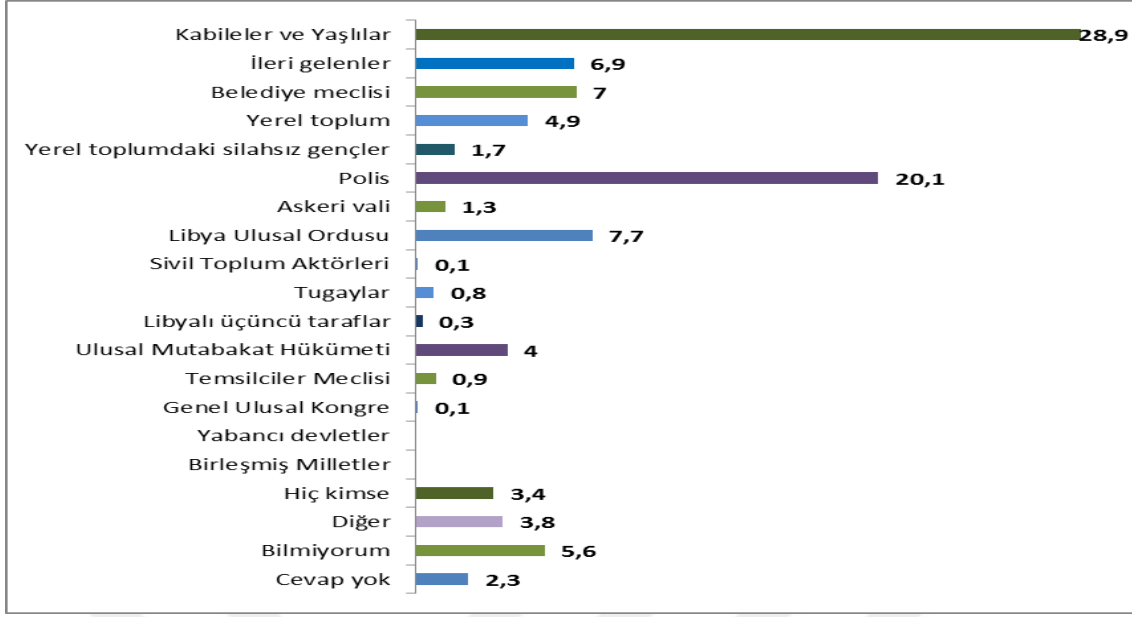
Altai Consulting tarafından 2017'de Libya'daki uzlaşma algısını anlamaya yönelik yapılan ankette, "Aşağıdaki aktörlerin gruplar arasındaki çatışmayı çözmede ne kadar etkili olduğunu düşünüyorsunuz?" sorusuna, Grafik 2'de de gösterildiği gibi katılımcıların yüzde 63'ü aşiret büyüklerinin, yüzde 45'i ise yereldeki ileri gelenlerin çatışmaları çözmede "çok etkili" olduğunu belirtmiştir.

Grafik 2: Uzlaşmada Çeşitli Aktörlerin Algılanan Etkinliği

Kaynak: Altai Consulting, 2017: 55.

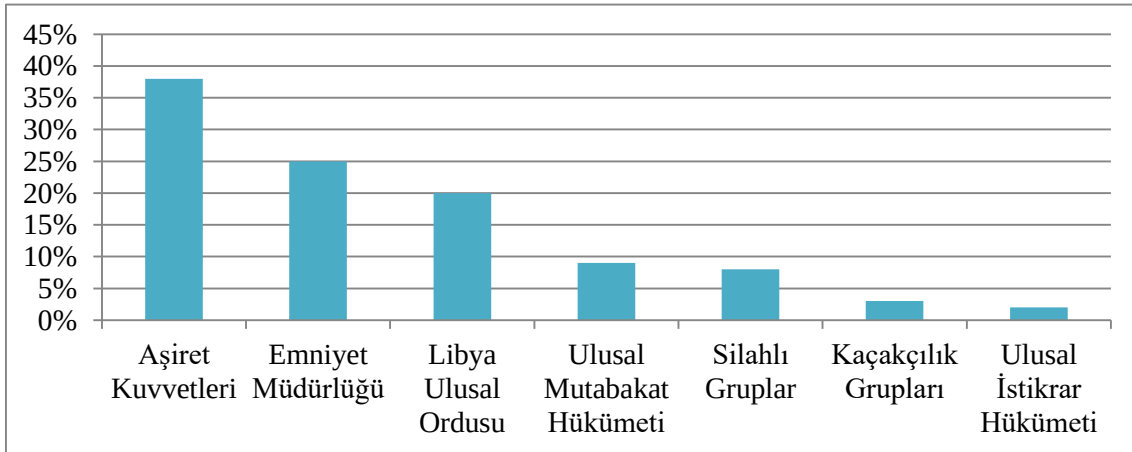
Anketteki diğer bir araştırma sorusu ise; “Bölgenizdeki çatışmayı çözme konusunda asıl sorumluluğun kimde olması gerektiğini düşünüyorsunuz?” sorusu olmuştur ki, bu bağlamda çatışmanın çözümü için tercih edilen aktörlerin kim olduğu ölçülmüştür. Buna göre katılımcılar, 30 üzerinden 28.9 puan ile aşiretler ve yaşlıları çatışma çözümü için tercih etmişlerdir.

Grafik 3: Çatışmanın Çözümü İçin Tercih Edilen Aktör, Libya (n=2,086).

Kaynak: Altai Consulting, 2017: 56.

2018'in ilk yarısında ortaya konulan Clingendael araştırması verilerine göre de, aşiretlerin yerel düzeyde ana güvenlik sağlayıcıları olarak değerlendirildiği ve Grafik 4'de de gösterildiği gibi, ankete katılanların yüzde 38'i kendi bölgelerindeki koruma sorumluluğunun aşiretlerde olduğunu belirtmişlerdir. Bu yönüyle aşiretler, meşru koruyucular ve güvenlik sağlayıcıları olarak algılanmaktadır (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 6).

Grafik 4: Farklı (Devlet Dışı) Silahlı Aktörleri Koruma Sağlayıcı Olarak Tanımlayan Katılımcıların Yüzdesi

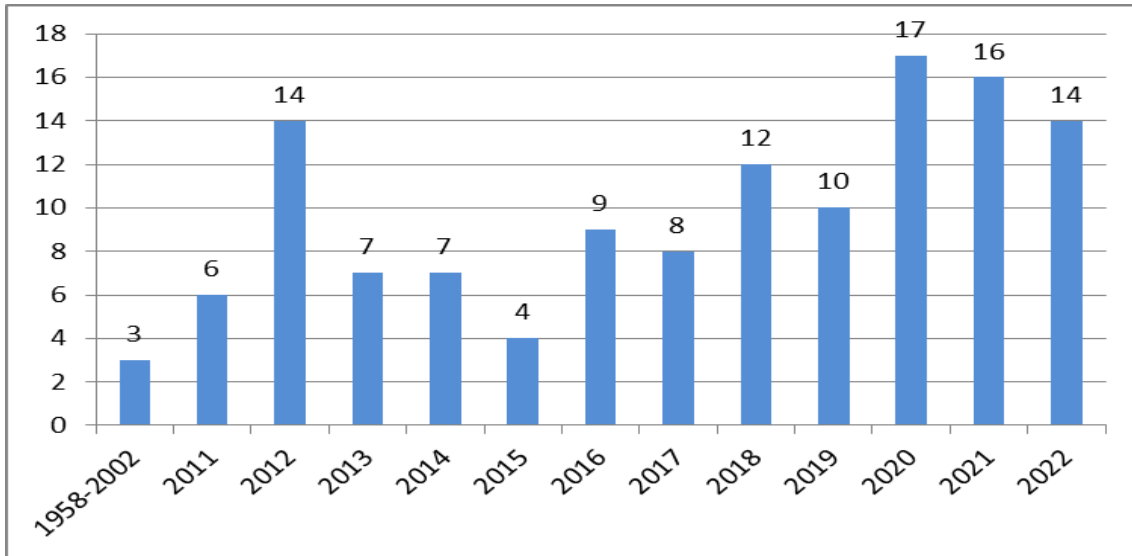
Kaynak: Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 6.

Cole ve Manganın yaptıkları araştırmaya göre ise, katılımcıların yüzde 73'ü aşiret büyüklerinin farklı kabileler arasındaki uyumu sağlamada önemli bir role sahip olduğunu düşünmekte, yüzde 37'si ise bunu çok önemli olarak değerlendirmektedir (Cole ve Mangan, 2016: 31). Libya'daki aşiretler ve önde gelenleri (liderler, büyükler ve yaşlılar gibi) çatışma çözümünde; çatışmayı durdurma, intikam döngüsünü kırma, güvenliği sağlama (Fraihat, 2016: 217-218), en önemli ve meşru koruyucular olarak ön plana çıkma, arabuluculuk ve uzlaşma mekanizmaları hizmetini görme (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 6-7), adalet ve barışı sağlama, ateşkesi sağlama, mahkum takasına aracılık etme ve acil sigorta poliçesi (Cole ve Mangan, 2016: 11, 31, 36) gibi roller üstlenerek çatışmanın çözümünde önemli yer edinmektedir.

Aşiretlerin güvenlik, adalet ve barışı sağlama gibi alanlarda yer edinmeleri yeni bir anlayış olmayıp her zaman Libya'da varlığını korumuştur. Örneğin; 1894-2011 yılları arasında yürürlükte olan Midi-Midi Paketi, Libya'daki Tuareg ve Tebu azınlıkları arasındaki barışçıl ilişkileri güvence altına almıştır (Thornton, 2021: 23). Nisan 1946'da yapılan el-Harabi antlaşmasıyla Sirenayka'daki aşiretler, aralarındaki düşmanlıkları ve çatışmaları sonlandırmışlardır (Vericat ve Hobrara, 2018: 5). 2011 sonrasında da Libya'daki çatışmalı süreçte, aşiretlerin çatışmaları çözme yöntemi olan Urf, devletin bıraktığı boşluğu doldurmak ve iç savaşın gerçekleriyle yüzleşmek amacıyla yerleşik bir yargı sistemi görevini görmüştür. Nitekim devlet kurumlarının sorumluluklarını ve halkın beklentilerini yerine getiremediği durumlarda aşiretler, adalet ve güvenliğin sağlanması gibi devletin üstlenmesi gereken sorumlulukları üstlenmektedirler (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 2). Ayrıca, 2014'te ulusal düzeyde tırmanan çatışma ve devlet merkezli siyasi diyalogun bir türlü ilerleme sağlayamaması, aşiret büyüklerinin çatışma çözümü ve uzlaşma konusunda önemli birer aktör olarak daha da ön plana çıkmasına katkı sunmuştur (Altai Consulting, 2017: 11). Nitekim Genel Ulusal Kongre'nin 2015'teki Şafak Operasyonunun etkisi bir dizi küçük ölçekli yerel barış antlaşmaları sayesinde kontrol altına alınmıştır. Çoğunlukla yaşlılar, aşiret reisleri ve sivil toplum liderleri tarafından başlatılan, kolaylaştırılan ve izlenen bu anlaşmalar; Gharyan ve alAsab'a, Zawya ve Wershfana, Zintan ve Sabratha, Zintan ve Zawya, Zintan ve Gharyan ve Zintan ve Kikla toplulukları arasında kabul edilmiştir (Vericat ve Hobrara, 2018: 5). Nihayetinde aşiretlerin barış kapasiteleri, Libya'daki yerel ve ulusal düzeydeki çatışmaların çözümünde önemli bir potansiyel taşımaktadır.

3.2.1.2. STK'lar ve Aktivistler

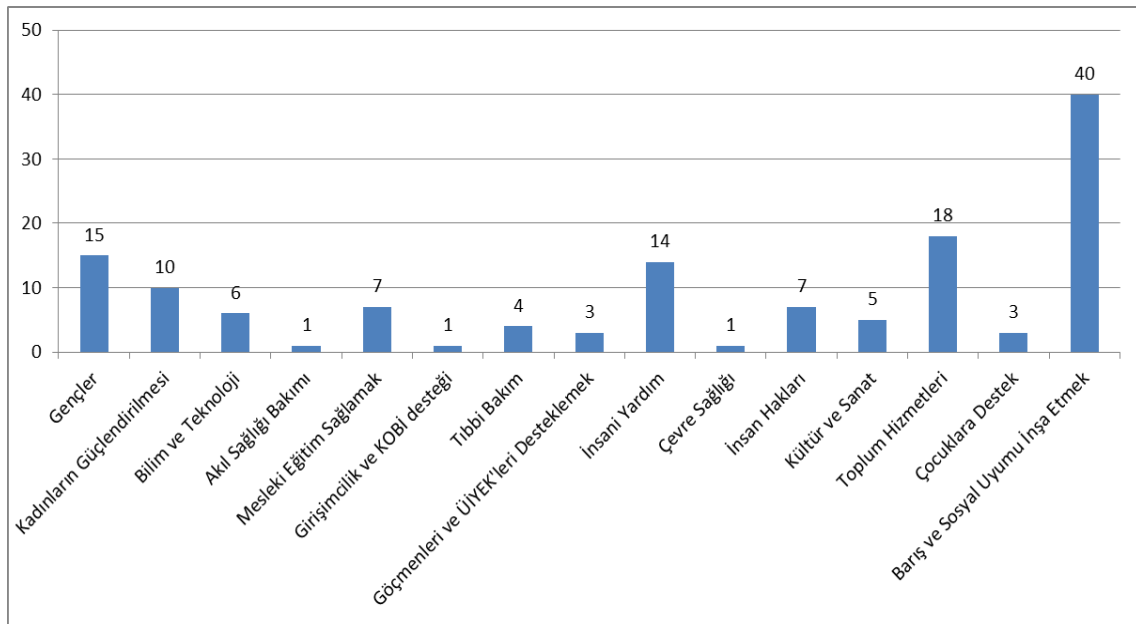
Kaddafi rejimi, Libya'da mutlak kontrolü sağlamak amacıyla sivil toplum sektörünün büyümesini engellemeye yönelik kısıtlamalar getirmişti. Ancak, 2011'de rejimin çökmesiyle birlikte, bir yıl içerisinde yüzlerce STK kurulmuştur (Fraihat, 2016: 195-196). Brandeis Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya göre, 2014 yılı itibarıyla Libya'da 2 bin STK'nın aktif olarak faaliyet gösterdiği tahmin edilmiştir. 2014 yılından sonra Libya'da güvenliğin bozulmasıyla birlikte, her ne kadar birçok STK faaliyet dışı kalmışsa da, yine de birçok aktif ve dirençli STK'nın gerek yurtiçinde gerekse de yurtdışında faaliyetlerini sürdürdüğü tespit edilmiştir (Perroux, 2015: 5). Örneğin; Libya'daki STK'ların haritalandırılmasına ilişkin 2023'de hazırlanan bir raporda, 420 STK tespit edilmiştir. Ancak, bu STK'lardan belirli koşulları yerine getiren ve insani yardım, mesleki eğitim ve barış inşası gibi faaliyetlere odaklanan 143 STK belirlenmiş ve analiz edilmiştir. Bu analize göre, Libya'daki bu STK'ların coğrafi dağılımına göre %39'u Güney, %30'u Doğu ve %41'i ise Batı'da yer almaktadır. Ayrıca, bu STK'lar kuruluş yıllarına göre analiz edildiğinde Grafik 5'de gösterildiği gibi; 2011 Devriminden hemen sonra pek çok STK'nın kurulduğu, 2013 ve 2014 yıllarında STK'lardaki artışın yavaşladığı ve gerilediği, 2015 yılından sonra ise hafif bir iyileşmenin olduğu tespit edilmiştir (UNDP, 2023: 2, 5-6).

Grafik 5: Haritalanan STK'ların Kuruluş Yılı

Kaynak: UNDP, 2023: 6.

Libyalı STK'ların faaliyet alanları kendi bölgeleriyle sınırlı kalmamış ulusal ve uluslararası alanlara da yayılmıştır. Libya'daki STK'lar, gençlik, kadın, hayır kurumu, medya, çatışma çözümü ve siyaset gibi alanlara ilişkin olarak kurulmuşlardır (Fraihat, 2016: 196). STK'lar genel olarak, geçim kaynaklarının iyileştirilmesi, yerel ekonomik kaynakların desteklenmesi, halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve ülkedeki ekonomik ve sosyal zorlukların çözülmesine yardımcı olma konusunda çok önemli potansiyellere sahip olmuşlardır (UNDP, 2023: 2). Özellikle, haritalanan Libyalı STK'ların faaliyet alanları incelendiğinde, Grafik 6'da gösterildiği gibi, barış ve sosyal uyumu inşa etmeye yönelik çalışan kurumların daha fazla olduğu görülmektedir.

Grafik 6: Haritalanan STK'ların Odak Alanları

Kaynak: UNDP, 2023: 5.

Libyalı STK'lar, barış inşası odaklı tabandan gelmeleri nedeniyle temeli sağlam, kapsayıcı ve birliği teşvik eden yapılarıyla ulusal istikrar ve demokratik reform için önemli birer fırsat penceresini oluşturmaktadır. STK'lar, Libya'daki barış inşası kazanımlarının yatay ve dikey yönlü genişlemesinde etkili olmuşlardır. Yatay genişlemede, STK'ların barış inşasındaki kazanımlarının diğer topluluk ve kurumları da etkilemesi ile ilgili olmuştur. Bu genişlemede STK'lar, anlaşmazlıkların çözümü, anayasa yazımı ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin yeniden yerleştirilmesi gibi barış ve siyasi geçişi teşvik eden bir rol üstlenmiştir. Örneğin; STK'ların girişimleriyle yapılan Ubari'deki kabileler arası pazar projesi, bir şehrin yeniden canlanması ve ticaret

yoluyla normalleşme gibi kapsayıcı bir alan sunmuştur. Ubari'deki bu pazar projesi, yerel halka sunduğu etkileşim ve ticaret, ulusal düzeydeki barış süreçleri ve zor durumdaki bir ekonomide bile yerel düzeyde barış inşası kazanımlarının elde edilebileceğini göstermiştir. Bu Ubari modeli, yakınlardaki bir şehir olan Sebha şehrine de ilham vermiş ve orada da benzer bir barış inşa etme projesinin yürütülmesine ilham kaynağı olmuştur. STK'ların toplum temelli projeleri ve gruplar arası işbirliği ile ilgili girişimleri, yerel çaresizliğin ve sonrasında yaşanan yerinden edilmelerin azaltılmasına yardımcı olmakla birlikte, STK üyeleri arasındaki genel toplumsal güveni de arttırmıştır (Tomusiak ve Miller, 2022). Nitekim “genelleştirilmiş güven, dış gruba, yani kişinin doğrudan tanımadığı insanlara kadar uzanan güven” olarak tanımlanmaktadır. Libyalı STK'ların çoğunluğu da diğer gönüllü kuruluşlarla işbirliği içerisinde olmaları ve kendi şehirlerinin ötesinde olan faaliyetleri de desteklemeleri, STK üyesi olmayan Libyalılara kıyasen STK üyesi Libyalılar arasındaki genelleştirilmiş güvenin yüksek düzeyde seyretmesine imkân sağlamıştır. Öyle ki, yapılan bir ankete göre, STK liderlerinin %23'ü çoğu insana güvenebileceklerine inanmakta iken, Libya'nın genel nüfusu arasında bu oran yalnızca %11'di. Nihayetinde, günlük sivil toplum girişimleri, bölünmüş Libya toplumları arasında köprü kurmak için gerekli olan güveni ve sosyal uyumu inşa etmektedir. STK'lar, bölünmüş toplulukları çoğulcu bir ulus olarak birleştirmekte, Libyalıların modern bir devletin vatandaşı olarak hazırlanmasına destek sağlamakta ve bireyciliğe ve hoşgörüsüzlüğe karşı güçlü bir panzehir olarak değerlendirilmektedir (Perroux, 2015: 6)

Libya'daki STK liderliğindeki barış inşası kazanımlarının dikey genişlemesi ise, ulusal kurumları etkileme ve diyalog kanallarını canlı tutma ile ilgiliydi. Örneğin; 2018'da STK'lar BM destekli Libya Ulusal Konferans Sürecinin başlatılmasını sağlayarak, mümkün olduğunca çok sayıda Libyalının kendi gelecekleri hakkında söz sahibi olmalarını sağlayacak geniş tabanlı diyalog temelli bir istişare sürecinin sürdürülmesinde önemli rol oynamıştır. Diyalog temelli bu girişim, 2020'de BM liderliğindeki Libya Siyasi Diyalog Forumu'nu başlatmak için yeterli bir ivme kazandırmıştır (Tomusiak ve Miller, 2022). Aynı zamanda Libya sivil toplumu, devlet-vatandaş diyalogunu geliştirmek için de önemli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin; gençler tarafından kurulan Trablus merkezli H2O Ekibi ve Bingazi merkezli Bokra Gençlik Örgütü tarafından faaliyete sokulan “GNC'ye Göz At” projesi, bir internet

platformu olarak iki yıl boyunca yasama organının tartışmalarını ve kararlarını sistematik bir şekilde paylaşarak, kamuoyunu bilgilendirmişlerdir. Diğer çeşitli Libyalı STK'lar da, seçimlerden önce kamuoyunu bilgilendirerek siyasi katılımı teşvik etmiştir. Ayrıca, seçmenler ve adaylar arasında toplantılar, tartışma oturumları veya iyi niyet sözleşmeleri düzenleme gibi girişimler, vatandaşların siyasi katılımını geliştirmek için Libyalı STK'ların organize ettiği güven artırıcı tedbirlerden olmuştur (Perroux, 2015: 5).

STK'ların devletin başarısızlığını telafi etmede, hükümet işlevlerini yerine getirmede ve ulusal uzlaşının sağlanmasındaki önemli rolü, STK'ların kültürel ve kabilesel değerlere aşina olmasının bir neticesi olarak okunabilir. Bu roller ve özellikler de STK'ları barış inşası çalışmalarının önemli bir parçası yapmakta ve müdahalelerini daha etkili kılmaktadır. Örnek olarak; Libya Şura ve Akil Adamlar Konseyi'nde yer alan Hüseyin el-Habbouni ve Abdalnaser İbrahim Obaidi, daha çok gönüllü olarak, doğudaki Tobruk kasabasından Trablus'a ve batı Nafusa Dağları'na seyahatlerde bulunarak yerel kabileler arasındaki ihtilafları çözmek için önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Öyle ki, Nafusa Dağları'ndaki Zintan ve Maşayşa kabileleri arasındaki tartışmalı topraklar ve Maşayşa kabilesinin eski rejimle olan ittifak iddiası nedeniyle yaşanan çatışmalara ilişkin Konsey, taraflara yerel geleneklere ve normlara uygun çözümler önererek müdahil olmuş ve neticesinde şiddetin sona ermesini ve tüm tutsakların serbest bırakılmasını başarılı bir şekilde müzakere etmiştir. Ayrıca Konsey, çatışma konularını ele almak için hakem heyeti kurmuş ve anlaşmayı daha geniş çapta uygulanabilir kılmak için de eski rejimle ittifakı olduğu iddia edilen başka Nafusa aşiret kollarını da anlaşmaya dâhil etmiştir. Buna benzer bir örnek Sınır Tanımayan Libya Derneği'dir. Dernek, barış inşası ve çatışma için geleneksel devlet işlevlerini üstlenmiş ve Zewara, Raqdaleen ve Aljmayyel kasabaları arasındaki çatışmanın sona ermesinde etkili olmuştur. Zewara, Devrimi destekleyen taraf; diğer iki kasaba da eski rejimle ittifakı olduğu iddiasını taşıyan taraf olarak çatışmışlardır. Nihayetinde Dernek, çatışmaya müdahale ederek, savaşın sona ermesini ve mahkûm takasının gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Fraihat, 2016: 196-197).

Aktivist Wafa Tayyeb al-Naas'ın girişimleri de, devlet başarısızlığını telafi etme ve ulusal uzlaşmayı sağlama konularında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Al-Naas, rejimin çökmesinden hemen sonra Trablus'ta Anlayış ve Ulusal Uzlaşma Derneği'ni

kurarak, Trablus'taki Kaddafi yandaşlarının yaşadığı Abu Salim mahallesine yönelik temel insani yardımlar sağlamıştır. Dernek, yiyecek, battaniye gibi temel yardımlar sağladığı gibi eğitim ve öğretim programları da düzenlemiştir. Aynı zamanda, spor etkinlikleri düzenleyerek Ebu Salim'e düşman olarak nitelendirilen diğer kabile ve kasabalardan insanları bir araya getirmiştir. Öyle ki, çatışma bölgelerinde futbol müsabakası düzenleyerek, Misrata ve Warfalla gibi tarihi ve siyasi rekabeti olan birçok şehirden takımların oluşturulup bu müsabakaya katılımını sağlayarak, düşmanca tavırların yerine işbirliğinin gelişmesine alan hazırlamıştır. Ayrıca Dernek, güney Libya'ya ve Libyalı mültecilere yönelik de girişimlerde bulunmuş ve Tuaregler gibi kabileler ve Ghademes gibi kasabalar arasında uzlaşmaların olmasını kolaylaştırmıştır (Fraihat, 2016: 197-198).

Nihai olarak Libyalı STK'lar, yerelde yaygın ve daha geniş girişimlerde bulunarak “aşağıdan yukarıya” güçlü bir etki oluşturdukları gibi, yönetimleri zorlayıcı veya teşvik edici girişimlerde bulunarak da “yukarıdan aşağıya” bir etki oluşturma potansiyelini taşımaktadır. Libyalı STK'lar, devletin yetersiz kaldığı yerlerde ve barış ve çatışma çözümü gibi alanlarda önemli bir aktör olarak ön plana çıkmış ve etkili faaliyetler yürütmüşlerdir. Bu yönüyle STK'lar, barışçıl aktörler olarak çatışmaya müdahalelerde bulunmuşlardır.

3.2.1.3. Sivil Katılımcılar

Çatışmaların çözümünde önemli diğer bir yerel barışçıl aktör de sivil katılımcılardır. Sivil katılımcılar, hem çatışmanın birer mağduru hem de nihai sonucudur. Bu yönüyle, çözüme yönelik diğer barışçıl aktörleri ve uluslararası toplumu harekete geçirmeye iten bir faktör olarak çözüm sürecinde önemli rol oynamaktadır. Nitekim sivil katılımcılar olarak nitelenen mülteciler, sığınmacılar, göçmenler, yerinden edilenler ile kadınlar ve gençler çatışmadan en fazla etkilenen kesimler olarak, çözüm ve istikrara çok daha fazla muhtaç olmakta ve barış inşasında kilit birer aktör mahiyetini taşımaktadırlar. Libya'daki çatışmada sivil katılımcıların çözüm ve barış inşasındaki rolü bu yönüyle önemlidir. Bu minvalde, Libya'daki barışçıl aktörlerden olan sivil katılımcılar: mülteciler, sığınmacılar, göçmenler ve yerinden edilenler ile kadınlar ve gençler olarak gruplandırılıp analize tabi tutulması elzem görülmektedir.

Mülteciler, sığınmacılar, göçmenler ve yerinden edilenler; bu grup, Libya içinde veya Libya dışında koruma riski yüksek olan kesimleri barındırmaktadır. Barınmaya, sağlık hizmetlerine, yeme-içmeye, eğitime ve güvenliğe çok fazla ihtiyaç duyan bu kesimler için çözümler geliştirmek, önemli birer yükümlülük barındırmaktadır. Bu yükümlülükleri yerine getirmek için barışçıl aktörler, bu minvaldeki insanlık dramını çokça işlemekte ve çözüm için tarafları teşvik etmekte veya kamuoyu baskısıyla tarafları çözüme zorlamaktadır. Nitekim 2022 verilerine göre, Libya’da 134.787 ülke içinde yerinden edilmiş kişi (ÜİYEK), 695.516 geri dönen kişi ve 40.540 BMMYK’ye kayıtlı sığınmacı ve mülteci bulunmaktadır. Bunlara yönelik yapılan faaliyetler, her ne kadar kısa vadede barış içinde bir arada yaşamayı teşvik etse de uzun vadede daha istikrarlı bir yapının oluşturulmasını gerektirmektedir (UNHCR, 2023).

Libya, jeopolitik konumu dolayısıyla yabancı uyruklular için hem bir varış yeri hem de geçiş ülkesi olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası Göç Örgütü’nün 2020 Mart ve Nisan arasındaki verilerine göre, Libya’da ağırlıklı olarak Nijer, Mısır, Çad, Sudan ve Nijerya gibi ülkelere mülteci ve göçmenler bulunmuştur (“Uluslararası Af Örgütü: Libya’da”, 2020). 2018 yılında Libya, Kuzey Afrika bölgesinde en fazla uluslararası göçmene sahip ülke olarak, 33 Afrika ve 10 Asya ve Ortadoğu ülkesi olmak üzere 44 farklı ülkeden göçmen bulundurmıştır (Maio, Sciabolazza ve Molini, 2023). Nitekim Libya, Avrupa’ya ulaşmaya çalışan Sahra Altı Afrikalılar için bir geçiş ülkesi niteliğini taşımaktadır (ACAPS, 2024). Ayrıca, yaşadığı iç savaşlarla Libya yoğun bir iç göç sorunu da yaşamış ve çatışmalardan kaynaklı ÜİYEK’lerin sayısında ciddi bir artış yaşanmıştır. Bu durumlara karşılık uluslararası kuruluşlar, barışın inşası, çatışma sonrası kalkınma, yeniden inşa süreçleri ve yerinden edilmelerin çözümünde mültecilerin ve ÜİYEK’lerin daha fazla dâhil edilmeleri için çaba göstermişlerdir.

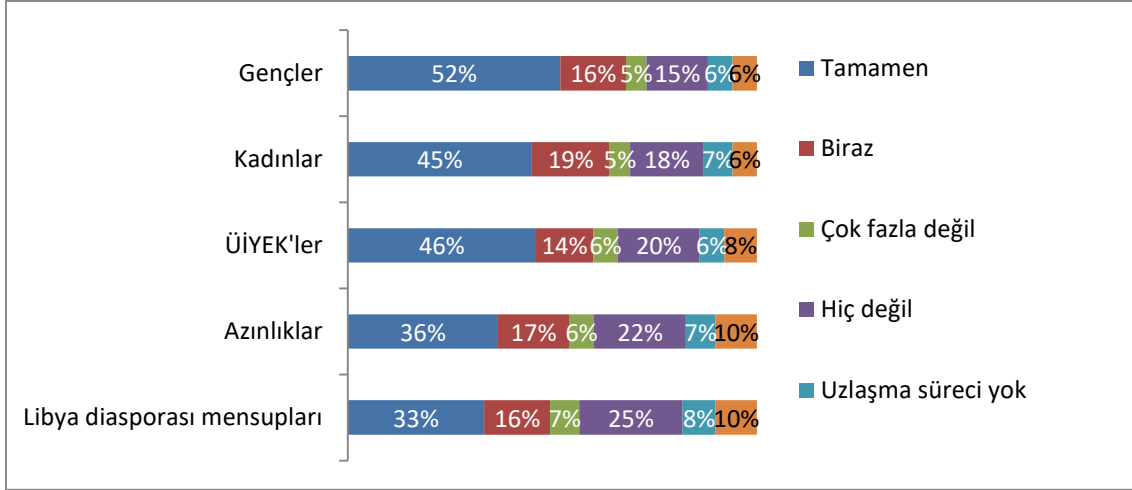
Barış inşasında önemli bir role sahip olan mülteciler, çatışma sürecinde ağır zorluklarla karşılaşan ve bu zorlukların üstesinden gelip hayatta kalanlardır. Bu yönüyle, zorluklara karşı deneyim kazanan mülteciler, barış inşa sürecine katkıda bulunmada benzersiz bir konuma sahiptirler. Nitekim mülteciler, çatışmanın negatif yönünden en çok etkilenen ve barışın ne kadar önemli ve gerekli olduğunu en iyi anlayan aktördür. Mülteciler, sahip olduğu hayat tecrübelerini topluluklar arasındaki kutuplaşmaları sona erdirmek, çatışmalara arabuluculuk yapmak ve hoşgörü ve anlayışı teşvik etmek için kullanabilirler (Deng). BM tarafından da kabul edildiği gibi, mülteciler barışa

kaçınılmaz olarak katkıda bulunan kişilerdir ve barışın inşasında doğrudan rol oynamalıdır (Janmyr, 2015: 265). Ayrıca, pozitif barışı sağlamak için mültecilerin menşe ülkedeki barışı inşa etme çabalarına dahil edilmesi bir zorunluluk olarak görülmektedir (Janmyr, 2015: 262).

Sharpe ve Cordova (2009), mültecileri barış süreçlerinin kilit paydaşları olarak tanımlamakta ve bu süreçte mültecilerin potansiyel katkılarından yararlanmanın belli başlı fırsatları içerdiğini vurgulamaktadırlar. Bu minvalde, mültecilerin bilgi ve ilgilerini barış görüşmelerine yönlendirmek için onların arabuluculuk becerilerinin geliştirilmesi, barış görüşmelerine dâhil edilmesini sağlayacak katılımcı mekanizmaların geliştirilmesi ve Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (BMMYK) mültecilerin barış ve uzlaşma süreçlerine katılımını kolaylaştırmaya yönelik devletleri teşvik etmesi gibi hususlar bu fırsatlardan yararlanmayı içermektedir. Nitekim mültecilerin barış görüşmelerine dâhil edilmesi, barış inşa sürecini iki şekilde güçlendirebilir. Bunlardan birincisi, çatışmaların nedenlerini ve sonuçlarını daha kapsamlı ele alabilen mülteciler barış anlaşmalarının geliştirilmesine katkıda bulunabilir; ikinci olarak da, mülteciler anlaşmanın uygulanmasına yardımcı olabilirler. Bundan dolayı uluslararası toplum, mültecilerin barış sürecinde belirleyici bir rol oynayabilecek kilit paydaşlar olarak tanınması gerektiğini vurgulamaktadır.

Kadınlar ve gençler; önemli zorluklara ve kısıtlanmalara maruz kalan kadınlar ve şiddetli çatışmalarda önemli birer çatışma aktörü olarak ön plana çıkan gençler, çatışma çözümünde önemli birer barışçıl aktör olma potansiyelini taşımaktadırlar. Libya'daki barış süreçlerine özellikle kadınların ve gençlerin katılımı sınırlı kalmaktadır ("The Libyan women's", t.y.). Kadınların yerel arabuluculukta geri planda kalması, Libya toplumundaki aşiret yapılanmasına dayandırılmaktadır. Nitekim kadınlar, geleneksel olarak da çatışma arabuluculuk mekanizmasının bir parçası olarak kabul edilmemişlerdir. Ancak kadınlar, bu kabile arabuluculuk mekanizmalarının dışında arabuluculukta rol oynama fırsatlarına sahiptirler. Bu konuda BM gibi uluslararası örgütler, kadınların siyasi sürece ve kamu kurumlarına daha geniş katılımını teşvik etmekte ve demokratik geçiş, çatışma çözümü ve barış inşası ile ilgili tüm faaliyetlerde kadınların tam, eşit ve etkili katılımını sağlamak için rollerini arttırmaya çabalamaktadır (Vericat ve Hobrara, 2018: 19).

Kadınlar, önemli zorluklar ve kısıtlamalarla karşı karşıya kalmalarına rağmen ulusal uzlaşmada önemli bir yer edindiler. Örneğin; Karar Almada Kadınları Destekleme Derneği, bir lobi olarak Libya'daki çatışma çözümü ve ulusal uzlaşma süreçlerine kadınların dâhil edilmesi için çaba göstermiştir. 2011 yılında kurulan Libya Kadın Barış Platformu da, 2015'te ülkede kötüleşen güvenlik durumuna karşı ülkedeki istikrarsızlığın nedenlerini ve sorunlarını ele alan girişimler gerçekleştirerek, kadınların geçiş ve ulusal uzlaşma süreçlerinde aktif rol almaları için çabalamıştır (Fraihat, 2016: 205-206). Bunlara benzer birçok farklı Libyalı STK da, kadınların kamusal alanda güçlendirilmesi ve kamusal alana katılımlarının artırılması için farklı girişimlerde bulunmuşlardır. Nitekim Libyalı Kadınların Anayasal Hakları, Dastoor ve Silphium projesi gibi projeler; kadınları anayasa hazırlama sürecine dâhil etmeye, halkın Libyalı kadınların rolüne ilişkin algısını değiştirmeye ve kadınların ekonomide, toplumda ve politikada aktif rol oynamalarına yönelik çabaların birer ürünüdür (Perroux, 2015: 6). Libyalı gençler, şiddetin itici güçleri olarak damgalandığı gibi yerel uzlaşma girişimlerinde temsil edilemediklerini hissetme olasılıkları daha yüksek olmuştur. Ancak, genel olarak Libyalılar, kadınların ve gençlerin uzlaşma girişimlerinden tamamen dışlanmadıklarına dair görüş belirtmişlerdir. Nitekim Altai Consulting'in anketinde yer alan "aşağıdaki grupların ulusal düzeydeki uzlaşma girişimlerine dâhil olup olmadıklarını söyleyebilir misiniz?" sorusuna, Tablo 11'de de gösterildiği gibi, Libyalıların yüzde 52'si gençlerin ve yüzde 45'i kadınların ulusal düzeydeki uzlaşma girişimlerine tamamen dâhil edildiklerini savunmuşlardır. Ayrıca, Grafik 2'de de gösterildiği gibi, ankete katılanların yüzde 42'si yerel toplumdaki silahsız gençlerin çatışmaları çözmede çok etkili olacağını savunmuştur.

Tablo 11: Kadınların ve Gençlerin Ulusal Düzeydeki Uzlaşma Girişimlerine Dâhil Olup Olmaması

Kaynakça: Altai Consulting, 2017: 47.

Nihayetinde, kadınların ve gençlerin uzlaşmaya dâhil edilmesine yönelik farkındalığın yaygınlaştırılması, Libya toplumundaki rolleri hakkında kamuoyunda tartışmanın teşvik edilmesi, kapsayıcılıklarını arttırmak için çatışma önleme eğitimlerinin verilmesi ve gençleri uzlaşma girişimlerine teşvik etmek için silahsızlanma ve savaşıları yeniden topluma kazandırmaya yönelik girişimlerin olması önem taşımaktadır (Altai Consulting, 2017: 7).

3.2.2. Bölgesel Düzeyde

Bölgesel düzeydeki barışçıl aktörler de, Libya'daki çatışmaların çözümünde önemli rol oynayan aktörlerdir. Nitekim Tunus, Cezayir ve Fas gibi Libya'ya komşu devletler ve Afrika Birliği ve Arap Devletleri Ligi gibi bölgesel örgütler, Libya'daki çatışma sürecinde üçüncül aktör olarak çözüm faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bu yönüyle, bu aktörlerin barışçıl yönleri ve potansiyelleri bu başlık altında analize tabi tutulmaktadır.

3.2.2.1. Devletler: Tunus, Cezayir ve Fas

Tunus, Cezayir ve Fas gibi Libya'daki çatışmalara üçüncül aktör olarak müdahil olan bu bölgesel aktörler arasında, Libya konusunda koordinasyon eksikliği mevcut olmuştur. Ancak, bu barışçıl aktörler, Libyalılar arası diyalogu tutarlı bir şekilde desteklemiş, seçimlerin yapılması için çaba göstermiş ve çözüm sürecine aktif olarak katılım sağlayarak önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Libya'ya komşu olan bu devletlerin

Libya'nın istikrarına ilgi duymasında üç faktör etkili olmuştur, bunlar; güvenlik, ekonomi ve bölgesel rekabettir. Nitekim istikrarsız bir Libya nihayetinde terörizm, organize suç, silahların yayılması ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi güvenlik sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, Libya ile sınır komşusu olan Cezayir ve Tunus gibi devletlerin ve dolaylı yoldan komşusu olan Fas'ın güvenliğine ciddi bir tehdit oluşturmıştır. Diğer bir husus, İstikrarlı bir Libya, bölge içi ekonomik bütünleşme için de önem taşımıştır. Öyle ki bu bütünleşme, bölgesel düzeyde barışın sağlanmasıyla mümkündür. Bundan dolayı, Libya krizinin çözülmesi bölge ülkeleri için önemli görülmüştür. Bölgesel rekabet konusu olarak da, söz konusu devletlerin kendi iç çıkarlarının ötesinde bölgesel ve uluslararası alanda konumlarını güçlendirmek için Libya barış sürecine aktif katılım sağlamışlardır. Örneğin, Cezayir, diğer bölge ülkeleri olan Tunus, Mısır ve Türkiye ile Libya'daki kriz konusunda anlaşma girişimlerinde bulunurken; Fas, bölgede kendisine rakip olarak gördüğü Cezayir'e karşın Libya'daki müdahalesini yoğunlaştırarak, Cezayir'in bölgedeki nüfuzunu kontrol altına almaya çalışmıştır (Abouzzohour, 2021).

Tunus, Cezayir ve Fas, söz konusu ulusal çıkarları için Libya'nın istikrarına yakından ilgi göstermiş ve Libya'daki çatışma sürecine aktif olarak katılım sağlayarak, çözüm için önemli girişimlerde bulunmuşlardır. Örneğin; Libya'daki çatışma süreci ile birlikte Tunus, Libya'daki Tunuslu işçilerin ülkelerine dönmesi, yüz binlerce Libyalının Tunus'a akın etmesi, güvenlik harcamalarının artması, turizm ve yatırımların azalması gibi ekonomik sorunlarla karşılaştığı gibi; IŞİD gibi radikal örgütlerin yayılması, sınır güvenliği ve yasadışı ticaretin yayılması gibi güvenlik sorunlarıyla da yüz yüze kalmıştır. Bu durum, Tunus'un Libya için çatışma çözümü aracı olarak çok taraflı diplomasiyi tercih etmesini sağlamıştır. Nitekim Tunus, iyi niyet göstergesi olarak bölgesel aktörlerin ve Libya'da çatışan tarafların toplantıları için bir platform görevi görmüştür (Mühlberger, 2018: 75-76). Libya'daki anlaşmazlığın Libyalıların kendileri tarafından çözülmesi gerektiğini özellikle vurgulayan Tunus, ülkenin çıkarlarını korumaları için çatışan tarafların diyalog yolunu benimsemeleri gerektiği üzerinde önemle durmuştur (Es-Saidani, 2022). Ayrıca, Libya'nın istikrara kavuşması için uluslararası toplumdan yardım talebinde bulunarak, dış aktörlerin yapıcı yaklaşım sergilemesi için çaba göstermiştir. Nitekim Tunus Meclis Başkanı ve Nahda Hareketi Lideri Raşid Gannuşi'nin: "Libya'daki savaş, Tunus'ta yaşanıyormuş gibi bir ortam var.

Libyalıların uğruna (birbirimizle) savaşıyoruz. Oysaki Tunus'un Libya konusundaki rolü barıştırıcı olmalı.” (Karakurt, 2020) ifadesi, Tunus’un Libya’ya yakın ilgisini ve oradaki rolünü yansıtmaktadır.

Libya’daki çatışmalı süreç, diğer bir sınır komşusu olan Cezayir için de önemli bir ulusal güvenlik meselesi olmuştur. Nitekim Cezayir için Libya meselesi; yabancı askerlerin müdahil olması, radikal örgütlerin güç kazanması (Winer, 2019: 10-11), silah, uyuşturucu ve insan kaçakçılığının artması gibi güvenlik risklerini barındırmaktadır (“Cezayir’den Libya’ya Siyasi”, 2023). Aynı zamanda, doğusunda kendi devletini riske atacak başarısız bir devletin inşa edilmesinin önüne geçmek gibi stratejik bir hedef ile de Libya’daki çözüm sürecine müdahil olmuştur (Mühlberger, 2018: 77). Öyle ki, Cezayir Cumhurbaşkanı Abdelmecid bin Tebbun’un “Trablus kırmızı çizgidir” açıklaması, Trablus’un düşmesinin ülkenin ulusal güvenliği için önemli bir tehdit olarak görüldüğü anlamına gelmiştir (Boulkemh ve Özer, 2020). Bu minvalde Cezayir, Tunus gibi Libya’ya yönelik dış müdahalelere (yapıcı ya da yıkıcı) karşı durmuş ve Libya krizine çözümün yine ülke içerisinde olması gerektiği fikrini taşımıştır. Örneğin; Tunus Stratejik Araştırmalar Enstitüsü eski başkanı ve siyasi analist Tarık Kahlavi, Tunus ve Cezayir’in “Berlin Konferansı gibi uluslararası girişimlerin çözüme ulaştırmayacağı; tek çözümün Libyalıların diyalog masası etrafında bir araya gelmeleri olduğu” fikrini taşıdıklarını ifade etmiştir (Ouanes, Karabacak ve Aksoy, 2020). Nitekim Cezayir, Libya’daki çatışmayı yönetme yaklaşımını geleneksel ideolojisine dayanan müdahaleci olmayan dogmasına göre şekillendirerek diplomatik araçlara başvurmuştur (Mühlberger, 2018: 76). Bu doğrultuda Cezayir, çözüme yönelik şu faaliyetlerde bulunmuştur: Libyalı tarafları bir araya getirme, ülkede genel seçimlerin düzenlenmesine yardımcı olma (“Cezayir’den Libya’ya Siyasi”, 2023), Libya ile ekonomi alanında anlaşmalar yaparak normalleşme (Abouzzohour, 2021), Tunus, Türkiye ve Avrupa ülkeleriyle koordineli bir şekilde çözüme yönelik girişimlerde bulunma (Boulkemh ve Özer, 2020) ve arabulucu rolü üstlenmek için çaba gösterme (Yahi, 2020) gibi faaliyetlerle Libya krizine yönelik barışçıl girişimler içerisinde olmuştur.

Libya’daki çatışma sürecinde bölgesel düzeydeki diğer önemli bir barışçıl aktör, Fas olmuştur. Her ne kadar Libya’ya sınırı olmayan bir ülke olsa da Libya ile olan jeopolitik bağlantısı, Fas’ın Libya’daki çatışma sürecine kayıtsız kalmamasını doğurmuştur.

Coğrafi, kültürel, dini ve etnik bileşen gibi ortak unsurları paylaşan Fas için Libya'daki istikrarsızlık, bölgesel istikrar ve güvenlik açısından önemli risk barındırmaktadır (Koubi, 2020). Nitekim Nebil Zekavi ve Süleyman Numan gibi uzman isimler, Fas için Libya meselesinin “komşu devletlere de etki edebilecek bölgesel bir konu” olduğu ve “Libya'daki istikrarın Kuzey Afrika'nın istikrarının bir parçası” olarak değerlendirildiğini ifade etmektedirler (Mejdoup ve Biçeroğlu, 2020). Ayrıca Fas, Kaddafi döneminde Libya ile güçlü ekonomik bağlara sahip değilken, Yeni Libya'ya karşı güven tesis ederek ekonomik çıkarlarını gözetmiştir. Bu minvalde Fas, yeni ticaret ve enerji anlaşmaları için de Libyalı yetkilerle yakın ilişki içerisinde olmuştur (Abouzzohour, 2021).

Fas'ın gerek bölgesel istikrar gerekse de ekonomik çıkarları için Libya ile yakından ilgilenmesi, onun Libya'daki çatışmaların çözümünde aktif olarak hareket etmesini sağlamıştır. Nitekim Fas, ilk olarak Libya'nın 2011-2012'deki geçiş döneminde insani, ekonomik ve güvenlik alanlarında işbirlikleri yaparak, Libya ile üç boyutlu bir diplomasi hayata geçirmiştir. 2014-2016 iç savaşında Fas, Libyalı taraflar arasındaki müzakerelere ev sahipliği yaparak kolaylaştırıcı rolünü oynamıştır (Koubi, 2020). Sonraki süreçlerde de –Libya Siyasi Anlaşması ile neticelenen 2015'teki Skhirat kentindeki görüşmelere ve Libya Diyalog Toplantıları kapsamında 2020 yılı içerisindeki 6-10 Eylül, 2-6 Ekim, 3-5 Kasım Bouznika, 2 Aralık Tanca ve Ocak 2021 yine Bouznika kentindeki Libyalı taraflar arasındaki beş turlu diyalog görüşmelerine ve de seçimlerin yapılmasına yönelik Eylül 2021'deki Rabat kentindeki görüşmelere– ev sahipliği yaparak Libya'daki tarafları biraraya getirmiştir (Mejdoup ve Biçeroğlu, 2020; Mejdoup ve Başer, 2021; Mejdoup ve Semerci, 2021). Fas'ın taraflar arasındaki bu yoğun arabuluculuk rolü BM yetkilileri tarafından takdirle karşılanmış (Aamari, 2023) ve Fas, Libya krizinin çözümünde diplomatik çözüm konusunda büyük başarılar göstererek BM ve Libya'nın güvenini kazanmıştır (Mejdoup ve Biçeroğlu, 2020). Fas'ın Libyalı tarafların güvenini kazanarak arabuluculuk rolünü başarılı bir şekilde yürütmesi şu etkenlerle açıklanmaktadır: Fas'ın objektif bir taraf olarak, Libya'daki siyasi ve askeri taraflardan herhangi bir tarafı desteklememesi (Fas, Libya'da Çözüm, 2021); Libyalıların Fas'ı kendilerine koşulsuz ve çıkarsız destek verebilecek bir ortak olarak görmesi ve Fas ve Libyalı yetkililerin müzakere sürecinde olsa dahi herhangi bir

dış müdahalenin veya dış baskının olmamasına yönelik aynı hassasiyeti taşımaları (Kasraoui, 2023; Musa, 2024).

3.2.2.2. Bölgesel örgütler: Afrika Birliği ve Arap Devletleri Ligi

Libya'daki çatışma sürecinde Afrika Birliği ve Arap Devletler Ligi gibi bölgesel örgütler, çözüme yönelik girişimleri yetersiz olarak değerlendirilse de; bölgesel bir çatışma aktörü olarak kabul edilmeleri, süreç içerisinde uluslararası toplum ile yakın temasları ve az da olsa çözüme yönelik çabalarından dolayı barışçıl aktörler olarak kabul edilip, analize tabi tutulmaktadır.

Libya'nın 25 Mayıs 1963 tarihinden beri üye olduğu Afrika Birliği (African Union) için Libya'nın önemi, özellikle Kaddafi dönemindeki temel motivasyon kaynağı olan finansmanla ilgi olmuştur. Nitekim Kaddafi Libya'sı, Birliğe ve Birlik üyelerine önemli miktarda mali destek sağlayan ülkelerden birisi olmuştur (Mühlberger, 2018: 73). Bu yönüyle Birlik, 2011 yılındaki iç savaşta Kaddafi destekçisi olarak görülmüş ve Libyalılar nezdinde tarafsızlığı sorgulanır hale gelmiştir (Chothia, 2020). Aynı zamanda, Birlik için Libya'nın istikrarı bölge istikrarı ile yakından ilişkili olup (African Union, 2022); Birlik, Libya'daki çatışmaların Afrika kıtası üzerinde feci sonuçlar doğurabileceği endişesini taşımıştır. Bu minvalde, bölgesel güvenlik ve istikrarın sağlanması için Libya'daki çatışmanın çözümü, Birlik için temel hedef olmuştur (African Union, 2020). Koordinasyonun zayıf olması ve sahadaki etkisinin sınırlı olması her ne kadar Birliğin Libya'daki çözüm sürecine liderlik etmesini olumsuz etkilese de, 2011 sonrası Libya'sında yaşanan çatışmalardaki tarafsız duruşu, onu güvenilir bir arabulucu haline getirmiştir (Institute for Security Studies, 2017). Bu yönüyle, Birliğin çatışmaları çözme kapasitesi yetersiz olarak görülse de çözüme yönelik çabaları göz ardı edilmemiş ve barışçıl bir aktör olarak değerlendirilmiştir.

Birlik, Kasım 2016'da Libya için "her şeyi kapsayan (all-inclusive)" diyalog girişimini başlatarak, taraflar arasında siyasi diyalogu teşvik etmeyi amaçlamıştır. Bu girişim, Libyalı siyasi aktörler, Afrika Birliği ve BM arasında birlikte çalışılacak üçlü bir yaklaşım şeklinde gerçekleşmesi ve Libyalıların sağlam bir geçiş süreci inşa etmelerine yardımcı olması için planlanmıştı ("African Union unveils", 2016). Birlik, bir dizi toplantı düzenleyerek Libya'daki çözüm sürecinde koordine edici bir rol oynamaya çalışmıştır (Mühlberger, 2018: 73). Örneğin, 9 Eylül 2017'deki Brazzaville Zirvesi bu

çabanın bir örneği olarak değerlendirilmiştir. Zirve'ye, Afrika devlet başkanları ve bakanlık yetkilileri ile Libya'daki çatışma aktörleri katılmıştır. Zirvenin amacı, Libya'daki çatışmayı çözmeye yönelik bir yol belirlenmesi olmuştur ("African Union at Libya", 2017). Aynı zamanda, Birliğin bir organı olan Barış ve Güvenlik Konseyi de Libya konusunda önemli girişimlerde bulunmuş ve 29 Haziran 2022'deki 1091'inci oturumunda Libya'daki temel sorunlardan biri olan genel seçimlerin yapılmasını engelleyen sorunlar tartışılmış ve bunun çözülmesi için tarafları teşvik etmiştir. Son olarak, Libya ulusal uzlaşma konferansı hazırlık toplantısı, 8 Ocak 2023'de Trablus'ta Birliğin himayesinde başlatılmıştır (Amani Africa, 2023). Bu bağlamda Birlik, bu girişimlerle Libya'yı aktif olarak gündeminde tutmuş ve Libya'nın toprak bütünlüğü ve egemenliğini gözetmiştir (African Union, 2022). Dış güçlerin Libya'nın iç işlerine müdahalesini reddetmiş, yabancı savaşçılar, paralı askerler ve yabancı güçlerin Libya'dan çıkması yönündeki çağrılarını yinelemiş (African Union, 2023) ve geniş kapsamlı diyalog girişimleriyle uluslararası toplumu çözüme teşvik etmeye çabalamıştır (African Union, 2022).

Diğer bir bölgesel çatışma aktörü Arap Devletleri Ligi (ADL) ya da Arap Birliği olmuştur. 22 Mart 1945'te kurulan ADL, "Arap ülkeleri arasındaki işbirliği ve dayanışmayı güçlendirme ve Arap dünyasını ilgilendiren konularda ortak tutum geliştirme" amacını taşımıştır (ULUWIKI, 2018). Libya, 1953 yılında ADL'ye üye olmuştur. Arap Baharı sürecinde Kaddafi rejiminin sivillere karşı askeri güç kullanmasından dolayı, 22 Şubat 2011'de Libya'nın üyeliği askıya alınmıştır. Sonrasında, 25 Ağustos 2011 tarihinde muhaliflerin rejime karşı galibiyet kazanmasıyla, Libya'nın tam üyelik statüsü tekrar iade edilmiştir (Dönmez, 2016: 178, 201). ADL'nin 2011 sonrasında Libya'daki durum ile ilgili temel endişe kaynağı; bölgenin güvenlik ve istikrarını tehdit etmesi ve herhangi bir dış müdahaleye yol açması olmuştur ("Arab League warns", 2019; "Arab League urges", 2020). Her ne kadar ADL, bu endişeleri taşısa da Libya'daki çatışma çözümüne yönelik girişimleri çok yetersiz görülmüştür. Nitekim ADL, çözüme yönelik kendi inisiyatifini ortaya koyamamış ve Libya barış sürecinde öncü rol oynayamamıştır. Buna neden olarak, ADL'ye üye devletlerin Libya ihtilafının nasıl ele alınacağı konusundaki vizyonlarının farklılığı ve bunun neticesinde ortaya çıkan çelişkili pozisyonları gösterilmiştir. Üye devletleri arasındaki pozisyon farklılığına örnek olarak, Mısır ve BAE ile Katar'ın Libya politikasına ilişkin farklı

tutum ve davranışları gösterilmiştir (Mühlberger, 2018: 73; “Envoy: Arab role”, 2017). Öyle ki ADL, Ağustos 2015’te UMH’nin IŞİD ile mücadelesinde talep ettiği hava desteği talebini kabul etmemiş (Fahmy, 2015), Nisan 2019’da düzenlenen olağanüstü toplantıda UMH’nin Libya krizinin görüşülmesi talebini dikkate almamış (Kalabalık, 2019) ve Ocak 2023’de de ADL’nin dönem başkanlığını yürüten Libya’nın talebi doğrultusunda Trablus’ta gerçekleştirilen olağan istişari bakanlar toplantısına, 22 üyeden sadece beşi bakan düzeyinde katılım göstererek bir yönüyle Libya’daki ADL’nin toplantısını protesto etmişlerdir (Mohnblatt: 2023).

ADL’nin Libya meselesinde yaşadığı iç bölünme her ne kadar bölgesel bir örgüt olarak, onun barışçıl bir aktör olarak değerlendirilmesini zorlaştırsa da sahip olduğu üyelerin Libya dosyasıyla yakından ilgili olmaları, onun yetersiz de olsa Libya meselesinde söz sahibi ve bir diyalog için bir platform görevi görme potansiyelini göstermektedir. Bu bağlamda ADL, Aralık 2019’daki olağanüstü toplantısında Libya’daki krize siyasi çözüm bulunması kararlaştırılmış, buna göre üyelerinin Libya’daki çözüme ortak olması yönünde teşvikte bulunmuştur (“Arab League warns”, 2019; “Arap Birliği’nden Libya”, 2019). Haziran 2020’de ADL, Libya’daki çatışan taraflara barış görüşmelerini yeniden başlatmaları yönünde baskı yapmış ve BM aracılığıyla ateşkes görüşmelerinin gerçekleştirilmesi ve yabancı güçlerin Libya’dan uzaklaştırılması çağrısında bulunmuştur (“Arab League urges”, 2020). Kasım 2022’deki ADL zirvesinde de, Libya konusunda BM kararları doğrultusunda ve Libya’nın istikrarına ve egemenliğine saygı göstererek, Libya’daki krizin çözülmesi için her türlü çabayı göstereceklerini ifade etmiştir (“Arab League summit”, 2022). Bu yönüyle ADL, Libya’daki çatışmanın çözümünde göz ardı edilemeyecek bir aktör olarak önem kazanmıştır.

3.2.3. Uluslararası Düzeyde

Libya’daki çatışma sürecinde üçüncül aktör olarak rol oynayan uluslararası düzeyde; devletler ve uluslararası örgütler mevcuttur. Bu aktörlerin çatışma çözümüne etkisi, Altai Consulting’in 2017’de yaptığı anket aracılığıyla ortaya konulmuştur. Buna göre, ankete katılanların yüzde 66’sı çatışmaları çözmede uluslararası STK’ların hiç etkili olmayacağını düşünürken, yüzde 62’si genel olarak uluslararası toplumun hiç etkili olmayacağını düşünmektedir. Nitekim katılımcıların yüzde 73’ü yabancı üçüncü şahıs liderliğindeki diyalogları reddetmekte ve çatışma çözümü için bu tür diyalogları zayıf

bir mekanizma olarak görmektedirler. Katılımcıların bu yöndeki algısı, genel olarak Libyalıların çatışma çözümünü kolaylaştırmak için bile olsa yabancı müdahalesine karşı gösterdikleri negatif tutumun bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Bunun aksine, araştırma sırasında kilit paydaşlarla yapılan görüşmelerde, uluslararası toplumun çözüm için oynadığı ya da oynayabileceği rol daha pozitif değerlendirilmiştir. Öyle ki bu paydaşlar, uluslararası aktörlerin Libya'ya karşı birleşik ancak tarafsız bir yaklaşım sürdürmelerini ve yerel aktörlere kapasite geliştirme, lojistik ve mali alanlarda destekler sağlayarak yerel uzlaşmayı teşvik etmelerini savunmuşlardır. Nitekim bu paydaşların karşı oldukları müdahale türü, yabancı devletlerin yerel uzlaşma süreçlerine doğrudan üçüncü taraf arabuluculuğu rolünü oynamalarıdır. Paydaşlar, uluslararası aktörlerin Libya liderliğindeki girişimlerinin siyasi değil, istişari ve teknik alanda desteklenmesi gerektiğini savunmaktadırlar (Altai Consulting, 2017: 8, 64). Bu bağlamda, Libya'daki çatışma çözümünde uluslararası düzeyde barışçıl aktör olarak rol oynayan devletler, İtalya ve ABD; uluslararası örgütler ise BM ve AB'di.

3.2.3.1. Devletler: ABD ve İtalya

2011 yılındaki NATO müdahalesine liderlik yapan ABD, sonraki süreçte sınırlı bir rol oynamıştır. Bu süreçte, ABD'nin Libya politikasını şekillendiren belli başlı temel çıkarları olmuştur. Bu çıkarlar; terörizmle mücadele, Libya meselesinin küresel petrol piyasalarını bozmasını engellemek (Gök, 2021: 140) ve Rusya'nın artan nüfuzunu dengelemek olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin Libya'da önemli ve doğrudan stratejik çıkarları mevcut olmamıştır (Mühlberger, 2018: 82). Bundan dolayı, her ne kadar bazı çıkarlarını gözeterek Libya'ya zaman zaman müdahil olmuş olsa da, Libya'daki krize yönelik tutarlı ve istikrarlı bir pozisyon belirleyememiştir (Kurt, 2020: 14-15). Nitekim 2011'de rejimin devrilmesinin hemen ardından Libya'nın yeniden inşa edilmesi sürecinde bir takım çabalar içerisine girmiş ve "Libya için Ulusal Acil Durum" ilan etmiştir (İleri, 2020). Eylül 2012'de, Bingazi'deki Büyükelçiliğine yapılan terör eylemi neticesinde Büyükelçi ve üç çalışanının hayatını kaybetmesiyle politikalarını tekrar gözden geçirmiş ve daha çok "geriden liderlik etme" stratejisi çerçevesinde hareket etmiştir (Hill, 2019: 7). 2017'de Trump yönetimi ile birlikte ABD'nin Libya politikası "sınırlı görünürlülük" çerçevesinde şekillenmiş ve her ne kadar tam aktif bir aktör olarak çözüm sürecinde yer almamışsa da tamamen uzak kalan bir aktör de

olmamıştır (Fishmen, 2017: 106). 2021’de Biden’in yönetimi devralmasıyla ABD’nin Libya politikası, önceki dönemlere nazaran daha aktif bir seviyede ilerlemiştir (Naci, 2023).

2011 sonrası Libya’ında ABD’nin Libya politikası her ne kadar tutarsız bir şekilde yürütülmüş olsa da ABD, Libya konusunda diğer barışçıl aktörlerden daha az rol üstlenen bir barışçıl aktör olarak değerlendirilmektedir. ABD, BM’nin Libya girişimlerini alenen desteklemiş, ilgili ekonomik müzakerelere öncülük etmiş ve Libya’nın istikrarına ilişkin çabalar göstermiştir (Megerisi, 2019: 12). Devrim sonrasında Libya’da sahada aktif olan ABD Uluslararası Kalkınma Ajansı, Kaddafi döneminde var olmayan sivil toplum ve yeni medya kuruluşlarının ortaya çıkmasını desteklemiş ve 2012’deki seçimler için Libya’nın ilk Seçim Komisyonunun kurulmasında BM ile işbirliği yapmıştır. 2014-2016 yılları arasında Libya’da El-Kaide ve IŞİD gibi radikal örgütlere karşı operasyonlar yürütmüş olan ABD, özellikle IŞİD’in Libya’da alan hâkimiyeti kazanmasına karşı yerel güçleri destekleyici nitelikte hava harekâtları gerçekleştirerek IŞİD’i püskürtmüştür. Bu yönüyle, ABD Afrika Komutanlığı’nın da beyan ettiği gibi, uzun vadeli bölgesel güvenliğin temeli; Libya’da duyarlı ve etkili bir yönetimin teşvik edilmesine ve tüm Libyalıların haklarına saygı gösterilmesinin sağlanmasına dayanmaktadır. Ekonomi alanında da Libyalılara destek sağlayan ABD, Ekim 2016’da İngiltere ile ortak ev sahipliğinde Londra’da düzenlenen toplantıda, Libya’nın kalıcı sorunlarından biri olarak değerlendirilen bütçe sorunu ele alınmış ve çözüm için ABD Hazine Bakanlığı yetkilileri Libyalı yetkililerle birlikte çalışmıştır. 2017’de ABD, Libya’nın egemenliğini, bütünlüğünü ve birliğini koruma ve Libya Siyasi Anlaşması’na olan destekleme taahhüdünü yineleyen, BM Güvenlik Konseyi’nin kararı doğrultusunda ve istikrar sürecini bozmaya yönelik her türlü girişime kesin olarak karşı olduğunu belirten G7 Dışişleri Bakanlığı toplantısındaki Libya açıklamasını onaylamıştır (Fishmen, 2017: 98, 102-107). Nihayetinde ABD, bu süreçte Libya’ya ilişkin güvenlik, ekonomik ve siyasi istikrar alanlarında kısa vadeli olarak desteklerini sunmuştur.

2019’daki Küresel Kırılganlık Yasası çerçevesinde, ABD’nin Libya’ya yönelik yeni stratejisi, barış inşası için yeni desteklerin sağlanacağı olmuştur. Bu yeni strateji şunları gerektiriyordu: Daha uzun vadeli yatırımlar ve ekonomik, insani gelişme ve çatışma çözümü için daha iyi koordine edilmiş stratejiler dâhilinde sunulacak olan on yıllık

yardım taahhütleri. Bu çerçevede ABD Barış Enstitüsü, Libya'nın farklı bölgelerinde özellikle gençler ve sivil toplum grupları arasında barış inşacılarını eğitmiş ve bu gruplarla ve yerel hükümet yetkilileriyle ittifak kurmuştur. Öyle ki, 2020'de ulusal düzeydeki aktörler arasında tırmanan çatışmalara rağmen tabandan gelen Libyalılar kendi toplumlarında barışı inşa etmeye çabalamışlardır. Nihayetinde, ABD'nin Libya'yı uzun vadeli bir barış inşası çabası olarak belirlemesi, ABD'li politika yapıcılarını yeniden çatışma çözümüne odaklamıştır (Abouaoun ve Hill, 2022).

Libya konusunda uluslararası düzeyde aktif olarak rol oynayan diğer bir devlet, İtalya idi. Libya ile olan tarihi geçmişi ve stratejik çıkarları, İtalya'nın kendisini Libya konusunda özel bir role sahip olarak algılamasını doğurmuştur. Nitekim İtalya'nın stratejik çıkarları; enerji, göç ve güvenlik alanında şekillenmiştir (Mühlberger, 2018: 80). İtalya için Libya'nın coğrafi yakınlığı ve Afrika'nın dördüncü büyük petrol üreticisi olması, İtalya'nın Libya pazarını koruması ve genişletmesi yönündeki politikasının temel itici gücü olmuştur (Emirates Policy Center, 2023). İtalya'nın enerji talebinin önemli bir kısmı Libya'dan yapılan ithalat ile karşılanmaktadır. Özellikle, İtalya'nın en büyük petrol ve gaz şirketi olan Eni, bu alanda önemli rol oynamaktadır. Şirket, 2019'da Libya'da yaklaşık 37 milyon varil petrol ve 10,6 milyar metreküp gaz üretmiştir. Her ne kadar, Libya'daki çatışmalı süreçte zaman zaman petrol sahalarının kapatılması ve ablukaya alınması söz konusu olmuşsa da İtalya Dışişleri Bakanı Luigi Di Maio'nun da ifade ettiği gibi; petrol sahalarının yeniden açılması İtalya için öncelik olmuş ve bu minvalde diplomasisini aktif olarak çalıştırmıştır. İtalya iç politikasında çok önemli bir tartışma konusu olan Akdeniz'deki göçmen ve mülteci akışı, İtalya'nın Libya'daki çatışmaya müdahil olmasındaki ikinci bir etkendi. Binlerce insanın Libya kıyılarından İtalya'ya gelmesi, İtalya'nın bu göçmen ve mülteci akışını kontrol altına alması için mücadele etmesini doğurmuştur. Bu bağlamda, İtalya, Libya sahil güvenliğine fon sağlamış ve Libyalı yetkilerle bu minvalde ilişkilerini güçlendirmiştir (Fenili, 2020). Ayrıca, 2017 yılında İtalyan Parlamentosu, Libya sahil güvenliğinin kapasitesinin geliştirilmesi için İtalyan donanmasına ait gemilerin ve eğitimcilerin Trablus'a konuşlandırılmasına izin vermiştir. Bu girişimin amacı, "Akdeniz'de arama ve kurtarma operasyonlarını bağımsız olarak yürütebilmek için Libya sahil güvenliğinin kapasitesini geliştirmek" olarak tanımlanmıştır (Mühlberger, 2018: 81). Bu yönüyle,

İtalya için enerji ve göç, ulusal bir güvenlik meselesi olarak görülmüş ve Libya politikasını bu alanlar üzerine inşa etmiştir.

İtalya için Libya, her zaman bir dış politika önceliği olmuştur. İtalya, 2015-2016 yılları arasındaki Skhirat Antlaşması ve UMH'nin kurulmasına yol açan BM sürecinin ana destekçilerinden biri olmuştur (Fenili, 2020). Aynı zamanda, Libya'daki çatışmada barışçıl bir aktör olarak önemli rol oynayan İtalya, birçok alanda girişimlerde bulunmuştur. Çatışan tarafları diyaloga teşvik etmiş, BM öncülüğündeki siyasi sürece destek olarak taraflar arasında çeşitli toplantılara olanak sağlamış ve diplomatik düzeyde oldukça aktif girişimlerde bulunmuştur (Mühlberger, 2018: 81). Ayrıca, Mart 2017'de Roma'da toplumlar (Tebu, Tuareg ve Evlad-ı Süleyman) arası üçlü bir anlaşmaya varılmasına imkân sağlamış (Christopher, 2021: 24) ve Ocak 2020'de Roma'da bir toplantı düzenleyerek çatışmanın birincil aktörleri olan UMH ve Hafter'e ateşkes için baskı yapmaya çalışmıştır (Giampaolo, 2020). Kasım 2020'de, İtalya, UNDP'nin Siyasi Diyalog Programına önemli miktarda fon sağlayarak, Libya'daki barış sürecine katkıda bulunmuştur. Öyle ki, ulusal ve yerel seçimleri, polisi, güvenliği ve yönetim ve kurumsal yapılanmanın diğer alanlarında da UNDP ile ortaklıklar yapıp fon sağlayarak, Libya'nın istikrarını, güvenliğini ve refahını desteklediğini göstermiştir (UNDP, 2020). Aralık 2022'de de, tüm Libya'lı aktörleri ve kilit paydaşları, uzun vadeli istikrarı sağlamak amacıyla BM Genel Sekreterinin Özel Temsilcisi Abdoulaye Bayhily ile birlikte çalışma ve Libya'daki tüm aktörleri BM himayesinde bir araya gelerek anayasal temelde hızlı bir anlaşmaya varma çağrısı yapmıştır (Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation, 2022). Nihayetinde “İtalya, çatışma çözümü ve kriz yönetimi konusunda askeri olmayan bir yaklaşımı tercih ederek, sonucu stratejik çıkarları doğrultusunda şekillendirmek için önemli miktarda diplomatik sermaye yatırımı yapmıştır.” (Mühlberger, 2018: 81).

3.2.3.2. Uluslararası Örgütler: BM ve AB

2011 ve sonrası Libya'sında yaşanan çatışmalı süreçte, uluslararası düzeyde barışçıl bir aktör olarak çok aktif bir rol alan BM, her aşamada Libya dosyasıyla yakından ilgilenmiştir. 2011'deki Kaddafi rejiminin devrilmesiyle sonuçlanan NATO müdahalesi, BM'nin ilk olarak “koruma yükümlülüğü” hükmünün uygulanması ile gerçekleşmiştir (Erdurmaz, 2021: XI). Bu durum, BM'nin sonraki süreçlerde Libya'da aktif bir aktör

olarak ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim geçiş sürecinde BM, Eylül 2011’de “Güvenlik Konseyi tarafından öncelikli olarak kapsayıcı bir Libya siyasi süreci ile güvenlik ve ekonomik diyalogu desteklemekle görevlendirilmiş”, BM Libya Destek Misyonunu (United Nations Support Mission in Libya - UNSMIL) kurmuştur (Political and Peacebuilding Affairs). 2014-2015 yılları arasında Libya toplumunun tüm kesimlerinin katıldığı ve nihayetinde 17 Aralık 2015’de Libya Siyasi Anlaşmasının imzalanması, BM’nin kolaylaştırıcılığında yürütülen siyasi diyalog ile mümkün olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, Libya’nın Siyasi Görünümü). 2014-2020 yılları arasındaki İkinci İç Savaş, BM öncülüğünde 23 Ekim 2020’deki ateşkes anlaşmasıyla durdurulmuştur (Emir, 2023). Kasım 2020’de de UNSMIL tarafından desteklenen Libya Siyasi Diyalog Forumu ile yeni bir siyasi geçiş süreci başlatılmış ve adil bir seçim ve istikrarın sağlanması için girişimlerde bulunulmuştur (Delahunty, 2022: 7).

BM’nin genel olarak Libya’daki çabaları, temelde diplomatik girişimleri ve arabuluculuğu vurgulayan yaklaşımlara dayanmaktadır (Mühlberger, 2018: 84). Bu bağlamda, BM’ye bağlı kurumların Libya’daki barışçıl faaliyetleri bu yaklaşımlar temelinde şekillenmiştir. Bu kurumlardan UNSMIL; insan hakları izleme ve raporlamayı yürütmek, kilit Libya kurumlarını desteklemek, güvenliğin sağlanmasına yönelik çabaları desteklemek, temel hizmetlerin, insani yardımın ve uluslararası yardımların koordinasyonunu sağlamak gibi görevleri üstlenmiştir (Political and Peacebuilding Affairs, t.y.). Aynı zamanda, kadınların, barışın ve güvenliğin geliştirilmesi, ekonomik reformlar, kapsayıcı demokratik süreç ve ulusal uzlaşma, hukukun üstünlüğü kurumlarının ve geçiş dönemi adaleti süreçlerinin güçlendirilmesi ve birleşik güvenlik kurumları ve ateşkes anlaşmasının uygulanması gibi faaliyetleri yürütmüştür (UNSMIL, “Activities”). UNSMIL aslında ne barışı koruma ne de insani bir misyondur, siyasi bir misyon olarak kurulmuştur. Bu yönüyle UNSMIL, temel hizmetleri veya insani yardımları sadece talep üzerine sağlayabilmiştir ve bunları BM’ye bağlı kuruluşlardan IOM (Uluslar arası Göç Örgütü) ve UNDP (BM Kalkınma Programı) aracılığıyla sağlamıştır (Hill, 2019: 7).

BM’nin Libya’daki diğer aktif bir kurumu, UNDP olmuştur. UNDP, Libya’da yönetim ve hukukun üstünlüğü, yerel barışın inşası, çevre ve iklim değişikliği ve cinsiyet eşitliği gibi kilit alanlar üzerinde programlar yürütmüştür (UNDP, t.y.: “What We Do”). Örneğin, 2016-2022 yılları arasında Libya’daki nüfusun yüzde 75’ini

barındıran 65 belediyede; barışın inşası, temel sosyal hizmetlerin iyileştirilmesi, çatışma çözümü ve diyalog mekanizmalarının geliştirilmesi ve de gençlere ve kadınlara gelir yaratma fırsatları sağlama gibi girişimlere yatırım yapmıştır (UNDP, t.y.: “Libya: Local Peacebuilding and Resilience”). Ayrıca, tüm Libyalılar için ulusal birliği ve devlet yetkililerini güçlendirmek için “Libya İstikrar Aracını” hayata geçirmiştir. Bu araç, temel hizmetlerin ve altyapının restorasyonu, belediyeler ve yerel ortaklar için acil kapasite desteği ve de yerel barış yapıları ve çatışma yönetimi kapasitesi gibi çıktılara odaklanan faaliyetler için tasarlanmıştır (United Nations Institute for Training and Research [UNITAR], t.y.). UNDP, barışçıl ve kapsayıcı bir geçişi teşvik etmek için yürüttüğü tüm bu faaliyetler için Libya’daki yetkililer, STK’lar ve özel sektör ortaklarıyla birlikte çalışmıştır (UNDP, t.y.: “About Us”).

BM’nin dış bir aktör olarak Libya’ya müdahil olması, birbiriyle çelişen iki zıt yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. Bu yaklaşımlardan birincisi, Libyalıların sömürge geçmişleri ve anti-empyralist söylemleri nedeniyle dış müdahaleye karşı temkinli davranmaları; ikincisi ise, BM’yi memnuniyetle karşılamaları ve ondan yardım beklmeleri olmuştur. Nitekim devlet-içi çatışmaların çözümünde dış aktörlerin müdahil olmasında ulusal egemenliğe saygı önemli bir yer tutmaktadır. Bu yönüyle, Libya’da müdahale ve ulusal egemenliğe saygı arasındaki dengeyi bulmak, diğer dış aktörlerle birlikte BM’nin de karşı karşıya kaldığı bir ikilem olmuştur (Vericat ve Hobrara, 2018: 2). Örneğin; Libya’daki ikincil aktörler bu dengeyi sağlayamamakla birlikte kendi dar ulusal çıkarlarına kapılarak, BM’nin birçok girişimini boşa çıkarmış ve istikrarsızlıktan kazanç elde etmeye çalışmışlardır (Mezran ve Varvelli, 2017: 19; Nahlawi, 2020: 99). İkincil aktörlerin bu yönlü yaklaşımları, Libya’nın yeniden inşasını arka planda bırakmış ve Libya’daki çatışmaların tırmanmasına yol açmıştır. BM ise bu ikilemde, Libyalı tarafları bir araya getirerek ve de aralarındaki diyalogu genişleterek, Libyalıların çözüm sürecinde söz sahibi olmaları için çabalamış ve böylelikle dengeyi sağlamaya çalışmıştır. Örneğin; BM Libya Özel Temsilcisi Bathily, 27 Şubat 2023’te BM Güvenlik Konseyinde seçimlerin yapılması için üst düzey bir komisyonun kurulmasını önermiş ve bu önerisiyle ilgili şu hassas ayrıntıları dile getirmiştir: “Üst düzey bir komisyon oluşturulacak. Bu komisyon üyeleri, Libya’daki Birleşmiş Milletler Destek Misyonu (UNSMIL) tarafından değil, hükümet kurumları, sosyal kurumlar ve ilgili taraflarca seçilecek. Libyalı taraflar temsilcilerini aday gösterecek, UNSMIL ise orta yolu bulmak

için müzakereleri yürütecek.” (Wannes ve Gülay, 2023). Bu hassasiyetiyle beraber BM, potansiyel olarak Libya’daki barışçıl aktörlerin en etkili ve en işlevseli olmuştur.

Uluslararası düzeyde aktif olan diğer bir barışçıl aktör, Avrupa Birliği (AB) olmuştur. AB’nin Libya politikasını şekillendiren en önemli hususlar, Libya’nın en yakın coğrafi komşularından biri olması dolayısıyla; ekonomik/enerji güvenliği, göç ve terörizmdi (Mühlberger, 2018: 74; Alkanat, 2020: 4). Ekonomik ve enerji güvenliği için AB, BM ile koordineli bir şekilde hareket etmiş ve Libya’nın ekonomik birliğini korumayı amaçlayan petrol ihracatı ve ekonomik kurumlara ilişkin önlemleri onaylamıştır. Onaylanan bu önlemlere göre, Libya petrolü yalnızca Trablus’taki Ulusal Petrol Şirketi (NOC) aracılığıyla satılabilmektedir. AB, Libya’da özellikle üç ana ekonomik kurumun eylemlerine odaklanmıştır. Bu kurumlar; NOC, Libya Yatırım Otoritesi ve Merkez Bankasıdır. AB’nin BM ve ABD ile uyumlu bir şekilde hareket ederek bu kurumları, Libya’daki çatışmalara rağmen, güçlü bir şekilde desteklemesi Libya’daki “savaş hazinesinin” çatışan taraflardan izole edilmesini sağlamıştır. Örneğin, Merkez Bankası böylelikle Libya’nın tüm petrol gelirlerini toplayarak, çatışan milisler dâhil, tüm memurların maaşlarını ödemeyi sürdürmüştür (Toaldo, 2017: 62). Libya’daki enerji kaynakları böylelikle Libyalılar açısından verimli bir ekonomik kaynak görevi görmeyi sürdürürken, AB’nin ortak dış politika oluşturmada en büyük engellerden biriydi. Şöyle ki, AB üyesi olarak Libya dosyasına yakından ilgi gösteren, Fransız enerji şirketi TOTAL ile İtalyan enerji şirketi ENI arasında bölgedeki pazardan pay alma gibi bir rekabet var ola gelmiş (Yıldız, 2020) ve bu durum, AB’nin Libya politikasını sekteye uğratmış ve ortak bir politika geliştirmesinin önüne geçmiştir.

AB’nin Libya politikasını şekillendiren ikinci bir mesele göç konusuydu. Nitekim Libya üzerinden İtalya kıyılarına geçerek AB ülkelerine ulaşan Afrikalı mülteciler, Avrupa’da aşırı sağın ve popülizmin artış göstermesi ile birlikte AB için ciddi bir sorun teşkil etmiştir. Bu sorunla birlikte Libya’nın istikrarı AB için önemli bir hal almış ve sorunun çözümü için AB, önemli birtakım girişimlerde bulunmuştur (Alkanat, 2020: 4). Örneğin; 22 Mayıs 2013’de AB Konseyi, Libyalı yetkililerin ülke sınırlarının güvenliğini iyileştirme ve geliştirme konusunda destek vermek amacıyla Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası kapsamında sivil bir misyon olarak, AB’nin Libya’daki Entegre Sınır Yönetimi Yardım Misyonunu (EU Border Assistance Mission in Libya [EUBAM], 2021) kurmuştur. Bu kapsamda EUBAM Libya, Libya makamları ve

kurumlarının sınır ötesi suçlarla mücadele ve terörle mücadele kapasitelerinin geliştirilmesi için katkılarda bulunmuştur. 2015 yılında da AB, Akdeniz'deki düzensiz göçle mücadele için “Avrupa Birliği Akdeniz Deniz Gücü (EUNAVFOR Med, t.y.)”nü diğer adıyla “Sophia Operasyonu”nu oluşturmuştur (Avrupa Birliği'nden ‘Sophia Operasyonu’, 2019). EUNAVFOR Med, Libya sahil güvenliğinin ve donanmasının eğitimi ve Libya açıklarındaki denizlerde BM silah ambargosunun uygulanmasına katkıda bulunma gibi misyonlar yüklenmiştir (EUNAVFOR Med, t.y.). Bu girişimlerle birlikte AB, topraklarına ulaşan göç akışını durdurmak için 2017 yılında UMH ile Geri Kabul Anlaşması imzalayarak sorunun üstesinden gelmeye çabalamıştır (Yıldız, 2020). AB'nin Libya politikasını şekillendiren diğer önemli bir konu terörizmdi. AB için, Libya'da “cihatçı” terörizmin yayılmasını önlemek de bir öncelik olmuştur. Nitekim yabancı savaşçıların Avrupa'ya seyahat etmesi gibi bir endişe, Avrupa'nın Libya'ya ilgisini arttırmıştır (Mühlberger, 2018: 74). Bu minvalde, İtalya Dışişleri Bakanı Luigi Di Mario'nun ifade ettiği gibi; Libya, Avrupa'ya göç ile birlikte terörizm anlamında da tehdit oluşturmuştur (“Avrupa Birliği'nden ‘Sophia Operasyonu’”, 2019). Nihayetinde, Libya'daki siyasi geçişin yavaş ve etkisiz olmasından dolayı AB, terörle mücadele ve enerji tedariki gibi güvenlik meseleleri ile göç akışlarının kontrolü gibi çıkarları çerçevesinde Libya politikasını şekillendirmiştir (Mühlberger, 2018: 75).

AB'nin Libya politikasını şekillendiren konular, Avrupa için Libya'da istikrarın ne kadar elzem olduğunu göstermiştir. Bu yönüyle AB, barışçıl bir aktör olarak hareket etmiş ve Libya'da barışın tesisi için önemli girişimlerde bulunmuştur. Örneğin; Libya Siyasi Diyalogu kapsamında AB, Libya'daki belediyelere ilişkin girişimlerle yerel ateşkesler için önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu girişim, bazı büyük Libya şehirlerinin belediye başkanlarını içermiş ve bu belediye başkanlarını bir araya getirerek sorunların diyalog yoluyla çözülmesini hedeflemiştir. Nitekim 22 Mart 2015'te Brüksel'deki ilk toplantılarında Libya belediyeleri, mahkûmların serbest bırakılması, havaalanlarının yeniden açılması ve ülke içinde yerinden edilmişlerin geri dönüşü gibi konuları tartışmış ve savaşı durdurmaları için çaba göstereceklerini ifade etmişlerdir (Toaldo, 2017: 60-61). AB tarafından Afrika için AB Acil Durum Güven Fonu (EUFT) aracılığıyla finanse edilen ve Libya belediyelerinin doğrudan destek verdiği “Baladiyati (Benim Belediyem)” programı da, 2018'de oluşturulmuş ve yaklaşık kırk belediyeyle aktif işbirliği yapmıştır. Bu program, insanların daha iyi kamu hizmetlerine erişimini

sağlamakla birlikte, sosyal uyumu güçlendirmeyi ve yerel barış inşasını teşvik etmeyi amaçlamıştır (EU Baladiyatı). Ayrıca, AB, çeşitli programlara fon sağlayarak Libya'ya farklı alanlarda desteğini sürdürmüştür. Örneğin; İstikrar ve Barışa Katkı Aracı (IcSP) ile yerel risk tespiti ve suç soruşturması, güvenlik haritalaması, çatışmalara arabuluculuk ve diyalog, mayınların ve patlamamış mühimmatların temizlenmesi ve de sivillerin korunması gibi girişimlere fon sağlamıştır. Aynı zamanda, Ağustos 2015'te kabul edilen program ile de BM öncülüğündeki diyalog sürecini ve anlaşmaların uygulanmasını ve de şiddetin azaltılmasına yönelik topluluk düzeyindeki çabaları desteklemiştir. Bu yönüyle AB, Libya'da "barışı sağlama" aşamasından ziyade daha uzun vadeli olan "barışı inşa etme" aşamasını amaç edinmiştir. Bu amaç doğrultusunda çeşitli girişimler, programlar yürütmüş ve BM liderliğindeki süreci destekleyerek, komşularıyla ve bölgesel aktörlerle de düzenli diplomatik temaslarda bulunarak onları bu doğrultuda teşvik etmeye çabalamıştır (European External Action Service, 2017: 16, 22).

3.3. Libya'da Çözüm Yönelik Girişimler

Çalışmanın bu bileşeninde, Libya'daki çatışma sürecinde Çözüm Dair (ÇD) çeşitli alanlarda ve düzeylerde yapılan girişimlerin neler olduğu ve bu girişimlerin kimler (devlet ve/veya örgütler) tarafından yürütüldüğü, hangi yönüyle çözüme katkı sağlamaya çalışıldığı ve ne derece çözüme etki ettiği gibi hususlar analiz edilmektedir. Çalışmanın metodolojisinde de değinildiği gibi bu bileşende, çatışmaya çözüm odaklı bir bakış sunulmakta ve çatışmanın tarihsel gelişimi içerisindeki çözüme dayalı girişimler incelenmektedir. Çalışma, ağırlıklı olarak 2014 ve sonrasındaki sürece odaklandığı için, Libya'daki 2011-2014 yılları arasındaki geçiş sürecindeki çözüm arayışları, geçmiş çatışma çözümü deneyimi olarak mevcut bölümün 3.1.2. başlığında incelenmiştir. Bu başlıkta ise, İkinci İç Savaş ve sonrası olan 2014-2022 yılları arasındaki çatışmanın tarihsel gelişimi içerisindeki çözüme dayalı girişimler analiz edilmektedir. Söz konusu girişimler, süreç analizi olarak incelenmektedir. Ayrıca, 2014-2022 yılları arasındaki çözüme yönelik girişimler; 2014-2016, 2017-2019 ve 2020-2022 şeklinde dönemsel olarak incelenmektedir.

3.3.1. 2014-2016 Arası Dönem

Mayıs 2014'te Hafter güçleri, Onur Operasyonu'nu başlatarak ikinci bir iç savaşın başlamasına zemin hazırlamışlardır. Bu dönemde, El-Kaide ve IŞİD gibi küresel bir tehdidin Libya'da varlık göstermesi, neticesinde Hafter'e bağlı güçlerin güç ve alan kazanmasına ve dış aktörlerin ağırlıklı olarak bu küresel tehditlerin Libya'daki ve bölgedeki varlığını sonlandırmaya odaklanmasına yol açmıştır. Bu yönüyle, bu dönemdeki çatışma aktörleri bu örgütlere karşı galip gelerek bu tehdidi çözümlerken, ikinci bir iç savaşın yayılmasının önüne geçememişlerdir. Şiddetli çatışmaların yaşandığı bu dönemde, çözüme yönelik girişimler de yoğun bir şekilde yürütülmüştür. Bu dönemde yürütülen girişimlerde BM, Güvenlik Konseyi ve UNSMIL başta olmak üzere birçok birimiyle çözüm arayışı içerisine girmiş ve çözüm için Tunus, Cezayir ve Fas gibi bölgesel devletler ile Arap Devletleri Ligi ve Afrika Birliği gibi bölgesel örgütlerden destek sağladığı gibi, Batılı ülkelerden ve AB gibi uluslararası örgütlerden de destek bulmuştur.

Bu dönemde yürütülen girişimlerden en önemlisi, UNSMIL'in kolaylaştırıcılığı ve arabuluculuğuyla yürütülen Libya Siyasi Diyalog Toplantıları olmuş ve nitekim bu toplantılar sonucunda uluslararası meşruiyet sahibi bir hükümet belirlenebilmiştir. Bu minvalde, bu dönemin ilk yarısında, çatışan taraflar arasında bir diyalog zemini hazırlayarak, siyasi bir anlaşmaya ve ulusal bir hükümete ulaşmak hedeflenmişken; ikinci yarısında, varılan siyasi anlaşmanın uygulanması ve ulusal hükümetin işlevsel hale getirilmesi hedeflenmiştir. Bu dönemdeki çözüm girişimleri, Ağustos 2014'te atanan BM Libya Özel Temsilcisi ve UNSMIL Başkanı Bernardino Leon tarafından yürütülmüştür (UN, 2014: "Secretary-General Appoints Bernadino Leon"). Leon'un atanması, Libya'daki siyasi sürece yeni bir işlevsellik kazandırmıştır (Winer, 2019: 11). Ayrıca, 27 Ağustos 2014'te Güvenlik Konseyi'nin aldığı 2174 (2014) sayılı karar ile uluslararası aktörlerin Libya'daki çatışma sürecini kontrollü bir şekilde yönetmesini sağlamıştır. Konsey, Libya'daki artan şiddete dikkatleri çekerek, çatışan taraflara itidal çağrısı yapmış ve "Libya'da istikrarın sağlanması amacıyla ve istikrarı tehdit eden ve siyasi geçişin başarıyla tamamlanmasını engelleyen veya baltalayan kişi ve kuruluşlara karşı hedefli yaptırımlar uygulama kararlılığını" ifade etmiştir (UN Security Council, 2014: "S/RES/2174").

Leon'un çözüm girişimleri kapsamında Libyalı aktörler ile gerçekleştirdiği görüşmelerin öncelikli ana teması, Temsilciler Meclisinin uluslararası tanınırlığı, cesur ve sorumluluk taşıyabilecek bir liderliğe ihtiyaç duyulması ve meclisin aktifliğini ve kapsayıcılığının artırılmasıydı. Nitekim Libya'da gerçekleştirdiği görüşmelerde çatışan aktörlere bunları iletmiş ve aksi durumda Konseyin 2174 (2014) sayılı kararını hatırlatarak, "ülkenin siyasi sürecini baltalayan veya silahlı çatışmanın devam etmesinden veya insan hakları ve uluslararası insancıl hukuk ihlallerinden sorumlu herkesi sorumlu tutma" konusundaki Konseyin kararlılığını taraflara iletmiştir (UNSMIL, 2014a). Leon ayrıca BM'nin kolaylaştırıcılığında bir dizi toplantı düzenleyerek, çatışan aktörleri diyalog masasına çekmeye çalışmıştır. Bu kapsamda, 29 Eylül 2014'te UNSMIL'ın daveti üzerine Libya Temsilciler Meclisi'nden bir grup parlamenter tarafından, BM'nin kolaylaştırıcılığında Ghadames'te bir toplantı düzenlenmiştir. Temsilciler Meclisi oturumlarına katılmayan milletvekilleri ve Tobruk'taki Temsilciler Meclisinin mevcut üyelerinden oluşan 22 kişilik grup, ülkedeki mevcut siyasi krizin çözülmesine ve parlamento içindeki güven eksikliğinin giderilmesine yönelik neler yapılabileceğine dair görüşmelerde bulunmak için toplanmıştır. Toplantıda, Temsilciler Meclisi'ndeki çatlakların giderilmesi amacıyla katılımcıların kendi saflarındaki anlaşmazlıkları gidermek için ortak çalışma sözü verilmiş ve mevcut krizle başa çıkmanın tek yolunun siyasi diyalog ve güç kullanmanın reddedilmesi olduğu vurgulanmıştır (UNSMIL, 2014b). Ayrıca toplantıda, BM'nin yardımıyla ülkedeki havalimanlarının yeniden açılması ve her iki taraftaki yaralılarla ilgili acil insani ihtiyaçların karşılanması başta olmak üzere, iki güven artırıcı tedbir üzerinde anlaşılmış ve de ülke genelinde savaşı tüm taraflar arasında tam bir ateşkes sağlanmasına ilişkin anlaşmaya varılmıştır (Cousins, 2014). Ghadames'deki bu görüşmeler, BM aracılı barış müzakerelerinin ilk aşaması olarak değerlendirilmiştir (Yaşar, 2015).

Ghadames toplantısından sonra diğer önemli bir toplantı, 11 Ekim 2014'te Trablus'ta yapılmıştır. Ghadames'teki toplantıda mutabakata varılan siyasi diyalogun ilk toplantısı olarak belirtilen Trablus toplantısı, Temsilciler Meclisi yetkilileri, üyeleri ve meclisi boykot eden parlamenterlerin bir araya geldiği ve Libya Özel Temsilcisi Leon'un eşliğinde BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un da konuşmacı ve İtalya Dışişleri Bakanı'nın yanı sıra birçok ülkenin özel elçilerinin de katılımcı olduğu bir toplantı

olmuştur. Ülkedeki krizin çözümüne yönelik ilk adım olarak değerlendirilen bu girişimle, parlamenterler arasında diyalog hedeflenmiştir. Toplantıda, meşruiyet, kapsayıcılık ve terörün reddi gibi ilkeler üzerinde durulmuş ve Libyalıları temsil eden tek meşru parlamentonun Temsilciler Meclisi olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca, BM Genel Sekreteri, siyasi diyalogun başarısının ön şartı olarak ateşkesi vurgulamış ve siyasi diyalog paralelinde, güvenlik alanında da diyalogun olması konusunda taraflar mutabakata varmışlardır (UNSMIL, 2014c; UNSMIL, 2014d; UNSMIL, 2014e). Sonraki süreçlerde Leon, Temsilciler Meclisinin meşruiyetini vurgulamakla birlikte, ilk görev olarak Temsilciler Meclisini boykot edenlerin dönüşü için gerekli görüşmeleri sağlayarak Meclisin kapsayıcılığını arttırmayı hedeflemiş ancak Leon, bu görevinde başarısız olmuştur. Öyle ki, Trablus ve Tobruk'ta fiili olarak iki rakip parlamento ortaya çıkmış ve Leon'un yeni görevi, bu iki parlamento arasında kapsamlı bir siyasi anlaşmayı sağlamak olmuştur. Nihayetinde, İkinci İç Savaşın ilk yılı, ülkenin farklı yerlerinde çatışmaların yaşandığı ve bu çatışmalarla birlikte sürekli dur-kalk müzakerelerinin olduğu bir yıl olmuş ve Leon'un çözüme dair başarılı bir atılımı olmadan sona ermiştir (Toaldo, 2017: 63-64).

BM tarafından düzenlenen Ghadames 1 olarak adlandırılan birinci tur görüşmelerinden sonra, Leon'un taraflarla yaptığı istişarelerin bir sonucu olarak ikinci tur görüşmeler konusunda mutabakata varılmış ve yeni tur müzakereler böylelikle başlamıştır. Bu yeni tur müzakereler için iki ana hedef belirlenmiştir. Bu hedeflerden birincisi, siyasi bir çözüme ulaşmak; ikincisi ise, çatışmayı durdurmaktır (UN Office at Geneva, 2015). Temsilciler Meclisi odaklı girişimlerin başarısız sonuçlanmasıyla BM, böylelikle yeni bir politika yürütmeye ve ikinci bir tura başlamıştır. Bu minvalde Leon, müzakereleri Libya içerisinden ziyade Libya dışında yürütmeyi planlamıştır. Nitekim 15 Ocak 2015'te müzakereleri Cenevre'ye taşımış ve burada katılımın kapsamını genişletmeyi hedeflemiştir. Cenevre'de yapılan görüşmelere, her iki hükümet ve parlamento, kent konseylerinin temsilcileri ve milis güçler davet edilmiştir (Yaşar, 2015). Katılımcılar, rızaya dayalı bir ulusal birlik hükümeti kurmak için siyasi bir anlaşmaya varılması, çatışmaları sona erdirmek için de devletin ülkenin hayati tesisleri üzerindeki otoritesine olanak sağlanması ve silahlı grupların tüm Libya şehirlerinden aşamalı olarak çekilmesini sağlayacak gerekli güvenlik düzlemelerinin yapılması üzerinde anlaştılar. Ayrıca, katılımcılar, diyalogun işlevsel hale gelmesi için taraflara düşmanlıkları

durdurma çağrısında bulunmuş ve Libya halkına yönelik olabilecek güven artırıcı önlemleri gündeme taşımışlardır (UNSMIL, 2015a).

Cenevre'deki birinci diyalog turundan sonra, aynı ay içerisinde yine Cenevre'de ikinci bir diyalog turu kararlaştırılmış ve bu ikinci tura, birinci tura katılmayanlar da dâhil olmak üzere, belediyeler ve silahlı grupların temsilcilerinin yanı sıra, siyasi, sosyal ve aşiret temsilcilerinin de yer alacağı, diğer grupların da katılması planlanmıştır (UNSMIL, 2015a). 26-27 Ocak 2015'te yapılan ikinci siyasi diyalog turunda, ulusal birlik hükümeti, ateşkes, güven artırıcı tedbirler ve terörizm ile mücadele konuları daha ayrıntılı bir şekilde masaya yatırılmış ve "birleşik, istikrarlı ve uzlaşya dayalı bir Libya, terörü ve şiddeti yenebilecektir." söylemi çerçevesinde çaba gösterilmesi gerektiği vurgulanmıştır (UNSMIL, 2015b). Nihayetinde Cenevre'deki görüşmeler, Eylül 2014'ten söz konusu görüşmelerin yapılmaya başlandığı tarihe kadar, iki çatışan bloğun temsilcilerinin ilk kez bir araya gelerek geçici bir anlaşma sağlaması yönünden önem taşımıştır. Trablus'taki Genel Ulusal Kongre (GUK) görüşmelere katılmayı reddetmesine rağmen bazı üyeleri ve Misrata belediye meclisi temsilcileri görüşmelere katılmış ve GUK için dolaylı bir temsil sağlamıştır. Ancak, Cenevre'deki iki tur görüşmelerden olumlu sonuç alınamaması, tarafların uzlaşmaya yanaşmaması ve çatışmaların yoğunlaşması Cenevre görüşmelerinin önünü tıkamıştır (Yaşar, 2015). Öyle ki, GUK, müzakerelerin Libya'da devam etmesi halinde görüşmelere katılabileceklerini şart koşmuş (International Crisis Group, 2015a), Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi de artan şiddet olaylarını öne sürmüş ve siyasi iklimin diyalog için henüz olgunlaşmadığını ifade ederek, 23 Şubat 2015'te müzakerelere katılımını askıya aldığını duyurmuştur (Yeranian, 2015). Nitekim 15 Şubat 2015'te, IŞİD Sirte'de 20'si Mısırlı olmak üzere 21 Kıpti Hristiyan'ın kafalarını kestiği bir video yayınlamış ve Avrupa'ya saldırmaya hazır olduğuna dair tehditte bulunarak şiddeti daha da tırmandırmıştır (Toaldo, 2017: 64).

BM, GUK'u müzakere sürecine dâhil etmek için, GUK'un görüşmelerin Libya'da yapılması şartını kabul etmiş, ancak ülkede yapılan intihar saldırıları nedeniyle görüşmeleri Fas'a kaydırmak zorunda kalmıştır. Ayrıca, Leon, görüşmeleri Fas'a kaydırmakla, bölgesel aktörlerin aktif katılımı ve desteğiyle görüşmelerin daha başarılı bir şekilde gerçekleşmesini hedeflemiştir (Yaşar, 2015). 2 Mart 2015'te Tobruk ve Trablus'a yaptığı ziyaretlerde taraflar, görüşmelere katılma kararlarını Leon'a iletmış

(UNSMIL, 2015c) ve Libya Siyasi Diyalogun yeni turu 5-7 Mart 2015'te Fas'ın Skhirat şehrinde gerçekleşmiştir (UNSMIL, 2015d). 12-26 Mart 2015 tarihleri arasında da Skhirat'te görüşmeler sürdürülmüş ve nihayetinde taraflar müzakereleri başlatmıştır (Yaşar, 2015). Leon'un LSD kapsamında yürüttüğü toplantılar, sadece meclis yetkililerine has kılınmamış, Libya'daki farklı kesimler için de bu tür toplantılar düzenlenmiştir. Bir yönüyle UNSMIL, ulusal ve uluslararası aktörleri diyalog sürecine dâhil etmeye çabalarken, aynı zamanda yerel aktörleri ve/veya belirli grupları da bu sürece dâhil etmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda, Libya siyasi partileri ve siyasi aktivistler (UNSMIL, 2015e; UNSMIL, 2015f; UNSMIL, 2015g), Libya belediyeleri ve yerel konsey temsilcileri (UNSMIL, 2015ğ; UNSMIL, 2015h), Libyalı kadın grupları temsilcileri ve kadın aktivistler (UNSMIL, 2015ı; UNSMIL, 2015i) ve de Misrata ve Tawergha delegasyonlarına (İbrahim, 2015; Tawergha.org, 2015a) yönelik birçok toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantılarla, çeşitli düzeylerde yer alan Libyalı grupların siyasi diyaloga katılımı sağlanmış ve çözüme yönelik aşağıdan yukarıya doğru bir etki oluşturulmaya çalışılmıştır. Örneğin; Misrata ve Tawergha arasında yapılan bir dizi toplantı neticesinde, 18 Aralık 2015'te Cenevre'de Misrata/Tawergha Ortak Komitesi bir "Yol Haritası Belgesi"ni kabul etmişlerdir (UNSMIL, 2015j; Tawergha.org, 2015b). Bu belgeyle, daha önceki toplantılarında üzerinde tartıştıkları konular üzerinde mutabakata varılmış ve böylelikle yerelde çözümün mümkün olabileceğini göstermişlerdir. Öyle ki, 27/28 Mayıs 2015'te gerçekleştirdikleri toplantı mukabilinde vardıkları mutabakatta, anlaşmazlığın Libya kaynaklı olduğu ve çözümün de buna göre Libya çözümü olması gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. Ayrıca, çözüm için de, İslam şeriatı ve ilgili kanunlar ile Arap ve Libya örf ve geleneklerinin dikkate alınması gerektiği vurgulanmıştır (Tawergha.org, 2015a). Bu siyasi diyalog toplantılarının paralelinde Leon, güvenlik diyalogu için de toplantılar gerçekleştirmiş ve silahlı grupların temsilcileriyle de bir araya gelmiştir (UNSMIL, 2015k).

Yürütülen LSD turları sonuç vermeye başlamış ve 15 Nisan 2015'de Fas'ın Skhirat şehrinde gerçekleştirilen LSD turunda katılımcılar; ateşkes, silahlı grupların Libya'dan çekilmesi, ulusal uyum ve güvenlik düzenlemelerini de içeren bir yönetimin kurulmasına ilişkin "Libya'da Siyasi Geçiş Anlaşması Taslağı"nın çerçeve notları üzerinde müzakerelerde bulunmuşlardır (UNSMIL, 2015l). 27 Nisan 2015'te UNSMIL tarafından Libya diyalog katılımcılarına, anlaşmazlığın sona erdirilmesine yönelik

taslak anlaşmanın güncellenmiş metni gönderilmiş (UNSMIL, 2015m) ve UNSMIL, taraflardan buna ilişkin görüşlerini 3 Mayıs 2015'e kadar iletmelerini istemiştir. Nitekim GUK, 28 Nisan 2015'te taslağı sert bir dille reddetmiş ve taslağın Fas'ta tartışılanları yansıtmadığını ifade etmiştir (Ash, 2015a). Leon'un bu aşamadan sonraki çabası, LSD turları neticesinde Libya Siyasi Anlaşmasının yapılması ve UMH'nin kurulmasına yönelik olmuştur. Nitekim Diyalog temsilcileri arasındaki görüşmeler sıklaştırılmış ve taraflara taslak metinler sunarak anlaşmanın bir an olsun sağlanması için çabalamıştır (UNSMIL, 2015n; UNSMIL, 2015o; The Libyan Political Agreement, 2015; Ash, 2015b; UNSMIL, 2015ö). Öyle ki, 11 Temmuz 2015'te Fas'ın Skhirat kentinde, Libya Siyasi Anlaşmasının parafe edilmesine ilişkin bir tören düzenlenmiştir (UNSMIL, 2015p). Bu törende, Libya Siyasi Diyalogunun 22 katılımcısından 18'i anlaşmayı imzalarken, GUK diyalog komitesi anlaşmayı imzalamamaya karar vermiştir. Nitekim anlaşma, Tobruk'taki TM'nin ülkedeki tek yasama organı olduğunu taahhüt etmekte ve Ulusal Mutabak Hükümeti'nin (UMH) kurulması gerektiği çağrısını da yinelemektedir (Mezran, 2015; International Crisis Group, 2015b). Buna rağmen Leon, anlaşmanın sağlanması için çabasını devam ettirmiş, 1-2 Eylül 2015'deki İstanbul toplantısında, GUK temsilcileriyle görüşmeler gerçekleştirmiş ve bu görüşmelerde, GUK'un siyasi anlaşmaya ilişkin endişeleri ve bunların üstesinden nasıl gelinebileceğine ilişkin müzakerelerde bulunmuştur (UNSMIL, 2015r).

Leon, bu süreçte her ne kadar çözüme yönelik önemli girişimlerde bulunmuşsa da, bu çabasını gölgeleyen bir gelişme, Leon'un bir yandan BM'nin arabuluculuk rolünü yürütürken diğer yandan BAE'de önemli bir pozisyon elde etmeye çalıştığına dair e-postalarının ifşası olmuştur (Ramesh, 2015). Bu ifşayla birlikte Leon istifa etmiş, ancak birçok Libya'lı için UNSMIL'ın tarafsızlığı şüphe uyandırmıştır. Nitekim Leon, istifasından sonra BAE'ndeki Diplomasi Akademisinin müdürü olarak görev yapmıştır (Hill, 2019: 8). Her ne kadar Leon, herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını ifade etse de, her açıdan BM için utanç verici bir durum olarak ortaya çıkmış ve BM'nin Libya'daki misyonuna zarar vermiştir (Jawad, 2015). Nihayetinde, 4 Kasım 2015'te BM, Leon'un yerine Almanya'dan Martin Kobler'in UNSMIL'ın BM Özel Temsilcisi olarak atandığını duyurmuş (UNSMIL, 2015s) ve Kobler de 17 Kasım 2015'te bu görevi üstlenmiştir (UNSMIL, 2015ş).

Kobler, UNSMIL'a karşı zedelenen güveni tekrar sağlamak için, LSA'nın imzalanmasına ve UMH'nin kurulmasına ilişkin Aralık 2015'te önemli girişimlerde bulunmuştur. Nitekim 10-11 Aralık tarihlerinde Tunus'ta düzenlenen LSD toplantısında, Libya Siyasi Anlaşmasının 16 Aralık'ta imzalanması konusunda mutabakata varılmıştır (UNSMIL, 2015t). 13 Aralık'ta da İtalya'nın Roma şehrinde, Libya Bakanlar Toplantısı düzenlenmiş ve toplantıya ABD, Rusya, Çin, Türkiye, Katar, Mısır ve Fransa gibi birçok ülke ile BM, AB, Afrika Birliği ve Arap Devletleri Ligi temsilcileri katılmıştır. Toplantı sonucunda ortak bir bildiri yayınlanmış ve Libya Siyasi Anlaşmasına ve UMH'ye olan desteklerinin tam olduğunu açıklamışlardır (UNSMIL, 2015u). Böylece, LSA ve UMH için önemli bir uluslararası meşruiyet sağlanmıştır. Ancak, 15 Aralık'ta LSA'nın imzalanmasına giden süreci baltalayan bir girişim olmuştur. Bu girişim, GUK Başkanı Nuri Abu Sahmain ve TM Başkanı Agilah Saleh'in, Malta'nın ev sahipliğinde, bir toplantı düzenleyerek bir araya gelmeleri olarak gerçekleşmiştir. Toplantıda, diyalog sürecinde ortaya çıkan ortak noktalar üzerinde çalışılacağı ve nihayetinde ulusal birlik hükümetinin kurulmasının sağlanacağı konusunda mutabakata varılmış ve böyle bir hükümetin kurulmasında dışarıdan yapılan/yapılacak dayatmalara karşı çıkılmış ve “mevcut durumda, BM aracılı anlaşmanın Libya halkının çıkarına olmadığını ve imzalanmayacağını” ifade etmişlerdir (Barry, 2015). Bu yönüyle bu girişim, BM'ye paralel bir “Libya-Libya diyalogu” ortaya koyma girişimi olarak değerlendirilmiştir. Ancak, Avrupa devletlerinin taraflara teşvik ve baskısı ve yerel aktörlerin istekliliği neticesinde bu paralel girişim başarısız olmuştur (Toaldo, 2017: 66). Nitekim UMH'nin kurulmasını engelledikleri gerekçesiyle, Nisan 2016'da AB, Trablus'taki GUK'un Başkanı Nouri Abusahmain, kendi kendini Trablus hükümeti ilan eden Başbakan Khalifa al-Ghwell ve TM Başkanı Aguila Saleh'e yaptırım uygularken (Dallison, 2016); Mayıs 2016'da ABD, aynı gerekçeyle Aguila Saleh'e yaptırım uygulamıştır (Editorials, 2016).

17 Aralık 2015 tarihine gelindiğinde, Fas'ın Skhirat kentinde bir imza töreni düzenlenmiş ve Libya Siyasi Anlaşması (LSA), Libya Siyasi Diyalogunun katılımcıları tarafından imzalanmıştır. İmza törenine, TM ve GUK'un birçok üyesi, Libya siyasi partileri, STK'lar, belediyeler ve kadın grupları temsilcileri katılmıştır (UNSMIL, 2015ü). Ayrıca, Kobler, UMH'nin meşruiyetini daha güçlü bir şekilde sağlamak için Güvenlik Konseyi'nden destekleyici bir karar için girişimlerde bulunmuş ve 23 Aralık

2015'te Konseyin 2259 sayılı kararı almasını sağlamıştır (UNSMIL, 2015v; Karar için bkz. UNSCR, 2015). LSA'nın amacı, her bir liderin çıkarlarını gözeterek ve tüm partilerin ulusal düzeyde söz sahibi olmasını sağlayarak, her iki bloğu yeniden bütünleştirmektir (Wood, 2019: 5). Anlaşma gereğince, UMH, Libya'nın meşru hükümeti olarak tanınmış ve 17 üyeli UMH ile 9 kişiden oluşan Başkanlık Konseyi kurulmuştur. Ayrıca, Tobruk merkezli TM, danışma ve yasama organı olarak kabul edilmiş ve UMH'nin görev süresi iki yıl olarak belirlenmiştir. Bu süre zarfında UMH, anayasayı hazırlamakla görevlendirilmiştir (Uluslararası Politika Akademisi, 2020). Anlaşmanın imzalanmasına yol açan siyasi sürecin mimarı Leon olmuş, iki bloktaki bazı Libyalı grupların anlaşma istekliliğinin ve AB'nin önemli üye devletlerinin havuç ve sopa politikası ile tarafları anlaşma yapmaya itmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Toaldo, 2017: 58).

Son süreçle birlikte her ne kadar LSA imzalanmış olsa da, ilgili tarafların anlaşmayı onaylamasında ve anlaşmanın uygulanmasında siyasi krizler yaşanmıştır. Örneğin; 25 Ocak 2016'da TM, LSA'yı ve Başkanlık Konseyini onaylamasıyla, UMH'nin önündeki engellerden biri aşılmıştır (Editorials, 2016). Ancak, sonraki süreçlerde TM, Başkanlık Konseyinin onaya sunduğu kabineyi bir türlü onaylamayarak siyasi krizin devam etmesine yol açmıştır. Nitekim 2 Mart 2016'daki Kobler'ın Güvenlik Konseyine açıklamasında (UNSMIL, 2016a) ve 10 Mart 2016'da Tunus'ta yapılan Libya Siyasi Diyalog Toplantısında bu konu üzerinde durulmuş ve TM'ye kabineyi onaylamasının gerekliliği hatırlatılmıştır (UN Libya, 2024). Böylesi siyasi krizin yaşandığı bir süreçte önemli bir gelişme olarak, 30 Mart 2016'da Başkanlık Konseyi üyelerinin Tunus'tan Trablus'a taşınmaları gerçekleşmiştir. Böylelikle, ulusal ve uluslararası düzeyde Libya'yı temsil etmeye ve Trablus'taki ve Tobruk'taki yönetimlerin yerini almaya doğru önemli bir adım atılmıştır ("Libya's UN-backed government sails", 2016). Nitekim Konsey, her iki yönetime yetkilerini derhal UMH'ye devretmeleri çağrısını defalarca yinelemiş olsa da, her iki yönetimde buna karşı çıkanlar olmuştur (Amara, 2016).

Kobler, LSA ve UMH'ye olan desteği ulusal düzeyde tam sağlayamasa da, bölgesel ve uluslararası düzeylerde gerçekleştirilen toplantılarda LSA ve UMH'ye güçlü bir destek sağlamıştır. Nitekim Afrika Birliği ve BM'nin öncülüğünde, 28 Ocak 2016'daki Libya Uluslararası Temas Grubu'nun (ICG-L) Etiyopya'nın Addis Ababa kentindeki

toplantısında (UNSMIL, 2016b); UNSMIL ve İngiltere'nin eş başkanlığında, 12 Nisan 2016'da düzenlenen uluslararası bir toplantıda (UNSMIL, 2016c); 16 Mayıs 2016'da Viyana'daki Libya konulu Dışişleri Bakanları toplantısında (UNSMIL, 2016d); 22 Eylül 2016'da BM Genel Kurulu toplantısına müteakip, Başbakan El Sarraj'ın da katılımıyla yapılan Bakanlar toplantısı neticesinde 22 devlet ve BM, AB, Afrika Birliği ve Arap Devletleri Ligi gibi kuruluşların Libya hakkındaki ortak bildirisinde (Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs, 2016) ve 25 Ekim 2016 tarihinde, Arap Birliği, Afrika Birliği ve BM'nin Kahire'de gerçekleştirdikleri üçlü toplantıda, LSA ve UMH'yi destekleme hususu önemli bir gündem maddesi olarak işlenmiş ve bölgesel ve uluslararası güçler desteklerini sürdüreceklerine yönelik kararlılıklarını beyan etmişlerdir (Cousins, 2016). Ayrıca, 11-12 Kasım 2016'da, Libya Siyasi Diyalog üyeleri Malta'da bir toplantı gerçekleştirerek, LSA'nın önündeki engelleri tartışmıştır (UNSMIL, 2016e). 13 Aralık 2016 tarihinde ise, Güvenlik Konseyi, UNSMIL'ın görev süresini dokuz ay uzatılmasına yönelik 2323 (2016) sayılı kararı oybirliğiyle kabul etmiştir. Bu kararla Konsey, UNSMIL'a LAS'nın uygulanması, UMH'yi işlevselleştirme ve geçiş sürecinden sonraki süreci planlamak gibi görevler yüklemiştir (UN, 2016). Bu güçlü diplomasi girişimleriyle Kobler, LSA'yı güvence altına almıştır (Winer, 2019: 18).

3.3.2. 2017-2019 Arası Dönem

Kobler, görev süresi boyunca çözüme yönelik önemli bir ilerleme kaydedememiş ve 16 Haziran 2017'de görevden ayrılmıştır. Kobler'in yerine, BM Özel Temsilcisi olarak Lübnanlı profesör ve politikacı Ghassan Salame atanmıştır. Salame, Fransa'ya yakın bir isim olarak öne çıkmıştır ("14-20 June: Ghassan Salame Appointed", 2017). Nitekim bu dönem, BM'nin öncülüğünden ziyade Fransa, İtalya, Mısır ve BAE gibi ikincil aktörlerin çözüme öncülük etmek için yarıştığı bir dönem olmuştur. Çözüme yönelik olan bu rekabet, bu aktörlerin Libyalıların çıkarından ziyade kendi çıkarlarını öncelemeleri ile yakından ilgili olmuştur. Öyle ki bu aktörler, çözüm için ağırlıklı olarak ulusal düzeydeki aktörleri muhatap almış ve Sarraj ve Hafter arasındaki görüşmelere odaklanmışlardır. Bu girişimleriyle, Libya topraklarında kaynak ve uluslararası prestij elde etmeyi hedeflemişlerdir. Ancak, yerel temsilin son derece sınırlı

olduğu Libya konulu konferanslar (Mezran ve Fasanotti, 2019) ve sadece ulusal düzeydeki aktörlere odaklanılması çözümden ziyade kutuplaşmayı arttırmıştır.

Salame göreve gelmesiyle birlikte, Libya'daki çatışmanın çözümü için siyasi bir yol haritası ortaya koyarak girişimlerde bulunmuştur. Nitekim 2017 yılı ortasından itibaren, UNSMIL yeni bir yaklaşım geliştirerek tüm Libyalı siyasi aktörlerle etkileşime ve Libyalılar arasındaki uçurumun kapatılmasına ilişkin yeni bir yöntem izlemiştir. Bu yöntem değişikliği, Salame'nin 2019'da düzenlemesi planlanan Libya Ulusal Konferansı'na ilişkin yol haritasının bir parçası ile yakından ilgili olmuştur. Şöyle ki bu yöntem, devlet dışı aktörleri de içeren aşağıdan yukarıya arabuluculuk ve tabanda diyalog girişimlerini önemsemiştir. Böylelikle, LSA ve UMH için geniş iç fikir birliği sağlanacak ve müzakere edilmiş bir geçiş planı onaylanmış olacaktı (Molina, 2023). Libya için önerilen yeni BM yol haritası, 20 Eylül 2017'de BM Genel Kurulu'nda gerçekleşen Libya ile ilgili üst düzey bir toplantıda ilan edilmiştir. Üç aşamalı bir süreçten oluşan yol haritasının birinci aşaması, LSA'ya ilişkin değişikliklerin yapılmasını ve bu anlaşmayla ilgili fikir birliği sağlanmasını hedeflemiştir. İkinci aşamada, ulusal bir konferansın düzenlenmesi hedeflenmiş ve bu konferansla tüm Libyalı aktörlerin bir araya getirilmesi amaçlanmıştır. Üçüncü aşamada ise, anayasanın kabul edilmesi ve seçimlerin yapılması hedeflenmiştir. Bu aşamaların bir yıl içerisinde gerçekleşmesi öngörülmüştür ("20-26 Sept: Salame Unveils", 2017; "UN proposes new road", 2017). Bu doğrultuda oluşturulan Eylem Planında, anayasa, ulusal yeniden yapılanma ve seçimler odak noktası olmuştur (UNSMIL, 2018a). Planın nihai amacı ise, LSA çerçevesinde "birleşik, temsili" bir hükümet kurmaktır (Rezeg, 2017).

TM, 2015'te LPA'yı imzalamış olmasına rağmen bu süre zarfında anlaşmayı onaylamayı reddetmiştir. Bu durum, UMH'nin meşruiyetinin ciddi bir şekilde zedelenmesine yol açmış ve Libya'daki siyasi krizin temel bir sorunu olarak devam etmiştir. Bu yönüyle, Salame'nin yol haritasının birinci aşamasında, bu anlaşma üzerinden gerekli değişiklikler yapılarak onaylanması öncelikli olmuştur. Bu süreçte, ikinci aşama olan Ulusal Konferans için önemli girişimlerde bulunulmuştur. Konferans, çok geniş kapsamlı toplantılar düzenlemekten ziyade, Libya genelinde binlerce katılımcının olduğu düzinelerce danışma ve belediye toplantıları şeklinde gerçekleşmiştir (Miller, 2018). Örneğin; 6-8 Aralık 2017'de İsviçre İnsani Diyalog Merkezi (İDM), Tunus'ta Libyalı belediye başkanlarına yönelik bir toplantı organize

etmiştir. Toplantıya, hemen hemen tüm Libya belediyeleri ve yerel yetkililer katılmış ve ülkelerindeki şiddetin nasıl sona erdirebileceği konusunu tartışmışlardır. Toplantıya Salame de aktif olarak katılmıştır. Toplantı başarılı bir şekilde gerçekleşmiş ve Trablus, Sireneyka ve Fizan gibi Libya'nın önemli bölgelerinin ana temsilcilerini içeren ulusal bir konferans için önemli bir girişim olmuştur. Bu tür toplantılar, 2018 yılında da devam etmiş ve Ocak ayında Şahat'ta ve mart ayında Trablus'ta gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda yerel liderler, ülkelerinin yeniden inşası için kendi başlarının çaresine bakabileceklerini ifade etmişlerdir. Nitekim uygulanan bu yeni plan, Libyalılar tarafından ve Libyalılar için oluşturulmuş olup, devletin yukarıdan aşağıya değil tabandan yukarıya inşa edilmesinin bir ifadesiydi (Mezran ve Fasanotti, 2019).

İDM'nin gerçekleştirdiği toplantılar başarılı bir şekilde gerçekleştirilmiş ve 9 Şubat 2018'de Salame, BM Libya Eylem Planı'nın temellerinden biri olan Ulusal Konferans hazırlık sürecinin İDM tarafından yürütülmesini talep etmiştir. İDM, bu kapsamda hazırlık süreci için önemli girişimlerde bulunmuş ve Libya içinde ve dışında 43 yerde 77 ayrı toplantı düzenlemiş ve bu toplantılara toplumun her kesiminden yedi binden fazla Libyalı katılmıştır. Ayrıca, çevrimiçi platformlar da kullanılarak vatandaşların bu sürece katılmasını sağlamıştır. İstişare toplantıları olarak gerçekleşen bu toplantılara yerel kurumlar, belediyeler, üniversiteler, öğrenci birlikleri, STK'lar, toplumun ileri gelenleri, yerel güvenlik ve askeri yetkililer katılım sağlamıştır. Nitekim Libya Ulusal Konferansı'nın Nisan'dan Temmuz 2018'e kadar süren istişare aşaması, ülke çapında geniş tabanlı diyalog sürecinin bir parçasıydı. Bu bağlamda, bu istişare toplantıları gerçek anlamda kapsayıcı, aşağıdan yukarıya ve ulusal bir süreç olarak gerçekleşmiş ve siyasi süreçten dışlanmış ve sürece katılmayı reddeden kişileri de sürece dâhil etmiştir (The Centre for Humanitarian Dialogue, 2018).

UNSMIL'in tabanda diyalog ve yerel barış stratejisi meyvelerini vermiş ve 21 Şubat 2018'de Kufra Bölgesi'deki Tebu ve Zway aşiretlerinin temsilcileri, UNSMIL ve UNDP'nin desteğiyle Tunus'ta düzenledikleri toplantının neticesinde Uzlaşma Anlaşması imzalamışlardır (UNSMIL, 2018b). Diğer bir örnek, 11 Temmuz 2018'de ülke içinde yerinden edilmiş kişiler, aktivistler ve STK üyeleri diyalog sürecini tartışmak üzere Tunus'ta istişare toplantısı gerçekleştirmişlerdir. Toplantı, UNSMIL ve UNDP'nin "Libya'da Ulusal Uzlaşmaya Doğru" projesi kapsamında düzenlenmiş ve bu her iki kurum, toplantı için kolaylaştırıcı rolünü üstlenmişlerdir. Nitekim proje, Libya

genelinde yerel diyalog süreçlerini ve arabuluculuk çabalarını desteklemek amacını taşımıştır (UNSMIL, 2018c). 4 Eylül 2018 tarihinde de, Trablus'ta çatışan gruplar arasında ateşkes sağlamak için bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantı, UNSMIL'ın arabulucu olmasıyla gerçekleşmiş ve Zawiya'da yapılan toplantıda taraflar ateşkes anlaşmasını imzalamışlardır. Toplantıya, UMH temsilcileri ile Başkent ve çevresinde bulunan askeri komutanlar, güvenlik aygıtları ve silahlı gruplar katılmıştır (UNSMIL, 2018d; UNSMIL, 2018e).

Bu dönemde bölgesel aktörler de BM ile koordineli bir şekilde Libya'daki çatışmanın çözümü için aktif rol oynamışlardır. Nitekim 25 Ekim 2016'da kurulan ve Arap Devletleri Birliği, Afrika Birliği ve BM'nin oluşturdukları Troyka (üç kurum), Libya ile toplantılar gerçekleştirmiş ve çözüm için müzakerelerde bulunmuşlardır (UNSMIL, 2017a). 21 Ocak 2017'de Arap Devletleri Birliği genel merkezinde bu kapsamda istişare toplantısı gerçekleştirilmiş (UNSMIL, 2017b), 18 Mart 2017'de AB'yi de bünyelerine katarak Troyka'nın genişletilmesine ve Dörtlü'nün oluşmasına karar vermişlerdir. Libya Dörtlüsü olarak girişimlerde bulunan bu örgütler, Libya öncülüğünde kalıcı ve barışçıl bir çözümün olması için koordineli bir şekilde hareket etmeyi amaçlamışlardır (UNSMIL, 2017a). Nitekim 23 Mayıs 2017'de Brüksel'de, 21 Eylül 2017'de New York'da (UNSMIL, 2017c) ve 30 Nisan 2018'de Kahire'de toplantılarını gerçekleştirmiş ve Libya'daki siyasi krizin çözümü ve Libya'nın demokratik geçişini desteklemeye yönelik çabalarını daha koordineli bir şekilde sürdürmeyi hedeflemişlerdir (UNSMIL, 2018f).

Bu dönemde, uluslararası ve bölgesel ikincil aktörlerin çözüme yönelik girişimleri de olmuş ve bu aktörler için Libya'daki çatışmayı yönetmek bir rekabet unsuru haline gelmiştir. Bu minvalde, Fransa'nın girişimi ile 25 Temmuz 2017'de Sarraj ile Hafter, Fransa'da bir araya gelmiş ve ateşkes ve LSA anlaşmasının uygulanması konusunda anlaştıkları ilan edilmiştir. Ayrıca, bu görüşmede seçimlerin 2018 baharında yapılacağına dair açıklamalarda bulunulmuştur. Fransa'nın diğer bir girişimi 29 Mayıs 2018'de gerçekleşmiş ve birinci Paris görüşmesinde alınan kararların uygulanmaması ve seçimlerin yapılamaması üzerine Fransa, uluslararası bir konferans düzenlemiştir. Konferansa Libya'dan dört ana aktör (Sarraj, Hafter, Halid El-Mishri ve Aquila Saleh) ve 20 ülkeden temsilci katılmıştır (Dalaa, 2020). Ancak, toplantıya İtalya davet edilmemiştir (Düzsöz, 2021: 319). Fransa, BM'nin barış yaratma potansiyelinin

durduğunu ve tüm tarafları harekete geçirecek yeni girişimlere ihtiyaç duyulduğunu (Wintour ve Tondo, 2018) ve girişimlerinin amacının, uluslararası aktörleri tek bir yol haritası etrafında birleştirmek ve Libyalı liderlerin bu hedeflere bağlı kalmasını sağlamak olarak belirtmiştir (Gazzini, 2018). Nihayetinde, yapılan toplantılarda Fransa, seçimlerin 10 Aralık 2018’de yapılması, seçimlere yönelik anayasal hazırlıkların yapılması ve seçim yasalarının çıkarılması gibi konulara ilişkin Salame planına destek mahiyetinde prensipte anlaşma yapıldığını duyurmuştur. Ancak, sonrasında Hafter ve Aquila, Paris’te hiçbir şey kabul etmediklerine dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Hatta Fransa’nın Hafter’e çok yakın ilgi gösterdiğini ve Hafter’in iktidarı ele geçirmesi için gerekli desteği sağlayacağına dair bir izlenim verdiği değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu yönüyle Fransa’nın bu girişimleri, uygulamada kutuplaşmayı daha da arttırmış ve sahada askeri harekâtı tetiklemiştir (Winer, 2019: 19).

İtalya, Fransa’nın girişimlerine ve kendisinin dışlanması karşılık harekete geçmiş ve 12-13 Kasım 2018’de Palermo’da Sarraj, Hafter ve 38 ülkeden delegasyonun katıldığı uluslararası bir konferans düzenlemiştir (Dalaa, 2020). Konferansa Türkiye ve Katar da katılmış ancak, Hafter bu ülkelerin katılmasına karşı çıkmış, bu yüzden Türkiye konferansın ikinci gününde çekilme kararı almıştır (Düzsöz, 2021: 319). Paris konferansında, Aralık 2018 için planlanan seçimler Libya’daki çatışmaların şiddetlenmesi ve siyasi krizlerin sürmesi ile zorlaşmıştır. Bu minvalde, İtalya seçimlere yeni bir yol bulmak için harekete geçmiş ve bu yönüyle Palermo konferansı, İtalya’nın Libya girişimini Fransa’dan geri alma girişimi olarak da değerlendirilmiştir (Wintour ve Tondo, 2018; “Italy hosts Libya conference”, 2018). Konferansta, seçimlerin yapılması için gerekli adımların atılması, birleşik bir askeri ve güvenlik kurumunun inşa edilmesi, anayasanın yapılması ve LSA’ya olan desteğin sürdürülmesi gibi konular müzakere edilmiştir (“What happened at Palermo”, 2018). Ancak, Palermo konferansı da büyük bir ilerleme sağlayamamış ve müzakere edilen konular hayata geçirilememiştir (Zaptia, 2018).

Bu dönemde, Mısır ve BAE gibi bölgesel ikincil aktörler de, Hafter ve Sarraj arasındaki görüşmeleri düzenlemek için girişimlerde bulunmuşlardır. Mısır, Şubat 2017’de görüşmelere ev sahipliği yaparken; BAE, Mayıs 2017 ve Şubat 2019’da görüşmelere ev sahipliği yaptı (Hill, 2019: 4). 13-14 Şubat 2017’deki Kahire’de gerçekleşen görüşme, Hafter istemiş olmasa da Mısır’ın kendi çabasıyla gerçekleştirilmiştir. Görüşme

öncesinde duyurulmamış, hatta sonrasında görüşmenin gerçekleştirildiği hususu inkâr bile edilmiştir. Ancak, Mısır Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Korgeneral Mahmud Hegazi, Sarraj ve Hafter'in ilk gün kısa bir görüşme yaptığı, ikinci gün ise Akile Salih'in de dahil olduğu uzun bir toplantının yapıldığı ortaya çıkmıştır. Bu toplantıda Mısır, üç Libyalı liderin üzerinde anlaştığı bir “Kahire Mutabakatları” bildirisinin yayınlanmasını hedeflemiş ancak bu gerçekleşmemiştir. Nitekim taraflar, Libya içindeki müttefikleriyle görüşmek için daha fazla zaman talep ederek Mısır'ın bu hedefini boşa çıkarmışlardır (Soliman ve Bahgat, 2017). 3 Mayıs 2017'de de BAE'nin girişimiyle Hafter ve Sarraj arasında Abu Dabi'de bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşmede, Cumhurbaşkanlığı Konseyinin üye sayısının dokuzdan üçe düşürülmesi ve bu üyelerin Sarraj, Hafter ve Akile Salih'in olması, orduyu sivil otoriteye teslim eden LSA'nın 8. maddesinin kaldırılması ve 2018 baharında yapılması planlanan seçimlere ilişkin birlikte hareket edilmesi gibi konuların müzakere edildiği öne sürülmüştür. Ancak, bu görüşmede de Kahire'deki görüşme gibi herhangi bir çözüme varılamamış ve görüşme sonucunda resmi bir belge ortaya çıkmamıştır (Bibbo, 2017). Diğer bir toplantı da, 27 Şubat 2019'da yine BAE himayesinde ve BM'nin de arabulucu olduğu Abu Dabi'de gerçekleşmiştir. Toplantı sonunda, Sarraj ve Hafter'in “genel seçimler düzenleyerek Libya'daki geçiş aşamalarının sonlandırılması” gerektiği ve ülkenin kurumlarının birleştirilmesi konusunda anlaştıkları duyurulmuştur (“Al-Serraj and Haftar meet”, 2019). Ancak, herhangi bir anlaşma imzalanmamış ve seçim için bir tarih belirtilmemiştir (Dalaa, 2020).

Sonuç olarak, bölgesel ve uluslararası ikincil aktörlerin girişimleri, çatışmaya etkili bir çözüm getirememiş ve çatışma halindeki ana aktörlerin bir uzlaşmaya varma olasılığının hala uzak olduğunu ortaya çıkarmıştır (Genugten, 2017: 54). Ayrıca bu görüşmelerle Hafter, meşru ve uluslararası alanda tanınan bir aktör olarak konumunu yükseltmiş ve Libya'nın geleceğinde Hafter'in bir rolü ve söz hakkı olduğu garanti edilmiştir. Her ne kadar bu aktörler, Salame'nin Libya eylem planını desteklese de Libya'daki çıkarlarını gözetmişlerdir. Bundan dolayı, bu aktörlerin çözüme yönelik girişimleri de BM'nin planını felç etmiş (Miller, 2018) ve bu girişimler siyasi çıkmazı çözmede başarısız olmuş ve de BM'nin güvenilirliğini baltalamıştır. Nihayetinde de, Nisan 2019'da Hafter, Trablus'a bir saldırı başlatarak tüm bu çözüm girişimlerini boşa çıkarmıştır (Hill, 2019: 4). Öyle ki Salame, 20 Mart 2019'da 14-16 Nisan 2019 tarihleri için Ghadames'te bir

toplantı planlandığını duyurmuş ve ulusal düzeyde olacak olan bu toplantıyla, uluslararası topluma “işte Libya'nın büyük çoğunluğunun görüşü”nü anlatmayı amaçlıyordu (“13 March – 19 March: UN Announces”, 2019). Ancak, Hafter bu siyasi atmosferi fırsat bilerek Trablus’a saldırıyı başlatmıştır (Dalaa, 2020). Bunun üzerine Salame, planlanan bu ulusal konferansın ertelendiğini duyurmuş ve Libya halkına “Libya Ulusal Konferansı'nı mümkün olan en kısa sürede, hiç kimsenin dışlanması veya istisnası olmaksızın düzenlemek için...” çabalayacağını belirtmiştir (Zaptia, 2019).

3.3.3. 2020-2022 Arası Dönem

2019'daki Trablus saldırısı, Libya iç savaşını daha fazla körüklemiş ve sıfır toplamı bir anlayışla “bir tarafın diğer bir tarafa tamamen galip gelmesi” yönünde hareket edilmiştir. Ancak, dış aktörlerin çatışmaya müdahil olması neticesinde çatışan taraflar arasında bir güç dengesi oluşmuş ve bir tarafın diğer tarafa galip gelmesi güçleşmiştir. Bu minvalde, uzun süreli bir hal alan Libya iç çatışması için, siyasi çözüm daha elzem hale gelmiş ve bu dönemde, tarafları siyasi çözüme zorlamıştır. Böylelikle, bu dönemdeki çözüm girişimleri daha etkili olmuş ve ülkede negatif bir barış ortamını sağlamıştır. Bu dönemdeki çözüm girişimleri ağırlıklı olarak BM öncülüğünde gerçekleşmiş ve siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda etkili çözümler getirilmiştir. Bu yönüyle, 2.1.2.5. başlıkta da işlendiği gibi çatışma, savaş aşamasından kriz aşamasına evrilmiştir.

Dönemin ilk girişimi, Rusya ve Türkiye'nin Libya'daki çatışan tüm taraflara 12 Ocak 2020'den itibaren çatışmaları durdurma çağrısında bulunma konusunda mutabakata varmasıyla olmuştur (Zharov, 2020). Bunun üzerine, 13 Ocak 2020'de Moskova'da taraflar arasında bir toplantı gerçekleştirilmiş ve Rusya ve Türkiye'nin ortak talebiyle ortaya konulan ateşkes anlaşması, Sarraj ve Hafter'le ayrı ayrı görüşülerek imzalanması sağlanmaya çalışılmıştır. Anlaşmayı, Hafter hemen kabul etmese de sonrasında kabul etmiş ancak uygulamada ateşkes tam olarak sağlanamamıştır. Ancak bu girişim, Libya konusunda bölünmüş Avrupa ülkelerinin çatışmayı sonlandıramamaları karşısında, Rusya'nın Libya'daki rolünün giderek önem kazanmasını sağlamıştır (Wintour, 2020). Buna karşın da, Almanya'nın Eylül 2019'dan itibaren Salame ile koordineli bir şekilde yürüttüğü Libya konulu istişare süreci (UNSMIL, 2020a) ile Batı'nın süreci yönetmesi daha etkin olmuştur. Almanya Hükümeti, Berlin Süreci ile Salame'nin çalışmalarını

desteklemiş ve bu minvalde Eylül 2019'dan itibaren Berlin'de üst düzey yetkililer ile çeşitli toplantılar gerçekleştirmiştir. Bu toplantıların amacı, tarafların çatışmayı sonlandırması ve tarafları BM himayesinde bir barış sürecine ikna etmektir. Nitekim bu toplantıların sonuçları, 19 Ocak 2020'de düzenlenen Berlin Konferansının sonuçlarına entegre edilmiştir (Bah, 2022).

Berlin Konferansı, Angela Merkel'in daveti üzerine Berlin'de düzenlenen uluslararası bir konferans olarak gerçekleştirilmiştir. Konferansa, Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesi ve ilgili ulusal, bölgesel ve uluslararası aktörler katılmış ve toplantıya Salame başkanlık etmiştir (Bah, 2022). Konferans sonucunda, katılımcılar 55 maddelik bir anlaşma üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Buna göre katılımcılar, Libya'da tansiyonun düşürülmesi ve kalıcı ateşkesin sağlanması için çaba göstereceklerini deklere etmişlerdir. Ayrıca, katılımcılara silah ambargosu konusu hatırlatılmış, katılımcılar çatışan taraflara finansal ve askeri anlamda destek vermemeleri konusunda uyarılmıştır (Düzsöz, 2021: 319) ve Libya içi bir siyasi sürece dönüş için Salame'nin çalışmalarına destek verilmesi gerektiği hususu vurgulanmıştır. Çatışmanın taraflarına ise, mevcut geçici ateşkesi kalıcı hale dönüştürme ve çeşitli milis gruplarını silahsızlandırma yönünde çağrı yapılmıştır (Bah, 2022). Bu kapsamda UNSMIL, siyasi, güvenlik ve askeri, ekonomik ve finans, insan hakları, ateşkes ve silah ambargosu konularını kapsamlı bir şekilde içeren bir eylem planını ortaya koyarak, çözüm girişimlerini yürütmüştür (UNSMIL, 2020b). Sonuç olarak Berlin Konferansı, Libya'daki problemlerin ardındaki uluslararası etkenleri ele alan çok önemli bir girişim olarak değerlendirilmiştir (Feltmen, 2020).

UNSMIL, Libya Ekonomi Uzmanları Komisyonuna yönelik 6 Ocak 2020'de Tunus'ta, 9-10 Şubat'ta Kahire'de çeşitli toplantılar gerçekleştirmiş (Federal Foreign Office, 2020) ve Libya'nın mali ve ekonomik yapısına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Bununla birlikte, askeri komisyon görüşmelerine de arabuluculuk yapmış ve Libya içi müzakere için siyasi, askeri ve ekonomik alanlarda önemli girişimlerde bulunmuştur. Nitekim Berlin Konferansı neticesinde oluşturan eylem planında, BM himayesinde Libya Ortak Askeri Komisyonun (OAK) kurulması kararlaştırılmış ve Hafter tarafından beş askeri personel ve UMH tarafından da beş askeri personel belirlenerek 5+5 şeklinde bir komisyon kurulması sağlanmıştır. 5+5 OAK; ateşkes, silahlı bireylerin sivil topluma yeniden entegrasyonu, terörle mücadele, güvenlik düzenlemeleri ve sınır kontrolü gibi

konular üzerinde çalışmıştır (UNSMIL, 2020b). Bu kapsamda 5+5 OAK, 3-8 Şubat 2020 tarihleri arasında Cenevre’de birinci tur toplantılarını gerçekleştirerek, müzakerelerde bulunmuşlardır. Bu birinci turda, her iki taraf kapsamlı bir ateşkesin sağlanması için müzakerelerin devam etmesi konusunda anlaşmışlardır. Bunun üzerine UNSMIL, yeni bir tur görüşme için taraflara 18 Şubat 2020 tarihini önermiştir (“UN Invites Libya’s Joint”, 2020). Ancak, 19 Şubat 2020’de LUO’nun Trablus Limanını bombalamasıyla, UMH planlanan bu görüşmeyi askıya almıştır (“Libya: LNA says Tripoli”, 2020). Bu süreçte güvenlik müzakereleri kapsamında düzenlenen diğer önemli bir toplantı da, 16 Şubat 2020’de Münih’te gerçekleşmiştir. Münih Güvenlik Konferansı kapsamında gerçekleştirilen toplantı, Berlin Konferansı katılımcılarının dışişleri bakanlarının ve Uluslararası İzleme Komitesi’nin ilk toplantısı olarak gerçekleştirilmiştir. Toplantıda, silah ambargosu konusu üzerinde durulmuş, Libya’ya yabancı askeri müdahalenin sonlandırılması ve Libyalı aktörlerden mevcut ateşkesi sürdürmeleri ve de kalıcı ateşkes için müzakereleri hızlandırmaları yönünde çağrıda bulunmuşlardır (“UK Minister discusses”, 2020; Federal Foreign Office, 2020).

Haziran 2017’den Mart 2020’ye kadar UNSMIL Başkanı olarak görev yapan Salame, sağlık sorunları nedeniyle bu süreçte istifa etmiş ve yerine Stephanie Williams, geçici özel temsilci ve UNSMIL Başkanı olarak atanmıştır (Zaptia, 2020a). Nitekim 23 Ekim 2020’de Williams’ın arabuluculuğuyla 5+5 OAK, taraflar arasındaki ateşkesi kalıcı hale getiren anlaşmayı Cenevre’de imzalamıştır (Düzsöz, 2021: 315). Ateşkes öncesinde, Ağustos 2020’de gerek Sarraj gerekse de Temsilciler Meclisi Başkanı Akile Salih tarafından tek taraflı olarak ateşkes ilan edilmesi (“Libya’da ateşkes”, 2020) ve 28-29 Eylül 2020’de de UNSMIL’ın kolaylaştırıcılığında Mısır’ın Hurgada şehrinde taraflar arasında güvenlik ve askeri alanda doğrudan görüşmelerin gerçekleştirilmesi (UNSMIL, 2020c), kalıcı bir ateşkesin sağlanmasının yolunu açmıştır. Böylelikle, Libya’daki çatışmaların şiddet düzeyi düşük kalmış ve taraflar arasındaki siyasi diyalogun tekrar canlanmasına imkân sağlanmıştır (Center for Preventive Action, 2024). 23 Ekim ateşkes anlaşmasında: Üç aylık bir süre içinde, tüm askeri birliklerin ve silahlı grupların kamplarına geri dönmeleri, tüm paralı askerlerin ve yabancı savaşçıların Libya topraklarından ayrılması ve anlaşma kapsamında kurulan Güvenlik Operasyon Odası’nın güvenlik alanında gerekli yapısal düzenlemeleri yapması gibi önemli kararlar alınmıştır. Ayrıca, Libya’nın merkezindeki yolların güvenliği sağlanarak açılması ve

Bingazi ve Trablus arasındaki uçuşların yeniden başlaması gibi güven artırıcı önlemler ile petrolün kesintisiz ve sürekli akışını sağlamak için Petrol Tesisleri Muhafızları'nın yeniden yapılandırılması kararlaştırılmıştır (UNSMIL, 2020ç).

Ateşkesin sağlanmasıyla birlikte, ateşkesin kalıcılığına yönelik girişimlerde bulunulmuş ve 2-3 Kasım 2020'de Williams'ın da katılımıyla Gadamis'te 5+5 OAK, bir toplantı gerçekleştirerek ateşkes anlaşmasının uygulanmasına yönelik müzakerelerde bulunmuşlardır (Zaptia, 2020b). Bu gibi güvenlik ve askeri müzakerelerinin yanında, siyasi müzakereler de işlevsel hale gelmiştir. Nitekim 9-15 Kasım 2020'de UNSMIL'ın kolaylaştırıcılığında Tunus'ta yapılan toplantıda, Libya toplumunu temsil eden tüm sosyal ve siyasi temsilciler (75 delege) toplantıya katılım sağlamış ve Libya Siyasi Diyalog Forumu (LSDF) oluşturulmuştur. LSDF, böylelikle ilk tur toplantısını Tunus'ta gerçekleştirmiş ve turun sonunda, 24 Aralık 2021'de seçimlerin yapılması kabul edilmiş ve “güvenilir, kapsayıcı ve demokratik bir seçim” için yol haritasının belirlenmesi konusunda anlaşma sağlanmıştır (UNSMIL, 2023). Bu süreçte, Geçici Özel Temsilci olarak görev yapan Williams'ın, UNSMIL'ın Jan Kubis'i atamasıyla görevi sona ermiştir (T.C. UNESCO Daimi Temsilciliği, 2021).

LSDF, somut adımlar atmak için önemli girişimlerde bulunmuş ve Şubat 2021'de geçici bir hükümet seçmiş ve bu hükümetin seçim hazırlıklarını denetlemesini amaçlamıştır. Bu minvalde, başbakan ve üç başkanlık konseyi üyesi seçilmiştir. Başkanlık Konseyi'nin Başbakanı olarak Misrata'dan Abdulhamid Dibeybe seçilirken, güneyden Musa el-Koni ve batıdan Abdullah el-Lafi konsey üyesi olarak seçilmiş ve de Cumhurbaşkanı olarak da Doğu Libya'dan Muhammed el-Menfi seçilmiştir (Cook, 2021). UNSMIL'ın yeni Özel Temsilcisi Kubis, bu aşamada 14-21 Şubat 2021 tarihleri arasında Libya'da çeşitli bölgelerde ve alanlardaki birçok kişiyle görüşmeler gerçekleştirmiş ve LSDF'nin yol haritasının uygulanması, ateşkes anlaşmasının tam olarak uygulanması ve iktidarın sorunsuz bir şekilde devredilmesi gibi konulara ilişkin müzakerelerde bulunmuştur (UNSMIL, 2021a). Bu girişimler neticesinde, 10 Mart 2021'de Libya parlamentosu, geçici hükümeti onayladı ve böylece Ulusal Birlik Hükümeti (UBH) kuruldu (The International Institute for Strategic Studies-IISS, 2021). Bu girişim, Libya'nın siyasi bölünmüşlüğü'nün üstesinden gelmek için önemli bir adım olmuştur. Nitekim bu girişimle UMH ve TM iktidarlarını UBH'ye devretmeyi kabul etmiştir. Ayrıca, Dibeybe başkanlığındaki UBH, 2014'ten söz konusu tarihe kadar ilk

tek hükümet olarak öne çıkmış ve UMH'nin kurulmasından farklı olarak yurt içi tanınma, uluslararası tanınmanın önüne geçmiştir (Molina, 2023).

UBH'nin kurulması LSDF'ye son vermemiş; BM'nin Libya'daki çatışmayı çözmek için yürüttüğü üç müzakere forumundan (siyasi, askeri ve ekonomi) biri olan LSDF (Lacher, 2021), UNSMIL ile birlikte süreci yürütmeye ve denetlemeye devam etmiştir. Ayrıca, uluslararası girişimler de sürdürülmüş ve 23 Haziran 2021'de, Almanya Dışişleri Bakanı Maas ve BM Genel Sekreteri Guterres'in daveti üzerine İkinci Berlin Konferansı düzenlenmiştir. Konferansa, Afrika Birliği, Avrupa Birliği ve Arap Birliği gibi örgütlerin temsilcileriyle birlikte on yedi ülkeden bakan düzeyinde temsilciler katılmıştır. Ayrıca, Birinci Berlin Konferansından farklı olarak Libya da bu konferansa dâhil edilmiş ve Libya/UBH'yi temsilen Başbakan Dibeybe konferansa katılmıştır (Federal Foreign Office, 2021). Bu durum, UBH'nin uluslararası toplum tarafından Libya'nın resmi hükümeti olarak tanındığının açık bir işareti olmuş ve Libya merkezli başka hiçbir grubun davet edilmemiş olması onun meşruiyetini daha da kuvvetlendirmiştir (Mezran ve Al-Ghwell, 2021). Katılımcılar; 24 Aralık 2021'de yapılması planlanan seçimler için gerekli adımların atılması ve sonuçlarının herkes tarafından kabul edilmesi, tüm yabancı güçler ve paralı askerlerin Libya'dan çekilmesi, güvenlik sektörünün reformdan geçirilmesi, ülke kaynaklarının şeffaf ve adil dağılımı, kapsamlı ve hak temelli ulusal uzlaşma ve geçiş dönemi adaleti sürecinin başlatılması ve kapsayıcı Libya içi diyalogun devam etmesi gibi konulara ilişkin çağrıda bulunmuşlardır (Federal Foreign Office, 2021).

LSDF, UNSMIL'ın kolaylaştırıcılığında 24-26 Haziran 2021'de Tunus'ta Danışma Komitesini toplayarak (UNSMIL, 2021b) ve 28 Haziran-2 Temmuz 2021 tarihleri arasında da İsviçre'de bir toplantı gerçekleştirerek, seçimler için gerekli hukuki temeli sağlamaya yönelik müzakerelerde bulunmuştur (UNSMIL, 2021c). Siyasi alandaki bu girişimlerin yanında, askeri ve güvenlik alanında da çözüm girişimleri devam etmiştir. Nitekim 6-8 Ekim 2021 tarihleri arasında 5+5 OAK, Cenevre'de bir toplantı gerçekleştirmiş; toplantı sonucunda, paralı askerlerin, yabancı güçlerin ve yabancı savaşçıların Libya topraklarından çekilmesine ilişkin Eylem Planını imzalamışlardır. Eylem Planına göre, söz konusu savaşçıların kademeli, dengeli ve sıralı bir şekilde ayrılması planlanmıştır (Zaptia, 2021). Bu plana, Fransa, Almanya, İtalya, İngiltere ve ABD'nin Libya Büyükelçileri memnuniyetlerini sunmuş ve 23 Ekim tarihli ateşkes

anlaşmasının tam olarak uygulanması çağrısını yinelemişlerdir (Ambassade De France En Libye, 2021). Ayrıca, 12 Kasım 2021 tarihinde BM ile işbirliği içerisinde Fransa, İtalya, Almanya ve Libya'nın eş başkanlığını yaptığı Paris Uluslararası Libya Konferansı düzenlenmiştir. Seçim tarihi yaklaşırken, siyasi sürece kararlı bir ivme kazandırmak, ateşkes anlamasının tam olarak uygulanması, Libya'ya yönelik dış müdahalenin sona erdirilmesi ve Libya krizinin bölgesel boyutunun tam olarak dikkate alınması amacıyla gerçekleştirilen konferans sonucunda ortak bir bildiri kabul edilmiştir. Bu bildiriye göre, seçimlerin yapılması desteklenecek (siyasi boyut), paralı askerler ve yabancı güçler geri çekilecek (güvenlik boyutu), ülke kaynaklarının adil ve şeffaf dağıtımı ve finansal kurumların reformu sağlanacak (ekonomik boyut) ve uluslararası insancıl hukuk gözetilecekti (Ministere De L'europe Et Des Affaires Etrangeres, 2021).

Seçim sürecine olan uluslararası üst düzey desteğe rağmen, Libya'daki siyasi iç krizlerden dolayı seçim planlanan tarihte gerçekleşmemiştir. Nitekim Temsilciler Meclisi, tek taraflı olarak (Yüksek Devlet Konseyine danışılmadan) 9 Eylül 2021'de Cumhurbaşkanlığı Seçim Yasası'nı onaylamış (Fetouri, 2021); 21 Eylül 2021 tarihinde, UBH'ye olan desteğini geri çekmiş ("Libya's eastern authority", 2021) ve 4 Ekim 2021 tarihinde de Parlamento Seçim Yasası'nı onaylayarak (Arab Center for Research and Policy Studies, 2021), seçim sürecini sekteye uğratacak krizler yaratmıştır. Bu kriz konularından bazıları şunlar olmuştur: Libya'daki yeni siyasi sistemin anayasal cumhuriyet mi yoksa başkanlık sistemi mi olacağı konusunda, TM'nin cumhurbaşkanının doğrudan halk tarafından seçilmesini istemiş ve bu yönüyle başkanlık sistemini hedeflemiştir (Fetouri, 2021). İkincisi, LSDF'nin ve uluslararası toplumun cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçimlerinin aynı tarihte yapılmasını istemesine karşılık; TM, başkanlık seçimlerinin 24 Aralık'ta, parlamento seçimlerinin ise otuz gün sonrasına yapılmasını istemiştir. Üçüncüsü, TM'nin çıkardığı seçim yasalarıyla Hafter'in başkanlık için adaylığının önünü açma girişimleri olmuştur. Dördüncüsü, seçim ile ilgili yasaların çıkartılmasında Yüksek Devlet Konseyi ve genel kurul toplantılarında diğer partilere danışılmamış olmasıdır ("The Implications of Postponing", 2022). Beşincisi, seçimler için anayasal bir temel olmaması bundan dolayı bir anayasanın yapılması ve referanduma sunulması tartışması (Alkhirah, 2022). Altıncısı, aday yeterliliği sorunuymdu ki Dibebe, Hafter ve Seyfülislam Kaddafi gibi

isimlerin adaylığı süreç boyunca tartışılmıştır (Lowings, 2022). Nihayetinde bu krizler, uluslararası toplumun 24 Aralık 2021’de yapılması için güçlü destek sunduğu seçimlerin ertelenmesine neden olmuştur. Nitekim Yüksek Seçim Kurulu, seçimlerin 24 Ocak 2022 tarihinde yapılmasını önermiş ve böylece seçimler ertelenmiştir (“Libya electoral board”, 2021).

Planlanan seçim ayı içerisinde (6 Aralık 2022), BM Özel Temsilcisi Jan Kubis’in yerine Stephanie Williams atanmış (UN, 2021) ve yeni UNSMIL Başkanı Williams’ın çabası, ertelenen seçimler için yeni bir tarih önermek ve tarafları ortak bir seçim yasası için teşvik etmek olmuştur. Tarih olarak da, Haziran 2022’ye kadar seçimin mümkün olabileceğini ifade etmiştir (Alkhirah, 2022). Ancak, Aralık 2021’de seçimlerin yapılamaması Libya’daki kurumsal ve siyasi bölünmeleri daha da derinleştirmiş ve silahlı gruplar arasındaki gerginliğin artmasına yol açmıştır (Global Crisis Response Platform, 2023). Şubat 2022’de TM Başkanı Akile Salih, Dibeys hükümetinin süresinin dolduğunu ve yeni bir hükümetin atanması çağrısını yapmıştır. Bunun üzerine Libya Başbakanı Dibeys, seçimler yapılana kadar hükümetin görevde kalacağını açıklamış ve yeni bir hükümet seçilirse görevi devredeceğini belirtmiştir (“Libyan gov’t to remain”, 2022). Ancak TM, Dibeys’in seçimleri gerçekleştirememesini gerekçe göstererek yeni başbakan seçmek için girişimlerde bulunmuş ve 10 Şubat 2022’de Fethi Başağa’yı yeni başbakan olarak seçmiştir (Abdullah, 2022). 1 Mart 2022’de de, Başağa’nın başkanlığında Ulusal İstikrar Hükümeti TM’den güvenoyu alarak görevine başlamıştır (“Libya: Security situation”, 2023).

Libya yeniden iki hükümetli duruma dönmüş ve her iki hükümet de meşruiyet iddiasında olmuşlardır. Süresiz ertelenen seçimler ve meşruiyet krizi ülkedeki istikrarsızlığı arttırmış ve iç savaşın tekrar yaşanması tehlikesini doğurmuştur. Bu siyasi krizin savaşa evrilmesini durduran önemli bir husus, uluslararası ve bölgesel siyasi konjonktürde yaşanan olumlu gelişmeler olmuştur. Nitekim 2019-2020 savaşının sona erdirmesine katkı sağlayan Türkiye-Rusya ittifakı, Katar’a yapılan ablukanın sona erdirilmesi ve Mısır ve Türkiye arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesi gibi gelişmeler, dış aktörlerin Libya konusunda yıkıcı hareket etmesini frenlemiştir. Ancak, Libya’nın nihai durumu çözümden ziyade bir çıkmazı yansıtmıştır. Böyle bir çıkmazda, Eylül 2022’de UNSMIL Başkanı olarak Senegalli Abdoulaye Bathily atanmış ve

Bathily, ülkenin bölünme riskine girmemesi için ertelenen seçimlerin yapılması için hızlı hareket edilmesi gerektiği yönünde çağrıda bulunmuştur (Molina, 2023).

3.4. Libya'daki Çatışmaya Yönelik Olası Çözüm Senaryoları

Geçmişin analizinden geleceğin analizine bir geçiş niteliği barındıran senaryolar, çatışmaya yönelik olası çözüm senaryoları oluşturmayı sağlamaktadır. Senaryolar için önceki bileşenler kilit niteliğinde olup, bu bileşenler dikkate alınarak senaryolar oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu senaryolar, uzun vadeli çözüm stratejisi için önem taşımaktadır. Her ne kadar çatışmanın geleceğine yönelik tespitlerde bulunmak zor olsa da, senaryolar aracılığıyla farklı seçenekleri görmek, çatışmanın nasıl sonlanabileceğini ortaya koymaktadır. Elbette ki bu çözüm senaryoları, sadece pozitif ya da negatif sonuçları barındırmaktan ziyade her ikisini de barındırmaktadır (bkz. s. 91). Bu durum, çatışmanın nasıl yönetildiğiyle yakından ilgilidir. Bu bağlamda, Libya'daki çatışmaya yönelik olası çözüm senaryoları; en iyi, orta ve en kötü durum senaryosu olarak ortaya çıkmakta ve bu çerçevede çözüm stratejileri ortaya konulmaktadır. Libya'daki çatışmaya yönelik en iyi durum senaryosu, pozitif barış; orta durum senaryosu, negatif barış ve en kötü durum senaryosu ise, başarısız/kırılgan devlet yaklaşımıyla sunulmaktadır.

3.4.1. En İyi Durum Senaryosu: Pozitif Barış

Barış, herhangi bir çatışmanın tamamen yokluğundan ziyade, her türlü şiddetin yokluğu ve çatışmanın yapıcı bir şekilde ortaya çıkmasıdır. Bu yönüyle barış, aktörlerin şiddet içermeyen bir şekilde etkileşimde bulunduğu ve çatışmaları yapıcı bir şekilde yönettiği bir ortamı ifade etmektedir (Dijkema ve D'heres, 2007). Bu bağlamda pozitif barış, işbirliğin, eşitliğin, barış kültürünün ve diyalogun olmasını ifade etmektedir (Galtung ve Fischer, 2013: 174). Nitekim çatışma yönetimi stratejilerinin nihai hedefi olarak da kabul edilen çatışma dönüşümü de, Efegil'in (2015b: 71) de ifade ettiği gibi, çatışma koşullarını pozitif barış temelinde tümüyle dönüştürmeyi öngörmektedir. Yukarıda değinildiği gibi; ulusal orduyu kurma, paramiliter grupları orduya dahil etme, milisleri silahsızlandırma ve topluma yeniden entegre etme, hukukun üstünlüğünü inşa etme, mültecileri ve yerinden edilen insanları topluma kazandırma, sosyal ve ekonomik kalkınma sağlama, psikolojik sorunları çözme, insan hakları eğitimini yaygınlaştırma,

evrensel değerleri öğretme, siyasi ve anayasal reformları yapma ve içselleştirilme gibi önlemler, “sosyal adalet için şiddet içermeyen bir mücadele” motivasyonunu yansıtmaktadır. Ayrıca, barış inşasının nihai hedefi de pozitif barış olup, bunun için “demokratikleşme” ve “yeniden yapılanma”ya odaklanılmaktadır. Bundan dolayı pozitif barış, karmaşık ve uzun vadeli bir süreçtir. Bu süreçte, şiddetli çatışmaların köklü ve yapısal nedenleri kapsamlı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu yönüyle pozitif barış, şiddetin yokluğundan daha fazlasını ifade etmekte ve dönüştürücü bir mahiyet taşımaktadır (Institute for Economics and Peace-IEP, 2024: 2).

Ekonomi ve Barış Enstitüsü, sekiz temel alan üzerinden Pozitif Barış Sütunlarını oluşturmuş ve devletlerin barışçıl yönünü bunlar üzerinden değerlendirmiştir. Bu sekiz alan: (1) İyi işleyen bir hükümet, (2) sağlam iş ortamı, (3) kaynakların eşit dağılımı, (4) başkalarının haklarının kabulü, (5) komşularla iyi ilişkiler, (6) bilginin serbest dolaşımı, (7) yüksek düzeyde insan sermayesi ve (8) düşük yolsuzluk seviyeleri olarak belirlenmiştir. Bu alanlar üzerinden barışın pozitif nitelikleri tanımlanmış ve ölçülmüş; böylelikle, barışta gelişme ve iyileştirmeler için hangi alanlarda eyleme geçilmesi gerektiği belirlenmiştir (Vision of Humanity, t.y.). Ayrıca Enstitü, yıllık raporlar yayınlarak ülkelerin barış durumunu ölçmektedir. Bu ölçümlerini üç alanı baz alarak gerçekleştirmektedir. Bu alanlar; Toplumsal Emniyet ve Güvenlik Seviyesi, Devam Eden Yurtiçi ve Uluslararası Çatışmanın Kapsamı ve Militarizasyon Derecesidir. Bu kapsamda, ülkeleri barışçıl durumuna göre sıralamaktadır. Örneğin; Enstitü’nün 2023 Küresel Barış Endeksi verilerine göre, barışçılık puanlarında önemli iyileştirmeler yapan ilk beş ülke arasında Libya da sayılmış ve 163 ülke arasında 137. sıraya gelerek, 2014’ten bu yana (2023) en yüksek sıralamasına ulaştığı belirtilmiştir. Libya’nın genel puanındaki iyileşme, Devam Eden Çatışma alanındaki önemli iyileşmeden kaynaklandığı belirtilmiştir. Nitekim Grafik 1’de gösterildiği gibi, şiddet olayları ve buna bağlı ölüm sayılarında ciddi oranda düşüş yaşanmış ve iç çatışmanın yoğunluğunda azalmalar olmuştur. Bu minvalde, terörizmin etkisi, siyasi terör ölçeği ve mülteciler ve yerinden edilmiş kişilerin göstergelerinde iyileşmeler gözlemlenmiştir (IEP, 2023: 2, 16, 22). Ayrıca, Ekim 2020’de imzalanan ateşkes anlaşması, ülkenin gelecekte barışçılık durumunu daha da iyileştirmesine yönelik bir fırsat yaratmıştır.

Libya’da kısa vadede pozitif barışın sağlanması çok zor bir ihtimal olsa da, bunu hedefleyip bu yönde çaba göstermek Libyalılar için önemli bir ihtiyaçtır. Nitekim

pozitif barış, ülkedeki köklü ve yapısal nedenleri uzun vadede çözmeyi gerektiren bir süreci ifade etmektedir. Bu barış süreci, kısa vadede ülkede istikrarın sağlanıp; uzun vadede bu istikrarın sürdürülebilir olmasını içermektedir. Bu minvalde, Libya’da pozitif barışın sağlanmasını mümkün kılacak hafifletici ve zorlayıcı etkenler büyük önem taşımaktadır. Hafifletici etkenler, Libya barışı için önemli fırsatları içerirken; zorlayıcı etkenler ise Libya’nın barış için üstesinden gelmesi gereken konuları içermektedir.

Hafifletici etkenler: Libya’da pozitif barışın sağlanması için önemli birer fırsat mahiyetini taşıyan bu etkenler, doğru ve yapıcı bir şekilde değerlendirilmesi neticesinde barış için önemli bir atılım sağlayacaktır. Söz konusu hafifletici etkenler, şu önemli faktörleri içermektedir: Birincisi, inanç faktörü; Libya’nın kültürel ve sosyal altyapısını oluşturan hafifletici bir etkidir. Nitekim Libya’da din, etnik faktörün üzerine yerleştirilmiş ve kabilecilik sorunları “din kardeşliği” üzerinden aşılmıştır. Ayrıca, yerel barışın sağlanması için din, başvurulması gereken bir çözüm kaynağı olarak kabul edilmiştir. Örneğin; Misrata ve Taverge şehirleri arasındaki çatışmaların çözümü için yapılan diyalog toplantılarında, taraflar çözüm için kaynak olarak; öncelikle İslam şeriatı ve ilgili kanunlar, ikinci olarak da Arap ve Libya örf ve geleneklerini kabul etmişlerdir (Tawergha.org, 2015a). Aynı zamanda, Libya’daki mezhepsel farklılıkların asgari düzeyde olması, Libya’daki inanç faktörünü, çatışmayı tırmandırıcı bir etkene dönüştürmemiştir.

İkincisi, aşiret faktörü; Libya barışı için diğer hafifletici bir etkidir. Nitekim aşiretçilik, Libya’daki ana örgütleyici unsurlardan biri olarak önemini korumaktadır. Çünkü tarihsel olarak da Libya yönetim yapıları, kapsayıcı ve temsili yönetim yerine, seçilmiş kabile müttefiklerine güven duymuşlardır. Örneğin, 2011 sonrası Libya’daki çatışma sürecinde, merkezi hükümetler tarafından toprakların kontrolü, adalet ve güvenliğin sağlanması gibi sorumluluklar yerine getirilmediği zamanlarda, bu sorumlulukları aşiretler üstlenmiştir. Bu minvalde, kabile arabuluculuğu, çatışma çözümü ve uzlaşma mekanizmaları, Libya’daki barış ve siyasi istikrarı sağlamada hafifletici bir etken olarak değerlendirilmektedir (Al-Shadeedi ve Ezzeddine, 2019: 1-2, 10).

Üçüncüsü, ekonomik faktör; petrol rezerv alanlarının ve altyapısının iç bölgelerden kıyılara coğrafi olarak yayılması, petrolü belirli bir bölgeye has kılmamış ve petrol üretiminin devamlılığı, tüm ülke için ulusal bir çıkar olarak kalmıştır. Nitekim gerek iç

aktörler ve gerekse de dış aktörler, petrol üretiminin devamlılığı konusunda Libya Ulusal Petrol Şirketini yetkili olarak tanımış ve bu ulusal şirket üzerinden petrol, Libyalılar için önemli bir ekonomik gelir olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, Libya Merkez Bankasının da çatışma sürecinde maaş ödemelerine devam etmesi, çatışmanın ekonomik olarak yönlendirilen bir varoluşsal savaş olmasına mani olmuştur. Bu minvalde bu ekonomik faktörler, istikrarın sağlanması ve devamı için hafifletici birer etken mahiyetini taşımaktadırlar (OECD, 2016: 16-17; Winer, 2019: 13).

Dördüncüsü, Libya'nın jeopolitik faktörleri de barış için hafifletici etkenler içermektedir. Nitekim Libya'nın jeostratejik konumu, bölgesel ve uluslararası aktörlerin Libya ile olan karşılıklı bağımlılığını arttırmaktadır. Bu bağımlılık; ekonomi, terörizm ve göç gibi konular üzerinden şekillenmektedir. Dış aktörler için de, Libya petrolünü ve doğal gazının üretiminin devamlılığı büyük önem taşımıştır. Bu bağlamda, Libya'da barışın sağlanması kendi ekonomik çıkarları için elzem görülmüştür. Nitekim Libya'daki barış, komşu ülkeler için büyüme, istihdam ve yatırımda önemli kazanımlar sağlama potansiyeline sahiptir. Bu yönüyle, bölge ekonomisine ve bölgesel iş birliğine fayda sağlayacağı aşikârdır (ESCWA, 2020b). Nihayetinde, dış aktörlerin ekonomik çıkarı, işlevsel, istikrarlı ve birleşmiş bir Libya'da mevcuttur (International Crisis Group, 2020). Dolayısıyla Libya ekonomisi, jeopolitik bir faktör olarak, dış aktörler nezdinde de Libya barışını sağlayacak hafifletici bir etken potansiyelini taşımaktadır. Ayrıca, Libya'nın jeostratejik konumu, Avrupa'ya göçmen akışını sağlayacak ve terörizmi başka yere ihraç edecek terör örgütleri için bir sığınak olması yönünden, bölgesel ve uluslararası aktörler nezdinde burada sağlanacak barış büyük önem taşımaktadır (Winer, 2019: 14).

Zorlayıcı etkenler: Libya'nın pozitif barış için üstesinden gelmesi gereken faktörleri içeren zorlayıcı etkenler, 2.3. başlıkta işlenen çatışma nedenlerini barındırmaktadır. Ancak, bu nedenlere bağlı olarak Libya'da barışın sağlanmasını zorlaştıran daha derin faktörler vardır. Bu faktörler, Libya'nın normlarını, yapılarını ve politik yönünü işlevsiz ya da yetersiz hale getirerek, çatışmanın sistematik ve uzun süreçli olmasına yol açmakta ve barışı zorlaştırmaktadır. Bu faktörlerden birincisi, Libya'da bir liderlik sorununun olmasıdır. Nitekim Libya devrimi kısa ve kendiliğinden olduğundan dolayı geçiş sürecine rehberlik edebilecek ideolojik bir çerçeveden yoksun kalmıştır. Ayrıca, Kaddafi'nin ortadan kaldırılması tek hedef olarak belirlenmiş ve lidersiz olarak bu

gerçekleştirilmiştir. Bu yüzden, Kaddafi rejiminin çökmesiyle Libyalıların nasıl bir devlet inşa etmeyi umdukları netlik kazanmamıştır (Fraihat, 2016: 87). Sonraki süreçlerde, Libya’da kendi toplumuna yönelik gerçek etkiye sahip lider ve temsilcilerin eksik olması (Libya Desk, 2020: 4), Libya’da çözümü sekteye uğratmış ve zorlaştırmıştır. Nitekim kabilelerin siyasi kültürü de, ülkeyi zor zamanlarda toparlayabilen güçlü, karizmatik lider gerektirmektedir (Chuprygin vd., 2019: 179). Çok geniş katılımlı diyalog toplantıları, çözümün sürdürülebilirliği açısından önem taşısa da, ulusal düzeyde Libyalılara lider veya temsilci olabilecek aktörlerin belirlenememesi, diyalog girişimlerinin barışla sonuçlanmasını zorlaştırmaktadır.

İkincisi, tarihsel travmalardır. Nitekim kırk iki yıllık baskı ve temel insan onuruna yönelik saldırılar, Libyalıların yeni bir kimlik tanımlama ve şekillendirme çabalarını etkilemektedir. Öyle ki yeni bir ulusal kimlik, seçilmiş travmalar ve tarihi travmatik olayların ortak zihinsel temsili gibi engellerden dolayı belirlenememektedir. Bu gibi kolektif travmalar için Libyalıların tarihlerindeki “seçilmiş zaferlere (Libyalıların toplu olarak etrafında toplanabilecekleri tarihi parlak noktalara)” odaklanması elzem görülmüştür. Bu seçilmiş zafere örnek olarak; Libyalıların kendilerini Ömer Muhtar ile özdeşleştirmeleri çok daha makul görülmektedir. Nitekim Ömer Muhtar, 1912-1931 tarihleri arasında Libya’nın İtalyan sömürgeciliğine karşı mücadelesine liderlik etmiştir. Ancak, Kaddafi dönemine ait her şeyi ortadan kaldırmaya çalışarak ve Kral İdris’ten pek bahsetmeyerek, kendilerini Ömer Muhtar ile özdeşleştirmeleri (Fraihat, 2016: 107), Libyalıların geçmişiyle boğuşarak gerçeklerle yüzleşmelerini zorlaştırmaktadır. Nitekim bu kaotik durumun neticesi, barış için zorlaştırıcı başka etkenler doğurmuştur. Bu etkenler, aşağıda belirtilen eski rejimle hesaplaşmak faktörüyle ilgili olmuştur.

Üçüncüsü, eski rejimle hesaplaşma faktörüdür. Nitekim bu faktörle, Libyalıların tarihlerinin ne kadarıyla yüzleşmek istedikleri belirsiz kalmaktadır. Bu belirsizlik, yeni bir Libya’nın hesap verebilirlik, tazminat ve kurumsal reform gibi konuların çözümünü zorlaştırmaktadır. Hesap verebilirlik konusunda, Kaddafi dönemi ve 2014 iç savaşı sırasında işlenen suçlarla bağlantılı kişilerin eylemlerinden sorumlu tutularak yargılanması, Libya’nın ulusal uzlaşısı ve istikrarı için önem teşkil etmektedir. Çünkü mağdurlar ve aileleri, bu yargılanma gerçekleştiğinde yeni Libya’daki adaletin ve hukukun üstünlüğünü müşahade etmiş olacak ve devlete olan güvenleri o zaman başlayacaktır. Aynı zamanda bu yargılanmalar, mevcut ve gelecekteki yöneticilere

insan hakları ihlallerine artık müsamaha gösterilmeyeceğine dair önemli bir mesaj olacaktır. Ancak, faillerin ve cezaların kapsamı, sınırlılığı ve orantılı olması gibi konuların belirsiz olması, hesap verebilirlik ilkesinin uygulanmasını geri planda bırakmaktadır. Nitekim eski rejim unsurlarının siyasi hayattan dışlanması kapsamında da, bu minval üzere önemli bir çatışma konusu olmuştur (Fraihat, 2016: 109-111, 147-148).

Tazminat konusunda da, Libyalılar eski rejimle hesaplaşma içerisinde olmuştur. Nitekim Libya’da geçmişteki insan hakları ihlallerinden dolayı tazminat almaya hak kazanan mağdurlar; Ebu Salim cezaevi katliamı, suikast, işkence, zorla kaybetme ve yargısız infazlar gibi ihlallerin bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Libya’nın kültürel bağlamında tazminat, önemli bir mesele olup maddi olarak karşılanmasından ziyade, geçmiş acıların kabulü şeklinde ahlaki tanınma olarak gerçekleşmesi bile, mağdur ve aileleri için büyük önem taşımaktadır. Ayrıca tazminat konusu, sadece geçmişteki mağduriyetlerin giderilmesini değil, ikinci iç savaşındaki mağduriyetlerin giderilmesi için de tartışılır hale gelmiştir. Eski rejimle hesaplaşma bağlamında diğer önemli bir konu kurumsal reformlar olmuştur. Uzlaşma ve insan haklarının gözetilmesi için devlet kurumlarının birçoğunun yapısal olarak reformdan geçirilmesi önem teşkil etmektedir. Güvenlik sektörü, idari kurumlar, medya ve yargı gibi alanlarda derin reformların yapılması, Libya’nın istikrarı için önemli bir ihtiyaç halini almıştır. Nihayetinde, eski rejimle hesaplaşma bağlamındaki konular, Libya barışının sağlanmasında belirsizliğini koruyan ve tartışılır olan zorlayıcı etmenler olarak gündemde kalmaktadır (Fraihat, 2016: 135-137, 173-175).

Libya’da pozitif barış ortamının sağlanması için sağlam bir alt yapı, hafifletici ve zorlayıcı etmenlerin doğru/yapıcı bir şekilde yönetilmesi ile mümkündür. Bunlarla birlikte, barış inşası için acil ihtiyaç haline gelen sorunların çözülmesi, barış sürecinin sürdürülmesi için elzem görülmüştür. Bu acil ihtiyaçların giderilmesi, iyi bir strateji ile mümkündür. İyi bir strateji de, Yılmaz’ın belirttiği gibi; geçiş dönemi adaletini, temsili bir hükümet kurmayı, güvenliği güçlendirmeyi, yeni bir anayasa yapılmasını, ekonomik yeniden yapılanmayı ve ulusal uzlaşmayı sağlama gibi temel adımları içermektedir (Yılmaz, 2013: 7). Wood ise, Libya’daki barış inşası için şu eylemleri önermektedir: (1) Ulusal siyasi süreçle ilgili stratejide daha fazla değişikliğin üstlenilmesi, (2) çatışmadan kaynaklı bölünmelere rağmen teknik alanda işbirliklerin desteklenmesi, (3) ulusal kamu

kurumlarının birleştirilmesi konusunda siyasi ayrışmalara rağmen müzakerenin desteklenmesi, (4) ulusal yolsuzlukla mücadele kampanyası aracılığıyla, birleşik Denetim Bürosunun himayesi altında, silahlı grupların ve güvenlik aktörlerinin sivil gözetiminin artırılması, (5) ulus-altı çatışma arabuluculuğu ve dönüşümüne yönelik desteğin artırılması ve (6) Güneybatı Libya için kapsamlı bir barış inşası programının geliştirilmesi gibi eylemlerle, Libya'daki en acil barış inşası ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemiştir. Wood bu önerilerinde, batı blokuna odaklanıldığı gibi doğu blokuna da odaklanması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece, barış inşası sürecine her iki bloğun entegre edilmesi sağlanarak sürecin başarılı bir şekilde yürütülmesi amaçlanmıştır (Wood, 2019: 17).

3.4.2. Orta Durum Senaryosu: Negatif Barış

Libya için orta durum senaryosu, negatif barış olarak tezahür etmektedir. Negatif barış, doğrudan, yapısal ve kültürel şiddetin olmamasını ve şiddet ve pozitif barış arasındaki bir durumu ifade etmektedir (Galtung ve Fischer, 2013: 173). Bu durumda, şiddet mevcut olmasa da ya da silahlı çatışmalar düşük düzeyde olsa da, yapısal şiddetin yol açtığı sorunlar ortadan kaldırılmadığı için, tam bir barış ortamı sağlanmış değildir. Nitekim Aron, negatif barışı; “uzun ya da kısa vadede siyasi birimler arasındaki mücadelenin ertelenmesi” olarak tanımlamaktadır (Akgül, 2015: 88). Yani, şiddetli çatışma riskinin hala mevcut olduğu bir durum söz konusudur. Ancak negatif barış, aynı zamanda pozitif barış için de bir geçiş hali olarak değerlendirme potansiyelini taşımaktadır. Nihayetinde, çatışmanın neye evrileceği, negatif barış ortamının nasıl yönetildiğiyle yakından ilgili olmaktadır. Bu yönüyle de, bir orta durum senaryosunu yansıtmaktadır. Nitekim yukarıda da değinildiği gibi; orta durum senaryosu, mevcut eğilimlerin devam eden evrimlerini tanımlamaktadır (bkz. s. 91).

Libya'nın çatışma sürecinde geldiği aşama da, negatif barış durumunu yansıtmaktadır. Özellikle, 2020-2022 yılları arasındaki dönem bu duruma örnek teşkil etmektedir. Nitekim 2014 iç savaşıyla şiddet sarmalı içerisinde devam etmiş olan Libya'daki çatışma, 2019 Trablus saldırısıyla “akut” bir seviyeye çıkmış ve bir tarafın diğer bir tarafa tamamen galip gelmeye çalıştığı bir durum söz konusu olmuştur. Ancak, bu durum mümkün olmamış ve çatışma, tırmanma aşamasının aksi yönünde olan “gerileme” aşamasına geçmiştir. Bu aşamada, çatışma aktörleri arasında karşılıklı

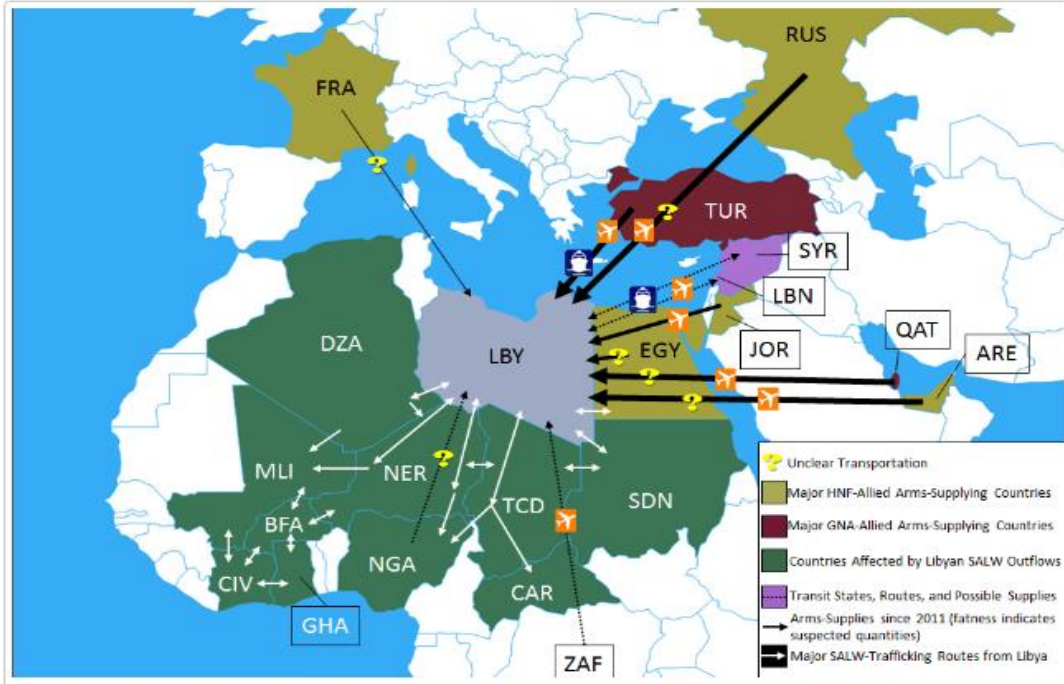
gerileme girişimleri olmuş ve aktörler, gerilimi düşürme, çatışmanın yoğunluğunu azaltma ve şiddeti olabildiğince ortadan kaldırma yönünde hareket etmişlerdir. Böylelikle, ülkede negatif bir barış ortamı sağlanmıştır. Ancak, bu negatif barış ortamının sürdürülebilirliği, büyük riskler taşımaya devam etmiştir. Nitekim Libya'daki durum, Winer'ın ifade ettiği gibi: "Her bir grubun diğerlerinin etkisini sınırladığı ancak bir bütün olarak da Libya'nın kontrolünü ele geçiremediği, istikrarsız bir istikrar ya da istikrarlı bir istikrarsızlık ve birçok önemli konuda daha fazla ilerlemeyi engelleyen işlevsel bir çıkmaz." (Winer, 2019: 1) durumu oluşmuştur. Bu işlevsel çıkmazlar ve/veya riskler, negatif barış ortamının sürdürülebilirliğine ve pozitif barış ortamına geçiş sağlanmasına tehdit oluşturmaktadır. Bu işlevsel çıkmazlar ve/veya riskler; ayrımcı siyasi kurumlar, güvenlik ve emniyetin sağlanamaması ve siyasetin militarizasyonu gibi konulardan kaynaklanmaktadır.

Ayrımcı siyasi kurumlar; Libya'da devletin fiilen iki ayrı bloğa bölünmesi, bölgeselcilik bakımından Doğu ve Batı, ideolojik bakımından laik/seküler ve İslamcı, yönetim anlayışı bakımından demokrasi destekçileri ve karşıtları ve de devrim-karşı devrim zıtlaşması barış ortamı için bir tehdit oluşturmıştır. Nitekim çatışma süreci boyunca devlet yönetimi, bölünmüş iktidarlar arasında kalmıştır. Son süreçte de Libya hükümeti, Trablus merkezli Dibebe liderliğindeki (batı) Ulusal Birlik Hükümeti ile Sirte merkezli Hamad liderliğindeki (doğu) Ulusal İstikrar Hükümeti arasında bölünmüştür. Bu bölünmüşlük, Libya'nın kilit kurumlara ve bakanlıklarına da etki etmiş ve çoğu kurum ve bakanlık, doğu ve batı kollarına bölünmüştür. Özellikle Tobruk merkezli Temsilciler Meclisi ile uyumlu çalışan ve Hafter'e bağlı güçler tarafından desteklenen Ulusal İstikrar Hükümeti, bu bölünmüşlüğü fırsat bilerek doğu ve güneydeki hükümet kurumlarının kontrolünü ele geçirmiştir (Acaps, 2023: 2).

Tarafların bölünmüşlüğü sürdürmeleri, toplumun Azlam-Thuwar kutuplaşmasını artırmakta ve Siyasi İzolasyon Yasası ve "tüm teröristleri" ortadan kaldırma gibi yaklaşımları gündemde tutmaktadır. Ayrıca, bu iç bölünmüşlüğü dış destek sağlıyor olması, birincil aktörlerin çatışmayı bitirmekte acele etmemesine yol açmaktadır. Nitekim her iki taraf da, dış destek görmekte ve bu destekle tarafların birbirlerini ortadan kaldırma hedefleri gündemlerinde kalmaktadır. Bu durum, BM barış çabalarına da tehdit oluşturmaktadır. Ancak, BM'nin girişimleri bu şekilde baltalansa da, BM'nin Libya konusunda bölgesel güçlerle uzlaşa geliştirmesi, negatif barış durumunun

sürdürebilirliğini arttırmaktadır. Ayrıca, birincil aktörlerin tamamen Libyalı bir çözüm istemeleri, çözüm girişimleri dikkate alındığında pek olası olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle de dış aktörlerin çözüm sürecine aktif katılımı, birincil aktörlerin müzakere masasında kalmasına daha fazla imkân sağlamaktadır (Fraihat, 2016: 93-94).

Güvenlik ve emniyetin sağlanamaması; Libya, güvenlik ve emniyet alanı bakımından büyük riskler taşımaktadır. Şiddetli gösteriler, hapsedme oranı, şiddet suçu ve özellikle de küçük silahlara erişim göstergelerinde Libya, yüksek oranlara sahip olmuştur (IEP, 2023: 22). Nitekim bu göstergelere bağlı suçluluk oranı bakımından, 193 ülke arasında on sekizinci ve Kuzey Afrika'daki altı ülke arasında da birinci sırada yer almıştır (Global Organized Crime Index, 2023). Kaddafi dönemi boyunca Libya, Afrika'nın en fazla silaha sahip devletlerden biri haline gelmiş ve devrilmesinden sonra silah stoklarının yağmalanması ile ülke içinde silahların yayılması gerçekleşmiştir. Özellikle Küçük ve Hafif Silahlar, gerek ülke içinde gerekse de Batı Afrika çatışma bölgelerine yayılmıştır. Ayrıca, Harita 4'de de gösterildiği gibi, silah ambargosuna rağmen dış aktörler farklı fraksiyonlara ve silahlı gruplara askeri destekler sağlayarak silah sevkiyatları gerçekleştirmesi, silahların yayılımını arttırmış ve bu durum hem Libya'da hem de bölgede var olan şiddet dinamiklerini güçlendirmiştir. Libya'daki silah stokunun ve mühimmatların bölgesel yayılımı süreç içerisinde azalma göstermiştir. Bunun nedeni, Libya içinde silahlara olan talebin artmış olmasıdır. Nitekim Libya'da güç kullanımındaki tekel ortadan kalkmış ve belirsiz ve kırılgan bir güvenlik ortamı ortaya çıkmıştır. Böyle bir güvenlik ortamı da, toplum içerisinde "silah kültürüne" yol açmıştır. Bu kültürle, evlerini, işyerlerini ve kendilerini korumak ve de prestij elde etmek için silah temin etmişlerdir (Schwarz, 2020). Ayrıca, silahların birçok Libyalı için günlük yaşamda önemli rol oynaması; hükümetlere, milislere, polise ve silahlı kuvvetlere ve çeşitli kabile, etnik ve diğer gruplara duyulan güvensizliğin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır (Jones ve McCollum, 2017: 13).

Harita 4: Libya'dan ve Libya'ya Silah Akışı Haritası

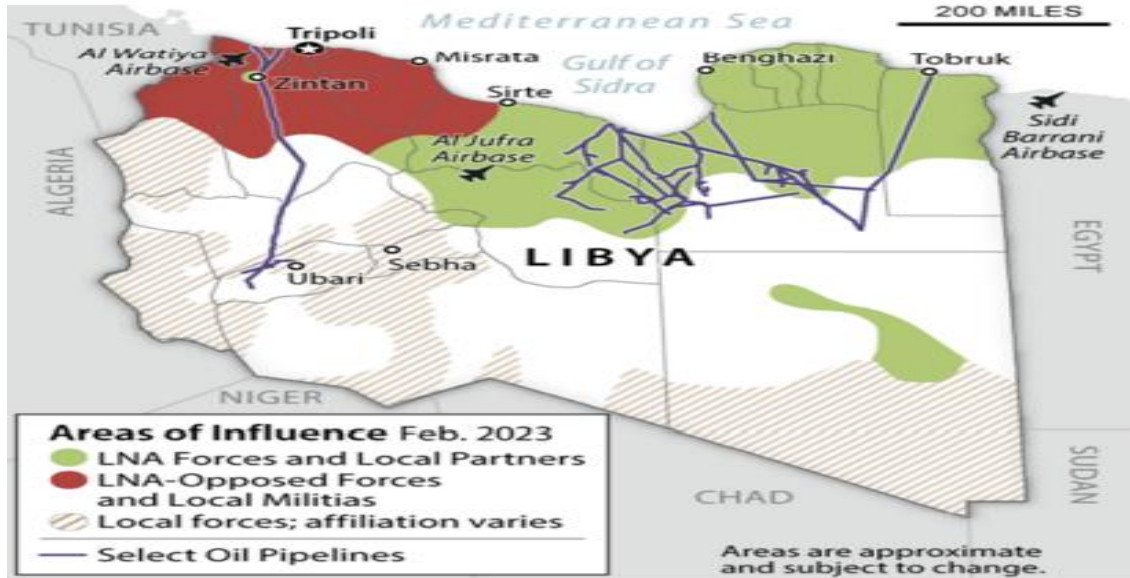
Kaynak: Schwarz, 2020.

Libya’da silahların kontrolsüz şekilde yayılması, elbette ki sadece Libyalıların kendilerini ve mallarını korumasıyla açıklanamaz. Çünkü Libya’daki çeşitli milis güçleri, terör örgütleri ve suç çeteleri de bu silahları edinmiş ve böylelikle haraç, uyuşturucu, yakıt, insan ve silah kaçaklığı gibi çeşitli yasadışı pazarlara hâkim olmuşlardır. Bu tür organize suçlara karşı konulamaması, Libya’da siyasi liderlik ve yönetim eksikliğinin olmasıyla yakından ilgili olmuştur. Ayrıca, dış aktörlerin büyük ölçekli silah tedariklerini kolaylaştırması, özellikle uluslararası bağlantıları kuvvetli olan suç ağaları için fırsat oluşturmuştur. Bu durum, yolsuzluk ve Libya’nın iç güvenliğini ve sınırların kontrolünü sağlayamama gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu yönüyle de, Libya’nın suç oranları yüksek olmuş ve şiddet yanlısı aşırılıkçı örgütler ülke barışı için bir tehdit unsuru teşkil etmişlerdir (Global Organized Crime Index, 2023).

Libya’da negatif barış ortamının sürdürülebilirliği ve ulusal uzlaşının sağlanması için, milislerin silahsızlandırılması, terhis edilmesi ve yeniden entegrasyonu kilit bir strateji olarak ön plana çıkmaktadır. Öyle ki, Libya’da güvenliğin olmaması, güvenilir bir devlet kurmayı sekteye uğratmaktadır. Nitekim yukarıda da değinildiği gibi, birçok devrimci ve Libyalı birey, kişisel güvenlikleri için sorumluluk almak zorunda kalmış ve

silahlarını en iyi “sigorta poliçeleri” olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı, silahların devlete teslimi güçleşmiştir. Bu yönüyle başarılı bir silahsızlanma politikası, yeterli fon, ayrıntılı planlama ve yeniden entegrasyon için bir strateji belirlenmesi elzemdir (Fraihat, 2016: 26-27).

Siyasetin Militarizasyonu; Libya devlet yapısının parçalanması, silahlı gruplar için ideal bir ortam yaratmıştır. Nitekim bu gruplar, devlet yapısına sızma ve devletle olan ilişkilerinden fayda sağlama imkânı bulmuşlardır. Bu duruma, çatışma sürecinde görev alan hükümetlerin güvenliğe müdahale etmeme ve güvenliği sağlayamama durumu etki etmiştir (Global Organized Crime Index, 2023). Öyle ki, Libya’daki silahlı gruplar, süreç içerisinde devleti ele geçirmiş ve kurumsallaşma sürecinden geçerek, temsilcilerini ordunun, güvenlik aygıtının ve sivil hükümetin en üst seviyelerine ulaştırmıştır. Nihayetinde bu gruplar, hızlı bir şekilde konsolidasyon sürecine girmiş ve bir çok silahlı gruptan, geniş topraklara sahip daha büyük oluşumlar ortaya çıkmıştır (Lacher, 2023). Nitekim Libya’daki silahlı grupların konsolidasyonunun bir sonucu olarak, bu grupların etki alanları Harita 5’de görüldüğü üzere, parçalanmış bir ülke görünümüne yol açmıştır.

Harita 5: Silahlı Grupların ve Güvenlik Güçlerinin Libya’daki Etki Alanları
(Şubat 2023)

Kaynak: Acaps, 2023: 3.

2014’te gevşek bir silahlı grup ittifakını harekete geçirerek, süreç içerisinde bu silahlı gruplar üzerindeki kontrolünü daha fazla merkezileştiren Hafter, silahlı grupların

konsolidasyonuna önemli bir örnek teşkil etmiştir. Her ne kadar Hafter, 2020 Trablus yenilgisiyle Doğu Libya üzerindeki konumunu geçici olarak zayıflatmış olsa da, süreç içerisinde Hafter'in oğulları askeri, siyasi ve ekonomik güç toplamaya devam etmiştir. Ayrıca, birçok milis grubu, Hafter'in oğulları ve akrabalarının komutası altındaki birimlere entegre edilmiştir. Bu güç merkezileşmesi, Hafter yanlısı güçlerin devlet şirketlerinin ve bankalarının ele geçirilmesi, yakıt/uyuşturucu ve insan kaçakçılığı yapma, arazileri şiddet kullanarak ele geçirme gibi suç faaliyetleri üzerindeki kontrolünü daha fazla tekeline alma imkânı sağlamıştır. Buna karşın Batılı Libya milis liderleri de, süreç içerisinde açık bir siyasi rol üstlenmişler ve askeri güçlerini sağlamlaştırarak, daha fazla siyasi ağırlık kazanmışlardır. Örneğin; 2022 baharında, bir grup Batılı Libya milis lideri, Hafter'in oğulları ve diğer temsilcilerle düzenli olarak görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu görüşmelerde, görevlerin ve fonların dağıtımı ile siyasi süreç ve olası seçim koşulları ile ilgili konular müzakere edilmiştir. Nitekim bu müzakerelerin bir sonucu olarak, Ulusal Petrol Şirketi Başkanı, Libya Genel Elektrik Şirketi yönetim kurulu, İçişleri Bakanı ve daha birçok kişi, savaş ağalarının temsilcileri olarak yüksek mevkilere atanmıştır. Ayrıca, Batılı Libyalı komutanlar, Hafter'in yıllardır yaptığı gibi siyasi müzakereleri etkilemek için parlamenterler üzerindeki baskılarını süreç içerisinde arttırmışlardır (Lacher, 2023).

Libya'daki silahlı grupların kendi başlarına siyasi aktör olma çabaları, barışçıl siyaseti zorlaştırmaktadır. Ayrıca bu grupların, siyasi gruplar için destek işlevi görmesi de, Libya'nın zorlayıcı ve demokratik olmayan siyasetin içinde sıkışıp kalmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle, siyaseti askerden arındırmak ve silahlı kuvvetlerin siyasallaşmasına yönelik önleyici tedbirler almak, Libya siyasetinin sivil bileşenlerinin birincil odak noktası olarak ön plan çıkması elzem görülmektedir (Mühlberger, 2018: 84-85). Çünkü silahlı grupların siyasi ve finansal çıkarlarla birleşimi, şiddet olasılığını arttırmakta ve herhangi bir seçim süreci üzerinde büyük etki yapacak bir potansiyel taşımaktadırlar. Örneğin; ülke topraklarının yaklaşık üçte ikisini kontrol eden Hafter'in, Aralık 2021'de yapılması planlanan seçimlerin yapılmasını manipüle etmesi buna bir örnektir. Nitekim Hafter'in sonuçları manipüle etme gücü ve cumhurbaşkanlığı için aday olma isteği, seçimlerin yapılmasını sekteye uğratmıştır. Bu bağlamda, siyasetin militarizasyonlaştığı bir ortamda, seçimler gerçekleşse de milis liderlerin kendi adaylıkları ya da başkasını aday göstermeleri muhtemeldir. Bu profildeki adaylar da,

galip gelmek için birbirlerini korkutma veya seçim sürecini manipüle etme gibi bir tehdit potansiyelini taşımaktadırlar. Bu yönüyle böyle bir ortamda, sivil siyasi güçler zor koşullarla karşıya karşıya kalmakta ve silahlı gücü olmayan birçok kişinin siyasi seferberliğini engel teşkil etmektedir. Bundan dolayı, son süreçteki güç dengesi büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu güç dengesi, çatışmanın tırmanmasını önleyebilmektedir (Lacher, 2023).

Libya’da oluşan güç dengesinin de, uzun süreli sürdürülmesi mümkün görülmemektedir. Bu yüzden, negatif barış ortamı için tehdit oluşturan siyasetin militarizasyonuna yönelik, daha kalıcı çözümlerin geliştirilmesi elzem görülmektedir. Nitekim Libya, demokratikleşmeden ziyade, devlet inşasının karmaşıklığıyla karşı karşıya kalmaktadır. Bu bağlamda, milislerin statüsünü belirlemek ve resmi ve yasal olarak yetkilendirilmiş bir güvenlik gücü oluşturmak büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, Libya’nın istikrarsız ve güvensiz durumdan kurtulması için, bir iç liderlik dönüşümüne ihtiyacı vardır. Aksi takdirde, ülke yine bir dış dönüşümle karşı karşıya kalır. Çünkü, ikili devlet yapısına dayalı yeni bir statüko, Libya için sürdürülebilir değildir (Erdağ, 2017: 37-38).

3.4.3. En Kötü Durum Senaryosu: Başarısız/Kırılğan Devlet

Başarısız/kırılğan devlet, eğitim, sağlık ve halkın sağlığı ve güvenliği gibi devletin en temel fonksiyonlarının yerine getiril(e)memesini ifade etmektedir (Pektaş ve Ateş, 2018: 6). Bir devletin başarısız/kırılğan olup olmadığını belirleyen temel özellikler vardır. Bu özellikler şunlardır: (1) Bu tür devletler, iç problemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar ve sınır aşan etkileri olur. Bu yönüyle, güç ve otorite yapıları, ülke içerisinde kaynaklanan patlamayla bütünlüğünü kaybeder ve devlet ekarte edilir. Böylelikle, iç sorunlara karşı kırılğan olur ve siyasi açıdan kanun ve nizam çöker. Bu durum, merkezi devlet otoritesinin ve kontrolünün fiilen bulunmaması hali olarak ortaya çıkar (Pektaş ve Ateş, 2018: 3-4; Düzsöz, 2021: 3). (2) Bu tür devletlerde, fonksiyonel olarak devleti uluslararası arenada temsil edecek, müzakere edecek ve yapılan antlaşmaları uygulayacak bir organ yoktur. Olsa da güven verici bir mahiyet taşımamaktadır (Pektaş ve Ateş, 2018: 3-4). Nitekim bu tür devletlerin, sınırları, hukuki kişiliği, uluslararası örgütlerdeki üyelikleri devam etmekte ve diplomatik ilişkilerinin tümü dokunulmazlık olarak kalmaktadır. Ancak, bu yönleriyle uluslararası topluluğun

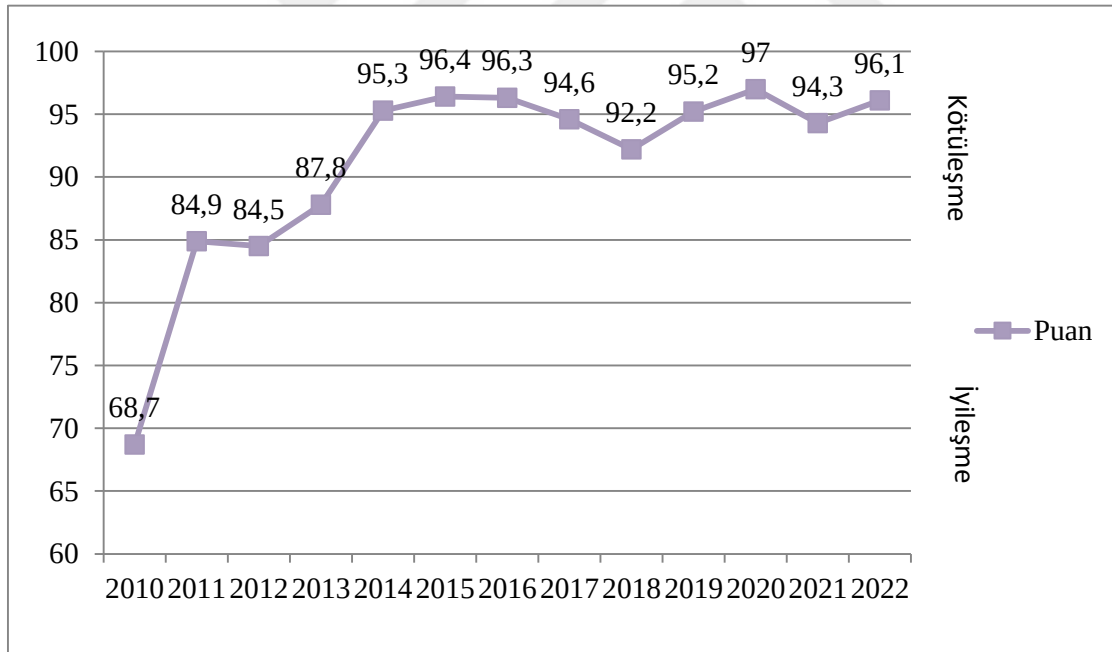
bir parçası olmalarına rağmen, sorumluluk ve yükümlülüklerini yerine tam olarak getirememektedirler. Böylece devlet, fiilen egemenlik kaybı yaşarken; hukuken uluslararası sistemdeki yerini korumaktadır (Düzsöz, 2021: 6).

(3) Başarısız/kırılgan devletlerdeki siyasal yozlaşma, yönetici memurların halkın çıkarından ziyade kendi maddi ve manevi çıkarlarını gözetmesidir. Bu minvalde, kırılgan devletlerde özellikle yolsuzluk çok yüksek seviyelerdedir. Yöneticiler, kendileriyle birlikte küçük bir grubun çıkarlarını önceleyen bir yönetim şeklini sergiler. Bu durumda, halkın çoğunluğu yönetimden dışlanır ve adaletsiz kamu harcamaları ve eşit olmayan hukuk kuralları ile bir grup diğerlerine göre imtiyazlı hale gelir. Böylelikle halkın dışlanması, halkın devlete yabancılaşmasına ve devletin meşruiyetini kaybetmesine yol açar. Nihayetinde ise, klanlar, savaş ağaları ve örgütler gibi devlet dışı unsurlara olan bağlılık daha çok ön plana çıkar. Bu durumda da, devletin sosyoekonomik yapısı çeşitli kriz durumlarında kırılgan bir mahiyet alır. (4) Bu tür devletlerde; insan ve silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti ve savaş ekonomisi ön plandadır. Ayrıca, sınır güvenliğinin olmaması ve sınırların geçirgenliğinden dolayı, bu tür devletler bölgesel güvensizliğin açık bir kaynağı haline gelir (Pektaş ve Ateş, 2018: 6). Nitekim bu tür devletler, terör örgütlerine ortam hazırlarlar (Düzsöz, 2021: 5). Ayrıca, iç savaşın doğurduğu ekonomik, siyasi ve toplumsal istikrarsızlık devletin başarısızlığına yol açar. Bu başarısızlık, bölgesel ve uluslararası barış için de bir tehdit oluşturur. Bu yönüyle, bu başarısızlığın önüne geçmek için koruma sorumluluğu ilkesi devreye girmekte ve bu durum, dış aktörlerin ülkeye müdahale etme hakkına zemin hazırlamaktadır (Parlar, 2021: 2).

(5) Başarısız/kırılgan devletlerde, kitlesel insan hakları ihlalleri yaygındır. Devlet, Weberyen anlamda şiddet kullanımı üzerindeki tekeli kaybeder ve iç savaşlarla boğuşur. Burada şiddetin sürekliliği mevcuttur. Devlet, ülke üzerindeki kontrolünü kısmen kaybeder ve resmi kurumlar belli başlı yerlerde etkilidir. Devletin otoritesinin zayıflaması, suç oranlarını artırır ve toplum kendi güvenliğini devlet dışı unsurlarda arar. (6) Son olarak bu tür devletlerin, ulaşım ve iletişim altyapıları kötüdür ve doğal felaketlere karşı tedbirleri yetersizdir. Bu durumda, dış yardımlara aşırı derecede bağımlıdırlar. Gelen yardımların halka ulaştırılamaması veya adil bir şekilde dağıtılamaması, halkın dışarıya göçünü artırır ve mülteci akınlarını ortaya çıkarır (Pektaş ve Ateş, 2018: 7). Bir devletin başarısızlığını veya kırılganlığını gösteren bu

özellikleri çoğaltmak mümkündür. Bu temel özellikleri, bir bütün olarak ele alıp öylece bir devletin başarısızlığı veya kırılganlığı ortaya konulabilir.

Libya, başarısız/kırılgan devletlerin taşıdıkları özelliklere sahip bir devlet olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Barış Fonu tarafından yayınlanan Kırılgan Devletler İndeksi (KDİ); uyum (güvenlik aygıtı, bölünmüş elitler ve grup şikayeti), ekonomik (ekonomik gerileme, eşitsiz gelişme ve insan kaçıışı ve beyin göçü), siyasi (devlet meşruiyeti, kamu hizmetleri ve insan hakları ve hukukun üstünlüğü) ve sosyal ve kesişim (cross-cutting) (demografik baskılar, mülteciler ve ülke içinde yerinden edilenler ve dış müdahale) gibi göstergelerle devletlerin kırılganlığını her yıl ölçmektedir (The Fund For Peace, 2023: 51). KDİ, bu göstergeleri baz alarak, her yıl ülkelerin kırılganlık durumunu 100 puan üzerinden değerlendirerek, 179 ülke arasında kaçıncı sırada yer aldıklarını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, KDİ tarafından yapılan ölçümlerde, Libya'nın 2011-2023 yılları arasındaki puan durumu Grafik 7'de ve 179 ülke arasında kaçıncı sırada yer aldığı da Tablo 12'de gösterilmektedir.

Grafik 7: Kırılgan Devletler İndeksinde Libya'nın Durumu (2011-2022)

Kaynak: The Fund For Peace.

Grafik 7'ye göre Libya, 2011-2022 yılları arasındaki kırılganlık puanı ortalama 90'nun üzerinde kalmış ve kırılgan bir devlet olarak her yıl durumu kötüleşmiştir. Örneğin; Libya'nın 2022 yılındaki kırılganlık durumu, 100 puan üzerinden 96,1 puan seviyesine

çıkış ve ülke kırılmalık bakımından alarm veren ülke konumunda yer almıştır (The Fund For Peace, 2023: 61).

Yıl	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Sıra	50	54	41	25	25	23	25	28	20	17	21	17

Tablo 12: Kırılmalık Devletler Sıralamasında Yıllara Göre Libya (2011-2022)

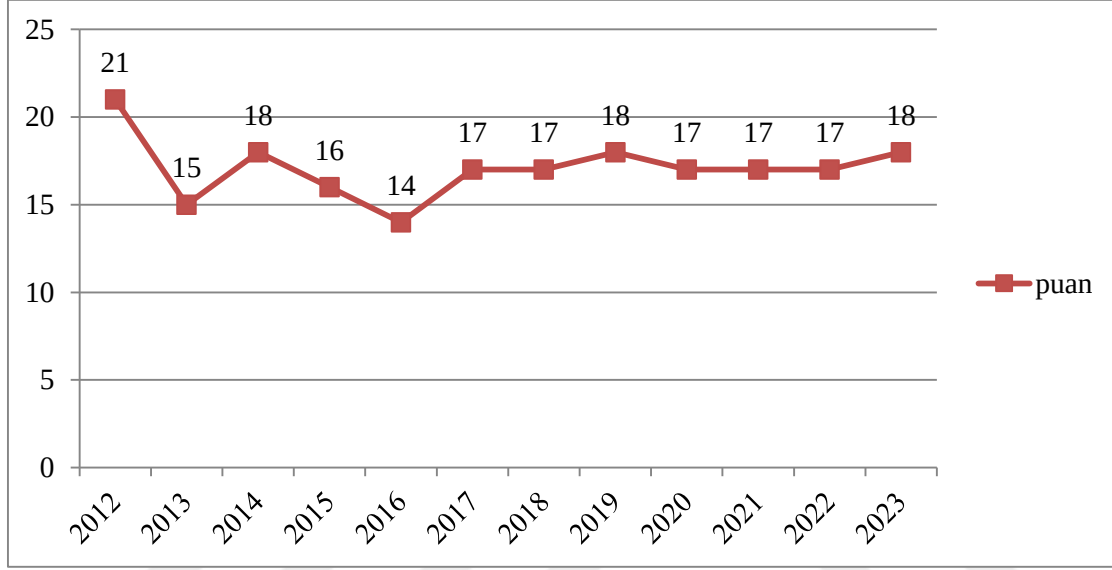
Kaynak: The Fund For Peace, (t.y.).

Tablo 12’ye göre ise Libya, kırılmalık devletler sıralamasında 179 ülke arasında her yıl durumu daha da kötüye gitmiş ve özellikle, ikinci iç savaşın başladığı 2014 yılı itibariyle, sıralamada ilk 20-25 ülke arasında yer almıştır.

Libya’nın başarısız/kırılmalık bir devlet olarak değerlendirilmesinde belli başlı faktörler ön plana çıkmaktadır. Örneğin; 2011 sonrasında şiddet sarmalı içerisinde kalan Libya’da devlet, güç ve otoritesini kaybetmiş, ekarte olmuş ve iç problemlerin bir sonucu olarak başarısız veya kırılmalık bir hal almıştır. Bu süreçte Libya, iç muhalefetle parçalanmış ve etkili bir ulusal hükümete sahip olamamıştır (Ware, 2018: 4-5). Nitekim Libya’da hükümet, uluslararası ve iç tanınma arasında bir uyumsuzluk yaşamıştır. Süreç içerisindeki hükümetlerin birçoğu, dışarıdan tanınsa da ülke içindeki toplumsal gruplar ve siyasi paydaşlarla geçerli bir toplumsal sözleşmeye varamamıştır. Bu yönüyle iç tanınma eksikliği, hükümetlerin meşruiyetini zedelemiştir (Molina, 2023). Libya’da, insan hakları ihlalleri, yoksulluk, göç, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı gibi suç faaliyetlerinin yaygın olması ve temel hizmetlerin karşılanmasında zora düşülmesi de, başarısız devlet niteliğini taşımasında etkili olmuştur. Nitekim Libya’da hükümetlerin işlevsel olmaması, hukuksuzlukların yaşanmasına ve savaş suçu işleyenlerin ceza görmemesine neden olmuştur. Öyle ki, bu süreçte askeri ve sivil mahkemeler yetersiz kapasiteyle çalışmış ve yargı mensupları silahlı gruplar tarafından baskılanarak, yargı tamamen işlevsiz hale getirilmiştir (Parlar, 2021: 12-13).

Libya’da hükümet bilgilerine erişimin olmaması ve bütçenin şeffaf bir şekilde hazırlanıp uygulanması söz konusu olmaması, Libya’nın dünyadaki yolsuzluk algısında en yükseklerde yer almasına neden olmuştur (Global Organized Crime Index, 2023). Her devlette yolsuzluk gerçekleşebilir ancak kırılmalık devletlerde yolsuzluk, topluma büyük zarar verecek şekilde gerçekleşir (Pektaş ve Ateş, 2018: 6). Nitekim yolsuzluk, halkın sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişimine engel teşkil etmekte ve yaşam haklarını tehdit etmektedir (Hattar, 2024). Bu bağlamda, Uluslararası Şeffaflık Örgütü,

yıllık olarak Yolsuzluk Algısı İndeksi (YAI) kapsamında veriler paylaşarak, ülkeler ve bölgelerin yolsuzluk algılarını ortaya koymaktadır. YAI, dünya genelindeki 180 ülke ve bölgeyi kamu sektöründeki yolsuzluk algılarına göre sıralayarak, ülkeleri 0 (aşırı derecede yolsuzluk) ile 100 (çok temiz) arasında bir puana tabi tutmaktadır (Transparency International, 2023). Buna göre, YAI'ye göre Libya'nın 2012-2023 yılları arasındaki yolsuzluk algısı puanları Grafik 8'de gösterilmektedir.

Grafik 8: Yolsuzluk Algısı Puanına Göre Libya (2012-2023)

Kaynak: Transparency International, 2023.

Grafik 8'de gösterildiği gibi, 2012-2023 yılları arasında Libya'ya yönelik yolsuzluk algısı, 100 üzerinden ortalama 17 puan ile çok düşük bir puana sahip olmuştur. Nitekim 2022 yılına ait puan durumunda Libya, 18 puana sahip olmuş ve Tablo 13'de görüldüğü gibi, 180 ülke arasında 170. sırada yer almıştır.

Yıl	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Sıra	160	172	166	161	170	171	170	168	173	172	171	170

Tablo 13: Yolsuzluk Algısı Sıralamasında Yıllara Göre Libya (2012-2023)

Kaynak: Transparency International, 2023.

Libya'nın başarısız/kırılgan bir devlet niteliğinde olmasının diğer bir nedeni de, Libyalı yetkililerin ve/veya uluslararası kuruluşların mülteciler ve yerinden edilmiş kişilere yönelik etkili koruma ve destek sağlayamamasıdır. Nitekim çatışmalardan kaynaklı ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin güvenliği bir türlü sağlanamamış ve Avrupa ülkeleri gibi dış aktörlerin desteğiyle, Libya üzerinden gelen göçmen akınıni engellemeye

yönelik sert önlemler alınmışsa da, göçmenlerin ülkeleri başarısız/kırılgan bir devlet niteliğini taşıması, onların istikrarının sağlanmasına engel teşkil etmiştir.

Libya'nın başarısız/kırılgan bir devlet olarak ön plana çıkması, negatif barış ortamını kötüleştirme potansiyelini taşımakta ve Libya gibi bir devlet, çatışma konularını kargaşa ve şiddete başvurmadan çözülmesine imkân sağlayacak sosyoekonomik dayanıklılıktan yoksun kalmaktadır. Öyle ki, Libya'daki temsili hükümetlerde, şeffaf ve erişebilir hukuk sistemleri ve özgür basın gibi toplumun şikâyetlerini şiddet içermeyen yollarla çözmelerine imkân sağlayacak sosyal altyapı mevcut değildir (Institute for Economics and Peace, 2024). Bu bağlamda, Libya için olası en kötü senaryo, döngüsel çatışmanın devam etmesi ve yoğunlaşmasıdır. Özellikle, birincil aktörlerin daha fazla alan hâkimiyeti sağlamayı ve Libya Merkez Bankası ve Ulusal Petrol Şirketi gibi önemli altyapılar üzerinde kontrol sağlamayı hedeflemeleri, şiddetin tırmanmasına yol açma potansiyelini taşımaktadır. Ayrıca, Hafter'in Libya'nın geleceğindeki rolü net bir şekilde tanımlanmadığı sürece, seçimlerin yapılması veya yapılacak seçimlerin sonuçlarının kabulü mümkün görülmemektedir. Bu durumda, siyasi ve ulusal uzlaşma olmadan ortaya çıkacak olan istikrarsızlık, yeni bir iç savaşın yaşanmasını mümkün kılmaktadır (Institute For Peace and Security Studies, 2018).

Libya'nın tekrar bir şiddet sarmalına girmemesi ve yeni bir iç savaşın yaşanmaması için, önerilen veya talep edilen bir çözüm modeli de özerklik olmuştur. Üniter görünümlü bir devlet olarak, pozitif barışı sağlamaktan uzak olması, negatif barış ortamını sürdürebilir bir nitelikte olmaması ve başarısız/kırılgan olması, bu çözüm modelinin tartışılmasını sağlamıştır. Örneğin; Varvelli ve Lovotti, Libya krizi için Kürt-Irak modelini sunmuş ve bu modelin Libya'daki krize olası bir çözüm olabileceğini ifade etmiştir. Bu model, ilk adım olarak, Libya petrol gelirlerinin belirli bir yüzdesini Sirenayka'ya verilmesini içermektedir. Sonraki adım, Doğu Libya seçmenleriyle uzun süreli bir ateşkes anlaşmasının sağlanmasını öngörmektedir. Bir sonraki adımda da, LUO'nun Sirenayka sınırları içine çekilmesini ve gelecekte Hafter'in liderliğinde bir değişiklik yapılmasını içermektedir. Son adım olarak da, Sirenayka'nın kendi yönetiminde fiilen özerklik ilan edebilmesi yer almaktadır. Böyle bir modelin, yerel, bölgesel ve uluslararası çatışma düzeylerinde olumlu bir yansıması olabileceğini öne sürmüştür. Ayrıca, bu çözüm modelinin ülkenin bölünmesine yol açmayacağını, aksine Libya'nın birliğini ve istikrarını sağlamada en iyi bir garanti olacağını savunmuştur

(Varvelli ve Lovotti, 2019: 5-6). Heba da, Libya’da güç ve servetin adil paylaşıldığı federal bir sistemin veya Fizan, Barka ve Trablus’ta yerel yönetimi garanti eden yarı bir federal sistemin, “çatışmanın barışçıl bir şekilde sonlanmasına ve ulusal birliğin teşvik edilmesine yol açabilecek tek mekanizma olduğunu vurgulamıştır.” (Cevher, 2020).

Wood ise, uluslararası aktörlerin yardımlarını planlamasında yardımcı olmak için sunduğu raporda, Libya’daki çatışma sürecinde Doğu ve Batı Bloklarının yansıttığı durumu ön plana çıkararak, blokların ayrıştığı hususlarını vurgulamıştır. Rapor, Doğu Bloğu liderlerinin gerçek bir ulusal hırslarının olduğunu ve kendilerini ulusal meşruiyete sahip olarak gördüklerini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, özellikle fedaralist liderler, Doğu Bloğunu doğu için özerklik ve hatta bağımsızlık için bir fırsat penceresi olarak görmekte ve bu minvalde Bloğa yönelik baskı kurmaktadır. Ayrıca, doğudaki halkın Trablus’tan yönetilmek istemediğini ve doğudaki kurumları meşru görerek desteklediklerini öne sürmektedir. Nihayetinde, ulusal bölünmenin gerçekleştiği ve Trablus merkezli kurumların ulusal düzeyde yetkiye sahip olamadığını, bundan dolayı Doğu-Batı bloklarının paralel girişimlerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Doğu ve Batı Bloku kurumları sadece kendi kontrolündeki bölgelerde uygulanan reformları üstlenmiştir. Wood’a göre bu durum, Libyalılar için doğuda ve batıda ayrı yaşam deneyimleri olduğunu ifade etmektedir (Wood, 2019: 6).

Libya krizi için sunulan özerklik modeli ve Libya’yı doğu-batı eksenli ayrıştırıcı bir okuma biçimine maruz bırakılmasına yönelik sert eleştiriler de olmuştur. Örneğin; Ubeydi, Libya’nın bölünemez bir ülke olduğunu ve “farklı ırk, etnik köken ve dilleri barındıran eyalet oluşumlarından meydana gelen kantonal bir devlet” olmadığını vurgulamıştır. Libya’daki krizin, siyasi taraflar arasında var olan anlaşmazlıkların bir sonucu olarak yaşandığını ve buna benzer krizlerin dünyanın birçok ülkesinde yaşandığını ifade eden Ubeydi, Libya’nın farklı bölgelerindeki tarafların ne olursa olsun ülkenin bölünmesini kabul etmeyeceğini savunmuştur (Ubeydi, 2019). Cevher ise, Libya’ya ilişkin yapılan federalizm tartışmalarını ele aldığı yazısında, birçok Libyalıya göre federalizm çağrılarının, ülkeyi parçalamak ve zayıflatmak için küçük devletlere bölmeyi hedeflemekte olduğunu ifade etmiştir (Cevher, 2020)

SONUÇ

Bir olgu olarak varlık gösteren çatışma, devletler için bir imtihan mahiyetini taşımaktadır. Özellikle, devlet-içi çatışmaların sayısındaki artış ve her bir çatışmanın nevi şahsına münhasır olması, bu tür çatışmalar için kapsamlı, net ve kesin sonuç verecek bir teori ya da yaklaşımın ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır. Bu minvalde, mevcut çalışma neticesinde bu yargı netlik kazanmış ve çalışma, genelgeçer bir yaklaşım ortaya koymaktan ziyade yöntemsel bir çerçeve ortaya koyma hedefini gerçekleştirmiştir. Ortaya konulan çerçeve, ÇD+ÇS olarak formülize edilmiştir. Nitekim çalışmanın araştırma sorularından biri olan, “devlet-içi çatışmaların analizinde hangi bileşenler çatışmayı anlaşılır kılmaktadır?” sorusuna yanıt olarak ve bu paralelde oluşturulan “H1: Devlet-içi çatışmaların analizinin, pratik ve kapsamlı bir çatışma analiz yöntemi olan ÇD+ÇS çerçevesinde yapılması, çatışmanın anlaşılması ve çözümü için önemli fikri altyapıyı sağlar.” hipotezini destekler mahiyette bir çerçeve ile çalışmanın yöntemi oluşturulmuştur. ÇD+ÇS çerçevesinin ilk aşamasına göre, çatışmanın mahiyeti şu bileşenlerle anlaşılabilir; (1) çatışma ülkesi hakkında genel bilgi ve çatışmanın tarihsel sürecini ortaya koyan - çatışmanın profili, (2) aktörleri profillerine ve çatışmaya katılım düzeylerine göre analiz eden - çatışmada yer alan aktörler, (3) çatışmayı doğuran ve çatışmanın devam etmesine yol açan – çatışma nedenlerinin sektörel analizi ve (4) çatışma olayları ve etki-tepki süreçleri ile çatışma ortamı ve analiz düzeylerini ortaya koyan – çatışma dinamikleri ve bağlamı gibi bileşenler, çatışmanın anlaşılmasına imkân sağlamaktadır.

Çözüme odaklanan ÇD+ÇS’nin ikinci aşaması olan Çözüm Stratejileri ise; (1) çatışma ülkesinin, varsa, geçmiş çatışma çözümü deneyimi, (2) çatışmanın çözülmesine pozitif katkı sağlayan veya sağlayacak olan barışçıl aktörlerin düzeylerine göre analizi, (3) çatışma çözümü için atılan adımlar ve girişimler ve (4) önceki bileşenler dikkate alınarak olası çözüm senaryolarının neler olabileceği gibi bileşenleri barındırmaktadır. Böylelikle, çağdaş çatışma çözümüne bir katkı olarak yöntemsel bir çerçeve ve modern devlet-içi çatışmaların analizinde kullanılabilecek kapsamlı ve pratik bir araç sağlanmıştır. Bu yönüyle H1’in, ‘ÇD+ÇS çerçevesi, çatışmanın anlaşılması ve çözümü için önemli fikri altyapıyı sağlar’ tezi doğrulanmaktadır.

ÇD+ÇS çerçevesinin Libya örneğine tatbik edilmesi ile yöntemsel çalışmanın uygulanabilirliği test edilmiştir. Bu bağlamda, Libya örneği bir laboratuvar mahiyetinde analiz edilmiştir. Nitekim çalışmanın araştırma sorularından biri olan, “Çatışmanın tırmanmasında ve uzun sürmesinde, hangi düzey aktörler ve nedensel faktörler etki etmektedir?” sorusuna cevap arayışı ve “H2: Çatışmanın ortaya çıkmasında ve devamlılığında, iç dinamiklerle birlikte dış dinamikler de önemli birer nedensel faktör olarak ön plana çıkmaktadır.” ile “H5: Libya’da çatışmayı tırmandıran ve çözümü baltalayan ikincil aktörler, kazan-kazan stratejisiyle hareket ederek çıkarlarını elde etmeleri mümkündür.” hipotezleri, çalışmanın ikinci bölümünü teşkil eden ÇD+ÇS’nin birinci aşamasına göre ortaya konulan bileşenlerle test edilmiştir.

Libya’daki çatışmanın on yılı aşkın sürmesi, farklı aşamalardan geçmesi ve şiddet yoğunluğunun dönemsel olarak farklılık göstermesi, birincil ve ikincil aktörlerin pozisyonlarının bir sonucudur. Aynı zamanda, konjonktürel olarak da iç ve dış dinamiklerin etkileşimi, çözümden ziyade çatışmayı doğurmuş ve kazan-kaybet stratejisini hâkim kılmıştır. Nitekim Libya’daki çatışma, toplumsal, bölgesel ve küresel düzeydeki çatışmaların bir tezahürü olarak ortaya çıkmış ve devamlılık göstermiştir. Bu bağlamda, bölgesel ve küresel aktörlerin Libya üzerinden çıkar çatışması yaşaması, bölgesel ve uluslararası güvenlik için bir tehdit doğurmuş ve devlet-içi çatışma olarak devam eden Libya çatışmasının uluslararası bir boyut kazanmasına yol açmıştır. Bu süreçte, birincil aktör mahiyetindeki aktörler, Libya’da iktidarı tekellerine almayı hedeflerken; ikincil aktör mahiyetindeki dış aktörler, birincil aktörlerden birine taraf olarak çatışmaya dâhil olmuş ve birincil aktörlerin çatışmayı sürdürmelerinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, H5 hipotezi ikincil aktörlerin, çatışmayı tırmandıran ve çözümü baltalayan kazan-kaybet stratejisi doğrultusunda hareket etmeleri yerine, Libya’da istikrarlı bir yönetimi ve sürdürülebilir bir barış ortamını hedefleyen kazan-kazan stratejisi doğrultusunda hareket ederek çıkarlarını elde etmeleri daha mümkün olduğunu öne sürmektedir. Nitekim mevcut çalışmayla da bu hipotez kısmen doğrulanmış ve Libya’da çatışmanın devamlılığı aktörlerin çıkarlarını elde etmelerini zorlaştırmakla birlikte, istikrarlı bir Libya’nın aktörlerin çıkarlarına daha iyi imkân sağlayacağını ortaya koymaktadır. Öyle ki, bölgesel ve uluslararası güvenlik ve istikrar, aktörlerin öncelemesi gereken temel ihtiyaçlarını yansıtmaktadır.

ÇD+ÇS çerçevesinin ikinci aşamasını ortaya koyan, Libya için çözüm stratejileri konusu ise, çalışmanın “Libya devlet-içi çatışmasında, sürdürülebilir bir barış ortamı için nasıl bir yaklaşım geliştirilmelidir ve Libya’da pozitif barışın sağlanması ne kadar olasıdır?” gibi araştırma sorularına cevap arayışı ve H3, H4 ve H6 hipotezlerini test etme mahiyetinde ortaya konulmuştur. Nitekim “H3: Devlet-içi çatışmaların çözümünde, dış aktörler kadar iç aktörler de üzerinde durulması gereken birer kilit aktördür.” ve “H4: Çözüm için, ‘yukarıdan-aşağıya’ bir yaklaşımın paralelinde ‘aşağıdan-yukarıya’ bir yaklaşımın da dikkate alınması, sürdürülebilir bir barış ortamı için elzemdir.” hipotezleri birbiriyle uyumlu hipotezler olarak değerlendirilmiş ve “Libya devlet-içi çatışmasında, sürdürülebilir bir barış ortamı için nasıl bir yaklaşım geliştirilmelidir?” araştırma sorusuna yanıt olarak oluşturulmuştur. Nihayetinde, mevcut çalışmanın üçüncü bölümü H3 ve H4’ü test etmiş ve Libya çatışma çözümünde geleneksel aktörler, STK’lar ve aktivistler ve sivil katılımcılar gibi yerel/iç aktörlerin barışçıl potansiyellerinin gözardı edildiği ve bu aktörlerin dış aktörlerce baskılandığı ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle, H3’e göre her ne kadar iç aktörler de çözüm sürecinde birer kilit aktör olarak değerlendirilse de dış aktörler seviyesinde çözümde etkin olmaları mümkün görülmemektedir. Ancak, H4 hipotezi Libya için sürdürülebilir bir barış ortamının nasıl bir yaklaşımla mümkün olabileceğini ortaya koymakta ve mevcut çalışma, yukarıdan-aşağıya ile aşağıdan-yukarıya yaklaşımının paralel bir şekilde uygulanmasının Libya üzerinden mümkün olabileceğini ortaya koyarak H4 hipotezini doğrulamaktadır. Şöyle ki, Libyalıların kendi sorunlarını kendileri çözme iradeleri ile üçüncül (dış) aktörlerin Libya sorununu çözme kararlılıkları, birbirlerine uyumlu bir şekilde işlevsel hale getirilmesi mümkündür.

Libya’da pozitif barış ortamının sağlanması sorunsalı ve bu paralelde oluşturulan “H6: Libya için pozitif barış ortamının sağlanması, uzun vadeli bir strateji gerektirse de, çatışmanın mahiyeti incelendiğinde bunun mümkün olduğu ortaya çıkmaktadır.” hipotezi, bir varsayım olarak test edilmiştir. Nihayetinde, Libya’da pozitif barış ortamının sağlanmasının mümkün kılacak hafifletici ve zorlayıcı etkenlerin varlığı tespit edilmiş ve de hafifletici etkenlerin birer fırsat mahiyeti taşıdığı, zorlayıcı etkenlerin ise aşılması gereken bariyerler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle, en iyi durum senaryosu olarak ortaya konulan pozitif barış için, sözkonusu fırsatların değerlendirilmesi ve bariyerlerin aşılması gerekmektedir. Aksi takdirde, son süreçteki negatif barış ortamının

sürdürülebilirliği baltalanmaya müsait halde kalacak ve en kötü durum senaryosu olarak Libya'da devletin kırılgan/başarısızlığı ve de toprak bütünlüğünün bölünmesi tartışmaları sürecelecektir.

KAYNAKÇA

- Aamari, O. (2023, 23 Kasım). UNSG envoy to Libya commends Morocco's role in Libyan elections. Morocco World News. <https://www.moroccoworldnews.com/2023/11/359131/unsg-envoy-to-libya-commends-moroccos-role-in-libyan-elections> Erişim Tarihi: 12/03/2024.
- Abdalla, A. ve Sender, M. (2019). C. R. SIPPABIO: A model for conflict analysis. In Peace Institute. <https://inpeaceamr.com/wp-content/uploads/2020/06/Abdalla-C-R-SIPPABIO-February-2020.pdf>
- Abdullah, W. (2022, 10 Şubat). Libyan parliament chooses Fathi Bashagha as new prime minister. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/libyan-parliament-chooses-fathi-bashagha-as-new-prime-minister/2499107> Erişim Tarihi: 02/03/2024.
- Abouaoun, E. ve Hill, T. M. (2022, 6 Nisan). The New U. S. Plan to Stabilize Conflicts: The Case of Libya. United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2022/04/new-us-plan-stabilize-conflicts-case-libya>
- Abouzzohour, Y. (2021, 19 Ağustos). Libya's peace process: What's at stake for the maghreb, 10 years after Gadhafi's overthrow. Brookings. <https://www.brookings.edu/articles/libyas-peace-process-whats-at-stake-for-the-maghreb-10-years-after-gadhafis-overthrow/>
- Acaps (2023, 15 Aralık). Libya protection risks in eastern and western Libya. Thematic Report. https://www.acaps.org/fileadmin/Data_Product/Main_media/20231215_ACAPS_thematic_report_protection_risks_in_eastern_and_western_Libya_01.pdf
- Acaps. (2024). Country analysis: Libya. <https://www.acaps.org/en/countries/libya#>
- Afat, E. (2012, 11 Temmuz). Libya seçimleri demokratikleşme sürecinde ilk adım. Al Jazeera, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/libya-secimleri-demokratiklesme-surecinde-ilk-adim> Erişim Tarihi: 02/03/2024.
- African Union (2020, 20 Mayıs). Communique of the meeting of the contact group on Libya, 19 May 2020. <https://www.peaceau.org/en/article/communique-of-the-meeting-of-the-contact-group-on-libya-19-may-2020> Erişim Tarihi: 02/03/2024.
- African Union (2022, 27 Haziran). A-3 joint statement on the situation in Libya. <https://www.africanunion-un.org/post/a-3-joint-statement-on-the-situation-in-libya> Erişim Tarihi: 05/03/2024.
- African Union (2023, 9 Şubat). Communique: The 1136th meeting of the AU peace and Security Council (AUPSC) helde on 1st February 2023, on the situation in Libya. <https://www.peaceau.org/en/article/communique-the-1136th-meeting-of-the-au-peace-and-security-council-aupsc-held-on-1st-february-2023-on-the-situation-in-libya> Erişim Tarihi: 12/03/2024.

- African Union (t.y.). Member states. https://au.int/en/member_states/countryprofiles2
Erişim Tarihi: 10/03/2024.
- Akdoğan, A. (2019). Post-Sovyet topraklarda tek taraflı kuvvet kullanımının dinamikleri (Yayın No. 564369) [Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Akgöl, N. S. (2015). Barış alışmaları: Başlangıçtan günümüze değişimi. Barış Araştırmaları ve çatışma zmleri Dergisi, 3(1), 85-106.
- Akgöl, . (2016). Bilimsel yöntemlerle savaşın nedenlerini açıklama yolu olarak savaş çalışmaları disiplini. Güvenlik Stratejileri, 12(23), 1-34.
- Aksu, E. (2003). The United Nations, intra-state peacekeeping and normative change. Manchester University Press.
- Akyeşilmen, N. (2013). Çatışma yönetimi: Kavramsal ve kuramsal bir analiz. N. Akyeşilmen (Edt.), Barışı konuşmak: Teori ve pratikte çatışma yönetimi içinde (ss.18-44) ODTÜ Yayıncılık.
- Akyeşilmen, N. (2015). Çatışma analizi: Hak-temelli stratejik barış modeli. E. Efegil ve E. P. Albayarakoğlu (Der.), Türkiye'nin yakın havzasındaki devlet-içi çatışmaların analizleri içinde (ss.39-76). Gündoğan Yayınları.
- Akyeşilmen, N. ve Tinker, V. (2016). Conflict analysis: Rights-based peace model. N. Akyeşilmen ve . A. Afşar (Edt.), Suriye'de barışın imknları: Çatışma analizine alternatif bir bakış içinde (ss. 21-50). Orion Kitabevi.
- Al, A. ve Aslan, N. (2018). Petrol kıskacında ortadoğu: Libya sivil savaş rneği, Econdor International Academic Journal, 2(1), 37-55.
- Alger, Chadwick F. (2007), "Peace Studies as a Transdisciplinary Project", s. 299-318, Webel, Charles, ve Galtung, Johan (Edt.), Handbook of Peace and Conflict Studies, Routledge: London and New York.
- Alkanat, A. (2020). Avrupa Birliği'nin Libya politikası. SETA, (261).
- Alkhirah, J. A. (2022, 15 Ocak). BM Libya zel Temsilcisi Stephanie Williams: Libyalılar arasında savaşa dönme konusunda bir istek görmüyorum. şarkul Avsat. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3416201/bm-libya-%C3%B6zel-temsilcisi-stephanie-williams-libyal%C4%B1lar-aras%C4%B1nda-sava%C5%9Fa-d%C3%B6nme> Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Al-Shadeedi, A. H. ve Ezzeddine, N. (2019, şubat). Libyan tribes in the shadows of war and peace. Cliengendael: CRU policy Brief. https://www.clingendael.org/sites/default/files/2019-02/PB_Tribalism.pdf
- Altai Consulting. (2017). National reconciliation in Libya: A baseline survey. https://www.altaiconsulting.com/_files/ugd/fe5272_fd4d956df4fe48ac8afb393abce915a0.pdf

- Amania Africa (2023, 1 Şubat). The situation in Libya. <https://amaniafrica-et.org/the-situation-in-libya/> Erişim Tarihi: 02/04/2024.
- Amara, H. (2016, 31 Mart). Libya's U.N.-backed presidential council reaches Tripoli by ship. Reuters. <https://www.reuters.com/article/idUSKCN0WW1CG/reuters.com/article/idUSKCN0WW1CG/> Erişim Tarihi: 02/03/2024.
- Ambassade De France En Libye (2021, 10 Ekim). Statement by the Embassies of France, Germany, Italy, the United Kingdom and the United States in Libya (10th of October 2021). <https://ly.ambafrance.org/Statement-by-the-Embassies-of-France-Germany-Italy-the-United-Kingdom-and-the-471>
- Arab Center for Research and Policy Studies (2021, 13 Ekim). Libyan parliament's new election law: Terms and implications. Doha Institute For Graduate Studies. <https://www.dohainstitute.org/en/PoliticalStudies/Pages/Intentions-and-Implications-of-Libyan-Parliaments-New-Election-Law.aspx>
- Ardemagni, E. (2020, 23 Eylül). Qatar steps up political efforts in Libya and Mali. NATO Defense College Foundation. <https://www.natofoundation.org/gulf/qatar-political-efforts-in-libya-and-mali-gulf-ardemagni/>
- Armed Conflict Location and Event Data Project (2019, 29 Temmuz). Libya crisis. ACLED. <https://acleddata.com/crisis-profile/libya-crisis/>
- Ash, N. (2015a, 28 Nisan). GNC rejects UN dialogue deal but says it will stick with talks. Libya Herald. <https://libyaherald.com/2015/04/gnc-rejects-un-dialogue-deal/> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Ash, N. (2015b, 28 Haziran). UNSMIL dialogue: first face-to-face talks today. Libya Herald. <https://libyaherald.com/2015/06/unsmil-dialogue-first-face-to-face-talks-today/> Erişim Tarihi: 12/10/2023.
- Askeroğlu, S. (2020, 24 Nisan). Libya efforts towards building an alliance against Turkey in the Mediterranean. İRAM. <https://iramcenter.org/en/libya-efforts-towards-building-an-alliance-against-turkey-in-the-mediterranean/>
- Aslanoglu, V. (2019, 31 Aralık). Libya: Petrol ve doğalgaz varlığı ne kadar, keşfedilmemiş deniz altı rezervlerine dair ihtimaller ne?. T24. <https://t24.com.tr/haber/volkan-aslanoglu-yazdi-libya-nin-petrol-ve-dogalgaz-sahalari-ve-turkiye-nin-potansiyel-kazanimleri,854286> Erişim Tarihi: 10/10/2023.
- Ataman, M. (2019, 23 Aralık). Arap dünyasında değişim talebi devam ediyor. SETA. <https://www.setav.org/yorum/arap-dunyasinda-degisim-talebi-devam-ediyor>
- Aydemir, M. (2021, 3 Şubat). BM öncülüğündeki libya siyasi diyalog forumu Libya'nın geçici yönetimini belirlemede sona yaklaştı. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-onculugundeki-libya-siyasi-diyalog-forumu-libyanin-gecici-yonetimini-belirlemede-sona-yaklasti/2132139> Erişim Tarihi: 11/10/2023.

- Azar, E. E. (1990). Protracted international conflicts: Ten propositions. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. 145-155). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Bağcı, H. (2013). Önsöz yerine: Çatışma analizi. N. Akyeşilmen (Edt.), Barışı konuşmak: Teori ve pratikte çatışma yönetimi içinde (ss. 3-17). ODTÜ Yayıncılık.
- Bah, A. S. (2022, 30 Haziran). Statement by Dr. Alhaji Sarjoh Bah, director of conflict management directorate, on the situation in Libya. African Union: Effective Governance, Peace Dividends. <https://w.peaceau.org/en/article/statement-by-dr-alhaji-sarjoh-bah-director-of-conflict-management-directorate-on-the-situation-in-libya>
- Balta, E. (2022, 26 Nisan). Yeni Soğuk Savaş: Gerçek mi, mit mi?. Birikim. <https://birikimdergisi.com/haftalik/10991/yeni-soguk-savas-gercek-mi-mit-mi>
- Barry, D. (2015, 15 Aralık). Updated: Libyan factions to form committees to work on setting up national unity government. United Nations. <https://www.independent.com.mt/articles/2015-12-15/local-news/New-attempt-for-two-Libyan-factions-to-conclude-unity-government-agreement-in-Malta-6736150526> Erişim Tarihi: 02/08/2023.
- Bartos, O. J. ve Wehr, P. (2002). Using conflict theory. Cambridge University Press.
- Başer, A. (2014, 22 Nisan). Çatışma analiz yöntemleri. TUIÇ Akademi. <https://www.tuicakademi.org/catisma-analiz-yontemleri/>
- Bayat, C. (2018). Rusya-Libya ilişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya yönelik askeri müdahale tartışmaları sırasında Rusya'nın politik tutumu. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2(1), 169-205.
- Beccaro, A. (2017). Russia: Looking for a Warm Sea. K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.), Foreign Actors in Libya's Crisis içinde (ss. 73-89). Atlantic Council.
- Becerra, M. (2020, 22 Temmuz). A lost decade: The actors and geopolitics behind the Libyan civil war. Geopolitical Monitor. <https://www.geopoliticalmonitor.com/a-lost-decade-the-actors-and-geopolitics-behind-the-libyan-civil-war/> Erişim Tarihi: 05/08/2023.
- Bell, C., Wise, L., Beaujouan, J., Epple, T., Forster, R. ve Wilson, R. (2021). A globalised practice of Local Peace Agreements. The British Academy (Ed), Local Peace Processes içinde (ss. 7-14).
- Bercovitch, J. ve Trappl, R. (2006). The confman.2002 data set. R. Trappl (Edt.), Programming for peace: Computer-aided methods for international conflict resolution and prevention içinde (ss.115-144). Springer.
- Bercovitch, J., Kremenyuk, V. ve Zartman, I. W. (2008). Introduction: The nature of conflict and conflict resolution. J. Bercovitch, V. Kremenyuk ve I. W. Zartman,

(Edt.), The SAGE handbook of conflict resolution içinde (ss. 1-12). SAGE Publications.

Berghof Vakfı (2018). Berghof çatışma dönüşümü ve kavram dizini: Teori ve uygulamaya yönelik 20 kavramlaştırma. Berghof Foundation Operations.

Beriker, N. (2009). Conflict resolution: The missing link between liberal international relations theory and realistic practice. D. J. D. Sandole, S. Byrne, S. Byrne, I. Sandole-Staroste ve J. Senahi (Edt.), Handbook of conflict analysis and resolution içinde (ss. 256-271). Routledge.

Beriker, N. (2015). The conflict resolution fiel: Reflections on multiple realities, challenges, and geographical divides. The Brown Journal of World Affairs, 21(2), 7-22.

Berkley Center (2012, Haziran). Strategies for peace: Transforming conflict in a diverse World. Berkley Center for Religion, Peace and World Affairs at Georgetown University.

Betts, R. K. (2017). Conflict after the cold war: Arguments on causes of war and peace (Fifth Edition). Routledge.

Bibbo, B. (2017, 18 Mayıs). What does the Haftar-Serraj meeting mean for Libya?. Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/features/2017/5/18/what-does-the-haftar-serraj-meeting-mean-for-libya> Erişim Tarihi: 02/10/2023.

Bilgin, K. R. (2018). Barış operasyonları kavramsal ve kuramsal bir tartışma. Başkent Üniversitesi: Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(2), 21-36.

Binus University Faculty of Humanities. (2018, 6 Aralık). Arap Baharı'nın Ortadoğu'ya etkisi. Binus University: International Relations. <https://ir.binus.ac.id/2018/12/06/the-impact-of-arab-spring-on-middle-east/>

Boulkemh, A. ve Özer, S. (2020, 13 Ocak). Cezayir Libya konusunda güçlü adımlarla etkinliğini artırıyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cezayir-libya-konusunda-guclu-adimlarla-etkinligini-artiriyor/1700846> Erişim Tarihi: 02/07/2023.

Boutros-Ghali, B.. (1992). An agenda for peace: Preventive diplomacy, peacemaking and peace-keeping. Report of the Secretary-General pursuant to the statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992. Office of Conference Services Department of Administration and Management: Department of Public Information.

Boyraz, H. M. (2014, 18 Temmuz). Hollanda Hastalığı Nedir?. Uluslararası Politika Akademisi. <http://politikaakademisi.org/2014/07/18/hollanda-hastaligi-nedir/>

Braun, K. ve Passon, J. (2020). Across the Sahara: Tracks, trade and cross-cultural exchange in Libya. Springer Open.

- Bright, L. S. (2013). The conflict mapping chart. <https://www.in-mediation.eu/wp-content/uploads/file/ConflictMapping.pdf>
- Burton, J. ve Dukes, F. (1990). Introduction. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. 1-11). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Burton, J. W. (1988). Conflict resolution as a political system. Center for Conflict Analysis and Resolution, George Mason University.
- Buzan, B. ve Waver, O. (2004). Regions and powers: The structure of international security. Cambridge University Press.
- Caner, C. ve Şengül, B. (2018). Devrimler, kaos ve istikrar arayışları içinde Libya: Tarihsel ve yapısal bir analiz. Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi, 3(6), 45-70.
- Carment, D., Delany, C., Ampleford, S., Conway, G. ve Ospina, A. (2006). Country indicators for foreign policy. R. Trappl (Edt.), Programming for peace: Computer-aided methods for international conflict resolution and prevention içinde (ss.81-114). Springer.
- Carment, D., James, P. ve Taydas, Z. (2006). Who intervenes?: Ethnic conflict and interstate crisis. The Ohio State University Press.
- Center for Preventive Action (2024, 15 Temmuz). Civil conflict in Libya. Global Conflict Tracker: Council on Foreign Relations. <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/civil-war-libya>
- Center for Systemic Peace (t.y.). About: Our mission. <https://www.systemicpeace.org/> Erişim Tarihi: 27/02/2023.
- Centro Studi Internazionali (2019, Mayıs). Information warfare in Libya: The online advance of Khalifa Haftar. CeSI: Social Strategic Studies. https://www.cesi-italia.org/contents/Analisi/Information%20warfare%20in%20Libya%20The%20online%20advance%20of%20Khalifa%20Haftar_1.pdf
- Cevher, K. (2020, 5 Temmuz). Federal yönetim çağrıları Libya'yı küçük devletlere dönüştürür mü?. Şarkul Avasat. <https://turkish.aawsat.com/home/article/2371671/federal-y%C3%B6netim-%C3%A7a%C4%9Fr%C4%B1lar%C4%B1-libya%E2%80%99y%C4%B1-k%C3%BC%C3%A7%C3%BCk-devletlere-d%C3%B6n%C3%BCr%C5%9F%C3%BCr-m%C3%BC> Erişim Tarihi: 02/01/2024.
- Ceviz, N. (2011). Libya tarihine kısa bir bakış. Ortadoğu Analiz, 3(27), 80-90.
- Cheatham, A. (2022, 31 Ekim). Ask the experts: What drives Libya's fragility?. United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/blog/2022/10/ask-experts-what-drives-libyas-fragility>

- Chothia, F. (2020, 4 Şubat). How Africa has been frozen out of Libya peace efforts. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-africa-51293355> Erişim Tarihi: 03/02/2023.
- Chuprygin, A. V., Chuprygina, L. A. ve Matrosov, V. A. (2019), Key actors in the Libyan conflict. *Russia in Global Affairs*, 17(4).
- Clingendael. (2018). Libya local security Libya. <https://www.clingendael.org /diversity security Libya/>
- Coker, M. (2013, 3 Ekim). Ex-rebel, with militia, lays claim to Libyan oil patch. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/exrebel-with-militia-lays-claim-to-libyan-oil-patch-1380842931> Erişim Tarihi: 25/11/2023.
- Cole, P. ve Mangan, F. (2016, 2 Eylül). Tribe, security, justice and peace in Libya today. *United States Institute of Peace*. <https://www.usip.org/publications /2016/09/tribe-security-justice-and-peace-libya-today>
- Conflict-related Development Analysis (2012, Mayıs). Conflict analysis framework: Field guidelines and procedures. Collaborative Learning Projects, Second Draft for Review and Field Testing.
- Cook, P. (2021, 5 Şubat). Libya forum elects new transitional government. *Geneva Solutions*. <https://genevasolutions.news/peace-humanitarian/un-led-libya-forum-elects-new-transitional-government>
- Cook-Huffman, C. (2009). The role of identity in conflict. D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste ve J. Senehi (Edt.), *Handbook of conflict analysis and resolution içinde* (ss. 19-31). Routledge.
- Council of Europe (2012). T-Kit 12: Youth transforming conflict. Council of Europe Publishing.
- Cousins, M. (2014, 29 Eylül). Ghadames conference calls for nationwide ceasefire; ‘a great day for Libya’. *Libya Herald*. <https://libyaherald.com/2014/09/ghadames-conference-calls-for-nationwide-ceasefire-a-great-day-for-libya-say-leon/> Erişim Tarihi: 28/03/2023.
- Cousins, M. (2016, 25 Ekim). Arab League, African Union and UN move to coordinate Libya policy. *Libya Herald*. <https://libyaherald.com/2016/10/arab-league-african-union-and-un-move-to-coordinate-libya-policy/> Erişim Tarihi: 05/08/2023.
- Curran, D. (2017). More than fighting for peace?: Conflict resolution, UN peacekeeping, and the role of training military personnel. Springer.
- Çınar, Y. (2016). Çatışmayı dönüştürme safhasında rehabilitasyon süreci: Kuzey İrlanda örneği (Yayın No. 448003) [Doktora Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

- Dala, M. (2022, 22 Mart). Libya petrolü, ABD ile Rusya arasındaki enerji mücadelesinde nerede duruyor?. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/libya-petrolu-abd-ile-rusya-arasindaki-enerji-mucadelesinde-nerede-duruyor/2542127> Erişim Tarihi: 02/11/2023.
- Dalaa, M. (2020, 13 Haziran). 9 peace initiatives rebuffed by Libya's Haftar: Timeline. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/9-peace-initiatives-rebuffed-by-libyas-haftar-timeline/1875548> Erişim Tarihi: 19/11/2023.
- Dallison, P. (2016, 1 Nisan). EU Imposes Sanctions on Libyan Officials. Politico. <https://www.politico.eu/article/eu-imposes-sanctions-on-libyan-officials-nouri-abusahmain-khalifa-al-ghwell-aguila-saleh/>
- Davies, S., Engström, G., Pettersson, T. ve Öberg, M. (2024). Organized violence 1989-2023, and the prevalence of organized crime groups. Journal of Peace Research 61(4). 673-693.
- Davis, I. (2021). Tracking armed conflicts and peace processes. SIPRI Yearbook: World Armaments and Disarmament, 31-46.
- Delahunty, H. (2022, Ocak). Towards peace in Libya? A gender-responsive analysis of the Libyan conflict and some pathways towards gender-inclusive resolution. Denfer in Geopolitics Institute. https://igg-geo.org/wp-content/uploads/2022/01/Towards-peace-in-Libya_Hannah-Delahunty.pdf
- Deng, E. (t.y.). Peacebuilding and addressing root-causes: Refugees as agents of peace. Global Compact on Refugees. <https://globalcompactrefugees.org/goodpractices/refugees-agents-peace> Erişim Tarihi: 13/05/2024.
- Deutsch, M. (2014). Chapter one: Cooperation, competition and conflict. P. T. Coleman, M. Deutsch ve E. C. Marcus (Edt.), The handbook of conflict resolution: Theory and practice içinde (2. Baskı, ss. 53-84). Jossey-Bass.
- Dijkema, C. ve D'heres, S. M. (2007, Mayıs). Negative versus positive peace. Irenees. https://www.irenees.net/bdf_fiche-notions-186_en.html
- Die Arbeitsgemeinschaft Kriegsursachenforschung (2016, 1 Eylül). Definition and typology of war. Universitat Hamburg. <https://www.wiso.uni-hamburg.de/fachbereich-sowi/professuren/jakobeit/forschung/akuf/kriegsdefinition.html>
- Dieprojectmanagement (t.y.). 9 stages of conflict escalation according to Friedrich Glasl. <https://dieprojektmanager.com/9-stages-of-conflict-escalation-according-to-friedrich-glasl/> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Dizdaroglu, C. (2019, Ekim). Çatışma çözümü. Güvenlik Yazıları Serisi/19. https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/CatismaCozumu_CihanDizdaroglu_v.1.pdf
- Dönmez, G. (2015). Arap Birliği: Siyasi ve hukuki niteliği. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 17 (1), s. 171-208.

- Dugan, M. A. (1996). The nested theory of conflict. A leadership Journal: Woman in Leadership – Shraing the Vision, Volume 1, 9-20.
- Düzsöz, E. (2021). Kaos içerisinde düzen arayışı: Kaddafi dönemi ve sonrasında Libya. Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 9(2), 295-330.
- Economic and Social Commission for Western Asia (2020a, 17 Kasım). Economic cost of the Libyan conflict: Executive summary. United Nations. https://www.unescwa.org/sites/default/files/news/docs/en_executive_summary-libya_cost_of_conflict.pdf
- Economic and Social Commission for Western Asia (ESCWA) (2020b). Benefits of peace in Libya: Neighbouring countries and beyond (E/ESCWA/CL6.GCP/2020/2). United Nations. https://www.unescwa.org/sites/default/files/pubs/pdf/peace-libya-future-regional-cooperation-english_0.pdf
- Economist Intelligence (2014, 26 Eylül). Qatari Bank halts Libya investment plan. <https://country.eiu.com/article.aspx?articleid=572316841&Country=Qatar&topic=Economy&subtopic=Forecast&subsubtopic=Policy+trends&u=1&pid=561808840&oid=561808840>
- Economist Intelligence. (2020, 28 Temmuz). Qatar steps up its diplomacy on the Libyan conflict. <https://country.eiu.com/article.aspx?articleid=279945611&Country=United+Arab+Emirates&topic=Politics&subtopic=Recent+developments>
- Editorials (2016, 25 Mayıs). Libyan political obstructionist designated. The Voice Of America (VOA). <https://editorials.voa.gov/a/libyan-political-obstructionist-designated/3346634.html> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- Efegil, E. (2015a). Çatışma çözümü yaklaşımı ışığında Arap Baharının değerlendirilmesi. R. Doğan (Edt.), Mezhepler, etnisite ve çatışma çözümleri içinde (ss. 439-450). TASAM Yayınları.
- Efegil, E. (2015b). Devlet-içi çatışmalara yönelik teorik yaklaşımlar. E. Efegil ve E. P. Albayarakoğlu (Der.), Türkiye'nin yakın havzasındaki devlet-içi çatışmaların analizleri içinde (ss. 17-38). Gündoğan Yayınları.
- Einsiedel, S. V. (2017, Mart). Civil war trends and the changing nature of armed conflict. United Nations Uni Centre for Policy Research/10.
- El-Anis, I. ve Hamed, A. (2013). From spring to summer? revolutionary change in Tunisia, Egypt and Libya. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, (27), 75-102
- El-Gamaty, G. (2017, 12 Haziran). Qatar, the UAE and the Libya connection. Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/opinions/2017/6/12/qatar-the-uae-and-the-libya-connection>.
- Emir, M. (2023). Libya krizi bağlamında AB ve Libya ilişkileri. Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi. <https://ataum.ankara.edu.tr/2023/08/31/blog-yazisi-49/>

- Emirates Policy Center (2023, 14 Mart). Italy and Libya: Economy, migration and geopolitical competition. <https://epc.ae/en/details/scenario/italy-and-libya-economy-migration-and-geopolitical-competition>
- Enerji Atlası. (2022). Ülkelere Göre Dünya Doğal Gaz Rezervi. <https://www.enerjiatlası.com/rezerv/dunya-dogalgaz-rezervi.html>
- Ercan, P. G. (2017). Uluslararası müdahale. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Edt.), Uluslararası ilişilere giriş: Tarih, teori, kavram ve konular içinde (Yedinci Basım, ss.477-486). Küre Yayınları.
- Erdağ, R. (2017). Libya in the Arab spring from revolution to insecurity. Palgrave Macmillian.
- Erdurmaz, S. (2012). Libya, Arap Baharının solan yüzü. Berikan Yayınevi.
- Es-Saidani, M. (2022, 29 Ağustos). Tunus, Libya'daki iç savaşın yeniden alevlenmesinde endişeli. Şarkul Avsat. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3843456/tunus-libya%E2%80%99daki-i%C3%A7-sava%C5%9F%C4%B1n-yeniden-alevlenmesinden-endi%C5%9Feli> Erişim Tarihi: 01/08/2024.
- EU Baladiyati (t.y.). About Baladiyati. European Union. <https://www.eubaladiyati.org/> Erişim Tarihi: 02/03/2024.
- EU Border Assistance Mission in Libya (2021, 15 Eylül). About us. European Union. https://www.eeas.europa.eu/eubam-libya/about-eu-border-assistance-mission-libya-eubam_en?s=327
- EUNAVFOR Med Operation Sophia (t.y.). About us: Operation Sophie. European Union. <https://www.operationsophia.eu/about-us/> Erişim Tarihi: 02/05/2024.
- European External Action Service (2017). Strategy Paper/Multi-Annual Indicative Programme Libya (2014-2016). Programming of the European Neighbourhood Instrument (ENI) - 2014-2016.
- Fahmy, O. (2015, 18 Ağustos). Arab League vows military support for Libya, no word on air strikes. Reuters. <https://www.reuters.com/article/idUSKCN0QN1R4/> Erişim Tarihi: 22/06/2024.
- Fas, Libya'da çözüm için bir kez daha devrede. (2021, 6 Haziran). Şarku'l Avsat <https://turkish.aawsat.com/home/article/3012606/fas-libya%E2%80%99da-%C3%A7%C3%6C%C3%BCm-i%C3%A7in-bir-kez-daha-devrede> Erişim Tarihi: 02/05/2024.
- Fatah, M. (2018). Emerging political scenario in Afghanistan and the role of international actors. Gündoğan Publishing.
- Federal Foreign Office (2020, 16 Şubat). Co-Chair's statement on the launching of the international follow-up committee on Libya. German. <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2307364>

- Federal Foreign Office. (2021, 23 Haziran). The second berlin conference on Libya. German. <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/berlin-2-conclusions/2467750?openAccordionId=item-2467828-0-panel>
- Fehmi, V. (2020, 13 Ocak). Libya halkının darbeci General Hafter'e karşı Trablus hükümetine desteği artıyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-halkinin-darbeci-general-haftere-karsi-trablus-hukumetine-destegi-artiyor/1677259> Erişim Tarihi: 12/05/2024.
- Feltmen, J. (2020, 21 Ocak). The Berlin conference on Libya: Will hypocrisy undermine results?. Brookings Institution. <https://www.brookings.edu/articles/the-berlin-conference-on-libya-will-hypocrisy-undermine-results/>
- Fenili, D. R. (2020, 24 Ağustos). Italy's new approach to Libya. The Royal United Services Institute for Defence and Security Studies. <https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/italys-new-approach-libya>
- Fetouri, M. (2021, 23 Eylül). Presidential election law and withdrawal of confidence in government are trouble triggers in Libya. Middle East Monitor. <https://www.middleeastmonitor.com/20210923-presidential-election-law-and-withdrawal-of-confidence-in-government-are-trouble-triggers-in-libya/> Erişim Tarihi: 16/11/2023.
- Fisas, V. (2015). Barış diplomasisleri: Silahlı çatışmalarda müzakereler. Escola de Cultura de Pau.
- Fisher, S., Matovic, V., Walker, B. A. ve Mathews, D. (2020). Working with conflict 2: Skills and strategies for action. Zed Books.
- Fishmen, B. (2017). United States: Reluctant engagement. K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.), Foreign Actors in Libya's Crisis içinde (ss. 91-109). Atlantic Council.
- Fitzgerald, M. ve Toaldo, M. (2016, 19 Mayıs). Mapping Libya's factions. European Council on Foreign Relations.
- Foundation, J. (2017, 14 Temmuz). Qatar's role in the Libyan conflict: Who's on the lists of terrorists and why. Refworld. <https://www.refworld.org/docid/596c92b64.html>
- Fraihat, I. (2016). Unfinished revolutions Yemen, Libya and Tunisia after the arab spring. Yale University Press.
- Fund For Peace. (2021). Fragile States Index Annual Report 2021. <https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2021/05/fsi2021-report.pdf>
- Galtung, J. (2000). Conflict transformation by peaceful means (the transcend method). United Nations Disaster Management Training Programme.
- Galtung, J. (2004). Transcend transform: An introduction to conflict work. Pluto Press.

- Galtung, J. (2007). Introduction: Peace by peaceful conflict transformation – the TRANSCEND approach. C. Webel ve J. Galtung (Edt.), Handbook of peace and conflict studies içinde (ss. 14-34). Routledge.
- Galtung, J. ve Fischer, D. (2013). Johan Galtung: Pioneer of peace research. Springer Briefs on Pioneers in Science and Practice/5.
- Gantri, R. E. (2020). A political solution to the Libyan conflict: Is it real or an illusion?. ICTJ: Justice, Truth, Dignity <https://www.ictj.org/news/political-solution-libyan-conflict-it-real-or-illusion>
- Gazzini, C. (2018, 28 Mayıs). Making the best of France’s Libya summit. International Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/b58-making-best-frances-libya-summit>
- Geha, C. (2016). Civil society and political reform in Lebanon and Libya. Routledge.
- Genugten, S. V. (2017). The Gulf states: Channeling regional ambitions in different directions. K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.), Foreign Actors in Libya’s Crisis içinde (ss. 41-56). Atlantic Council.
- Giampaolo, M. (2020, 17 Ocak). How Italy was marginalised in Libya. European Council on Foreign Relations. https://ecfr.eu/article/commentary_how_italy_was_marginalised_in_libya/
- Gleditsch, N. P., Wallensteen, P., Eriksson, M., Sollenberg, M. ve Strand, H. (2002). Armed conflict 1946-2001: A new dataset. Journal of Peace Research, 39(5), s. 615-637.
- Global Centre For The Responsibility to Protect (t.y.). What is R2P?. <https://www.globalr2p.org/what-is-r2p/> Erişim Tarihi: 11/03/2024.
- Global Crisis Response Platform (2023). Libya Crisis Response Plan 2023. International Organization for Migration (IOM). <https://crisisresponse.iom.int/response/libya-crisis-response-plan-2023>
- Global Organized Crime Index (2023). Libya. United States Department of State. <https://ocindex.net/country/libya>
- Golden, R. (2021, 8 Ekim). Libya and Qatar discuss activating suspended agreements and developing economic relations. The Libya Observer. <https://libyaobserver.ly/news/libya-and-qatar-discuss-activating-suspended-agreements-and-developing-economic-relations>
- Gök, A. (2021). Suriye ve Libya’da meydana gelen çatışmaların vekâlet savaşı teorisi kapsamında karşılaştırılması. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 10(1), 121-150.
- Graf, W., Kramer, G. ve Nicolescou, A. (2007). Counselling and training for conflict transformation and peace-building: The TRANSCEND approach. C. Webel ve J.

- Galtung (Edt.), Handbook of peace and conflict studies içinde (ss. 123-142). Routledge.
- Grifa, M. (2012, Eylül). The Libyan revolution: Establishing a new political system and the transition to statehood. Arab Reform Initiative/62.
- Güler, M. (2015). İç savaşların değerlendirilmesinde model önerisi ve Libya iç savaşı incelemesi. Savunma Bilimleri Dergisi, 14(2), 45-75.
- Güneş, B. (2018). Libya iç savaşı ve kriz yönetimi. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7(2), 263-291.
- Hamid, S. (2016, 12 Nisan). Everyone says the Libya intervantion was a failure. They're wrong. Brokings. <https://www.brookings.edu/articles/everyone-says-the-libya-intervention-was-a-failure-theyre-wrong/>
- Hampson, F. O., Crocker, C. A. ve Aall, P. R. (2007). Negotiation and international conflict. C. Webel ve J. Galtung (Edt.), Handbook of peace and conflict studies içinde (ss. 35-50). Routledge.
- Harathy, S. A. (2022, 30 Ekim). PFG warns of potential attacks against oil facilities. The Libya Observer. <https://libyaobserver.ly/news/pfg-warns-potential-attacks-against-oil-facilities>
- Hattar, K. (2024, 30 Ocak). CPI 2023 for Middle East and North Africa: Dysfunctional approach to fighting corruption undermines progress. Transparency International. <https://www.transparency.org/en/news/cpi-2023-middle-east-north-africa-dysfunctional-approach-fighting-corruption>
- Heidelberg Institute for International Conflict Research. (2020). Conflict barometer 2019. No 28.
- Heidelberg Institute for International Conflict Research. (2021). Conflict barometer 2020. No. 29.
- Heidelberg Institute for International Conflict Research. (t.y.). HIIK methodology. <https://hiik.de/hiik/methodology/?lang=en> Erişim Tarihi: 27/02/2023.
- Herbert, S. (2017, Mayıs). Conflict analysis: Topic guide. GSDRC Applied Knowledge Services.
- Hill, S. M. (2005). United Nations disarmament processes in intra-state conflict. Palgrave Macmillan: Southampton Studies in International Policy.
- Hill, T. M. (2019, 15 Mayıs). The conflict in Libya. United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2019/05/conflict-libya>
- Horowitz, S. (2007). Mediation. C. Webel ve J. Galtung (Edt.), Handbook of peace and conflict studies içinde (ss. 51-63). Routledge.

- Human Rights Council (2012, 12 Ocak). Report of the international commission of inquiry to investigate all alleged violations of international Human Rights Law in the Libyan Arab Jamahiriya (Doc A/HRC/17/44: Paragraf. 247, 248). United Nations General Assembly.
- Human Rights Watch (2013). World report 2013: Libya events of 2012. <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/libya>
- Humanitarian Data Exchange. (t.y.). Libya: Data on conflict events. <https://data.humdata.org/dataset/ucdp-data-for-libya> Erişim Tarihi: 03/06/2024.
- Ibrahim, A. B. (2015, 29 Mayıs). Misrata, Tawergha meet in Tunis to discuss reconciliation. Libya Observer. <https://libyaobserver.ly/variety/misrata-tawergha-meet-tunis-discuss-reconciliation> Erişim Tarihi: 02/12/2023.
- IMF. (2013, 6 Mart). Libya: 2013 article IV consultation concluding statement. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2015/09/28/04/52/mcs030613>
- Institute for Economics and Peace (2023, Temmuz). Global Peace Index 2023: Measuring Peace in a Complex World. <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2023/06/GPI-2023-Web.pdf>
- Institute for Economics and Peace (IEP) (2024, Mart). Positive peace report 2024: Analysing the factors that build, predict and sustain peace. <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2024/04/PPR-2024-web.pdf>
- Institute For Peace and Security Studies (2018, Şubat). Libya conflict insight. Addis Ababa University/1. <https://ipss-addis.org/wp-content/uploads/2020/04/Libya-Conflict-Insight.pdf>
- Institute for Security Studies (2017, 15 Ağustos). Where is the AU in Libya's peace process?. https://reliefweb.int/report/libya/where-au-libyas-peace-process?gclid=Cj0KCQiAz8GuBhCxAARIsAOpzk8y6zohdxcIyDPP_bKb8Vh1nIFsF9xCLI-EzttKny1oYVqqxHG4TA3UaAo36EALw_wcB
- International Crisis Group (2015a, 27 Şubat). Libya: Getting Geneva right. Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/libya-getting-geneva-right>
- International Crisis Group (2015b, 16 Temmuz). The Libyan political dialogue: An incomplete consensus. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/libyan-political-dialogue-incomplete-consensus>
- International Crisis Group (2019, 25 Nisan), Addressing the rise of Libya's Madkhali-Salafis (Report No. 200). Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/addressing-rise-libyas-madkhali-salafis>
- International Crisis Group (2020, 4 Kasım). Fleshing out the Libya Ceasefire Agreement. Crisis Group. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/north-africa/libya/fleshing-out-libya-ceasefire-agreement>

- İleri, K. (2020, 17 Ocak). Obama'dan Trump'a ABD'nin savrulan Libya stratejisi. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/obamadan-trumpa-abdnin-savrulan-libya-stratejisi/1705499> Erişim Tarihi: 16/08/2024.
- Jabri, V. (2013). The Libyan postcolonial subject: Claiming politics in conflict resolution. Routledge.
- Janmyr, M. (2015). Refugees and peace. C. M. Bailliet ve K. M. Larsen (Ed.), Promoting peace through international law içinde (ss. 252-273). Oxford University Press.
- Jawad, R. (2015, 11 Kasım). The tough task of leading Libya's peace talks. BBC. <https://www.bbc.com/news/world-africa-34767173> Erişim Tarihi: 02/12/2023.
- Jeong, H. W. (2008). Understanding conflict and conflict analysis. SAGE Publications.
- Jones N. R. J. ve McCollum, L. (2017). Web trafficking: Analysing the online trade of small arms and light weapons in Libya. Small Arms Survey/26. <https://www.smallarmssurvey.org/sites/default/files/resources/SAS-SANA-WP26-Libya-web-trafficking.pdf>
- Jordan, T. (2000, 10 Ekim). Glasl's nine-stage model of conflict escalation. Mediate. <https://mediate.com/glasls-nine-stage-model-of-conflict-escalation/>
- Jorgensen, F. A. E. (2017). İngiliz Okulu. Ş. Kardaş ve A. Balcı (Edt.), Uluslararası ilişilere giriş: Tarih, teori, kavram ve konular (Yedinci Basım: ss. 187-206). Küre Yayınları.
- Kaddafi, M. (t.y.). The green book. <http://openanthropology.org/libya/gaddafi-green-book.pdf> Erişim Tarihi: 15/10/2022.
- Kalabalık, A. (2019, 23 Nisan). Arap ülkelerinin Libya 'bölünmüşlüğü'. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-ulkelerinin-libya-bolunmuslugu/1460661> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Karakaya, İ. ve Çelik, M. T. (2021). Ortadoğu'da Arap Baharı süreci ve Libya iç savaşı. Akademik İzdüşüm Dergisi, 6(1), 175-192.
- Karakurt, O. (2020, 1 Ekim). Libya savaşı gölgesindeki Tunus'ta siyasi kriz ve yeni hükümet arayışları. TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/libya-savasi-golgesindeki-tunusta-siyasi-kriz-ve-yeni-hukumet-arayislari-512908.html> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Kasraoui, S. (2023, 7 Haziran). Morocco's FM: 6+6 Meeting is an Important Step Towards Solution in Libya. Morocco World News. <https://www.moroccoworldnews.com/2023/06/355830/moroccos-fm-6-6-meeting-is-an-important-step-towards-solution-in-libya> Erişim Tarihi: 02/06/2024.

- Katz, N. ve McNulty, K. (1994). Conflict resolution. https://www.maxwell.syr.edu/docs/default-source/ektron-files/conflict-resolution-neil-katz-and-kevin-mcnulty.pdf?sfvrsn=4de5d71e_13
- Kekilli, E. (2015, Ocak). Libya'da İslamcı Hareketler: Devrim Sonrası Siyasi Konumları (Rapor No. 10). Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği (ORDAF). https://ordaf.org/wp-content/uploads/2017/03/libyadaislam_cihareketler.pdf
- Kelleci, T. ve Ün, M. B. (2017). TWAIL ve yeni bir hâkimiyet aracı olarak koruma sorumluluğu (r2p): Libya örneği. Uluslararası İlişkiler Dergisi, 14(56), 89-104.
- Kelman, H. C. (1990). Interactive problem-solving: A social-psychological approach to conflict resolution. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. 199-215). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Kendhammer, B. ve Sullivan, R. (2022, 24 Ağustos). Peacebuilding needs local partners – but how do you define 'local'. United States Institute of Peace. <https://www.usip.org/publications/2022/08/peacebuilding-needs-local-partners-how-do-you-define-local>
- Khan, M. ve Mezran, K. (2013). The Libyan economy after the revolution: Still no clear vision. Atlantic Council: Rafik Hariri Center For The Middle East.
- Kilani, F. (2019, 10 Nisan). General Halife Haftar: Libya'nın 'yeni Kaddafi'si mi?'. BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47868736> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Korostelina, K. V. (2009). Identity conflicts: Models of dynamics and early warning. D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste ve J. Senehi (Edt.), Handbook of conflict analysis and resolution içinde (ss. 100-115). Routledge.
- Korotaev, A., Isaev, L., Shishkina, A. (2021), Second wave of the Libyan civil war: Factors and actors. World Economy and International Relations, 6(3), s. 111-119.
- Koubi, F. (2020, 17 Eylül). Morocco's relentless diplomacy in the Libyan crisis. Ifimes. <https://www.ifimes.org/en/researches/moroccos-relentless-diplomacy-in-the-libyan-crisis/4658>
- Koyuncu, H. (2020, 8 Ocak). Libya'da 'Kaddafiçiler' neden 'eski düşmanları' Halife Haftar tarafına geçiyor?. Euronews. <https://tr.euronews.com/2020/01/08/libya-da-kaddafiçiler-neden-eski-dusmanlari-halife-hafter- tarafina-geciyor> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Kökçü, A. A. (2020, 7 Temmuz). Türk donanması Libya açıklarında tatbikat gerçekleştiriyor. Defence Turk. <https://www.defenceturk.net/turk-donanmasi-libya-aciklarinda-egitim-tatbikati-gerceklestiriyor> Erişim Tarihi: 02/10/2023.

- Köksoy, F. (2018). Çatışma yönetimi mi yoksa çatışma çözümü mü?: Barış müzakere sürecine teorik olarak yaklaşmak. Güvenlik Bilimleri Dergisi, 7(2), 203-236.
- Köse, T. ve Öztürk, B. (2020). A sea change in the MENA region: External interventions in Libya. Insight Turkey, 22(4). <https://www.insightturkey.com/articles/a-sea-change-in-the-mena-region-external-interventions-in-libya>
- Kriesberg, L. (2009). Waging conflicts constructively. D. J. D. Sandole, S. Byrne, I. Sandole-Staroste ve J. Senehi (Edt.), Handbook of conflict analysis and resolution içinde (ss. 157-169). Routledge.
- Kriesberg, L. (2015). Realizing peace: A constructive conflict approach. Oxford University Press.
- Kriesberg, L. (2016). Louis Kriesberg: Pioneer in peace and constructive conflict resolution studies. Springer International Publish, Pioneers in Arts, Humanities, Science, Engineering, Practice/1
- Krummenacher, H. (2006). Computer assisted early warning – the FAST example. R. Trappl (Edt.), Programming for peace: Computer-aided methods for international conflict resolution and prevention içinde (ss.71-80). Springer.
- Kurt, V. (2020). 27 Kasım Anlaşmasından Berlin Konferansı'na Libya'da Yeni Denklem. SETA Analiz, (306).
- Kuşoğlu, B. (2012). Libya Arap Baharı'na NATO katkısı. Yasama Dergisi, Sayı: 22, 99-118.
- Kürek, İ. (2020). Küçük devlet müdahaleciliği: Katar ve BAE'nin Libya müdahalesi. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 4 (2), 240-282.
- Lacher, W. (2020). Libya's fragmentation: Structure and process in violent conflict. I. B. TAURIS.
- Lacher, W. (2021, 22 Nisan). Libya's flawed unity government. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2021C29/>
- Lacher, W. (2023, 31 Temmuz). Libya's militias have become the state. Stiftung Wissenschaft und Politik. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2023C44/>
- Lacher, W. ve Cole, P. (2015). Farklı dilde siyaset: Libya'nın güvenlik sektöründe çatışan çıkarlar. Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği/ORDAF, Rapor No: 11.
- Laessing, U. (2020). Understanding Libya since Gaddafi. Hurst and Company.
- Lamma, M. B. (2017, Eylül). The tribal structure in Libya: Factor for fragmentation or cohesion?. Fondation pour la Recherche Strategique. <https://www.frstrategie.org>

</web/documents/programmes/observatoire-du-monde-arabo-musulman-et-du-sahel/publications/en/14.pdf>

- Lederach, J. P. (1998). Building peace: Sustainable reconciliation in divided societies. United States Institute of Peace Press.
- Lederach, J. P. (2014). The little book of conflict transformation. The Little Books of Justice & Peacebuilding, Good Books.
- Leiner, M. (2018). Conclusion: From conflict resolution to reconciliation. M. Leiner ve C. Schliesser (Edt.), Alternative approaches in conflict resolution içinde (ss. 175-186). Palgrave Macmillan.
- Leonhardt, M. (2001, Ağustos). Conflict analysis for project planning and management. Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ): Sector Project Crisis Prevention and Conflict Transformation, Division 43.
- Levy, J. S. ve William, R. (2010). Causes of war. Wiley-Blackwell Publication.
- Lewis, S. W. (1990). Foreword to the series. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. vii-ix). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Library of Congress. (2012, 12 Ocak). Libya: Law criminalizing the creation of political parties repealed. <https://www.loc.gov/item/global-legal-monitor/2012-01-12/libya-law-criminalizing-the-creation-of-political-parties-repealed/>
- Libya Desk. (2020, Mayıs). Challenges to internationally mediated peace in Libya. Istituto Affari Internazionali (ia) Commentaries, 20 (41).
- Lowings, B. (2022, 8 Şubat). Libyan elections postponed (again): Better prospects for 2022?. Brussels International Center. <https://www.bic-rhr.com/research/libyan-elections-postponed-again-better-prospects-2022>
- MacQueen, B. (2009). Political culture and conflict resolution in the Arab World: Lebanon and Algeria (1. Baskı). Melbourne University Press.
- Maio, M. D., Sciabolazza, V. L. ve Molini, V. (2023). Migration in Libya: A spatial network analysis, World Development/16.
- Malsin, J. (2019, 12 Nisan). Saudi Arabia promised support to Libyan warlord in push to seize Tripoli. The Wall Street Journal. <https://www.wsj.com/articles/saudi-arabia-promised-support-to-libyan-warlord-in-push-to-seize-tripoli-11555077600>
- Mannocchi, F. (2018, 11 Aralık). Saudi-influenced Salafis playing both sides Libya's civil war. Middle East Eye. <https://www.middleeasteye.net/news/saudi-influenced-salafis-playing-both-sides-libyas-civil-war> Erişim Tarihi: 02/10/2023.

- Marker, S. (2003, Ağustos). Unmet human needs. Beyond Intractability, https://www.beyondintractability.org/essay/human_needs
- Maslı, A. M. ve Elwalda, A. (2021). Libya: Politics, economics, banking and their effects on corporate governance. Economics, Business and Organization Research, 3(1), 91-116.
- Megerisi, T. (2017). Egypt, Algeria, Tunisia: Neighboring states - diverging approaches. K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.), Foreign Actors in Libya's Crisis içinde (ss. 23-39). Atlantic Council.
- Megerisi, T. (2019, Haziran). Libya's global civil war. European Council on Foreign Relations: Policy Brief.
- Mejdoup, K. ve Başer, H. (2021, 30 Eylül). Libya'da aralık ayında yapılacak seçimlere ilişkin istişare görüşmeleri Fas'ta gerçekleşiyor. Anadolu ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libyada-aralik-ayinda-yapilacak-secimlere-iliskin-istisare-gorusmeleri-fasta-gerceklestiriliyor/2379693> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Mejdoup, K. ve Biçeroğlu, E. (2020, 31 Aralık). Fas 2020'de Libya müzakerelerine ev sahipliğiyle öne çıktı. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fas-2020de-libya-muzakerelerine-ev-sahipligiyle-one-cikti/2094874> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Mejdoup, K. ve Semerci, A. (2020, 21 Ekim). Libya devlet yüksek konseyi: Ülkedeki bölünmeyi yılsonundan önce bitirmek için çalışıyoruz. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-devlet-yuksekkonseyi-ulkedeki-bolunmeyi-yil-sonundan-once-bitirmek-icin-calisiyoruz/2717970> Erişim Tarihi: 02/10/2023.
- Merwe, H. W. V. D., Maree, J., Zaaïman, A., Philip, C. ve Muller, A. D. (1990). Principles of communication between adversaries in South Africa. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. 216-240). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Mezran, K. (2015, 16 Temmuz). Is the Skhirat Agreement Libya's first step to a brighter future?. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/is-the-skhirat-agreement-libya-s-first-step-to-a-brighter-future/>
- Mezran, K. ve Al-Ghwell, H. (2021, 15 Temmuz). Second Berlin conference on Libya: Where to from here?. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/second-berlin-conference-on-libya-where-to-from-here/>
- Mezran, K. ve Fasanotti, F. S. (2019, 21 Kasım). Another conference, another incomplete solution for Libya. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/another-conference-another-incomplete-solution-for-libya-2/>

- Mezran, K. ve Varvelli, A. (2017). Libyan crisis: International actors at play. K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.), Foreign actors in Libya's crisis içinde (ss. 13-22). Atlantic Council.
- Miall, H. (2007). Emergent conflict and peaceful change. Palgrave Macmillan.
- Miller, E. (2018, 17 Eylül). One year later, the UN action plan for Libya is dead. Atlantic Council. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/one-year-later-the-un-action-plan-for-libya-is-dead/>
- Miltom, S. ve Elgeroshi, A. (2022, 13 Ekim). Libya's conflict stalemate: Towards a multittrack approach to stability and peace. Policy Brief. <https://chs-doha.org/en/Publications/Pages/Libya-s-Conflict-Stalemate-Towards-a-multittrack-approach-to-stability-and-peace.aspx>
- Ministere De L'europe Et Des Affaires Etrangeres (2021). International conference for Libya (12 November 2021): Last push for the political transition in Libya. [https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/libya/news/article/international-conference-for-libya-12-november-2021-last-push-for-the-political-transition#:~:text=News-,International%20Conference%20for%20Libya%20\(12%20November%202021\)%3A%20last%20push,the%20political%20transition%20in%20Libya&text=France%20is%20working%20towards%20finding,Africa%2C%20the%20Sahel%20and%20Europe](https://www.diplomatie.gouv.fr/en/country-files/libya/news/article/international-conference-for-libya-12-november-2021-last-push-for-the-political-transition#:~:text=News-,International%20Conference%20for%20Libya%20(12%20November%202021)%3A%20last%20push,the%20political%20transition%20in%20Libya&text=France%20is%20working%20towards%20finding,Africa%2C%20the%20Sahel%20and%20Europe)
- Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation (2022, 24 Aralık). Italian statement on Libya. Italian Government https://www.esteri.it/en/sala_stampa/archivionotizie/comunicati/2022/12/italian-statement-on-libya/
- Missaglia, N. (2017), Appendix: Main political and military players in Libya today. K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.), Foreign Actors in Libya's Crisis içinde (ss. 119-125). Atlantic Council.
- Mitchell, C. (2014). The nature of intractable conflict: Resolution in the twenty-first century. Palgrave Macmillan.
- Mitchell, C. R. (1981). The structure of international conflict. Macmillan Press.
- Mohnblatt, D. (2023, 23 Ocak). Top diplomats boycott Arab league meeting in Libya. The Media Line. <https://themedialine.org/top-stories/top-diplomats-boycott-arab-league-meeting-in-libya/>
- Molina, I. F. (2023, 12 Nisan). Relapsing into deadlock: Libya's recurring government splits and international recognition dilemmas. Real Instituto Elcano. <https://www.realinstitutoelcano.org/en/analyses/libyas-recurring-government-splits-and-international-recognition-dilemmas/>
- Morasso, S. G. (2008). Conflict resolution. Pragmatics and Cognition, 16(3), 540-567.
- Mukherjee, J. (2014). Conflict resolution in multicultural societies: The indian experience. Sage Publications.

- Musa, H. (2024, 12 Şubat). İsrail, savaş nedeniyle sınır dışı edilen filistinli işçilerin becerilerinden yoksun. Şarkul Avsat. <https://turkish.aawsat.com/arap-d%C3%BCnyasi/4849731-i%CC%87srail-sava%C5%9F-nedeniyle-s%C4%B1n%C4%B1r-d%C4%B1%C5%9F%C4%B1-edilen-filistinli-i%C5%9F%C3%A7ilerin-becerilerinden> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- Mühlberger, W. (2018). External actors in Libya: International organizations at odds with global and regional players. A. Dessi ve E. Greco (Ed.), Search for stability in Libya OSCE's role between internal obstacles and external challenges içinde (ss. 67-88). Istituto Affari Internazionali (IAI).
- Naci, K. (2023, 29 Mart). ABD'nin Libya'daki hareketliliğinin arkasındaki neden petrol mü yoksa Rusya-Çin yakınlaşması mı?. Independent Türkçe. <https://www.indyturk.com/node/619976/d%C3%BCny/abdnin-libyadaki-hareketlili%C4%9Finin-arkas%C4%B1ndaki-neden-petrol-m%C3%BC-yoksa-rusya-%C3%A7in> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- Nahlawi, Y. (2020). The responsibility to protect in Libya and Syria. Routledge: Research in International Law.
- Nathan, A. (2016, 25 Ağustos). Militiaman who became Libya's oil kingpin. Politico. <https://www.politico.eu/article/ibrahim-jadhran-libya-separatist-gna-qadhafi/>
- Newman, E. (2014). Understanding civil wars: Continuity and change in intrastate conflict. Routledge: Routledge Studies in Civil Wars and Intra-State Conflict.
- Nicaise, G. (2014). What is conflict analysis. Résumé du Cours Analyse Des Conflits/7. <http://www.guillaumenicaise.com/wp-content/uploads/2014/09/resum%C3%A9-du-cours-analyse-de-conflits.pdf>
- Ntaka, B. ve Csicsmann, L. (2021). Non-state armed groups and state-building in the Arab region: The case of post-Gaddafi Libya. South Arican Journal of International Affairs, 28(4), 629-649.
- OECD. (2016). SMEs in Libya's reconstruction: Preparing for a post-conflict economy, the development dimension. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264264205-en>
- Omar, S. (2009). Mapping of the conflict in Western Sahar. Strategic Studies Group (El Grupo de Estudios Estratégicos).
- OPEC. (2022). Libya facts and figures. https://www.opec.org/opec_web/en/about_us/166.htm
- Ortadoğu Araştırmaları Merkezi. (2020, 11 Kasım). Libya siyasi diyalog forumu nedir?. ORSAM. <https://www.orsam.org.tr/tr/libya-siyasi-diyalog-forumu-nedir/>
- Ouanes, Y., Karabacak, S. ve Aksoy, H. A. (2020, 20 Mayıs). Tunuslu siyasi uzmanlar: Tunus Libya hükümetini meşru taraf olarak kabul ediyor. Anadolu Ajansı.

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/-tunuslu-siyasi-uzmanlar-tunus-libya-hukumetini-mesru-taraf-olarak-kabul-ediyor/1847697> Erişim Tarihi: 12/06/2024.

Oyeni, B. A. (2019). The History of Libya. Greenwood.

Özerdem, F. (2019). Çatışma ve barış üzerine temel kavramlar. Kriter Yayınları.

Öztaş, T. (2020, 9 Ocak). Libya and the Salafi pawns In the game. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/africa/analysis-libya-and-the-salafi-pawns-in-the-game/1697641> Erişim Tarihi: 12/06/2024.

Öztop, F. A. (2021). Pandora's box: Updatind the Libyan conflict map. Akademik Hassasiyetler Dergisi, 8(16), 225-243.

Öztürk, H. (2016). Role of externeal actors in post-conflict reconstruction (Yayın No. 445081) [Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Öztürk, M. (2015). BM'in Afrikada'daki devlet-içi çatışmalara müdahale politikaları (Yayın No. 425241) [Doktora Tezi, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Pack, J., Mezran, K. ve Eljarh, M. (2014). Libya's Faustian Bargains: Breaking the Appeasement Cycle. Atlantic Council: Rafik Hariri Center for The Middle East. https://www.atlanticcouncil.org/wp-content/uploads/2014/05/Libyas_Faustian_Bargains.pdf

Paffenholz, T. (2013). International peacebuilding goes local: Analysing Lederach's conflict transformation theory and its ambivalent encounter with 20 years of practice. Peacebuilding, 2(1), 11-27.

Parlar, D. S. (2021, Ekim). Başarısız devlet olgusu üzerinden Arap Baharı'nın Libya'ya etkisi. Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi, 4(2). 1-17.

Pektaş, U. ve Ateş, D. (2018). Uluslararası ilişkilerde kırılğan devlet söylemi: Nedenleri ve yaklaşımlar. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (39), 1-14.

Perroux, J. L. R. (2015, Mayıs). Libya's untold story: Civil society amid chaos. Brandeis University Crown Center for Middle East Studies: Middle East Brief 93.

Polat, F. (2015, Mayıs). Çok Kutuplu İç Savaş Sarmalında Libya; Aktörler ve İttifaklar. ORMER Perspektif Serisi, 13, 1-8.

Polat, F. (2021, 14 Ocak). Ten years after the Arab spring: Has the Libyan conflict come to an end?. Al Sharq Strategic Research. <https://research.sharqforum.org/2021/01/14/ten-years-after-the-arab-spring/>

- Political and Peacebuilding Affairs (t.y.). Where we work. UNSMIL. tarihinde <https://dppa.un.org/en/mission/unsmil> Erişim Tarihi: 27/02/2023.
- Pusztai, W. (2019). Libya's conflict: A very short introduction. EU Institute for Security Studies, Conflict Series, Brief/12.
- Ramani, S. (2020, 20 Şubat). Saudi Arabia step up role in Libya. Al-Monitor. <https://www.al-monitor.com/originals/2020/02/saudi-arabia-role-libya-gna-hifter.html> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- Ramesh, R. (2015, 4 Kasım). UN Libya envoy accepts £1,000-a-day job from backer of one side in civil war. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2015/nov/04/un-libya-envoy-accepts-1000-a-day-job-from-backer-of-one-side-in-civil-war> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- Ramsbotham, O., Woodhouse, T. ve Miall, H. (2005). Contemporary conflict resolution: The prevention, management and transformation of deadly conflicts. Blackwell Publishing Professional.
- Republic of Türkiye Ministry of Foreign Affairs (2016). Joint Communiqué on Libya https://www.mfa.gov.tr/joint-communique-on-libya-by-algeria_-canada_-chad.en.mfa
- Reuck, A. D. (1990). A theory of conflict resolution by problem-solving. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. 183-198). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Rezeg, A. H. M. A. (2017, 29 Kasım). UN envoy arrives in Libya's Benghazi to promote roadmap. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/middle-east/un-envoy-arrives-in-libyas-benghazi-to-promote-roadmap/985111> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- Ropers, N. (2008). Systemic conflict transformation: Reflections on the conflict and peace process in Sri Lanka. D. Körppen, B. Schmelzle ve O. Wils (Edt.), A systemic approach to conflict transformation: Exploring strengths and weaknesses içinde (ss. 11-42). Berghof Research Center/6.
- Rubenstein, R. E. (1990). Unanticipated conflict and the crisis of social theory. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. 316-327). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Ruiz, M. A. (t.y.). Conflict management and resolution manual. Centre For Multiparty Democracy
- Sabaratnam, M. (2011). Chapter 1: The liberal peace?: A brief intellectual history of international conflict management, 1990-2010. S. Campbell, D. Chandler ve M. Sabaratnam (Edt.), A liberal peace? The problems and practices of peacebuilding içinde (ss.1-26). Published Zed Books.

- Saferworld (2004). Chapter 2: Conflict Analysis. <https://www.saferworld.org.uk/resources/publications/148-conflict-sensitive-approaches-to-development-humanitarian-assistance-and-peacebuilding>.
- Sandole, D. J. D. (1998). A comprehensive mapping of conflict and conflict resolution: Three pillar approach. *Peace and Conflict Studies*, 5(2), Article 4.
- Sandole, D. J. D. (2013). Extending the reach of basic human needs: A comprehensive theory for the twenty-first century. K. Avruch and C. Mitchell (Edt.), *Conflict resolution and human needs: Linking theory and practice* içinde (ss. 21-39). Routledge: Studies in Peace and Conflict Resolution.
- Sanson, A. ve Bretherton, D. (2001). Conflict resolution: Theoretical and practical issues. D. J. Christie, R. V. Wagner ve D. D. N. Winter (Edt.), *Peace, Conflict and Violence: Peace Psychology for the 21st Century* içinde (ss. 193-209). Englewood Cliffs.
- Sarkees, M. R. (2010). The COW typology of war: Defining and categorizing wars (Version 4 of the Data). *Correlates of War*. <https://correlatesofwar.org/wp-content/uploads/COW-Website-Typology-of-war.pdf>
- Sarkees, M. R., Wayman, F. W. ve Singer, J. D. (2003). Inter-state, intra-state, and extra-state wars: A comprehensive look at their distribution over time, 1816-1997. *International Studies Quarterly*/47, 49-70.
- Sarrar, S. (2008, 26 Haziran). Qatar to invest \$8 bln in Libya. Reuters. <https://jp.reuters.com/article/libya-qatar-barwa-idUSL2611874120080626>
- Saylan, İ. (2019). Uluslararası çatışma çözümü ve bir zorlu çatışma örneği olarak Kıbrıs sorunu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1742-1756.
- Schwarz, M. (2020, 10 Aralık). From legal to illegal transfers: Regional implications of weapon flows to Libya. *Prif Blog*. <https://blog.prif.org/2020/12/10/from-legal-to-illegal-transfers-regional-implications-of-weapon-flows-to-libya/>
- Security Council Report (2014, 3 Ekim). Consultations on mediation efforts amidst deteriorating security situation in Libya. <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2014/11/consultations-on-mediation-efforts-amidst-deteriorating-security-situation-in-libya.php>
- Sharpe, T. ve Cordov, S. (2009). Peacebuilding: opportunities in displacement. *Forced Migration Review*. <https://www.fmreview.org/sharpe-cordova/>
- Sharqieh, I. (2013, Aralık). Reconstructing Libya: Stability through national reconciliation. *Brookings Doha Center*/9.
- Shaw, M. ve Mangan, F. (2014, Şubat). Illicit trafficking and Libya's transition: Profits and losses. *United States Institute of Peace: Peaceworks*/96. <https://www.usip.org/sites/default/files/PW96-Illicit-Trafficking-and-Libya-Transition.pdf>

- Sida (2006, Ocak). Method document: Manual for conflict analysis. Division for Peace and Security Through Development Cooperation.
- Simon, F., Matovic, V., Walker, B. A. ve Mathews, D. (2020). Working with conflict 2: Skills and strategies for action. Zed Books.
- Smit, T. (2021, 26 May). Multilateral peace operations in 2020: Developments and trends. Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI). <https://www.sipri.org/commentary/topical-backgrounder/2021/multilateral-peace-operations-2020-developments-and-trends>.
- Smith, D. (2004). Trends and causes of armed conflict. A. Austin, M. Fischer ve N. Ropers (Edt.), Transforming ethno-political conflict içinde (ss. 111-127). The Berghof Handbook.
- Soliman, A. ve Bahgat, H. (2017, 25 Şubat). Haftar and Sarraj in Cairo: The details of Egypt's partially successful Libyan summit. Mada. <https://www.madamasr.com/en/2017/02/25/feature/politics/haftar-and-sarraj-in-cairo-the-details-of-egypts-partially-successful-libyan-summit/>
- Solomou, J. (2022, 10 Ekim). Turkey-Libya controversial energy accord threatens stability in Eastern Mediterranean. ANI. <https://www.aninews.in/news/world/others/turkey-libya-controversial-energy-accord-threatens-stability-in-eastern-mediterranean20221010070956/>
- Stockholm International Peace Research Institute. (t.y.). Local peacebuilding and the everyday. SIPRI. <https://www.sipri.org/research/conflict-peace-and-security/middle-east-and-north-africa/local-peace-and-everyday> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- Svensson, I. (2019). Religion and civil war - an overview. G. Tezcur ve P. A. Djupe (Edt.). Oxford Research Encyclopedia of Politics and Religion. Oxford University Press.
- Şen, Y. (2012). İslam hukukunda arabuluculuk. Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 11(22). 105-135.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Libya'nın siyasi görünümü. <https://www.mfa.gov.tr/libya-siyasi-gorunumu.tr.mfa> Erişim Tarihi: 27/02/2024.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (t.y.). Türkiye-Libya siyasi ilişkileri. <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-libya-siyasi-iliskileri.tr.mfa> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2021). Libya ülke profili. Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.
- T.C. UNESCO Daimi Temsilciliği. (2021, 19 Ocak). Jan Kubis'in BM Genel Sekreteri'nin Libya özel temsilcisi olarak atanması Hk.. No: 22. <https://unesco-dt.mfa.gov.tr/Mission/ShowAnnouncement/380831>

- Taşdemir, F. (2020). Uluslararası hukuk perspektifinden 2011 sonrası dönemde Libya’da de facto rejim ve yeni hükümetin tanınması sorunu. Uyumazlık Mahkemesi Dergisi, 8(16), 375-405.
- Tawergha.org (2015b, 18 Aralık). Joint committee charged with the Misrata/Tawergha dossier road map document. <https://www.tawergha.org/docs/2015-12-18-libya-joint-committee-charged-with-the-misrata-tawergha-dossier-road-map-document-english.pdf>
- Tawergha.org, (2015a, 28 Mayıs). Misrata and Tawergha meeting 27-28 May 2015. <https://www.tawergha.org/docs/2015-05-28-libya-misrata-tawergha-joint-statement-unsmil-english.pdf>
- TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu. (t.y.). Birleşmiş Milletler antlaşması. <https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman /2212020141836bm 01.pdf> Erişim Tarihi: 12/11/2023.
- The Armed Conflict Location and Event Data Project (t.y.). Definitions of political violence and protest. https://acleddata.com/acleddatanew/wp-content/uploads/dlm_uploads/2019/04 /ACLED-Event-Definitions_Final.pdf Erişim Tarihi: 12/10/2023.
- The Centre for Humanitarian Dialogue. (2018, Kasım). The Libyan national conference process final report. https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/ncp_report_jan_2019_en.pdf
- The Fund For Peace. (2023, 14 Haziran). Fragile States Index Annual Report 2023. https://fragilestatesindex.org/wp-content/uploads/2023/06/FSI-2023-Report_final.pdf
- The Fund For Peace. (t.y.). Comparative Analysis-Libya. Fragile States Index. <https://fragilestatesindex.org/comparative-analysis/>
- The Global Centre for the Responsibility to Protect. (t.y.). What is r2p?. Ralph Bunche Institute for International Studies. <https://www.globalr2p.org/what-is-r2p/> Erişim Tarihi: 12/07/2023.
- The Heritage Foundation. (2023, Ekim). Libya. <https://www.heritage.org/index/country/libya>
- The International Institute for Strategic Studies. (2021, Nisan). The prospects for Libya’s interim government. 27 (6). <https://www.iiss.org/publications/strategic-comments/2021/prospects-for-libyas-interim-government/>
- The Libyan Political Agreement. (2015, 8 Haziran). The Libyan Political Agreement. <https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libya%20Political%20Agreement%20Draft%20Agreement%20-%20VERSION%204%20-%20English-%20PRINT.pdf>

- Thornton, C. (2021). The Libyan carousel: The interaction of local and national conflict dynamics in Libya. The British Academy (Edt.), Local Peace Processes içinde (ss. 22-29).
- Toaldo, M. (2017). Europe: Carving out a new role. K. Mezran ve A. Varvelli (Ed.), Foreign Actors in Libya's Crisis içinde (ss. 57-72). Atlantic Council.
- Tok, L. ve Cebe, Ç. (2020, Temmuz). Libya Aşiretleri ve Siyaset. Acta Fabula Çalışma Grubu. <https://actafabula.net/libyada-asiretleri-ve-siyaset/>
- Tomusiak, A. ve Miller, R. (2022, 08 Temmuz). Grassroots reconciliation: Civil society's critical role in Libyan peacebuilding. The Fund for Peace: Fragile States Index. <https://fragilestatesindex.org/2022/07/08/grassroots-reconciliation-civil-societys-critical-role-in-libyan-peacebuilding/>
- Transparency International. (2023). Corruption perceptions index 2023-Libya. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023/>
- Tshiband, S. A. N. (2010). Peacekeeping: A civilian perspective?. Journal Of Conflictology, 1(2).
- Tülüce, H. (2014). Etnik çatışmaların psikolojik dinamikleri: Bosna-Hersek ve Kosova örnek olayları (Yayın No. 358722) [Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ubeydi, C. (2019, 5 Mayıs). Libya bölünebilir kırılgan bir ülke değildir. Şarkul Awsat. <https://turkish.aawsat.com/home/article/1708751/cibril-ubeydi/libya-b%C3%B6l%C3%BCnebilir-k%C4%B1r%C4%B1lgan-bir-%C3%BClike-de%C4%B1fildir> Erişim Tarihi: 12/06/2024.
- UK Border Agency. (2011, 25 Temmuz). Libya: Country of origin information (COI) Report. Home Office.
- ULIWIKI. (2018, 27 Şubat). Arap Birliği. https://uliwiki.org/index.php?title=Arap_Birli%C4%9Fi
- Uluslararası Politika Akademisi. (2020, 1 Ağustos). Libya'da istihbarat ve proxy savaşları. <https://politikaakademisi.org/2020/08/01/libyada-istihbarat-ve-proxy-savaslari/>
- UN Libya. (2024). UN Libya results report 2023. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Libya%20Political%20Dialogue%20Statement%2010%20March%202016%20En.pdf>
- UN Office at Geneva. (2015, 14 January). Transcript of press conference by Special Representative of The Secretary-General (SRSG) for Libya and head of the United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL), Mr. Bernardino Leon (Geneva, 14 January 2015). United Nations. <https://www.ungeneva.org/en/news-media/press-conference/2015/01/transcript-press-conference-special-representative-secretary> Erişim Tarihi: 10/03/2024.

- UN Peacebuilding. (2021, Mayıs). UN peacebuilding comission: Informative brochure. United Nations. https://www.un.org/peacebuilding/sites/www.un.org/Peacebuilding/files/documents/pbc_brochure_may_2021.pdf
- UN Peacekeeping. (t.y.). Terminology, where we operate. <https://peacekeeping.un.org/en/terminology> Erişim Tarihi: 19/08/2022.
- UN Peacekeeping. (t.y.). Terminology. <https://peacekeeping.un.org/en/terminology> Erişim Tarihi: 19/08/2022.
- UN Peacemaker. (t.y.). About. <https://peacemaker.un.org/about-peacemaker> Erişim Tarihi: 19/08/2022.
- UN Security Council. (2011, 17 Mart). Resolution 1973 (2011): Adopted by the Security Council at its 6498th meeting, on 17 March 2011 (S/RES/1973).
- UN Security Council. (2011, 26 şubat). Resolution 1970 (2011): Adopted by the Security Council at its 6491st meeting, on 26 February 2011 (S/RES/1970).
- UN Security Council. (2014, 27 Ağustos). Adopted by the Security Council at its 7251st meeting, on august 2014 (S/RES/2174). United Nations. <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n14/519/62/pdf/n1451962.pdf>
- UN Security Council. (2021, 8 Mart). Letter dated 8 March 2021 from the Panel of Experts on Libya established pursuant to resolution 1973 (2011) addressed to the President of the Security Council (S/2021/229).
- UN. (2012, 17 Eylül). Libya must implement transitional justice strategy to address rights violations. UN News. <https://news.un.org/en/story/2012/09/419822>
- UN. (2014, 14 Ağustos). Secretary-General appoints Bernadino Leon of Spain as special representative in Libya. <https://press.un.org/en/2014/sga1495.doc.htm>
- UN. (2015, 17 Aralık). Libya political agreement: An signed on 17 December 2015. <https://www.refworld.org/legal/agreements/un/2015/en/114323>
- UN. (2016, 13 Aralık). Security Council authorizes nine-month mandate extension for United Nations Support Mission in Libya, unanimously adopting resolution 2323 (2016). <https://press.un.org/en/2016/sc12622.doc.htm> Erişim Tarihi: 19/08/2022.
- UN. (2021, 6 Aralık). Ms. Stephanie Williams of the United States - Special Adviser on Libya. United Nations. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/personnel-appointments/2021-12-06/ms-stephanie-williams-of-the-united-states-special-adviser-libya%C2%A0> Erişim Tarihi: 19/08/2022.
- UNDP. (2020, 19 Kasım). Italy contributes to the peace process in Libya by donating Euro 450,000 UNDP's political dialogue programme. United Nations. <https://www.undp.org/libya/press-releases/italy-contributes-peace-process-libya->

donating-euro-450000-undps-political-dialogue-programme Erişim Tarihi: 19/08/2022.

UNDP. (2023). Libyan CSOs mapping report. United Nations. <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-05/UNDP-LY-CSOs-Mapping-Report-2023.pdf>

UNDP. (t.y.). About us: United, democratic and prosperous Libya. United Nations. <https://www.undp.org/libya/about-us> Erişim Tarihi: 15/08/2024.

UNDP. (t.y.). Libya: Local peacebuilding and resilience. <https://www.undp.org/libya/local-peacebuilding-and-resilience> Erişim Tarihi: 15/08/2024.

UNDP. (t.y.). What we do. United Nations. <https://www.undp.org/libya> Erişim Tarihi: 15/08/2024.

UNHCR. (2023). Libya. United Nations. <https://www.unhcr.org/countries/libya>

United Nations Department of Peacekeeping Operations. (2008), United Nations peacekeeping operations: Principles and guidelines. United Nations.

United Nations Development Programme – UNDP. (2003, Ekim). Conflict-related development analysis – CDA. Bureau for Crisis Prevention and Recovery.

United Nations Institute for Training and Research. (t.y.). Stabilization facility for Libya. United Nations. <https://unitar.org/sustainable-development-goals/peace/our-portfolio/reconciliation-and-stabilization/stabilization-facility-libya> Erişim Tarihi: 15/08/2024.

UNSCR. (2015, 23 Aralık). Resolution 2259. United Nations Security Council. <http://unscr.com/en/resolutions/2259>

UNSMIL. (2012, 17 Eylöl). Transitional justice – foundation for a new Libya. United Nations. <https://www.tawergha.org/docs/libya-unsmil-transitional-justice-foundation-for-a-new-libya.pdf>

UNSMIL. (2014a, 16 Eylöl). Briefing by Bernardino Leon SRSG for Libya-meeting of the Security Council 15 September 2014. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/briefing-bernardino-le%C3%B3n-srsg-libya-meeting-security-council-15-september-2014>

UNSMIL. (2014b, 29 Eylöl), Libyan dialogue convenes in Ghadames; agreement on confidence-building measures, more meetings. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-dialogue-convenes-ghadames-agreement-confidence-building-measures-more-meetings>

UNSMIL. (2014c, 11 Ekim). Secretary-General visits Libya, urges parties to press forward with dialogue efforts to end crisis. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/secretary-general-visits-libya-urges-parties-press-forward-dialogue-efforts-end-crisis>

- UNSMIL. (2014d, 11 Ekim). Excerpts from SRSB Bernardino Leon's opening remarks at the meeting of parliamentarians in Tripoli. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/excerpts-srsg-bernardino-leons-opening-remarks-meeting-parliamentarians-tripoli>
- UNSMIL. (2014e, 11 Ekim). Note to correspondents Secretary General visits Libya. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/note-correspondents-secretary-general-visits-libya>
- UNSMIL. (2015a, 16 Ocak). UN-facilitated dialogue Libyan political dialogue concludes first round in Geneva. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/un-facilitated-dialogue-libyan-political-dialogue-concludes-first-round-geneva>
- UNSMIL. (2015b, 27 Ocak), Libyan political dialogue round concludes in Geneva; emphasizing unity and rejection of terrorism. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-dialogue-round-concludes-geneva-emphasizing-unity-and-rejection-terrorism>
- UNSMIL. (2015c, 3 Mart). UNSMIL announces Libyan political dialogue to resume this week, calls for immediate ceasefire. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-announces-libyan-political-dialogue-resume-week-calls-immediate-ceasefire>
- UNSMIL. (2015d, 19 Mart). Leon meets with Libyan dialogue participants; to resume dialogue sessions in Morocco 19 March 2015. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/leon-meets-libyan-dialogue-participants-resume-dialogue-sessions-morocco-19-march-2015>
- UNSMIL. (2015e, 14 Nisan). Libyan political parties, political activists conclude second meeting in Algeria. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-parties-political-activists-conclude-second-meeting-algeria>
- UNSMIL. (2015f, 11 Mart). Meeting of Libyan political parties, political activists convenes in Algeria. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/meeting-libyan-political-parties-political-activists-convenes-algeria>
- UNSMIL. (2015g, 3 Haziran). Libyan political leaders and activists meet in Algeria, 03 June 2015. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-leaders-and-activists-meet-algeria-03-june-2015>
- UNSMIL. (2015ğ, 24 Mart). Libyan municipalities, local councils reps meet in brussels within political dialogue framework. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-municipalities-local-councils-reps-meet-brussels-within-political-dialogue-framework>
- UNSMIL. (2015h, 31 Mayıs). Communique, Libyan municipalities meeting, Tunis, Tunisia (30 May 2015). United Nations. <https://unsmil.unmissions.org>

/communiqu%C3%A9-libyan-municipalities-meeting-tunis-tunisia-30-may-2015

UNSMIL. (2015i, 28 Ağustos). Libyan women dialogue meeting in Tunis, Tunisia, 24-26 August 2015. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-women-dialogue-meeting-tunis-tunisia-24-26-august-2015>

UNSMIL. (2015i, 23 Nisan). Libyan women dialogue track meeting in Tunis, Tunisia, 21-22 April 2015. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-women-dialogue-track-meeting-tunis-tunisia-21-22-april-2015>

UNSMIL. (2015j, 22 Aralık). Martin Kobler: Misrata/Tawergha road map document an example for Libya. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/martin-kobler-misrata-tawergha-road-map-document-example-libya>

UNSMIL. (2015k, 23 Haziran). Leon in Misrata, meets with representatives of armed groups in support of political agreement. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/leon-misrata-meets-representatives-armed-groups-support-political-agreement>

UNSMIL. (2015l, 15 Nisan). Libyan political dialogue round commences today in Morocco. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-dialogue-round-commences-today-morocco>

UNSMIL. (2015m, 27 Nisan). Distinguished participants in the Libyan dialogue process (OSRSG/2015/68). <https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/Letter%20Libyan%20Dialogue%20Participants%20English%2027%20April%202015.pdf>

UNSMIL. (2015n, 8 Haziran). SRSG for Libya Bernardino Leon's address at the Libyan political dialogue round in Skhirat, Morocco. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/srsg-libya-bernardino-leons-address-libyan-political-dialogue-round-skhirat-morocco>

UNSMIL. (2015o, 11 Haziran). Libyan political dialogue participants meet with international community in Berlin, 10 June 2015". United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-dialogue-participants-meet-international-community-berlin-10-june-2015>

UNSMIL. (2015ö, 27 Ağustos). Political dialogue round commences in Skhirat, Morocco. Thursday 27 August 2015. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/political-dialogue-round-commences-skhirat-morocco-thursday-27-august-2015>

UNSMIL. (2015p, 12 Haziran). SRSG Leon address at the ceremony of initialing the Libyan Political Agreement. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/srsg-leon-address-ceremony-initialing-libyan-political-agreement>

UNSMIL. (2015r, 2 Eylül). Excerpts of SRSG Bernardino Leon's press conference in after meeting with a delegation of the GNC. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/leon-address-ceremony-initialing-libyan-political-agreement>

[unmissions.org/excerpts-srsg-bernardino-leon%E2%80%99s-press-conference-after-meeting-delegation-gnc](https://unsmil.unmissions.org/excerpts-srsg-bernardino-leon%E2%80%99s-press-conference-after-meeting-delegation-gnc)

UNSMIL. (2015s, 4 Kasım). Secretary-General appoints Martin Kobler of Germany as special representative and head of UNSMIL. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/secretary-general-appoints-martin-kobler-germany-special-representative-and-head-unsmil>

UNSMIL. (2015ş, 17 Kasım). Note to correspondents – United Nations Support Mission in Libya (UNSMIL) leadership transition. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/note-correspondents-%E2%80%93-united-nations-support-mission-libya-unsmil-leadership-transition> Erişim Tarihi: 15/01/2024.

UNSMIL. (2015t, 11 Aralık). Excerpts from SRSG Martin Kobler press conference in Tunis, Tunisia 11 December 2015. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/excerpts-srsg-martin-kobler-press-conference-tunis-tunisia-11-december-2015>

UNSMIL. (2015u, 13 Aralık). Ministerial meeting for Libya (December 13, 2015 – Rome, Italy). United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/ministerial-meeting-libya-december-13-2015-%E2%80%93-rome-italy> Erişim Tarihi: 15/01/2024.

UNSMIL. (2015ü, 17 Aralık). Photos: Libyan parties sign the Libyan Political Agreement in Skhirat, Morocco, 17 December 2015. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/photos-libyan-parties-sign-libyan-political-agreement-skhirat-morocco-17-december-2015>

UNSMIL. (2015v, 23 Aralık). Martin Kobler welcomes Security Council resolution on Libyan Political Agreement. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/martin-kobler-welcomes-security-council-resolution-libyan-political-agreement>

UNSMIL. (2016a, 2 Mart). Statement of SRSG Martin Kobler to the Security Council 2 March 2016. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/statement-srsg-martin-kobler-security-council-2-march-2016> Erişim Tarihi: 15/01/2024.

UNSMIL. (2016b, 29 Ocak). Opening remarks of SRSG Martin Kobler to the 5h meeting of the international contact group for Libya. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/opening-remarks-srsg-martin-kobler-5h-meeting-international-contact-group-libya>

UNSMIL. (2016c, 12 Nisan). New Libyan government highlights early priorities with international support. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/new-libyan-government-highlights-early-priorities-international-support>

UNSMIL. (2016d, 16 Mayıs). Ministerial meeting for Libya joint communique, Vienna 16 May 2016. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/ministerial-meeting-libya-joint-communique-vienna-16-may-2016>

- UNSMIL. (2016e, 11 Kasım). Statement by members of the Libyan political dialogue, Malta 11 November 2016. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/statement-members-libyan-political-dialogue-malta-11-november-2016>
- UNSMIL. (2017a, 10 Mart). Joint communique of the quartet meeting on Libya. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/joint-communique-quartet-meeting-libya>
- UNSMIL. (2017b, 21 Ocak). Joint Statement: League of Arab States, African Union and United Nations. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/joint-statement-league-arab-states-african-union-and-united-nations>
- UNSMIL. (2017c, 22 Eylül). Joint communique of the quartet meeting on Libya. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/joint-communique-quartet-meeting-libya-0>
- UNSMIL. (2018a, 17 Ocak). Remarks of SRSG Ghassan Salamé to the United Nations Security Council-17 January 2018. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/remarks-srsg-ghassan-salam%C3%A9-united-nations-security-council-17-january-2018>
- UNSMIL. (2018b, 23 Şubat). Representatives from the Tebu and Zway tribes reach a reconciliation agreement in Kufra. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/representatives-tebu-and-zway-tribes-reach-reconciliation-agreement-kufra>
- UNSMIL. (2018c, 18 Haziran). Representatives and activists from Benghazi call for peaceful dialogue to enable the safe and dignified return of internally displaced persons to Benghazi. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/representatives-and-activists-benghazi-call-peaceful-dialogue-enable-safe-and-dignified-return> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- UNSMIL. (2018d, 9 Eylül). UNSMIL statement on ceasefire-related security dialogue for Tripoli. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-statement-ceasefire-related-security-dialogue-tripoli>
- UNSMIL. (2018e, 4 Eylül). UNSMIL statement on the facilitation of a ceasefire agreement to end fighting in Tripoli. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-statement-facilitation-ceasefire-agreement-end-fighting-tripoli>
- UNSMIL. (2018f, 30 Nisan). Joint communique of the quartet meeting on Libya. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/joint-communique-quartet-meeting-libya-1>
- UNSMIL. (2020a, 19 Ocak). Conference outcomes. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/berlin-international-conference-libya-19-january-2020#:~:text=On%2019%20January%2020%2C%20the,Sate%20of%20America%20and%20High> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- UNSMIL. (2020b, 6 Ocak). UNSMIL Operationalization of Berlin Conclusions. United Nations. https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/unsmil_operational_paper.pdf

- UNSMIL. (2020c, 29 Eylül). Security and military direct talks between Libyan parties in Hurgada, Egypt conclude with important recommendations. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/security-and-military-direct-talks-between-libyan-parties-hurgada-egypt-conclude-important>
- UNSMIL. (2020ç, 23 Ekim). Agreement for a complete and permanent ceasefire in Libya. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/sites/default/files/ceasefire-agreement-between-libyan-parties-english.pdf>
- UNSMIL. (2021a, 22 Şubat). Secretary-General special envoy for Libya Jan Kubis reiterates UN commitment to the LPDF roadmap, urges Libyan parties to further its implementation. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/secretary-general-special-envoy-libya-j%C3%A1n-kubi%C5%A1-reiterates-un-commitment-lpdf-roadmap-urges-libyan>
- UNSMIL. (2021b, 27 Haziran). LPDF advisory committee concludes its three-day consultative meeting in Tunisia. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/lpdf-advisory-committee-concludes-its-three-day-consultative-meeting-tunisia>
- UNSMIL. (2021c, 3 Temmuz). UNSMIL statement on the conclusion of the Libyan political dialogue forum in Switzerland – 28 June To 2 July 2021. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/unsmil-statement-conclusion-libyan-political-dialogue-forum-switzerland-%E2%80%93-28-june-2-july-2021>
- UNSMIL. (2023). Libyan political dialogue forum. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/libyan-political-dialogue-forum>
- UNSMIL. (t.y.). Activities. United Nations. <https://unsmil.unmissions.org/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Uppsala Conflict Data Program. (t.y.). Libya. <https://ucdp.uu.se/country/620> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Uppsala Conflict Data Program. (t.y.). UCDP methodology: Unit of analysis. <https://www.uu.se/en/departement/peace-and-conflict-research/research/ucdp/ucdp-methodology> Erişim Tarihi: 15/10/2023.
- Uppsala Conflict Data Project. (t.y.). Government of Libya. <https://ucdp.uu.se/actor/111> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Uysal, H. (2018). İnsani müdahale harekâtlarında çatışma ve kriz yönetimi: sivil-asker işbirliği tartışmaları. [Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi]. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/58223.pdf>.
- Varlık, A. B. (2013). Savaşı tanımlamak: Terminolojik bir yaklaşım. *Avrasya Terim Dergisi*, 1(2), 114-129.
- Varvelli, A. ve Lovotti, C. (2019, 4 Temmuz). Starting from resources: A model for conflict resolution in Libya. Italian Institute for International Political Studies ISPI.

- Vericat, J. S. ve Hobrara, M. (2018, Haziran). From the ground up: UN support to local mediation in Libya. International Peace Institute. https://www.ipinst.org/wp-content/uploads/2018/06/1806_From-the-Ground-Up.pdf
- Vestergaard, B., Helvard, E. ve Sorensen, A. R. (2011). Conflict resolution: Working with conflicts. The Dannish Centre for Conflict Resolution.
- Vision of Humanity (t.y.). The eight pillars of positive peace. Institute for Economics and Peace (IEP). <https://www.visionofhumanity.org/the-eight-pillars-of-positive-peace/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Vrbensky, R. (2008). Can develepment prevent conflict?: Integrated area-based development im the Western Balkans-theory, practice and policy recommendations. Centre for the Study of Global Governance/2.
- Waal, A. D. (2013, Mart). African roles in the Libyan conflict of 2011. International Affairs, 89(2), 365–379.
- Wallensteen, P. (2002). Understanding conflict resolution: War, peace and the global system. SAGE Publications.
- Wanis, A. ve Ghais, St. J. S. (2014). Chapter fifty-Six: International conflict resolution: From practice to knowledge and back again. John Wiley and Sons.
- Wannes, M. ve Gülay, Z. T. (2023, 11 Mart). BM: Libya girişimi, Libyalı tarafları toplamayı ve diyalogun genişletilmesini hedefliyor. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-libya-girisimi-libyali-taraflari-toplamayi-ve-diyalogun-genisletilmesini-hedefliyor-/2843095> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Ware, R. (2018, 18 Mayıs). Libya: The consequences of a failed state (Number CBP 8314). House of Commons Library. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-8314/CBP-8314.pdf>
- Wehr, P. (1979). Conflict Regulation. Boulder: Westview Press.
- Wehr, P. (2006, Eylül). Conflict Mapping. Beyond Intractability, https://www.beyondintractability.org/essay/conflict_mapping
- Wehrey, F. (2018), The Burning Shores: İnside The Battle For The New Libya. Farrar, Straus & Giroux.
- Wehrey, F. ve Boukhars, A. (2019). Salafism in the maghreb: Politics, Piety, and Militancy, Oxford University Press.
- Winer, J. M. (2019, Mayıs). Origins of the Libyan conflict and options for its resolution. Middle East Institute, Policy Paper/12.
- Wintour, P. (2020, 13 Ocak). Libya talks in Moscow in diplomatic coup for Putin. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2020/jan/13/libya-talks-moscow-diplomatic-coup-vladimir-putin> Erişim Tarihi: 15/01/2024.

- Wintour, P. ve Tondo, L. (2018, 12 Kasım). Italy to host Libyan conference in fresh push for elections. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2018/nov/12/italy-to-host-libyan-conference-in-fresh-push-for-elections> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Wood, D. (2019, Ocak). Peace and conflict assessment of Libya: The potential for aid to promote peace. Report Summary. <https://www.shu.edu/documents/Peace-and-Conflict-Assessment-of-Libya.pdf>
- World Bank Group (2023, 12 Ekim). Overview: The World Bank in Libya. <https://www.worldbank.org/en/country/libya/overview>
- World Bank Group. (2021). Libya. <https://data.worldbank.org/country/LY>
- Worldometer. (2016). Libya Oil. <https://www.worldometers.info/oil/libya-oil/>
- Wright, Q. (1990). The nature of conflict. J. Burton ve F. Dukes (Edt.), Conflict: readings in management and resolution içinde (ss. 15-34). Palgrave Macmillan: The Conflict Series.
- Yahi, A. (2020, 24 Şubat). Cezayir Libya’da arabulucu olmak için BM onayını bekliyor. IndependentTürkçe. <https://www.indyturk.com/node/136931/d%C3%BCnya/cezayir-libya%E2%80%99da-arabulucu-olmak-i%C3%A7in-bm-onay%C4%B1n%C4%B1-bekliyor> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Yassine-Hamdan, N. ve Pearson, F. S. (2014). Arab approaches to conflict resolution: Mediation, negotiation and settlement of political disputes. Routledge: Routledge Studies in Peace and Conflict Resolution.
- Yaşar, N. T. (2015, 15 Haziran). The parties in Libya around the same table. ORSAM. <https://orsam.org.tr/en/the-parties-in-libya-around-the-same-table/>
- Yeranian, E. (2015, 21 Şubat). Libya’s government pulls out of national dialogue talks. Voa. <https://www.voanews.com/a/libya-government-pulls-out-of-national-dialogue-talks/2655211.html>
- Yıldırım, B. (2014). Libya 2014. K. İnât ve M. Ataman (Edt.), Ortadoğu Yıllığı 2014 içinde (ss. 381-402). Açılım Kitap.
- Yıldırım, Ö. (2024, 15 Haziran). Kleptokrasi. <https://www.felsefe.gen.tr/kleptokrasi/>
- Yıldız, Y. S. (2020, 8 Nisan). AB için tehdit ve fırsat alanı olarak Libya. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. <https://21yyte.org/tr/merkezler/bolgesel-arastirma-merkezleri/avrupa-birligi-arastirmalari-merkezi/ab-icin-tehdit-ve-firsat-alani-olarak-libya>
- Yılmaz, M. E. (2013). After Qaddafi: Building Peace in Libya. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, (2), 5-17.

- Zahar, M. J. ve Saideman, S. M. (2008). Conclusion: Dilemmas of insecurity – implications for research and policy. S. M. Saideman ve M. J. Zahar (Edt.), Intra-state conflict, governments and security: Dilemmas of deterrence and assurance içinde (ss. 205-221). Routledge: Contemporary Security Studies.
- Zaptia, S. (2018, 14 Kasım). Palermo Libya conference makes no major breakthrough, postpones elections, reaffirms LPA and action plan. Libya Herald. <https://libyaherald.com/2018/11/palermo-libya-conference-makes-no-major-breakthrough-postpones-elections-reaffirms-lpa-and-action-plan/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Zaptia, S. (2019, 9 Nisan). UNSMIL postpones Ghadames national conference until conditions are right. Libya Herald. <https://libyaherald.com/2019/04/unsmil-postpones-ghadames-national-conference-until-conditions-are-right/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Zaptia, S. (2020a, 12 Mart). Stephanie Williams to act as UNSMIL head until Salame replacement agreed. Libya Herald. <https://libyaherald.com/2020/03/stephanie-williams-to-act-as-unsmil-head-until-salame-replacement-agreed/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Zaptia, S. (2020b, 4 Kasım). 5+5 Joint Military Commission agrees permanent ceasefire steps at Ghadames meeting. Libya Herald, <https://libyaherald.com/2020/11/55-joint-military-commission-agrees-permanent-ceasefire-steps-at-ghadames-meeting/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Zaptia, S. (2021, 11 Ekim). UNSMIL welcomes 5+5 JMC signing of action plan for withdrawal of mercenaries, foreign fighters, and forces. Libya Herald. <https://libyaherald.com/2021/10/unsmil-welcomes-55-jmc-signing-of-action-plan-for-withdrawal-of-mercenaries-foreign-fighters-and-forces/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- Zartman, I. W. (2019). I. William Zartman: A pioneer in conflict management and area studies. Springer International Publish Pioneers in Arts, Humanities, Science, Engineering, Practice/23.
- Zharov, K. (2020, 13 Ocak). Can Russia and Turkey bring peace to Libya?. Carnegie Endowment For International Peace. <https://carnegieendowment.org/posts/2020/01/can-russia-and-turkey-bring-peace-to-libya?lang=en&center=russia- Eurasia>

Haber Kaynakları

- “13 March – 19 March: UN announces national conference will take place in Ghadames on 14-16 April”. (2019, 19 Mart). Libya Security Monitor. <https://libyasecuritymonitor.com/13-march-19-march-un-announces-national-conference-will-take-place-in-ghadames-on-14-16-april/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.

- “14 – 20 June: Ghassan Salame appointed as un envoy to Libya”. (2017, 20 Haziran). Libya Security Monitor. <https://libyasecuritymonitor.com/14-20-june-ghassan-salame-appointed-as-un-envoy-to-libya/> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- “20-26 Sept: Salame unveils Libya roadmap at unga”. (2017, 26 Eylöl). Libya Security Monitor. <https://libyasecuritymonitor.com/20-26-sept-salame-unveils-libya-roadmap-at-unga/> Erişim Tarihi: 12/02/2024.
- “African Union at Libya talks in Brazzaville”. (2017, 10 Eylöl). AP Newsroom. <https://newsroom.ap.org/editorial-photos-videos/detail?itemid=72e784b6b8be5440aca5ed76d14d1b12&mediatype=video&source=youtube> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- “African Union unveils new Libya peace initiative”. (2016, 8 Kasım). Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/en/africa/african-union-unveils-new-libya-peace-initiative/681470> Erişim Tarihi: 15/01/2024.
- “Al-Serraj and Haftar meet in Abu Dhabi and agree on principle of new elections”. (2019, 27 şubat). European Institute of the Mediterranean (IEMed). <https://www.euromesco.net/news/al-serraj-and-haftar-meet-in-abu-dhabi-and-agree-on-principle-of-new-elections/> Erişim Tarihi: 12/02/2024.
- “Arab League summit concludes, calling for inter-Libyan solution to crisis”. (2022, 2 Kasım). Libyaupdate. <https://libyaupdate.com/arab-league-summit-concludes-calling-for-inter-libyan-solution-to-crisis/> Erişim Tarihi: 12/02/2024.
- “Arab League urges Libya cease-fire amid fears of wider war”. (2020, 23 Haziran). AP News. <https://apnews.com/general-news-e0ae9f3cfbd5654044e3752ff3cf3913> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Arab League warns against ‘foreign interference’ in Libya”. (2019, 31 Aralık). Aljazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/31/arab-league-warns-against-foreign-interference-in-libya> Erişim Tarihi: 12/02/2024.
- “Arap Birliği’nden Libya için ‘siyasi çözüm’ bulunması kararı”. (2019, 31 Aralık). Euronews. <https://tr.euronews.com/2019/12/31/arap-birligi-nden-libya-icin-siyasi-cozum-bulunmas-karari> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Arap League condemns Turkish intervention in Libya”. (2020, 3 Aralık). Libya Review. <https://libyareview.com/8479/arab-league-condemns-turkish-intervention-in-libya/> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Aşiretler ülkesi Libya’da darbeci Hafter’e bir darbe de iki en büyük kabileden geldi”. (2020, 10 Haziran). Yeni şafak. <https://www.yenisafak.com/dunya/asiretler-ulkesi-libyada-darbeci-haftere-bir-darbe-de-iki-en-buyuk-kabileden-geldi-3544023> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Avrupa Birliği’nden ‘Sophia Operasyonu’ açıklaması”. (2019, 24 Ocak). TRT Haber. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupa-birliginden-sophia-operasyonu-aciklamasi-402373.html> Erişim Tarihi: 18/02/2024.

- “Cezayir’den Libya’ya Siyasi Çözümüne Destek Mesajı”. (2023, 10 Mart). Şarku’l Avsat. <https://turkish.aawsat.com/home/article/4204526/cezayir%E2%80%99den-libya%E2%80%99ya-siyasi-%C3%A7%C3%B6z%C3%BCme-destek-mesaj%C4%B1> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Doğu Libya özerklik ilan etti”. (2012, 6 Mart). BBC. https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/03/120306_libya_autonomy Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Envoy: Arab role in Libya peace process is absent”. (2017, 12 Aralık). Middle East Monitor. <https://www.marsad.ly/en/2017/12/12/envoy-arab-role-libya-peace-process-absent/> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “European powers condemn Turkish plans to send troops to Libya”. (2020, 7 Ocak). Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-libya-security-eu-idUSKBN1Z618D> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Guide to Key Libyan Militias”. (2016, 11 Ocak). BBC. <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-19744533> Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Haftar: We are getting close to making decisive decision to restore the Libyan State”. (2021, 31 Ekim). Libya Update. <https://libyaupdate.com/haftar-we-are-getting-close-to-making-decisive-decision-to-restore-the-libyan-state/> Erişim Tarihi: 18/02/2024.
- “Italy hosts Libya conference as December poll deadline appears unrealistic”. (2018, 12 Kasım). France24. <https://www.france24.com/en/20181112-libya-italy-palermo-conference-election-peace-plan-conte-haftar-immigration> Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Katar ve UMH, Libya Askeri Personelinin Eğitimi Konusunda Anlaşma İmzaladı.” (2020, 14 Ekim). Sputnik. <https://sputniknews.com.tr/20201114/katar-ve-umh-libya-askeri-personelinin-egitimi-konusunda-anlasma-imzaladi-1043221208.html> Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Khalifa Haftar: Libya's New Gaddafi?”. (2017, 29 Nisan). TRT World. <https://www.trtworld.com/mea/khalifa-haftar-libyas-new-gadaffi-342889> Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Libya electoral board suggests January 24 for polls”. (2021, 22 Aralık). Al Jazeera. https://www.aljazeera.com/news/2021/12/22/libya-tensions-rise-as-election-all-but-set-to-be-delayed?traffic_source=KeepReading Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Libya nerede? İşte Libya haritası, nüfusu ve para birimi”. (2024, 11 Ocak). CNN Türk. <https://www.cnnturk.com/ajanda/libya-nerede-iste-libya-haritasi-nufusu-ve-para-birimi-1466285> Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Libya Petrol Tesisleri Muhafızları’ndan limanları kapatma tehdidi”. (2022, 17 Eylül). Şarku’l Avsat <https://turkish.aawsat.com/home/article/3879241/libya-petrol-tesisleri-muhaf%C4%B1zlar%C4%B1%E2%80%99ndan-limanlar%C4%B1-kapatma-tehdidi> Erişim Tarihi: 20/02/2024.

- “Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti, Katar ile yeni bir askeri anlaşma imzaladı”. (2020, 14 Kasım). Independent Türkçe. <https://www.indyrturk.com/node/272481/d%C3%BCnya/libya-ulusal-mutabakat-h%C3%BCk%C3%BCmeti-katar-ile-yeni-bir-askeri-anla%C5%9Fma-imzalad%C4%B1> Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Libya UMH: Askeri kurumlar inşa edilmesi için Türkiye ve Katar’la anlaştık”. (2020, 17 Ağustos). Gazeteduvar. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/08/17/libya-umh-askeri-kurumlar-insa-edilmesi-icin-turkiye-ve-katarla-anlastik> Erişim Tarihi: 22/02/2024.
- “Libya: LNA says Tripoli port attack targeted Turkish weapons”. (2020, 19 Şubat). Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2020/2/19/libya-lna-says-tripoli-port-attack-targeted-turkish-weapons> Erişim Tarihi: 20/02/2024.
- “Libya: Security situation likely to remain unstable through at least late October /update 12”. (2023, 6 Ekim). Crisis24. <https://crisis24.garda.com/alerts/2023/10/libya-security-situation-likely-to-remain-unstable-through-at-least-late-october-update-12> Erişim Tarihi: 22/02/2024.
- “Libya’da dört petrol sahası Petrol Tesisleri Muhafızları tarafından kapatıldı”. (2021, 21 Aralık). Şarku’l Avsat. <https://turkish.aawsat.com/home/article/3370606/libya%E2%80%99da-d%C3%B6rt-petrol-sahas%C4%B1-petrol-tesisleri-muhaf%C4%B1zlar%C4%B1-taraf%C4%B1ndan-kapat%C4%B1ld%C4%B1> Erişim Tarihi: 22/02/2024.
- “Libya’da Planlanan Seçimler Ertelendi”. (2021, 22 Aralık). BBC <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59755004> Erişim Tarihi: 22/02/2024.
- “Libya’da siyasi sürecin başarısızlığının bedeli petrolle ödeniyor”. (2021, 22 Aralık). Finansgündem. <https://www.finansgundem.com/haber/libyada-siyasi-surecin-basarisizliginin-bedeli-petrolle-odeniyo/1628351> Erişim Tarihi: 22/02/2024.
- “Libya’daki en önemli siyasi aktörler hangi ülkeler ve kim, ne istiyor?”. (2020, 2 Ocak). BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50976809> Erişim Tarihi: 25/02/2024.
- “Libya’s UN-backed government sails into Tripoli”. (2016, 31 Mart). Al Jazeera. <https://www.aljazeera.com/news/2016/3/31/libyas-un-backed-government-sails-into-tripoli> Erişim Tarihi: 22/02/2024.
- “Libya’da ateşkes: AB 'ateşkes yeni bir umut yarattı, dış müdahaleler sona ermeli' dedi”. (2020, 22 Ağustos). BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-53863829> Erişim Tarihi: 25/02/2024.
- “Libyan gov’t to remain in office until elections: PM”. (2022, 9 Şubat). Xinhuanet. <https://english.news.cn/20220209/1ab8da4e293d4890afa30e9122f02729/c.html>
- “Libya's eastern authority withdraws confidence in UN-backed gov't”. (2021, 21 Eylül). Middle East Monitor (MEMO). <https://www.middleeastmonitor.com/20210921->

libyas-eastern-authority-withdraws-confidence-in-un-backed-govt/
Tarihi: 25/02/2024.

Erişim

“Qatar-Libya sign security cooperation agreement”. (2020, 28 Kasım). Trends’n’afrika. <https://trendsnafrica.com/qatar-libya-sign-security-cooperation-agreement/>
Erişim Tarihi: 25/02/2024.

“The implications of postponing Libya’s legislative elections to January 2022”. (2021, 17 Ekim). Future For Advanced Research and Studies. <https://futureuae.com/ar-4/Mainpage/Item/6784/the-un-support-the-implications-of-postponing-libyas-legislative-elections-to-january-2022> Erişim Tarihi: 25/02/2024.

“The Libyan women’s platform for peace”. (t.y.). Arab.org <https://arab.org/directory/libyan-women-platform-for-peace/> Erişim Tarihi: 27/02/2024.

“UK Minister discusses conflict in Libya at Munich Security Conference”. (2020, 16 şubat). Gov.uk. <https://www.gov.uk/government/news/uk-minister-discusses-conflict-in-libya-at-munich-security-conference> Erişim Tarihi: 27/02/2024.

“Uluslararası Af Örgütü: Libya’da mülteciler ve göçmenler savaş ve hak ihlalleri döngüsünde mahsur kaldı”. (2020, 24 Eylül). BBC. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54277642> Erişim Tarihi: 27/02/2024.

“UN invites Libya’s joint military commission to convene in Geneva on Feb. 18”. (2020, 19 şubat). Tasnim News Agency. <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/02/09/2199263/un-invites-libya-s-joint-military-commission-to-convene-in-geneva-on-feb-18> Erişim Tarihi: 27/02/2024.

“UN proposes new road map for Libya”. (2017, 25 Eylül). Xinhua, http://www.xinhuanet.com/english/2017-09/25/c_136634764.htm Erişim Tarihi: 27/02/2024.

“Üçlü askeri koordinasyon! Türkiye ve Katar, Libya’da deniz üssünde anlaştı”. (2020, 19 Ağustos). Akşam. <https://www.aksam.com.tr/siyaset/uclu-askeri-koordinasyon-turkiye-ve-katar-libyadadeniz-ussunde-anlasti/haber-1102484>
Erişim Tarihi: 27/02/2024.

“What happened at Palermo conference?”. (2018, 14 Kasım). 218News. <https://en.218tv.net/2018/11/14/what-happened-at-palermo-conference/> Erişim Tarihi: 27/02/2024.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: İsmail AKŞAM	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler
Yüksek Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Enstitü Adı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Uluslararası İlişkiler
Programı	Uluslararası İlişkiler
Makale ve Bildiriler	
1. Akşam, İ. (2020, 14-15 Kasım). SWOT analizi bağlamında bölgesel ve küresel aktörlerin Libya politikaları. Bildiri Sunumu, V. Ortadoğu'da Siyaset ve Toplum Kongresi , Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü.	
2. Akşam, İ. (2021, 27-29 Ağustos). Türkiye'nin dış politikasını inşa etmede sivil toplumun rolü: Suriyeli mülteciler örneği. Edt. Rıtturaj Basumatary, Tuba Fırat ve Zelal Adanmış, Congress Proceedings Books, Congress On Life, Health, And Social Sciences In 21st Century , Türkiye ve USA: ISCYA Yayınevi, s. 156-164.	
3. Akşam, İ. (2023). Çatışma haritalandırması bağlamında Libya devlet-içi çatışmasındaki ikincil aktörlerin karşılaştırmalı analizi: Pozisyonlar, çıkarlar ve ihtiyaçlar. Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi , 7(2), 355-390.	
4. Akşam, İ. (2024). Libya krizine çözüm yaklaşımı olarak yerele dönüş: “Aşağıdan-yukarıya” bir yaklaşım. Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi . https://doi.org/10.25272/icps.1549158	